

МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ
УСТАНОВА АДУКАЦЫІ “ГОМЕЛЬСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ ІМЯ
ФРАНЦЫСКА СКАРЫНЫ”

Станкевіч А.А.

**МОВА І ГРАМАДСТВА: МІЖМОЎНЫЯ КАНТАКТЫ І ЛЕКСІЧНАЕ
ЎЗАЕМАДЗЕЙННЕ Ў БЕЛАРУСКІХ НАРОДНЫХ ГАВОРКАХ**

Мінск
РІВШ
2012

УДК 808.26
ББК 81.2Бей
С76

Рэкамендавана
саветам філалагічнага факультэта
УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”
(пракакол № 5 ад 30 студзеня 2012 г.)

Рэцэнзенты:

доктар філалагічных навук, прафесар, загадчык кафедры гісторыі беларускай
мовы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта *М.Р. Прыгодзіч*,
доктар філалагічных навук, прафесар, загадчык кафедры беларускага
мовазнаўства Мазырскага дзяржаўнага ўніверсітэта
імя І.П. Шамякіна *В.В. Шур*

Станкевіч А.А.

Мова і грамадства: міжмоўныя кантакты і лексічнае ўзаемадзеянне ў
беларускіх народных гаворках / А.А. Станкевіч. – Мінск: РІВШ, 2012. – 220 с.
ISBN 978-985-500-529-3.

У манаграфіі разглядаецца праблема міжмоўных кантактаў і лексічнага ўзаемадзеяння ў беларускіх народных гаворках, прадстаўлена комплекснае апісанне дыялектнай лексікі і іншамоўнага паходжання – яе генетычная, храналагічная, лексіка-тэматычная, структурна-тыпалагічная і арэальная характарыстыкі, вызначаны галоўныя фактары, якія абумовілі ступень іх асіміляцыі, спецыфіку засваення ў народных гаворках.

Адрасуецца навуковым работнікам, выкладчыкам вчу і студэнтам-філолагам.

УДК 808.26

ББК 81.2Бей

ISBN 978-985-500-529-3

Станкевіч А.А., 2012

Афармленне ДУА “Рэспубліканскі
інстытут вышэйшай школы”, 2012

Умоўныя абазначэнні

Уводзіны

Глава I. Класіфікацыя запазычанняў паводле паходжання, тэматычнай характарыстыкі, часу і шляхоў засваення

Раздзел 1.1. Паланізмы

Раздзел 1.2. Германізмы

Раздзел 1.3. Балтызмы

Раздзел 1.4. Лацінізмы

Раздзел 1.5. Грэцызмы

Раздзел 1.6. Цюркізмы

Раздзел 1.7. Гебраізмы

Раздзел 1.8. Запазычанні з іншых моў

1.8.1. Запазычанні з раманскіх моў

1.8.2. Запазычанні з фіна-ўгорскіх моў

1.8.3. Запазычанні з арабскай мовы

1.8.4. Запазычанні з персідскай мовы

Глава II. Адаптацыя запазычанняў у народна-дыялектнай мове.

Раздзел 2.1. Фанетычная адаптацыя запазычанняў у беларускіх гаворках

2.1.1. Фанетычныя змены запазычанняў у сістэме вакалізму

2.1.2. Фанетычныя змены запазычанняў у сістэме кансанантызму

2.1.3. Лексіка-фанетычнае вар'іраванне запазычанняў

Раздзел 2.2. Марфалагічная адаптацыя запазычанняў.

2.2.1. Спосабы марфалагічнага засваення запазычанняў

2.2.2. Лексіка-марфалагічнае вар'іраванне запазычанняў.

Раздзел 2.3. Словаўтварэнне запазычанняў у беларускіх гаворках

2.3.1. Субстантыўныя дэрываты

2.3.2. Ад'ектыўныя дэрываты

2.3.3. Дзеяслоўныя дэрываты

Раздзел 2.4. Семантычная адаптацыя запазычанняў у беларускіх гаворках

2.4.1. Семантычная адаптацыя запазычанняў на першай ступені засваення

2.4.2. Семантычная адаптацыя запазычанняў на другой ступені засваення.

Тыпы семантычнай дэрывацыі.

2.4.3. Архаізацыя запазычанняў.

Раздзел 2.5. Кампанентны аналіз семантыкі запазычанняў

2.5.1. Кампанентны аналіз запазычанняў-монасемантаў

2.5.2. Кампанентны аналіз запазычанняў-полісемантаў

Раздзел 2.6. Арэальна-тыпалагічная характарыстыка запазычанняў

Вывады

Спіс выкарыстаных крыніц

УМОЎНЫЯ СКАРАЧЭННІ

I. МОВЫ І ДЫЯЛЕКТЫ

англ.—англійскае	новалац.—новалацінскае
араб.—арабскае	новаперс.—новаперсідскае
асм.-тур.—асманска-турэцкае	ням.—нямецкае
балт.—балтыйскае	палес.—палескае
венг.—венгерскае	паўн.рус.—паўночнарускае
гал.—галандскае	перс.—персідскае
герм.—германскае	пол.—польскае
грэч.—грэчаскае	плац.—познелацінскае
дац.—дацкае	прус.—прускае
джагат.—джагатайскае	рум.—румынскае
зах.-еўр.—заходнееўрапейскае	рус.—рускае
і.-е.—індаеўрапейскае	свням.—сярэдневерхнянемецкае
іран.—іранскае	сгал.—сярэднегаландскае
ісп.—іспанскае	сяр.грэч.—сярэднягрэчаскае
іт.—італьянскае	сяр.лац.—сярэднелацінскае
казах.—казахскае	сканд.—скандынаўскае
каз.-тат.—казанска-татарскае	снням.—сярэдненіжнянемецкае
караім.—караімскае	ст.бел.—старабеларускае
карач.—карачаеўскае	ст.вням.—старажытнаверхне-нямецкае
карэл.—карэльскае	стгрэч.—старажытнагрэчаскае
крым.-тат.—крымска-татарскае	ст.інд.—старажытнаіндыйскае
кумык.—кумыкскае	стпол.—старажытнапольскае
кыпч.—кыпчанскае	ст.рус.—старажытнарускае
лат.—латышскае	ст.слав.—стараславянскае
лац.—лацінскае	ст.яўр.—старажытнаяўрэйскае
лац.амер.інд.—лацінаамерыка- наіндзейскае	узб.—узбекскае
літ.—літоўскае	тат.—татарскае
макед.—македонскае	уйг.—уйгурскае
манг.—мангольскае	тур.—турэцкае
нарв.—нарвежскае	укр.—украінскае
нарлац.— народналацінскае	цюрк.—цюркскае
нням.—ніжнянемецкае	фін.—фінскае
новагрэч.—новагрэчаскае	чаг.—чагатайскае
	фін.-уг.—фіна-ўгорскае

чув.—чувашскае
фр.—французскае

чэш.—чэшскае
ц.слав.—царкоўнаславянскае
швед.—шведскае
эст.—эстонскае
яўр.-ням.—яўрэйска-нямецкае

II. РАЁНЫ

Асіп.—Асіповіцкі
Арш.—Аршанскі
Астр.—Астравецкі
Ашм.—Ашмянскі
Бар.—Баранавіцкі
Барыс.—Барысаўскі
Бераст.—Берастовіцкі
Бешанк.—Бешанковіцкі
Браг.—Брагінскі
Брасл.—Браслаўскі
Брэсц.—Брэсцкі
Бялын.—Бялыніцкі
Бяроз.—Бярозаўскі
Бярэз.—Бярэзінскі
Валож.—Валожынскі
Ваўк.—Ваўкавыскі
В.-Дзв.—Верхнядзвінскі
Віл.—Вілейскі
Воран.—Воранаўскі
Ганц.—Ганцавіцкі
Глыб.—Глыбоцкі
Гор.—Горацкі
Гродз.—Гродзенскі
Дзярж.—Дзяржынскі
Дзятл.—Дзятлаўскі
Докш.—Докшыцкі
Драг.—Драгічынскі
Ельс.—Ельскі
Зэльв.—Зэльвенскі

Івац.—Івацэвіцкі
Івян.—Івянецкі
Іўеў.—Іўеўскі
Калінк.—Калінкавіцкі
Кам.—Камянецкі
Кап.—Капыльскі
Кір.—Кіраўскі
Кобр.—Кобрынскі
Краснап.—Краснапольскі
Кругл.—Круглянскі
Круп.—Крупскі
Лаг.—Лагойскі
Лід.—Лідскі
Лоеў.—Лоеўскі
Лун.—Лунінецкі
Люб.—Любанскі
Лях.—Ляхавіцкі
Маладз.—Маладзечанскі
Малар.—Маларытскі
Маст.—Мастоўскі
Міёр—Міёрскі
Мін.—Мінскі
Мядз.—Мядзельскі
Навагр.—Навагрудскі
Нясв.—Нясвіжскі
Паст.—Пастаўскі
Петр.—Петрыкаўскі
Пін.—Пінскі
Пруж.—Пружанскі

Пух.–Пухавіцкі
 Раг.–Рагачоўскі
 Рас.–Расонскі
 Рэч.–Рэчыцкі
 Саліг.–Салігорскі
 Свісл.–Свіслацкі
 Скід.–Скідзельскі
 Сл.–Слоні́мскі
 Слуц.–Слуцкі
 Смал.–Смалявіцкі
 Смарг.–Смаргонскі

Ст.-Дар.–Старадарожскі
 Стаўб.–Стаўбцоўскі
 Стол.–Столінскі
 Уздз.–Уздзенскі
 Чэрв.–Чэрвеньскі
 Чэрык.–Чэрыкаўскі
 Шум.–Шумілінскі
 Шчуч.–Шчучынскі

УВОДЗІНЫ

Міжмоўныя кантакты з’яўляюцца адной з істотных крыніц папаўнення слоўніковага саставу любой мовы. Яны адлюстроўваюць разнастайныя зносіны паміж народамі. Працэс узаемадзеяння моў, які распаўсюджваецца на розныя ўзроўні моўнай сістэмы (фаналагічны, марфалагічны, лексічны, семантычны і сінтаксічны), найбольш эфектыўны ў галіне лексікі. Лексічная сістэма – самая пранікальная для запазычанняў, а яе асноўны элемент – слова – найбольш здольны да міжмоўных міграцый, перамяшчэнняў [22, с. 8]. Такая ўласцівасць лексічнай сістэмы абумоўлена рэфэрэнтнай функцыяй слова як асноўнай намінацыйнай моўнай адзінкі.

У сучасным мовазнаўстве назіраюцца тэрміналагічная недакладнасць і пэўны разнабой дэфініцыі асноўных паняццяў, звязаных з працэсам міграцыі моўных элементаў з адной сістэмы ў другую. Мы залучаемся да той думкі, што запазычванне – гэта працэс перамяшчэння розных элементаў з адной мовы ў другую, у выніку якога засвойваюцца пэўныя адзінкі розных моўных узроўняў – фаналагічнага, марфалагічнага, лексічнага, семантычнага і сінтаксічнага [90, с. 18]. Вынікам гэтага працэсу з’яўляюцца розныя віды запазычанняў: 1) лексічнае – запазычванне слова, найбольш часты выпадак, першая ступень міжмоўнага ўзаемадзеяння і перадумова для іншых відаў; 2) запазычванне фанемы, самы рэдкі від; 3) запазычванне марфемы, якое адбываецца толькі ў выніку засваення вялікай колькасці аднатыпных у структурных адносінах слоў, асобныя афіксальныя элементы якіх набываюць магчымасць вычляняцца і ўдзельнічаць у словаўтваральных працэсах мовы-рэцэптара; 4) сінтаксічнае запазычванне – уплыў іншамоўных сінтаксічных канструкцый на пабудову фразы, таксама абмежаваны і прыватны від; 5) семантычнае запазычванне – калькаванне. Усе адзначаныя віды запазычанняў знаходзяцца ў іерархічнай залежнасці і ўзаемасувязях [90, с. 19; 125, с. 469; 141, с. 235]. Вынікі міжмоўных кантактаў, такім чынам, адлюстроўваюцца як у парадыгматычнай структуры, так і сінтагматычнай мадэлі моўнай сістэмы.

Асноўнай ‘рухаючай’ прычынай міжмоўных кантактаў з’яўляецца, як вядома, патрэба грамадства ў пэўных прадметах і паняццях. У лінгвістычнай літаратуры вызначаюцца розныя, як пазамоўныя, так і лінгвістычныя прычыны запазычвання. Асноўнай экстралінгвістычнай прычынай называецца патрэба ў намінацыі, якая рэалізуецца ў працэсе цесных сацыяльна-палітычных, эканамічных і культурна-гістарычных сувязей паміж народамі [192, с. 192; 195, с. 8]. Тыповай формай такога запазычвання з’яўляецца засваенне наймення разам з рэаліяй або паняццем, якія яно называе [25 а]. Гісторыя запазычанняў у гэтым сэнсе цесна звязана з гісторыяй народа ў яго адносінах з іншымі народамі. ‘Толькі з сукупнасці даных знешняй гісторыі і моўных даных .. вынікае адказ на тры важнейшыя пытанні гісторыі запазычанняў: калі, адкуль і куды (храналогія, крыніца запазычвання, сфера слоўніка, найбольш пранікальная для запазычанняў)’ [22, с. 23].

Але нярэдка запазычваюцца словы, калі ў мове ужо ёсць адпаведныя назвы. Прычынай такога запазычвання з’яўляецца імкненне пазбегнуць палісеміі ўласнага слова, спрасціць яго сэнсавую структуру, удакладніць або дэталізаваць адпаведнае паняцце, размежаваць семантычныя або стылістычныя адценні, замацаваўшы іх за рознымі словамі [90, с. 23-26; 145, с. 59]. Такія запазычання ў мове-рэцэптары выконваюць функцыю не намінацыі пэўнай рэаліі або паняцця, а ўдакладнення, дэталізацыі называемага паняцця. У сувязі з гэтым некаторыя даследчыкі прапануюць размяжоўваць лексічнае запазычанне (калі ў мове-рэцэптары адсутнічае назва адпаведнага прадмета або з’явы) і лексічнае пранікненне (калі ёсць уласная назва гэтага паняцця, абсалютны сінонім [106, с. 31-33].

Да моўных прычын запазычвання адносяць таксама тэндэнцыю да адпаведнасці выражэння асобнага паняцця асобным словам, адначленным найменнем [90, с. 26-30]. У гэтым выпадку іншамоўнае слова замяняе апісальны спосаб выражэння паняцця, калі мова не мае адначленнай лексічнай адзінкі для яго абазначэння.

Акрамя таго, выдзяляецца і этыка-лінгвістычная прычына запазычвання – імкненне да эўфемістычнасці выражэння.

Такім чынам, запазычанае слова называе новы прадмет або новае паняцце, а таксама садзейнічае лаканічнасці, неабходнасці дэталізацыі паняцця, пазбяганню палісеміі і аманіміі, імкненню мовы да экспрэсіўнасці.

Прычыны запазычвання неабходна адрозніваць ад умоў, якія садзейнічаюць міграцыі, ‘пераходу’ моўных адзінак з адной сістэмы ў другую. Ужо ў працах Г.Пауля, Л.В.Шчэрбы працэс запазычвання разглядаўся ў сувязі з кантактаваннем суседніх моў. Умовай для замацавання іншамоўных слоў у новым лексіка-семантычным асяроддзі з’яўляецца, на думку Г. Пауля, як мінімум двухбаковы кантакт моў [125, с. 460]. Л.В. Шчэрба аналіз лексічнага ўзаемадзеяння і запазычвання прапанаваў пачынаць з даследавання маўленчых паводзін білінгваў-двухмоўных асоб [184 а, с. 52]. Такім чынам, важнейшай умовай запазычвання і ўключэння слова іншамоўнага паходжання ў лексіка-семантычную сістэму мовы-рэцэптара лічыцца білінгвізм.

Але наяўнасці двухмоўя яшчэ недастаткова для таго, каб іншамоўнае слова замацавалася ў мове-рэцэптары, таму што не кожнае іншамоўнае слова пераўтвараецца ў запазычанае. У лінгвістычнай літаратуры ёсць розныя меркаванні адносна адрозненняў і суадносін паняццяў ‘іншамоўнае ўкрапленне’, ‘іншамоўнае слова’, ‘запычанае слова’.

Адной з першых класіфікацый іншамоўных слоў паводле ступені засвоенасці быў падзел іх на засвоеныя, запазычаныя (Lehnwörter) і незасвоеныя, іншамоўныя (Fremdwörter), праведзены А. Шлейхерам. Гэта класіфікацыя ў далейшым выклікала крытыку, паколькі ў ёй змешваліся розныя прынцыпы – фармальны (паказчык засвоенасці іншамоўнай лексікі) і функцыянальны (ступень ужывальнасці ў мове-рэцэптары) [177, 90, с. 14], але нічога больш дасканалага не было прапанавана. У працах сучасных моваведаў лексіка іншамоўнага паходжання таксама падзяляецца на запазычаную, адаптаваную, якая з’яўляецца састаўной часткай сістэмы мовы-рэцэптара, яе ўстойлівымі моўнымі адзінкамі і неадаптаваную – іншамоўныя ўкрапленні і экзатызмы – аказіянальныя моўныя элементы, якія не сталі набыткам слоўнікавага складу запазычваючай мовы [145, с. 59; 90, с. 43-52]. Асноўнай падставой для такога размежавання з’яўляецца крытэрыі засвоенасці/незасвоенасці лексікі іншамоўнага паходжання ў мове-рэцэптары. У лінгвістычнай літаратуры вызначаюцца наступныя ўмовы, пры якіх іншамоўнае слова можна лічыць запазычаннем: 1) перадача іншамоўных слоў фанетычнымі і графічнымі сродкамі мовы-рэцэптара, іх суаднесенасць з пэўнымі граматычнымі класамі; 2) фармальная адаптацыя – прыстасаванне іншамоўнага слова да гукавой і марфалагічнай сістэмы запазычваючай мовы; 3) падпарадкаванне іншамоўнай лексікі словаўтваральным законам, развіццё вытворных намінацыйных адзінак; 4) семантычнае засваенне – дыферэнцыяцыя семантыкі, семасіялагічная акрэсленасць, пазбяганне сэнсавай дублетнасці з уласнай лексікай; 5) рэгулярнае выкарыстанне ў маўленні [22, с. 11; 90, с. 35; 145, с. 62].

Асобныя з гэтых паказчыкаў (фанетычная, граматычная асіміляцыя запазычаных слоў, іх словаўтваральная актыўнасць) называюцца неабавязковымі, факультатывымі. Астатнія прыметы лічацца неабходнымі для ўключэння іншамоўнай лексікі ў групу запазычанняў.

Такім чынам, да лексікі іншамоўнага паходжання адносяцца ўсе словы з іншых моў, як засвоеныя, так і незасвоеныя, якія выкарыстоўваюцца як пастаянна, так і часова ў мове-рэцэптары. Запазычанае ж лексіка – іншамоўныя словы, засвоеныя мовай і ўключаныя ў яе лексічную сістэму. Неабходна, аднак, адзначыць, што такое размежаванне больш падыходзіць да лексікі літаратурнай мовы. Запазычванне і засваенне іншамоўных слоў у народна-дыялектнай мове па прычыне яе неўнармаванасці, лакальнай замацаванасці мае спецыфічны характар і не заўсёды дае магчымасць чотка размежаваць засвоеную і незасвоеную лексіку, вызначыць яе функцыянальны статус.

Галоўнымі тыпамі неадаптаванай іншамоўнай лексікі з’яўляюцца іншамоўныя ўкрапленні (варварызмы) і экзатызмы – незамкнутыя групы слоў, выкарыстанне якіх абумоўлена пэўнай сітуацыяй. Некаторыя даследчыкі іншамоўныя

ўкрапленні, экзатызмы і запазычанні называюць рознымі стадыямі працэсу асіміляцыі іншамоўнай лексікі, пераўтварэння яе ў запазычаную [102, с. 7]. Так, іншамоўныя ўкрапленні ў працэсе іх пастаяннага выкарыстання страчваюць ‘чужароднасць’ і пераўтвараюцца ў экзатызмы, якія абазначаюць рэаліі і паняцці замежнай рэчаіснасці, звычайна той краіны, адкуль прыйшло гэта слова. Пашырэнне сферы выкарыстання экзатызмаў у сваю чаргу прыводзіць да развіцця семантыка-стылістычных сувязей з уласнай лексікай, страты іх ‘экзатычнасці’, пераўтварэння ў запазычанні, якія пачынаюць называць агульныя рэаліі, з’явы і паняцці. На нашу думку, такое меркаванне правамерна толькі ў адносінах да параўнальна невялікай часткі іншамоўнай лексікі, таму што большасць запазычанняў засвойвалася ў выніку неабходнасці намінацыі пэўных прадметаў і паняццяў.

Пры даследаванні іншамоўнай лексікі мэтазгодна таксама размяжоўваць такія паняцці, як *этымон* і *прататып*. *Этымон* – лексічная першакрыніца ўсіх запазычанняў, якія непасрэдна або апасродкавана выводзяцца з яго. *Прататып*, у адрозненне ад *этымона*, – гэта лексічны адпаведнік (эквівалент) запазычання ў мове-пасрэдніцы [66, с. 19]. *Этымон* прысутнічае пры любым тыпе лексічнага запазычвання, а *прататып* – толькі пры апасродкаваным засваенні. *Этымон* у запазычання толькі адзін, а *прататыпаў* можа быць некалькі.

Асаблівую цікавасць для вывучэння лексічнага запазычвання маюць беларускія гаворкі, спецыфічныя ўмовы фарміравання і развіцця якіх звязаны з рознымі формамі міжмоўнага ўзаемадзеяння. Праблема міжмоўных кантактаў з’яўляецца адным з важнейшых пытанняў гістарычнай і сучаснай беларускай лексікалогіі. Вывучэнне беларуска-іншамоўных сувязей мае пэўныя традыцыі. Асновы іх закладзены грунтоўнымі даследаваннямі Я.Ф. Карскага, Я. Ваўка-Левановіча, А. Шахматава, Т. Лер-Сплавінскага, У. Курашкевіча і інш. Іх працы, прысвечаныя больш агульным і шырокім пытанням, закраналі праблему лексічнага ўзаемадзеяння як дапаможную пры вырашэнні асобных пытанняў гістарычнага даследавання.

У сучасным мовазнаўстве найбольш грунтоўна даследаваліся запазычанні ў помніках старабеларускай пісьменнасці ў працах А.М. Булькі, А.І. Жураўскага, А.А. Вяржбоўскага, І.І. Чартко, В.М. Галай і інш. [27; 71; 36; 138; 174; 45; 59]. У даследаваннях адзначаных аўтараў апісваецца лексіка іншамоўнага паходжання паводле крыніц яе запазычвання, часу, шляхоў і спосабаў пранікнення, тэматычнай разнастайнасці, асаблівасцей функцыянавання ў старабеларускай мове.

У беларускім мовазнаўстве аналізаваліся таксама запазычанні ў сучаснай мове з класічных [147], асобных заходнееўрапейскіх [1, 101], балтыйскіх [10, 40, 52], славянскіх [33, 46, 124] моў. Пры гэтым таксама звярталася ўвага на крыніцы і шляхі запазычвання іншамоўнай лексікі, яе тэматычную характарыстыку і сферу ўжывання, формы і спосабы адаптацыі.

Праблема міжмоўных кантактаў і лексічнага ўзаемадзеяння закраналася ў шматлікіх працах, прысвечаных вывучэнню астраўных гаворак Беларусі і яе пагранічча [33; 48; 131а, 151; 170; 171 і інш.]. У гэтых даследаваннях падаецца

апісанне асобных іншаэтнічных (пераважна польскіх і літоўскіх) астраўных гаворак Беларусі ў сувязі з праблемай міжмоўнай інтэрферэнцыі на розных узроўнях – фаналагічным, акцэнтацыйным, лексічным, марфалагічным і сінтаксічным, праводзіцца вывучэнне арэалаў на сумежных моўных тэрыторыях.

Сістэмнае, усебаковае вывучэнне іншамоўнай лексікі народна-дыялектнага ўжытку ў беларускім мовазнаўстве да гэтага часу амаль не праводзілася. У поле зроку моваведаў не траплялі такія пытанні, як выяўленне месца і ролі запазычанняў ў лексічнай сістэме беларускіх гаворак, вызначэнне асноўных заканамернасцей іх засваення, аналіз форм і ступені адаптацыі, сутнасць і спецыфіка гэтага працэсу ў народнай мове.

Мэта нашага даследавання – паказаць асноўныя заканамернасці запазычвання і функцыянавання лексікі іншамоўнага паходжання ў народна-дыялектнай мове. Умовай для дасягнення гэтай мэты было рашэнне наступных задач: 1) сістэматызаваць народна-дыялектныя запазычання на лексіка-тэматычнай аснове; 2) даць іх агульную гісторыка-этымалагічную і храналагічную характарыстыку; 3) паказаць структурна-тыпалагічныя асаблівасці дыялектных запазычанняў; 4) апісаць іх арэальныя тыпы; 5) выявіць формы і ступень адаптацыі дыялектнай лексікі іншамоўнага паходжання, вызначыць спецыфіку і адметнасць яе засваення ў народнай мове, фактары, якія абумоўліваюць гэты працэс; 6) правесці квантытатыўны аналіз дыялектных запазычанняў, які адлюстроўвае асноўныя статыстычныя заканамернасці іх функцыянавання і засваення.

Матэрыялам даследавання паслужылі апелятыўныя лексічныя адзінкі іншамоўнага паходжання народна-дыялектнага ўжытку¹, крыніцай збору якіх з’явіліся асноўныя выданні беларускай дыялектнай лексікаграфіі, асобныя фальклорныя і этнаграфічныя запісы XIX-XX ст.ст., уласныя назіранні над лексічнымі асаблівасцямі гаворак Навагрудчыны. Пры напісанні работы выкарыстоўваўся таксама матэрыял гістарычнага, этымалагічнага і тлумачальнага слоўнікаў беларускай мовы. У рабоце прааналізавана звыш 3000 лексічных адзінак. Асноўным крытэрыем пры адборы фактычнага матэрыялу паслужыў рэгіянальны характар запазычанняў – разглядаліся ў першую чаргу іншамоўныя словы, якія адсутнічаюць у літаратурнай мове або маюць пэўныя фармальныя ці семантыка-стылістычныя адрозненні ад сваіх нарматыўных адпаведнікаў, а таксама асобныя агульнанародныя запазычання, якія вызначаюцца сталай традыцыяй выкарыстання ў дыялектнай мове.

Пры даследаванні іншамоўнай лексікі асноўная ўвага была сканцэнтравана на праблеме яе тыпалагізацыі, выяўленні заканамернасцей функцыянавання і адаптацыі запазычанняў у народных гаворках на тэрыторыі Беларусі. У рабоце выкарыстоўваўся пераважна апісальны метада даследавання, як дапаможныя прымяняліся статыстычны метада – пры вывучэнні квантытатыўнай (колькаснай) характарыстыкі запазычанняў, кампанентны – пры вызначэнні іх семантычнай структуры, лінгвагеаграфічны – пры выяўленні іх арэальных асаблівасцей.

¹ Пры аналізе запазычанняў не ўлічвалася анамастычная і аргатычная лексіка іншамоўнага паходжання.

Для сістэматызацыі фактычнага матэрыялу і зручнасці яго апрацоўкі была распрацавана база даных, якая ўключае 3112 даследаваных іншамоўных лексічных адзінак з іх асноўнымі параметрамі (прыметамі) структурна-семантычнай і функцыянальнай характарыстыкі – паходжання, граматычнага разраду, структурнага тыпу, тэматычнай прыналежнасці, асаблівасцей семантыкі (адназначнае / мнагазначнае), знешняй формы (аднастайнае / варыянтнае), словаўтваральнага патэнцыялу (наяўнасць / адсутнасць вытворных), актуальнасці ўжывання (актуальнае / устарэлае, пасіўнае), стылістычнай афарбоўкі (нейтральнае / экспрэсіўнае), даўнасці запазычвання (наяўнасць / адсутнасць у старабеларускай мове), сувязі з этымонам (адпаведнасць / неадпаведнасць семантыкі), шляхоў запазычвання (прамы / апасродкаваны) і рэгіёна бытавання. Аб'ём базы даных – больш за 50 кілабайт.

На аснове распрацаванай базы даных напісана камп'ютарная праграма (мова Fox Pro 20), якая дазваляе: а) карэкціраваць усю інфармацыю базы даных; б) устаўляць новыя і выводзіць старыя запісы; в) ствараць любыя запыты для выбаркі з базы даных і даследавання інфармацыі; г) дае магчымасць захаваць запыты, друкаваць іх вынікі.

Асноўная ідэя праграмы – выявіць пэўныя заканамернасці ў характарыстыках слоў і на аснове гэтага прасачыць асаблівасці запазычвання, функцыянавання і адаптацыі лексікі іншамоўнага паходжання ў народна-дыялектнай мове. Праграма мае лёгкі аконны карыстальніцкі інтэрфейс, простая і эфектыўная ў рабоце.

Вырашэнне адзначаных пытанняў у значнай ступені будзе садзейнічаць далейшаму вывучэнню заканамернасцей развіцця і функцыянавання лексіка-семантычнай сістэмы народна-дыялектнай мовы.

ГЛАВА I

КЛАСІФІКАЦЫЯ ЗАПАЗЫЧАННЯЎ ПАВОДЛЕ ПАХОДЖАННЯ, ТЭМАТЫЧНАЙ

ХАРАКТАРЫСТЫКІ, ЧАСУ І ШЛЯХОЎ ЗАСВАЕННЯ

У лексічнай сістэме народна-дыялектнай мовы ўжываюцца розныя па паходжанні запазычанні. У складзе прааналізаваных у рабоце звыш 3000 іншамоўных лексічных адзінак самай вялікай па колькасці групай з'яўляюцца паланізмы, што абумоўлена працяглымі беларуска-польскімі моўнымі кантактамі. Прыблізна аднолькавую ўдзельную вагу ў беларускіх гаворках маюць запазычанні з германскіх і балтыйскіх моў. Даволі значную групу складаюць лацінізмы, якім у колькасных адносінах уступаюць словы грэчаскага паходжання. Нешматлікімі з'яўляюцца запазычанні з іншых моў. Размеркаванне запазычанняў з розных моў па колькаснаму прынцыпу паказвае табліца 1.1:

Табліца 1.1

Колькаснае размеркаванне запазычанняў паводле паходжання

Паходжанне лексем	Агульная колькасць	%
паланізмы	1119	36
германізмы	523	17
балтызмы	512	16,45
лацінізмы	428	13,75
грэцызмы	145	4,65
галіцызмы	93	2,98
цюркізмы	85	2,73
італьянізмы	47	1,5
арабізмы	28	0,89
гебраізмы	25	0,8
венгерскае	13	0,41
персідскае	12	0,38
фінскае	8	0,25
Усяго	3112	

Раздзел 1.1. ПАЛАНІЗМЫ

Беларуска-польскія моўныя кантакты як у літаратурна-пісьмовай, так і вуснай, народна-размоўнай формах развіваліся на працягу доўгага перыяду пад уплывам пэўных сацыяльна-гістарычных фактараў.

Як вядома, у складзе гістарычнага полілінгвізму, характэрнага для старабеларускай мовы, найбольш адчувальным было беларуска-польскае двухмоўе, якое існавала амаль 4 стагоддзі. Уздзеянне польскай мовы на беларускую, якое пачалося ў XIV ст., было абумоўлена ўзмацненнем ваенна-палітычнага саюза Вялікага княства Літоўскага і Польшчы пасля Крэўскай уніі 1385 г. Гэта ўздзеянне працягвалася ў далейшым і асабліва ўзмацнілася ў к. XVI ст. пасля Люблінскай уніі 1569 г., калі Беларусь, як і ўсё ВКЛ, увайшла ў склад Рэчы Паспалітай, у выніку чаго важнейшыя дзяржаўныя інстытуты былі ўстаноўлены па польскім узору [70, с. 27].

Распаўсюджанню польскай мовы сярод беларусаў садзейнічала тое, што беларуска-літоўская шляхта, імкнучыся зраўняцца ў прывілеях з польскай і ўмацаваць сваё сацыяльнае і эканамічнае становішча, прымала каталіцкае веравызнанне, засвойвала польскую мову, пераймала польскую культуру. Гэтаму працэсу спрыялі таксама рэгулярныя кантакты беларусаў і палякаў, – працяглыя паездкі беларускіх службовых асоб у Польшчу і палякаў на Беларусь, а таксама ўзнікненне змешаных польска-беларускіх сем'яў [27, с. 8].

Пашырэнне польскай мовы на Беларусі абумоўліваў таксама працэс польскай экспансіі на ўсходнія землі. Першыя калоніі палякаў на тэрыторыі сучаснай Беларусі з'явіліся ўжо ў XII ст. [54, с. 168]. Яны засялялі ў першую чаргу землі Заходняй Беларусі, сумежнай з Польшчай. Гродзеншчына і ўсходняя частка паўночнага Падляшша, якая знаходзілася на шляху з Польшчы ў Вільню, была асабліва ўспрымальнай да пранікнення польскага насельніцтва і ўплыву польскай мовы [74, с. 34].

Працэс польскай міграцыі на беларускія землі ўзмацніўся пасля Люблінскай уніі. У XV-XVI ст. ст. літоўскія князі і польскія каралі выдавалі зямельныя надзелы за нясенне воінскай павіннасці службовым людзям, якія склалі пазней цэлае саслоўе шляхты 'засцянкавай' і 'заградовай'. З канца XVII ст. пачынаецца працэс польскай міграцыі на Беларусь, звязаны з развіццём на Палессі ляснога промыслу і перасяленнем туды жыхароў малазямельнага густанаселенага Мазоўша. Перасяленцы-мазуры на Палессі пераўтвараліся ў аседлых арандатароў, якіх называлі 'шляхтай чыншовай', г.зн. паселеных на ўмовах чыншу. Пазней, у к. XIX – пач. XX ст. беззямельная частка польскага сялянства мігрыравала на Беларусь, дзе яны наймаліся батракамі да магнатаў у іх фальварках. Такіх перасяленцаў называлі 'хатэчковымі' [33].

Працэс міграцыі розных этнічных груп палякаў на Беларусь адлюстравана ў шматлікіх тапанімічных назвах, утвораных ад польскіх этнонімаў: *Ляхава* (Навагр., Пін., Слуц. р-ны), *Ляхава Града* (Асіп.), *Ляхавец* (Рэч.), *Ляхавічы* (Зэльв., Навагр., Драг.), *Ляхаўка* (Шчуч., Барыс., Бялын.), *Ляхаўцы* (Шчуч., Малар.), *Ляхаўшчына* (Віл.), *Ляхі* (Віл., Пруж., Чэрык.), *Ляхчыцы* (Кобр.); *Мазураўка* (Кір., Краснап.), *Мазураўшчына* (Ашм.), *Мазурка* (Валож.), *Мазуркі* (Лях.), *Мазуришчына* (Саліг), *Мазуры* (Дзярж., Кобр., Ельс.); *Палякі* (Міёр.), *Паляшчына* (Гор.); *Слянкакі* (Петр. р-н) (Рап.).

Значнае павелічэнне колькасці палякаў ў к. XIX – пач. XX ст. было выклікана палітыкай актыўнай паланізацыі Заходняй Беларусі, якую праводзіў урад

буржуазнай Польшчы, а таксама прымуковым акаталічваннем беларусаў. Самыя значныя па колькасці групы палякаў у к. XIX ст. жылі ў Гродзенскай (10,8 % ад усяго насельніцтва) і Віленскай (8,12%) губернях [126, с. 56-59; 128, с. 102-105]. Усяго на тэрыторыі Заходняй Беларусі да 1939 г. пражывала 1,5 мільёна палякаў [82, с. 115-116].

Пазней колькасць палякаў у агульным складзе насельніцтва Беларусі значна зменшылася, калі пасля другой сусветнай вайны ў 1945 г. паміж урадам ПНР і СССР быў прыняты дагавор аб узаемнай рэпатрыяцыі грамадзян, і многія палякі вярнуліся на радзіму. Некаторыя з іх засталіся на Беларусі.

Змяншэнне ў далейшым колькасці палякаў у нацыянальным складзе насельніцтва Беларусі (параўн.: 1959 – 6,7%, 1970 – 4,3%, 1979 – 4,2%, 1989 – 4,1%) [20 а, с. 61] было звязана з працэсам этнічнай кансалідацыі беларусаў. Так, некаторыя з тых, хто назваў сябе пад час перапісу 1959 г. палякамі, былі нашчадкамі акаталічаных беларусаў, не ведалі ні польскай мовы, ні польскай культуры і ў наступных перапісах ўжо адносілі сябе да беларусаў [136, с. 12].

Палякі ў наш час з'яўляюцца трэцяй па колькасці нацыянальнасцю ў Беларусі пасля беларусаў і рускіх. Большасць з іх – сельскія жыхары (72,7%). Самая значная група іх (72,3%) пражывае на Гродзеншчыне, прычым, 76% з іх – вяскоўцы. Значна меншая колькасць палякаў у Брэсцкай і Мінскай абласцях, але і тут яны сканцэнтраваны пераважна ў сельскай мясцовасці (60% і 84,9% – адпаведна), у Віцебскай вобл. (77,5 % у вёсках). Менш за ўсё палякаў – на Гомельшчыне і Магілёўшчыне [136, с. 14].

Пранікненню і замацаванню паланізмаў у народных гаворках у значнай ступені садзейнічала ўнутранае дыялектнае беларуска-польскае ўзаемадзеянне, абумоўленае існаваннем на тэрыторыі Беларусі польскага перыферычнага дыялекту і дробных астраўных гаворак. Паколькі перыферычны дыялект (т.зв. ‘пальшчызна крэсова’) сфарміраваўся ў выніку ўзаемадзеяння паміж мовай польскіх перасяленцаў і мясцовымі гаворкамі аўтахтоннага насельніцтва Беларусі і Украіны, ён адрозніваўся як ад польскай літаратурнай мовы, так і ад польскіх дыялектаў [42, с. 5-7]. У залежнасці ад дыялектнай асновы, на якой развівалася ‘пальшчызна крэсова’, выдзяляюцца два яе варыянты: паўночны, які ўзнік на беларуска-літоўскім субстраце і паўднёвы – на ўкраінскім моўным субстраце [33]. Польскі перыферычны дыялект у свой час адыграў значную ролю ў развіцці беларуска-польскіх моўных кантактаў. Ён з'явіўся крыніцай запазычвання многіх паланізмаў і еўрапейзмаў у народныя гаворкі.

Як адзначаюць даследчыкі, беларуска-польскае дыялектнае ўзаемадзеянне ў наш час ужо амаль не адбываецца, паколькі польская мова ў паўсядзённых зносінах выкарыстоўваецца мала, пераважна прадстаўнікамі старэйшага і сярэдняга пакаленняў [50, с. 61-62; 153, с. 3; 170, с. 71]. ‘Ступень валодання польскай мовай прыкметна ўбывае з захаду на ўсход і сыходзіць на нет, дасягаючы ўмоўнай мяжы па лініі ‘Асвея – Бягомль – Лагойск – Рудзенск – Слуцк – Старобін – Давыд-Гарадок’ [153, с. 6]. Большасць палякаў роднай мовай называюць беларускую або рускую [25, с. 5].

Унутранае дыялектнае беларуска-польскае моўнае ўзаемадзеянне падмацоўвалася знешнім уздзеяннем на беларускія гаворкі, асабліва паўднёва-заходняй зоны, з боку літаратурна-размоўнай польскай мовы і яе дыялектаў, сумежных з Беларуссю.

Такім чынам, у агульным працэсе беларуска-польскіх моўных кантактаў можна выдзеліць як гістарычнае, даўняе, так і больш позняе і сучаснае моўнае ўзаемадзеянне, як знешні ўплыў польскай мовы і яе дыялектаў на беларускую, так і ўнутранае ўздзеянне астраўных польскіх гаворак на лексічную сістэму народна-дыялектнай мовы. Ступень уплыву кожнага з пералічаных фактараў розная ў залежнасці ад яго важнасці ў развіцці слоўнікавага складу народнай мовы.

Такія разнастайныя і працяглыя беларуска-польскія моўныя стасункі абумовілі функцыянаванне ў лексічнай сістэме народна-дыялектнай мовы значнай колькасці паланізмаў, розных па часе і шляхах засваення, тэрыторыі распаўсюджвання і сферы ўжывання.

1.1.1. Структурна-функцыянальныя тыпы паланізмаў у беларускіх гаворках

Пры аналізе дыялектных паланізмаў паводле іх структурна-функцыянальных асаблівасцей у лінгвістычнай літаратуры звычайна выдзяляюцца фанетычныя, акцэнтацыйныя, марфалагічныя, словаўтваральныя і лексічныя тыпы паланізмаў [7, с. 7-12; 58, с. 219-228; 121, с. 229-253].

Лексіка польскага паходжання, якая ўжываецца ў беларускіх гаворках, надзвычай разнастайная паводле сваіх тыпаў. Акрамя адзначаных вышэй тыпаў, яна ўключае словаўтваральныя калькі і паўкалькі, кантамінаваныя і гіперызаваныя формы, утвораныя па ўзоры польскіх слоў.

Большасць паланізмаў (752-68,8%) адносяцца да лексічнага тыпу запазычанняў. Такая значная колькасная перавага лексічных запазычанняў тлумачыцца тым, што яны засвойваюцца, як правіла, для намінацыі пэўных прадметаў і з'яў, нярэдка разам з рэаліяй (т.зв. 'культурныя' запазычанні), для папаўнення сінанімічнага багацця мовы, развіцця яе лексічнай разнастайнасці, узбагачэння экспрэсіўнага слоўнікавага фонду. Дыялектныя лексічныя запазычанні, у адрозненне ад фанетычных і словаўтваральных, як правіла, не маюць нарматыўных адпаведнікаў. Некаторыя з іх належаць да безэквівалентнай лексікі, іх значэнне ў літаратурнай мове перадаецца апісальна.

Лексічныя паланізмы вельмі разнастайныя па значэнні, сферы ўжывання і стылістычнай афарбоўцы (гл. лексіка-тэматычную класіфікацыю паланізмаў).

Фанетычныя паланізмы складаюць другую па колькасці групу пасля лексічных (іх у складзе аналізуемага матэрыялу – 263 (4,3%). Яны захоўваюць асобныя рысы польскай фанетыкі: 1) рэфлексацыю польскіх насавых галосных паміж зычнымі. Галосны *ę* перадаецца ў паланізмах спалучэннямі *э, а, е, ё, я + н*, м: *абрэ; 'нч* 'абруч' (ДСЛ) < *obręcz*; *ванго; 'р* 'вугор' (ЖС) < *węgorz*; *гэ; 'нсты* 'густы' (СПЗБ, НСл) < *gęsty*; *дзесянцёра* (СПЗБ) < *dziesięcioro*; *заўзёнты* 'заўзяты, напорысты' (СГЦР) < стпол. *zawzięty*; *заце; 'нты* 'зацяты, настойлівы' (Цых.) < *zacięty*; *ме; 'нса* 'мяса' (СПЗБ) < стпол. *mięso*; *прэнт* 'металічны прут'

(Касп.) < pęć. Галосны а замяшчаецца спалучэннямі а, о, э, ы, ё + н, м: *калёнцы* ‘калючы’ (СПЗБ) < kołący; *мо; ‘ндры* ‘разумны, мудры’ (СПЗБ, ДСБ) < стпол. mađru; *месёну* ‘месяц’ (ЧК 320) < miesiąc; *пэнсо; ‘вый* ‘тлустачырвоны’ (Бяльк.) < paşowy; *упранж, упро; ‘ни* ‘вупраж’ (СПЗБ) < uprzaz; *чамбо; ‘р, чымбо; ‘р, чынб*; *‘р* ‘чабор’ (СПЗБ), *чо; ‘мбар* ‘тс’ (Касп.) < czaber;

2) польскую рэфлексацыю агульнаславянскіх спалучэнняў *tort, tolt, tert, telt*. Гэта форма паланізмаў з няпоўнагалоссем: *агро; ‘днік* ‘агароднік’ (СГЦР), ‘садоўнік у панскім маёнку’ (Цых.) < ogrodnik; *бро; ‘ніць* ‘бараніць, ратаваць’, ‘забараняць’ (Нас.) < стпол. bronić; *длонь* ‘далонь’ (Нас.) < dłoń; *мло; ‘ды* ‘жаніх’ (НСл) < mlody; *стро; ‘на* ‘старана, бок’ (БКЭ, 27-28) < strona; *мле; ‘ка* ‘малако’ (СПЗБ) < mleko; *наўле; ‘чка* ‘навалочка’ (СПЗБ, СГЦР) < pawleczka; *следзь, следз* ‘селядзец’ (ДСБ, Цых.) < s; ledz;’;

3) польскую рэфлексацыю спалучэнняў *trt, trt, tlt, tlt*; *га; ‘рды* ‘ганаровы’ (Нас., Касп.), ‘ганарысты’ (СПЗБ) < стпол. hardy; *гарсць* ‘жменя’ (СПЗБ) < gars;’с;’; *длуг, длух* ‘доўг’ (СПЗБ) < стпол. dług; *мру; ‘каць* ‘мармытаць’ (НЛГ) < mrukas;’; *плу; ‘каць* ‘паласкаць бялізну’ (СПЗБ) < płukas;’;

4) рэфлекс польскага ǒ (о крэскаванага) ў закрытым складзе: *алу; ‘вак* ‘аловак’ (СПЗБ) < ołówek; *буль* ‘боль’ (СПЗБ) < ból; *му; ‘віць* ‘гаварыць’ (СБК, 43, 146) < mǒwic;’; *пачту; ‘вка* ‘паштоўка’ (Сцяшк.) < pocztówka;

5) рэфлексы *ě і *e: *змя; ‘ны* ‘змена квадры месяца’ (Цых.) < zmiana; *ля; ‘тка* ‘год, лета’ (Нас.) < стпол. latko < lato; *свя; ‘тка* ‘сведка’ (СПЗБ, Цых.) < swiadek; *смя; ‘лы* ‘адважны’ (СПЗБ) < smiały; *тва; ‘рды* ‘цвёрды’ (СПЗБ) < twardy; *ша; ‘ры* ‘шэры, цёмны’ (СПЗБ) < стпол. szary; *ча; ‘рны* ‘чорнага колеру’, ‘брудны’ (СПЗБ) < стпол. szary;

6) рэфлексы ь, ь: *мэ; ‘рля* ‘марля’ (Янк. Мат., 35, ЖС, Сцяшк., СПЗБ, Цых.) < merla, *скнэ; ‘ра* ‘скнара’ (ДСЗ, МММГ-77, СПЗБ) < sknera;

7) пачатковае je (замест о): *е; ‘дэн* ‘адзін’ (СБК, 43, 186) < стпол. jeden; *езэро* ‘возера’ (СПЗБ) < стпол. jezioro; *е; ‘ле; ‘нь* ‘алень’ (СПЗБ) < стпол. jelen;’;

8) спалучэнне dł (замест л): *ві; ‘длы* ‘вілы’ (СПЗБ) < widły; *мадлі; ‘тва* ‘малітва’ (НСл, СПЗБ) < стпол. modlitwa; *мы; ‘дла* ‘мыла’ (Сцяшк., СПЗБ) < стпол. mydło; *са; ‘дла* ‘сала’ (Сцяшк., СПЗБ) < sadło;

9) рэфлекс rz: *нажачо; ‘ны* ‘жаніх’ (СПЗБ), ‘кавалер, залётнік’ (Цых.) < parzeczony; *нажо; ‘ндэк* ‘парадак’ (СПЗБ) < porządek; *тваж* ‘твар’ (СПЗБ) < twarz; *вы; ‘жай* ‘вышэй’ (СПЗБ) < wyżej; *выжыня; ‘* ‘вышыня’ (СПЗБ) < wyżyna; *жы; ‘чыць* ‘жадаць’ (Нас., СПЗБ) < стпол. życzyc;’;

10) спалучэнне sz: *вшэля; ‘кі* ‘кожны, усякі’ (БКЭ, 190) < стпол. wszelaki;

11) рэфлекс (k)t : *дабра; ‘нац* ‘дабранач’ (Нас., Касп., Цых.) < dobronoc; *ніц* ‘нічога, зусім’ (СПЗБ, ДСБ, БДС, ДСЗ, Цых.) < стпол. nic; *засмуцо; ‘ны* ‘сумны’ (СБК, 266) < стпол. zasmucony;

12) адсутнасць пераходу л > ў: *вэ; ‘лна* ‘шарсцяная матэрыя’ (СПБ) < стпол. wełna; *пэ; ‘лня* ‘поўня’ (Сцяшк, СПЗБ) < pełnia і інш.;

13) пачатковае gw, kv: *гвя; ‘зда* ‘зорка’ (СПЗБ) < стпол. gwiazda; *гвяздурэ; ‘* ‘каляднікі’ (Цых.) < gwiazdór; *квя; ‘ты* ‘кветкі’, ‘вазон’ (СПЗБ, Касп.) < стпол. kwiat.

Акцэнтэуацыйныя паланізмы набліжаюцца да фанетычных. Яны захоўваюць характэрны для польскай мовы націск на перадапошнім складзе: *васо*; *'ласць* 'весьялосць' (СПЗБ) < *wesołos*; 'с';; *выго*; *'да* 'выгада' (СПЗБ) < *wygoda*; *вэндзо*; *'ны* 'вэнджаны' (СПЗБ) < *wędzony*; *жало*; *'сня* 'жаласна' (СПЗБ) < стпол. *żalos*; *'nie*; *жы*; *'це* 'жыццё' (СПЗБ) < *życie*; *згото*; *'ваць* 'згатаваць' (НСл) < *zgotować*; *'*; *лісто*; *'над* 'лістапад' (НСл) < *listopad*; *о*; *'йчым* 'айчым' (Сцяшк.) < *ojczym*; *пачэ*; *'каць* 'пачакаць' (СПЗБ) < *roczeć*; *'*; *спо*; *'куй* 'спакой' (СПЗБ) < *spokój*.

Марфалагічныя паланізмы сустракаюцца рэдка. Яны перадаюць асобныя марфалагічныя адзнакі этымонаў, напрыклад, катэгорыю роду: *бжух* 'жывот, бруха' (СПЗБ) < *brzuch*; *по*; *'слух* 'дапамога, палёгка' (Сцяшк.) < *posluch*; *пру*; *'хно* 'парахня' (СПЗБ) < *próchno*; *шыдэ*; *'лка(о)* 'кручок для вязання' (НС, СПЗБ) < *szudełko* (параўн. іх літаратурныя адпаведнікі *бру*; *'ха*, *наслу*; *'га*, *парахня*; *'*, *шыдэ*; *'лак*). Граматычныя адзнакі этымонаў у падобных паланізмаў нярэдка спалучаюцца з адметнымі фанетычнымі і словаўтваральнымі рысамі.

Словаўтваральныя паланізмы (74 – 6,8%) маюць асобныя словаўтваральныя элементы польскай мовы-крыніцы:

1) іменныя суфіксы *-іск-* у назвах месца або экспрэсіўна-павелічальных найменнях: *агні*; *'ска* 'выгар' (СПЗБ) < стпол. *ognisko*; *назві*; *'ска* 'назва, прозвішча' (СПЗБ) < стпол. *nazwisko*; *лётні*; *'ска*, *летні*; *'ско* 'аэрадром' (СПЗБ) < *lotnisko*; *пабо*; *'іска* 'месца бою, пабоішча' (Сцяшк., Сл) < стпол. *roboisko*, *седліско* 'сядзіба' (СПЗБ) < стпол. *siedlisko*; -ак: *адзі*; *'нак* (*одынак*) 'адзіны сын у бацькоў' (СПЗБ) < *jedynak*; *пуста*; *'к* 'пустацеляя цэгла' (СПЗБ) < *pustak*; *рачня*; *'к*, *рочняк* 'жывёла ва ўзросце 1 года' (СПЗБ) < *roczniak*; *сто*; *'лак* 'табурэтка' (Бяльк, НЛС), 'зэдлік, услон' (НЛ, СПЗБ, Цых) < *stołek*; *ты*; *'лак* 'заднік' (СПЗБ) < *tyłek*; *чва*; *'ртак* 'чацвер' (НСл, СПЗБ), 'чацвяртак' (СПЗБ) < стпол. *czwartek*; -оўк- а: *дошчу*; *'вка* 'дажджавая вада' (ЛП) < *deszczówka*; *пятнасто*; *'ўка* 'дзяўчына 15-16 гадоў' (Сцяшк., Цых.) < *piętnastówka*, *таксо*; *'ўка* 'легкавы аўтамабіль, таксі' (НЛС, Сцяшк., ДСЗ, Цых.) < *taksówka*; -ідл-а: *мазі*; *'дла* 'мазь' (СПЗБ, НСл) < *mazidło*; *маляві*; *'дла* 'пэндзаль' (МММГ-74), 'фарба' (Сцяшк., СПЗБ) < *malowidło*; *насі*; *'дла*, *насі*; *'длы* 'каромысел' (СПЗБ) < *nasidla*; -ен(н) -е: *маве*; *'нне* 'размова', 'мова' (Нас.) < *mówienie*; *пацярпе*; *'нне* 'устрыманне, цярпенне' (Нас.) < *rosierpienie*; *забачэ*; *'нне* 'спатканне' (МММГ-74) < *zobaczenie*; осць (-асць): *мае*; *'тнасць* 'нерухомая маёмасць, зямля' (Нас.) < стпол. *majątnos*; 'с';; *мажлі*; *'васць* 'магчымасць' (ТС) < *możliwoś*; 'с';; *мале*; *'нкосць* 'маленства' (СПЗБ, ТС) < *malen*; 'кос'; 'с';; -ізн-а: *паншчы*; *'зна* 'паншчына' < *pan*; *'szczyzna*; *труці*; *'зна* 'ядахімікат', 'атрута' (СПЗБ) < стпол. *trucizna*; *стары*; *'зна* 'старыя, зношаныя рэчы' (Касп., СПЗБ) < *starzyzna*; -усь, -ус- я: *та*; *'тусь* 'тата' (Сцяшк., ДСЗ, СПЗБ, Цых.) < *tatus*; *'*; *маму*; *'ся* 'матуля' (СПЗБ) < *mamusia*;

2) суфікс *-сце* ў формах колькасных лічэбнікаў: *васімна*; *'сце* 'васемнаццаць' (СГЦР) < *osiemnas*; 'сіе'; *двана*; *'сце* 'дванаццаць' (НСл, СГЦР, СПЗБ) < стпол. *dwanas*; 'сіе'; *пятна*; *'сця*, *пятна*; *'сце* 'пятнаццаць' (НСл, СПЗБ) < стпол. *piętnas*; 'сіе'; *трына*; *'сця* 'трынаццаць' (СПЗБ) < стпол. *trynas*; 'сіе';

3) прыслоўны суфікс *-е*: *агу*; *'льне* 'агулам' (СПЗБ) < *ogólnie*; *нэ*; *'ўне* 'пэўна' (Сцяшк.) < стпол. *rewnie*;

4) прэфіксы за-: *заба; 'чыць* 'убачыць' (СПЗБ) < *zobaczyc;*' ; *забо; 'льваць* 'пачынаць балець, захворваць' (СПЗБ) < *zabolec;*' ; вы-: *вынагро; 'да* 'узнагарода, кампенсацыя' (Нас.) < *wynagroda;* *вы; 'тлумачыць* 'растлумачыць' (СПЗБ) < стпол. *wytlumaczyc;*' ; па-: *нася; 'даць* 'валодаць' (Нас.) < стпол. *posiadac;*' ; с-: *скры; 'ўдзіць* 'пакрыўдзіць' (СПЗБ) < *skrzywdzic;*' і інш. У асобных выпадках цяжка адрозніць словаўтваральныя паланізмы ад уласнай лексікі, утворанай па прадуктыўных мадэлях польскай мовы. Напр., *пія; 'к* < пол. *pijak* або < *піць* + суф. -ак; *пу; 'стак* < *rustak* ці < *пусты* + суф. -ак; *агні; 'ска* < *ognisko* ці < *агонь* + суф. -іск і г.д.? Пры размежаванні запазычанняў і ўласных дэрыватаў улічваўся ў першую чаргу лінгвагеаграфічны фактар, паланізмы, як правіла, ужываюцца на абмежаванай тэрыторыі, блізкай жа этнакантактнай паласы: *пія; 'к* (Ашмянскі р-н), *пу; 'стак* (Слоні́мскі), *агні; 'ска* (Шчучынскі).

Пры даследаванні запазычанняў з польскай мовы неабходна размяжоўваць асобныя тыпы паланізмаў і беларускія формы, утвораныя па аналогіі з імі. Так, ад словаўтваральных паланізмаў, запазычаных з польскай мовы, адрозніваюцца кантамінаваныя формы, утвораныя ў выніку лексічнай інтэрферэнцыі польскіх і беларускіх слоў: *пла; 'мя* 'полюмя' (НСл) < *plomien;*' + *полюмя*; тэй 'той' (СПЗБ) < *ten* + *той*; *штоко; 'лік, штоко; 'лек, штоко; 'львек* 'што-небудзь' (СПЗБ) < *што* + (co) *kolwiek*. Асобныя словы былі ўтвораны ад польскіх асноў пры дапамозе ўласных дэрывацыйных сродкаў – суфіксаў: *ганича; 'р* 'гушчар' (НСл) < *gąszcz* + –ар, *мле; 'чнік* 'адуданчык' < *mlecz* + –нік, *мло; 'дачка* 'маладзіца' (Касп.) < *młoda* + –ачк-а, *падсту; 'пства* 'каварства' (Гар.) < *podstępnoś;*' с; + –ства, *пашано; 'тка* 'плётка' (Сцяшк., Сл) < *poszamotac;*' *się* + –к-а, *пашанцэ; 'вік* 'баравік' (Сцяшк.) < *poszan;*' *cowac* + –ік; прэфіксаў на-: *навэ; 'длх* 'у параўнанні' (СПЗБ) < на– + *według,* *на; 'ніц* 'зусім' (Сцяшк.) < на– + *niś;* у – : *ушчэ; 'нт* 'зусім' (СПЗБ) < у– + (do) *szczętu* або беларускіх асноў пры ўдзеле польскіх словаўтваральных элементаў – суфіксаў -іск-: *грабаві; 'ска* 'грабільна' (СПЗБ); *гумні; 'ско* 'месца каля гумна' (Сцяшк.); *маразі; 'ско* 'вялікі мароз' (Сцяшк.); *пажары; 'ско* 'пажарышча' (СПЗБ), *пры; 'мавіско* 'прымаўка' (СПЗБ), *прыпы; 'ніска* 'прыстанак' (СПЗБ); *пшані; 'чыско* 'поле, з якога сабралі пшаніцу' (СПЗБ); *раві; 'ско* 'роў-канал з вадой' (Сцяшк.); *смаляні; 'ско* 'месца, дзе смалілі кабана', 'пажарышча' (СПЗБ); ідł-а: *грабаві; 'дла* 'грабільна' (СПЗБ); *красі; 'дла* 'крэсіва' (Сцяшк., СПЗБ); *разматаві; 'дла* 'развітушка' (СПЗБ); *сनावі; 'дла* 'станок для снавання красён' (СПЗБ); *страмі; 'дла* 'бессаромнік' (Яўс.); *страшы; 'дла* 'пудзіла' (Сцяшк.), *цапі; 'дла* 'цапільна' (Сцяшк., НЛС); -узп – : *сыры; 'зна* 'няспелыя ягады, фрукты' (МММГ-74), *стары; 'зна* 'старыя, зношаныя рэчы' (СПЗБ).

Неабходна адзначыць, што пэўная колькасць дыялектных слоў была сфанетызавана па ўзоры польскіх слоў. Гэта паланізаваныя формы тыпу *адзія; 'дла* 'коўдра' (СПЗБ), *ге; 'нба* 'губа' (БКЭ, 116); *жо; 'нзно* 'вялікая, няўключная жанчына', 'жонка' (ТС), *неўцярпёнцы* 'калі не хапае цярпліваці' (ДСЗ), *прэ; 'йда* 'прайдзісвет' (ДСЛ), *ра; 'дло* 'акучнік' (Сцяшк.), *сяндзэ; 'ня* 'сядзенне' (СПЗБ), *тэўшч* 'таўшчыня' (МММГ-74), *тэ; 'ўшчар* 'тс' (Сцяшк.), *шчэ; 'тка* 'шчотка'

(МММГ-77) і інш. (параўн. іх польскія адпаведнікі *koldra, warga, żona, niecierpliwie, przechera, okopywacz, siedzenie, grubos; 'c; , szcotka*).

Адзначаныя вышэй разнастайныя тыпы паланізмаў дазваляюць гаварыць аб дзвюх стадыях іх запазычвання – першай, на якой засвойваецца значная колькасць лексем польскага паходжання і адбываюцца колькасныя змены ў лексічным складзе мовы-рэцэптара, і другой, калі ў выніку і на аснове масавага запазычвання паланізмаў засвойваюцца асобныя фанетычныя, словаўтваральныя і марфалагічныя элементы мовы-крыніцы, адбываюцца якасныя змены ў структуры народна-дыялектнай мовы-рэцэптара. Так, у паўднёва-заходніх гаворках Беларусі пад уплывам аднаструктурных польскіх адзінак адбылося адпаведнае фанетычнае і словаўтваральнае пераафармленне многіх рэгіянальных слоў, іх ‘паланізацыя’.

1.1.2. Лексіка-тэматычная класіфікацыя паланізмаў

Лексіка польскага паходжання вызначаецца багаццем семантыкі і тэматычнай разнастайнасцю. Адною з найбольш значнай у колькасных адносінах і разнастайнай у тэматычным плане з’яўляецца група канкрэтна-прадметных назваў (361 – 33%).

Многія з іх называюць прадметы паўсядзённага ўжытку, у тым ліку: а) хатнія рэчы, мэблю, посуд: *белізня; 'рка* ‘шафа або скрыня для бялізны’ (НСл) < *bieliz; 'niarka* ‘шафа для бялізны’; *відэ; 'ляц, відэ; 'лка, відэ; 'лкі* ‘відэлец’ (Касп., Сцяшк., СПЗБ, НЛС, Нас., Шат., Янк.П, Бяльк.) < стпол. *widelec; вандзэ; 'лак* ‘клунак’ (ЖС, Янк., Мат., 68, СПЗБ, Яўс.) < *węzelek; вор* ‘мех’ (Нас., Сцяшк.) < стпол. *wór; га; 'рна; 'к* ‘чыгун’ (СГЦР) ‘гаршчок’ (СПЗБ) < *garnek* ‘гаршчок’, *гэ; 'нсер, гэ; 'нсор* ‘вялікі аплецены буталь’ (ЗНС), < *geşior* ‘гусак, буталь’; *гло; 'снік* ‘гучнагаварыцель’ (СПЗБ) < *glos; 'нік; дані; 'чка* ‘гаршчок для кветак’ (ДСЗ), ‘ваза’ (Сцяшк.) < *doniczka; жаля; 'зка* ‘прас’ (ЖНС, Сцяшк., СПЗБ, ДСБ, Янк.І, Шат., Цых.) < *żelazko; звярца; 'дла* ‘люстэрка’ (СГЦР, МММГ-77) < стпол. *z; 'wierciadło; люстэ; 'рко* ‘люстэрка’ (СГЦР, НЛС, СПЗБ, Нас., Бяльк., Шат., Касп.) < *lusterko; ме; 'рнік* ‘градуснік’ (Сцяшк., Сл.) < *miernik; пляца; 'к* ‘рукзак’ (СПЗБ), *плі; 'цак* ‘тс’ (ДСБ) < *plesak; по; 'жаг* ‘качарга’, ‘дзяржанне’, ‘венік з хваёвых галінак’ (СПЗБ) < *rożoch; покро; 'вец* ‘падкоўдранік’ (НСл) < *rokrowiec; пу; 'лка* ‘паліца’ (СПЗБ) < *rolka; тоц* ‘паднос’ (НСл) < *tasa; турэ; 'пка* рэдк. ‘невялікая жаночая сумачка’ (НСл) < *torebka;*

б) адзенне і яго часткі, галаўныя ўборы, упрыгожванні: *абро; 'нчка* ‘пярсцёнак’ (СПЗБ, НСл) < *obrączka; выло; 'гі* ‘барты (у адзенні на ваце)’ (Бяльк.), ‘жаночая кароткая вопратка’ (МММГ-70) < стпол. *wyłogi* ‘куртка’; *га; 'лька* ‘сподняя жаночая спадніца ці доўгая кашуля без рукавоў’ (СПЗБ, БДС, Сцяшк., МММГ-70, СГЦР, НС) < *halka; га; 'ці* ‘споднія і верхнія штаны’, ‘жаночыя рэйтузы’, ‘паўзункі’ (СПЗБ), ‘мужчынскія штаны’ (СГЦР) < стпол. *gacie* ‘кальсоны’; *кампялёўка* ‘майка’ (Сцяшк.), *кампялю; 'фка* ‘купальнік’ < *kapielówki* ‘плаўкі’; *ко; 'льчыкі* ‘завушніцы’ (Сцяшк., СПЗБ, Цых.) < *kolczyki; марынарка* ‘пінжак’ (Касп., ЖНС, МММГ-77, СПЗБ, СГЦР, Цых.), ‘фуфайка’ (СГЦР) <

magynarka; *нажу; 'тка* 'кароткае верхняе жаночае адзенне, жакет' (МММГ-70, Сцяшк., Сл., СПЗБ, НС), 'безрукаўка' (Сцяшк., СПЗБ), 'кофта, блузка' (СПЗБ) < *parzutka* 'жаночая накідка'; *рагаты; 'ўка* 'польская вайсковая шапка з чатырохвугольным верхам' < *rogatywka; райсто; 'ны* 'калготкі' (СПЗБ) < *rajstopy; чэ; 'пак* 'чапец, жаночы галаўны ўбор' (Цых.) < *szerek; ясёнтка, ясёнка* 'жаночае дэмісезоннае паліто' (Сцяшк., ДСЗ, НЛЗ) < *jesionka;*

в) абутак: *анге; 'лькі* 'святочныя боты з дарагой скуры з высокімі заднікамі' (Цых.) < *angielki; гумо; 'ўцы* 'гумовыя боты' (БДС) < *gumowies; ла; 'керкі, ля; 'керкі* 'лакіраваныя туфлі' (СГЦР, Сцяшк., ДСЗ, НС) < *lakierki; обу; 'я* 'абутак' (НСл) < *obuwie; снігу; 'фцы* 'кароткія жаночыя боцікі' (МММГ-74) < *s; niegówies* 'боцік', *трэ; 'ны* 'даўні сялянскі абутак на скураной або драўлянай падэшве', 'стаптаны, зношаны абутак' (СПЗБ) < *trepu; трэ; 'нкі* 'тапачкі' (СПЗБ) < *trepki;*

г) ежу, прадукты харчавання: *галярэ; 'та* 'халадзец, квашаніна' (СГЦР, СБК, 220) < *galareta; завія; 'нкі* 'піражкі з пшанічнай мукі з тварагом і грыбамі' (Цых.) < *zawijały; кана; 'пка* 'бутэрброд' (СГЦР) < *kanarka; ляндры; 'нкі* 'ледзянцы' (СПЗБ) < *landrynki; мазу; 'рэк* 'пірог з разынкамі з пшанічнага цеста' (СГЦР) < *mazurek; мо; 'нчка* 'дробны цукар' (Сцяшк., СПЗБ, Цых.) < *mączka* 'мука дробнага памолу'; *мушта; 'рда* 'гарчыца' (Сцяшк., Сл.) < *masztarda; палю; 'х, пал ю; 'хі* 'клёцкі з цёртай бульбы', 'аладка' (ДСБ) < *paluch; ядзэ; 'ня* 'ежа, страва' (СПЗБ) < *jedzenie.*

Канкрэтна-прадметныя назвы народна-гаспадарчага ўжытку абазначаюць: а) прылады працы і іх часткі: *калаўро; 'дак, калаўро; 'так* 'калаўрот' (НЛС), < *kołowrotek; крупэ; 'рня* 'крупадзерка' (СПЗБ) < *krupiernia; мыдлёўка* 'прылада для вымярэння таўшчыні цёсу' (МДСГ) < *mydlowka; мяда; 'рка, мэда; 'рка* 'медагонка' (СПЗБ, Сцяшк., Сл) < *miodarka; ры; 'дзель, ры; 'дэль* 'лапата, рыдлёўка' (СПЗБ, ДСБ) < стпол. *rydel; спранжыно; 'ўка, спружыно; 'ўка* 'культыватар' (Сцяшк., НЛС) < *sprężynówka;*

б) прыстасаванні і іх часткі: *барба; 'ра* 'вяроўка, тоўсты канат з вітак з заостранай палкай на канцы для тармажэння плыта' (НЛ, ЗНС, Цых.) < *barbara* 'канат, біч, нагайка'; *вэ; 'ндка* 'вуда' (Сцяшк., СПЗБ) < *wędka; вярцэ; 'мак* 'мяла' (ЗНС) < *węsimak; лапа; 'нка* 'пастка' (СПЗБ) < *łapanka; ло; 'нчык* 'палачка для рэгулявання нацягнутасці пілы' (СПЗБ) < *łącznic* 'тое, што злучае'; *слуха; 'ўкі* 'навушнікі' (Цых.) < *śluchawki;*

в) пабудовы і іх часткі: *выглёнда* 'вышка' (Чэрн.) < *wygląda* 'акно'; *выхо; 'дак* 'прыбіральня' (СГЦР) < стпол. *wychodek; нава; 'л* 'столь' (Сцяшк., Сл, БДС), 'гара (на хаце)' (БДС) < *rowała* 'столь з бярвення'; *паса; 'цка* 'под, ток' (СПЗБ) < *posadzka* 'падлога'; *склеп* 'склеп' (Касп., ЛП) < *sklep; стэ; 'пцы* уст. 'сходы на ганку' (ДСЗ, Сцяшк., НЛС), 'лесвіца' (НЛС) < *stępka;*

г) прадпрыемства па вырабу якой-н. прадукцыі: *вэндля; 'рня* 'невялікае збудаванне вэндзіць мяса, сала, каўбасы' (СПЗБ) < *wędzarnia; маса; 'рня* 'каўбасная' (МММГ-74, СГЦР) < *masarnia; тарта; 'к* 'леспілка' (МММГ-74) < *tartak.*

Да народна-гаспадарчых назваў адносіцца таксама транспартная лексіка – назвы транспартных сродкаў, іх дэталей, шляхоў зносін: *акрэ; 'нт* 'карабель'

(СПЗБ) < okręć; *бло; 'тнік* 'металічны абруч над колам веласіпеда ад гразі' (ДСЗ, Цых.) < błotnik; *вандзі; 'дла* 'цуглі' (Касп., СПЗБ) < wędzidło; *вэ; 'нжык* 'шланг у насосе для веласіпеда' (НСл) < wężyk; *дро; 'кгі* 'від калёс без бакавых сценак для перавозкі мяшкоў, камення' (ЖНС), 'жэрдкі ў драбінах калёс' (СПЗБ), *дронг* 'металічны вал, які злучае малатарню з конным прыводам' (Цых.) < стпол. drag 'жэрдка, шэст'; *дэ; 'нтка* 'камера веласіпеда' (Сцяшк., Цых.), 'аўтамашына' (НЛС, ДСЗ) < dętka; *кале; 'йка* 'вузкакалейная чыгунка' (Сцяшк., СПЗБ), *коле; 'йка* 'тс' (ДСБ), *куле; 'йка* (СПЗБ) < kolejka; *кале; 'я* 'чыгунка' (СГЦР, ДСЗ), *коле; 'я* 'тс' (ДСБ) < kolej; *ке; 'лзы* 'цуглі' (ЖС) < kielzno; *ля; 'ска* 'папярочныя планкі ў драбіне калёс' (Янк.І, ДСЗ, Цых., ДСБ, СНС, СПЗБ) < стпол. laska 'тычка'; *матаро; 'вік* 'мапед' (Сцяшк., Сл) < motorowy; *матаро; 'ўка* 'матацыкл', 'мапед' (ДСЗ), 'маторная лодка' (ДСЗ, Цых.) < motorowka; *обрэ; 'нджа* 'металічнае колца, якое замацоўвае ступіцу кола' (ЛП) < obręcz 'абруч'; *падаго; 'нь* 'набедрыкі (частка збруі)', 'шляя' (Сцяшк., Сл, БДС) < podogonie; *паяды; 'нкі* 'лёгкая сані' (Сцяшк., Сл) < pojedynka 'аднаконная брычка'; *пая; 'зд* 'воз з рысорным сядзеннем', 'вясельны поезд' (Касп.), 'воз, павозка' (НС) < pojazd; *по; 'цёнг* 'цягнік' (СПЗБ) < rosąg; *скрэнт* 'дэталі пярэдняй часткі воза ў выглядзе бруска, у якую ўстаўляюцца ручкі' (Цых.) < skręt 'разварот'.

Да лексікі, якая характарызуе побыт чалавека, адносяцца таксама нешматлікія назвы: а) прадметаў навучання: *абецад; 'ло* 'азбука', 'алфавіт' (Нас.) < abecadło; *зэ; 'шыт* 'сшытак' (ДСБ, СГЦР) < zeszyt; *ксэнжска* 'кніжка' (НСл, СГЦР, СБК, 324); *ксэнжска* 'тс' (СПЗБ) < książka; *лічы; 'дла* 'лічыльнікі' (Сцяшк., Сл, ДСБ) < liczydło;

б) зброі і яе частак: *бронь* 'зброя' (Нас.) < стпол. bron; *вы; 'цёр* 'шомпал' (Сцяшк., Гав.) < wusior; *панёвка* 'полка ў замка стрэльбы, палонка' (Нас.) < panewka; *паядзі; 'нка* 'аднаствольная стрэльба' (МДСГ) < pojedynka.

Асобныя паланізмы называюць стан здароўя чалавека, будову яго арганізма. Гэта: а) анатанімічныя назвы: *гручо; 'лы* 'залозы', 'міндаліны', 'жаўлакі' (СПЗБ) < gruczoł 'залоза'; *крэнкаслу; 'п* 'хрыбетнік' (СПЗБ) < krękosłup; *пашчэ; 'нка, пашчэ; 'мка* 'сківіца' (Сцяшк., СПЗБ) < paszczęka; *пу; 'цы* 'шчокі' (СПЗБ) < pusa; *сапа; 'ня* 'дыханне', 'дыхавіца' (СПЗБ) < sapanie 'сапенне';

б) назвы хваробы: *вале; 'нтава* (*хвароба*) 'эпілепсія' (СПЗБ) < choroba Sw. Walentego; *ванца; 'к* 'падучая' (Сцяшк., СГЦР, Шат.), 'заварот кішак' (СПЗБ) < wasad; *за; 'га* 'пякотка' (НС, Цых.) < zaga.

Значнае месца ў складзе канкрэтнай лексікі польскага паходжання займаюць назвы асоб (102 – 9,1%). Многія з іх адносяцца да экспрэсіўнай лексікі. Яны характарызуюць асобу: а) паводле асаблівасцей паводзін, учынкаў або рыс характару: *бі; 'мбас, бі; 'мбус* 'вялікі гультаяваты падростак' (ЗНС, Цых.); *вы; 'тлук* 'распуснік, свавольнік' (СГЦР, Бяльк.), 'нахабнік, нягоднік' (Янк. ІІІ) < wutłuk 'распуснік, лайдак'; *гаду; 'ла* 'пустамеля, балбатун' (Нас.) < gaduła; *дамату; 'р* іран. 'дамасед' (Нас., СПЗБ) < domator; *зухва; 'л* 'свавольнік' (Нас.) < стпол. zuchwały 'свавольны, смелы'; *лабу; 'з* 'гультай' (СНЛ), *ло; 'бус* 'гарэза' (СПЗБ); *ло; 'йбус* 'тоўсты гультай' (НЛ) < łobus, łobuz 'свавольнік, гарэза, гультай'; *мадні; 'ся* 'модніца, франціха' (СГЦР) < modnisia; *манта; 'ч* 'ашуканец, хлус',

‘марнатравец’ (Нас.) < mantacz ‘махляр’; *матэ;’ўка* ‘баязлівец’ (Сцяшк, Сл) < matewka ‘дубчык, галінка’; *нэ;’ндза* ‘нуда’, ‘ныцік’, ‘сквапны’, ‘неспакойны чалавек’, ‘пераборлівы ў ядзе’ (СПЗБ) < стпол. *peḏza* ‘патрэба, беднасць’; *о;’шуст* ‘ашуканец’ (НЛ, СПЗБ) < стпол. *oszust*;

б) па роду дзейнасці, заняткаў, прафесіі; *брука;’р* ‘брукаўшчык’ (Сцяшк., СПЗБ) < стпол. *brukarz*; *гаёвы* ‘ляснік’ (ДСЗ, Сцяшк., СПЗБ, СГЦР, Цых.) < *gajowy*; *даву;’цца* ‘камандзір, начальнік, палкаводзец’ (СПЗБ) < *dowódca*; *ку;’хта* ‘прыслужнік, вучань повара’ (Нас.) < *kuchta*; *мерні;’чы* ‘землямер’ (СПЗБ) < *mierniczy* ‘каморнік’; *навучы;’цель* ‘настаўнік’ (СПЗБ) < *nauczyciel*; *навучы;’целька* ‘настаўніца’ (Сцяшк., Сл., ДСБ, Цых., СПЗБ) < *nauczycielka*, *пакаёўка* ‘служанка, якая прыбірала ў пакоях’ (СПЗБ, СБК, 220, ЧК П, 197) < *rokojówka*; *ро;’нца* уст. ‘асоба ў царскім маёнтку, якая кіравала гаспадарчымі справамі’ (Цых.) < *raḏca*; *служо;’нца* ‘служанка’ (СПЗБ) < *slużaca*; *тлума;’ч* ‘перакладчык’ (СПЗБ) < *tłumacz*; *трація;’рка* ‘манашка’ (СПЗБ), *тарцыя;’рка* ‘багамольная жанчына’ (Цых.) < *tercja*; *ужэ;’нднік* уст. ‘служачы’ (ДСЗ), ‘начальнік’ (МММГ-74) < *urzędnik* ‘служачы’; *чарнаксёнжнічка* ‘варажбітка’ (СБК, 42) < *czarnoksiężnik* ‘вядзьмак’;

в) па сямейных або роднасных адносінах: *крэ;’ўны* ‘пляменнік’ (Сцяшк.), ‘родны’ (СПЗБ) < стпол. *krewny* ‘сваяк’; *матэ;’нька* ‘мамачка, цётхна’ (Нас.) < *maten;’ka* ласк. ‘матка’; *мацо;’ха* ‘мачаха’ (Нас., СПЗБ) < *masocha*; *мужа;’тка* ‘замужняя кабета’ (Нас.) < стпол. *meżatka*, *о;’йцец* ‘бацька’ (НСл) < *ojciec*; *о;’йчы* ‘айчы’ (Сцяшк.) < *ojczym*; *па;’сярб* ‘пасынак’ (Цых.) < стпол. *pasierb*; *тэсцёва, тэсця;’ва* ‘цешча’ (СПЗБ) < *tes;’ciowa*; *тэсць* ‘цесць’ (СПЗБ) < *tes;’c;’цу;’рка* ‘дачка’ (НСл, СПЗБ, БКЭ, 29) < стпол. *śotka*;

г) па сацыяльным становішчы: *абува;’таль* ‘заможнік’ (СГЦР); *абыва;’цель* ‘грамадзянін’ (СПЗБ) < стпол. *obywatel*; *крале;’віч* ‘караlewіч’ (ЧК П, 91) < *królewicz*; *круль* ‘кароль’ (НСл) < стпол. *król*; *міздра;’к* ‘бядняк’ (СПЗБ) < *mizerak*; *нандзя;’ж* ‘бядняк’ (СПЗБ) < *peḏzarz*; *хлоп* ‘мужык, селянін’ (СБК, 183) < стпол. *chłop*;

д) па фізічным стане або разумовых здольнасцях: *кеп* ‘непаваротлівы, нязграбны’ (Нас.); ‘дурань’ (БКЭ, 146; СБК, 224) < стпол. *kiep*; *недалэ;’нга* ‘няздольны, няздатны’ (ДСЗ), ‘нызграбны чалавек’ (СПЗБ), ‘слабы, хваравіты’ (Цых.) < *niedołęga* ‘расцяпа, недарэка’; *недара;’йда* ‘нехайны чалавек’, ‘нызграбны’, ‘не зусім разумны’ (СПЗБ) < *niedorajda* ‘расцяпа, непаваротлівы чалавек’;

е) агульныя назвы асобы або формы ветлівага звароту: *белагло;’ва* ‘жанчына наогул’ (Нас.) < *białogłowa* ‘замужняя жанчына’; *васпа;’н* ‘ветлівы зварот да мужчыны’ (Нас., Шат., Касп.) < *waspan* < *waszmos;’c;’pan*; *васпаня, васпа;’ні* ‘ветлівы зварот да жанчыны’ (Нас., Касп., Гар.) < *waszmos;’c;’pani*; *ва;’шэ;’ць* ‘форма ветлівага звароту’ (Нас., Бяльк), *ва;’шаць* (Шат.), *вашэ;’це* ‘тс’ (СГЦР) < *waszec;’* < *wasza miłosc*.

Шматлікія паланізмы народна-дыялектнага ўжытку абазначаюць разнастайныя з’явы прыроды. У іх ліку: а) батанічныя назвы: *ванжо;’ўнік*, *ванжэ;’ўнік* бат. ‘мячэўнік’ (СПЗБ) < *wałzewnik*; *манджэ;’ва* бат. ‘лістаўніца’

(Цых.) < modrzew; *маце; 'йка* 'ляўконія' < maczejka; *накры; 'ва* 'крапіва' (СПЗБ) < pokrzuwa; *папярэ; 'вка* 'гатунак яблыкаў' (СПЗБ), *поперо; 'ўка* 'тс' (ТС) < poriętówka; *пярэснікі* 'падснежнікі' (СПЗБ) < pierwiosnek 'першацвет, прымула'; *трасці; 'на, трості; 'на* 'чарот' (СПЗБ) < trzcina; *труска; 'ўкі, труска; 'лкі* 'клубніцы' (Янк. Мат., 159, СПЗБ) < truskawki; *тысе; 'чник* 'крываўнік' (СПЗБ) < tysięcznik 'цвінтарэй';

б) заалагічныя – назвы жывёл: *брыта; 'н* 'сабака англійскай пароды' (Нас.) < brytan; *велеры; 'б* 'кіт' (Нас) < стпол. wieloryb; *вы; 'жла* 'паляўнічы сабака' (ЗНС) < стпол. wuzel; *кірно; 'з* 'непакладаны кабан' (СПЗБ) < kiernos; *кро; 'лік* 'трус' (СПЗБ) < krolik; *медзюля; 'н* 'медзюлянскі сабака' (Нас.) < medelan 'паляўнічы сабака'; птушак: *баця; 'н* 'бусел' (Сцяшк., Янк. Мат., 95, Касп., СПЗБ) < bosian; *к о; 'гут* 'певень' (ДСБ, СГУР) < стпол. kogut; *лабэ; 'ндзі* 'парода гусей з гузамі, японскія гусі' (СПЗБ) < łabędz; ' 'лебядзь'; *пшэню; 'рка* 'перапёлка' (Сцяшк.) < przeriotka; *скаўро; 'нак* 'жаваранак' (НСл) < skowronek; насякомых: *бонк* 'авадзень' (Сцяшк, СПЗБ), *бомк 'тс* (Цых.) < bąk; *ва; 'шка* 'страказа' (СПЗБ) < ważka; *пандра; 'к* 'лічынка майскага жука' (Сцяшк., Сл, СПЗБ), 'шашаль' (СПЗБ) < pędrak 'лічынка'; *плю; 'сква* 'клоп' (СПЗБ, Цых.) < стпол. pluskwa; рыб: *ванго; 'р, ванго; 'ш* 'вугор' (СГЦР, Сцяшк.) < węgorz; *ванса; 'ч* 'рыба-вусач' (НСл) < wąsacz; *пстро; 'нга, стронг* 'фарэль' (МММГ-77, Цых.) < pstrąg;

в) метэаралагічныя назвы: *наве; 'тша, наве; 'тшэ* 'паветра' (СПЗБ) < powietrze; *тэ; 'нча* 'вясёлка' (ЗНС, СПЗБ, ТС, Цых.) < tęcza; *уле; 'ва* 'праліўны дождж' (СПЗБ) < ulewa; *шаро; 'н, шрон* 'наледзь', 'іней' (СПЗБ) < szron;

г) астранамічныя назвы: *гвя; 'зда* 'зорка' (Сцяшк., СПЗБ, СГЦР) < стпол. gwiazda; *месёню* 'месяц' (ЧК II, 320) < miesiąc; *пэ; 'лня* 'поўня' (Сцяшк., СПЗБ) < pełnia; *сло; 'нца, сло; 'нцо* 'сонца' (НСл, Касп., СПЗБ, Цых.) < стпол. słońco;

д) тапанімічныя назвы: *вандо; 'л* 'невялікая выбоіна, ямка' (Касп.) < wandoł; *гу; 'ра* 'гара' (ДСл, МММГ-77) < стпол. góra; *здраві, здрой* 'глыбокая крыніца' (СПЗБ, Цых.) < стпол. zdroj 'крыніца'; *стру; 'мік* 'струменьчык' (СПЗБ) < strumik; *тшэнсаві; 'ско* 'балота' (СПЗБ) < trzęsawisko.

Асобную групу паланізмаў складаюць абстрактныя назвы, якія абазначаюць: а) дзеянне як працэс або вынік яго: *вала; 'не* 'просьба' (КЖЧК, 362) < стпол. wołanie; *ва; 'лька* 'сварка, калатня' (СПЗБ) < стпол. walka; *ва; 'рхал, вэ; 'рхал* 'шум, лямант, скандал' (Нас., Яўс., СГЦР) < стпол. warchoł; *выдзірства* 'грабежніцтва, прыгнёт' (Нас.) < стпол. wudzierstwo; *га; 'сла* 'паведамленне, сігнал' (СПЗБ) < стпол. hasło; *закажэ; 'нне* 'заражэнне' (СПЗБ) < стпол. zakażenie; *ксці; 'ны* 'хрэсьбіны' (Сцяшк.) < chrzciny; *мажэ; 'нне* 'уяўленне, мара', 'трызненне' (Нас.) < marzenie; *по; 'гласка* 'чутка, звестка' (СПЗБ) < rogłoska; *пш ; 'рва* 'перапынак' (СПЗБ) < przerwa; *разры; 'ўка* 'занятак' (СПЗБ) < rozrywka 'забава, пацеха';

б) адцягненыя паняцці, фізіялагічны або псіхічны стан чалавека: *адзя; 'л* 'клас' (НСл.) < oddział; *амы; 'лка* 'памылка' (Нас.) < omyłka; *блонд* 'памылка' (СГЦР) < błąd; *ды; 'тка* 'пабочны заробок' (СПЗБ) < dytek 'старажытная манета, роўная шасці грошам'; *зале; 'гласць* 'запазычанаць' (СГЦР) < стпол. zaległos; 'с; 'зачо; 'нтак 'пачатак' (СПЗБ) < zaczątek; *згрызо; 'та* 'перажыванне' (СПЗБ) < zgryzota;

змартве; 'ня 'гора' (СПЗБ, Нас.) < *zmartwienie*; *зни; 'жка* 'ільгота, скідка' (СГЦР) < *zniżka*; *ламеглу; 'вка* 'галаваломка' (Сцяшк.) < *lamigłówka*; *мітрэ; 'нга* 'трывога, хваляванне' (ЗНС) < *mitręga*; *нало; 'г* 'дрэнная схільнасць, звычка' (Нас., НС) < стпол. *nałog* 'схільнасць'; *на; 'мысл* 'злы намер' (Нас.) < *namysł* 'роздум, развага'; *ску; 'ток* 'безвыходнае становішча' (СПЗБ, ЗНС) < стпол. *skutek* 'вынік'; *уста; 'ва* 'закон' (СПЗБ) < стпол. *ustawa*; *усты; 'д* 'ахвота, жаданне' (ДСБ, Цых., НС, НЛС, ЖС) < стпол. *wstyd*;

в) часавыя паняцці: *ана; 'гдась, анэ; 'гды* 'нядаўна, на днях' (СПЗБ, СГЦР, Касп.) < *onegdaj*; *вжэ; 'сень* 'верасень' (НСл, СГЦР) < стпол. *wrzesien*; *гру; 'дзень* 'снежань' (НСл) < *grudzien*; *дзісь* 'сягоння' (СГЦР) < стпол. *dzis*; *ло; 'нскі* 'мінулагодні, летапні' (ЗНС), 'мінулы' (Сцяшк., СПЗБ) < *lon*; *ски; пёнтак* 'пятніца' (НСл, СПЗБ) < *piątek*; *пою; 'тру* 'раніцой' (БКЭ, 28) < *pojutrze*; *се; 'рпень* 'жнівень' (СПЗБ, НСл) < стпол. *sierpien*; *сты; 'чань* 'студзень' (НСл, СПЗБ) < стпол. *styczen*; *такро; 'к* 'летась' (ЖС, СПЗБ) < *tak rok*; *тэр; 'аз* 'цяпер' (СПЗБ, КЖЧК, 286) < стпол. *teraz*; *чва; 'ртак* 'чацвер' (НСл, СПЗБ) < стпол. *czwartek*.

Даволі вялікай у агульным складзе паланізмаў з'яўляецца група дзеяслоўных найменняў (229 – 20,4%). Асноўная маса дзеясловаў характарызуе разнастайную дзейнасць чалавека. Яны абазначаюць: а) фізічнае ўздзеянне: *бро; 'ніць* 'бараніць', 'ратаваць', 'забараняць' (Нас.) < стпол. *bronić*; *ва; 'льчыць* 'ваяваць, сварыцца, буяніць' (СПЗБ) < стпол. *walczyć*; *вы; 'тлуміць* 'задушыць, звесці са свету' (Шат.) < *wytlumić*; *га; 'баць* 'чапаць' (Нас., СПЗБ) 'хапаць, браць' (Некр.) < *gabac*; *гнэ; 'мбіць* 'мучыць, катаваць' (Цых.) < стпол. *gnębić*; *длу; 'баць* 'калупаць, пароць' (Касп., ДСЗ) < *dłubac*; *дусі; 'ць* 'душыць, перашкаджаць дыханню' (СПЗБ) < *duś*; *запле; 'нтаць* 'заблытаць' (Цых.) < *zaplątac*; *ма; 'ртвіць* 'сушыць, мардава; 'ць, застаўляць пакутаваць' (СПЗБ) < стпол. *martwić*; *мелова; 'ць* 'гнесці, таптаць, мясіць' (ТС) < *międlować*; 'церці лен'; *мэ; 'нчыць* 'мучыць' (Нас., СПЗБ) < *męczyć*; *парто; 'ліць* 'перамешваць', 'перакладаць' (Сцяшк., Сл), 'псаваць' (НС) < *partolić*; *пэ; 'нкнуць* 'выцяць злёгка, пляснуць' (Бяльк.) < *peknać*; 'трэснуць'; *стро; 'нціць* 'пакалечыць' (СПЗБ) < *strącić*; 'збіць'; *ура; 'зіць* 'пашкодзіць' (СПЗБ) < стпол. *urazić*; *урзну; 'ць* 'парэзаць' (СПЗБ) < *urznąć*; 'адрэзаць';

б) працоўную дзейнасць: *вайтава; 'ць* 'выконваць абавязкі войта' (Нас.), 'працаваць' (МДСГ) < стпол. *wójtować*; *вашава; 'ць* 'інтэнсіўна і напружана працаваць' (СПЗБ), 'рыць землю' (Шат.), 'насіць што-н. цяжкае' (ЗНС, НС), 'калыхаць' (ДСЗ, СПЗБ) < *waszować*; 'выцягваць бяргенне з рэчкі ў час сплаву'; *жо; 'ндзіць* 'татаваць страву' (ЖС) < *zjadnić*; 'кіраваць'; *калізава; 'ць* 'прышчэпліваць' (СПЗБ, Цых.), 'пастрыгаць пладоваыя дрэвы' (ДСЗ) < *okulizowa*; *плу; 'каць* 'паласкаць бялізну' (СПЗБ) < *plukać*; *прадлу; 'жыць* 'прадоўжыць' (СПЗБ) < *przedłużyc*; *со; 'нчыць* 'цадзіць' (СПЗБ) < *sączyć*; *уску; 'раць* 'управіцца, адолець', 'паспець, змагчы ўсё зрабіць' (ТС, СПЗБ) < стпол. *wścigać*; 'дабіцца, дамагчыся';

в) фізіялагічны стан чалавека: *даляга; 'ць* 'хварэць, балець' (СПЗБ), 'непакоіць, трывожыць' (Цых.) < стпол. *dolegać*; *драчы; 'ць, дрэ; 'нчыць*

‘непакоіць, балець’ (Касп., СПЗБ, Нас.) < dręczyc;’; зо;’чыць ‘убачыць’ (ЧК П, 164) < zoczy;’; *каве;’нчыцца, кавэ;’нчыцца* ‘мучыцца, пакутаваць ад болю’ (СГЦР, Нас., БДС, МММГ-74, НЛ) < kawęczyc;’ sie;’ *мру;’гаць* ‘маргаць’ (Нас.) < стпол. mruğac;’; *набрэ;’нкнуць* ‘апухнуць’ (Цых.) < nabrzęknac;’; *надверэ;’нжыць* ‘навярэдзіць’ < nadweręzyc;’;

г) яго разумовую або псіхічную дзейнасць: *адга;’ніць* ‘адгадаць’ (СБК, 42, Сцяшк.) < odgadną;’ *во;’мніцца* ‘непакоіцца, турбавацца’ (СГЦР, ТС), ‘злаваць’ (МММГ-70), ‘сумнявацца’ (ТС) < waric;’ sie;’ *духва;’ць* ‘думаць, меркаваць, спадзявацца’ (СПЗБ) < стпол. dufac;’; *жало;’ваць* ‘шкадаваць’ (СПЗБ) < стпол. żalowac;’; *жы;’чыць* ‘жадаць’ < стпол. życzyc;’; *запо;’мніць* ‘забыць’ (СПЗБ) < стпол. zapomniec;’; *капава;’ць* ‘цяміць, разумець’ (НС, ЖС) < стпол. karowac;’; *мява;’цца* ‘мецца, мець намер’ (Нас.) < miewac;’ sie;’ *хцэць* ‘хацець’ (БКЭ, 25; ЧК П, 168) < стпол. chciec;’;

д) маўленне: *ба;’віць* ‘апавядаць, расказваць’, ‘забаўляць’ (СПЗБ) < стпол. bawic;’; *блю;’зніць, блу;’зніць* ‘трызніць у час хваробы’, ‘гаварыць спрасонку, невыразна, недарэчнае’ (СПЗБ) < стпол. bluz;’nic;’ ‘блюзнерыць’, *вала;’ць* ‘клікаць, выклікаць’ (Нас., МММГ-74, СГЦР, СПЗБ) < стпол. wołac;’; *дрыве;’ць* ‘трызніць, насміхацца’ (СПЗБ) < drwic;’ ‘насміхацца’; *замбо;’ліць* ‘гаварыць не тое, што трэба’ (СПЗБ) < zębolic;’; *збыткава;’ць* ‘кпіць, жартаваць’ (СБК, 64) < стпол. zbytkowac;’; *згада;’ць* ‘пагаварыць аб чым-н.’ (СПЗБ) < стпол. zgadac;’; *малістава;’ць* ‘вельмі старанна, моцна прасіць’ (Шат.), ‘выпрошваць’ (Цых.) < molestowac;’; *менава;’ць* ‘згадваць, называць паводле імені’ (Нас.) < стпол. mianowac;’; *му;’віць* ‘гаварыць’ (СБК, 43), *мо;’віць* ‘тс’ (Нас., Гар., СПЗБ) < mówic;’; *ну;’ціць* ‘ціха спяваць’ (Сцяшк., Сл) < nucic;’; *прыжэ;’кнуць* ‘сказаць’ (СПЗБ) < przyzękac;’ ‘абяцаць’;

е) рух: *блэ;’ндаць* ‘хадзіць без мэты’ (СГЦР) < błędzic;’ ‘блукаць’; *вро;’ціць* ‘варочацца’ (БКЭ, 25) < стпол. wǒćic;’; *зблэ;’нкацца* ‘нахадзіцца’, ‘натупацца’ (СГЦР) < zblącac;’ sie ‘заблудзіцца’; *направа;’дзіць* ‘накіраваць’ < naprowadzic ‘навесці’; *панэ;’ндзаць* ‘паганяць’, *понэ;’ндытысь* ‘кінуцца, памчацца’ (ЛП) < popędzic, popędzic się ‘падганяць’; *пстры;’каць* ‘скакаць’ (СПЗБ) < pstrykac;’ ‘шчоўкаць, фатаграфаваль’; *швэ;’ндацца* ‘бадзяцца, сноўдацца’ (ДСЛ, ТС, СПЗБ) < szwędac;’ sie;

ж) адносіны да іншых людзей: *дастрэ;’нчыць* ‘дагадзіць’ (ЗНС, Шат.) < dostreęczyc;’; *зба;’даць* ‘абследаваць хворага’, ‘дапытаць’, ‘зразумець’, ‘праверыць’, ‘даследаваць’ (СПЗБ) < zbadac;’; *крулява;’ць* ‘панаваць’ (КЖЧК, 173) < стпол. królowac;’; *паніве;’рыць* ‘паклёпнічаць’, ‘не давяраць’ (СПЗБ) < poniewierac;’ ‘прыцясняць, здзеквацца з каго-н.’; *пасвячы;’ць* ‘пасведчыць’ (Сцяшк., Сл.); *пасвя;’дчыць* ‘тс’ (ДСЗ, Цых.) < pos;’wiączac;’, poswiadczac;’; *патра;’фіць* ‘натрапіць’, ‘ужыцца’ (СПЗБ) < potrafc;’ ‘змагчы’; *пачэ;’пацца* ‘пасварыцца’ (Сцяшк., Сл.) < poczerpic;’ sie ‘счапіцца’; *ро;’ндзіць* ‘кіраваць’ (СБК, 236; Цых.) < rządzic;’; *утрансацца* ‘умешвацца’ (СПЗБ) < utrasac;’ sie ‘адбіваць, адхіляць’; *чапкаваць* ‘прасіць, біць чалом’ (СБК, 230) < czarkowac;’;

з) абрады: *кціць* ‘хрысціць’ (Нас., ЧК П 382, СПЗБ, ДС) < chrzcic;’; *мадлі;’цца* ‘маліцца’ (СПЗБ) < стпол. modlic;’ sie;’ *медава;’ць* ‘гуляць вяселле’ (Сцяшк.,

Сл.) < miodowac; ' запраўляць мёдам'; *пасве; 'нціць* 'асвяціць' (СПЗБ) < ros; 'więcić; ' *святца; 'ць, свенца; 'ць, святці; 'ць* 'святціць' (СПЗБ, ДСЗ) < стпол. święcić; '.

Пэўная група паланізмаў называе прымету або ўласцівасць прадмета ці дзеяння (115 – 10,2%). Прыметнікі польскага паходжання абазначаюць: а) знешнія, прыродныя ўласцівасці прадметаў (іх форму, колер, аб'ём, памер і г.д.): *бронзо; 'вы* 'руды' (НСл) < brązowy 'бронзавы'; *відо; 'мы* 'бачны, даступны зроку' (Нас.) < стпол. widomy; *во; 'нскі* 'вузкі' (НСл) < wąski; *ме; 'нкі* 'мяккі' (СПЗБ) < miękki; *пахно; 'нцы* 'пахучы' (НСл) < pachnący; *пацёнглавы* 'прадаўгаваты' (СПЗБ) < rosiągły; *пу; 'лхны* 'пухлы, рыхлы' (СПЗБ) < pulchny; *тва; 'рды* 'цвёрды' (СПЗБ) < twardy; *це; 'нкі, це; 'нкі* 'нязначны ў аб'ёме, невялікі ў папярэчным сячэнні, тонкі, кволы' (СПЗБ) < cienki; *це; 'ншкі* 'цяжкі' (СПЗБ) < ciężki; *цяко; 'нцы* 'цякучы' (СПЗБ) < ściekący; *ча; 'рны* 'чорнага колеру, брудны' (СПЗБ) < стпол. czarny; *чварагра; 'ны* 'чатырохвугольны' (НСл) < czworogran 'чатырохвугольнік';

б) унутраныя якасці прадметаў: *навачэ; 'сны* 'новы' (СПЗБ) < nowoczesny 'сучасны'; *наво; 'тны* 'незнаёмы' (Сцяшк., Сл.) < стпол. nowotny; *непамы; 'слны* 'неадпаведны думцы, намеру, жаданню' (Нас.) < nieromysłny; *несканчо; 'ны* 'бясконцы' (СПЗБ) < nieskoncony; *ніспадзя; 'ны* 'нечаканы' (СПЗБ) < niespodziany; *повшэ; 'хны* 'пачатковы' (МММГ-77) < powszechny; *размаі; 'ты* 'розны, разнастайны' (СПЗБ) < стпол. rozmaity; *ру; 'жны* 'розны' (КЖЧК, ЗН) < стпол. różny; *спу; 'льны* 'сумесны' (СПЗБ) < стпол. spółny;

в) рысы характару чалавека, асаблівасці яго паводзін, адносіны да іншых людзей: *лято; 'нцы* 'рухавы' (СПЗБ), 'хуткі' (Сцяшк., Сл.) < latający; *мо; 'жны* 'багаты, заможны' (Нас.) < стпол. możny; *натрэ; 'нтны* 'назойлівы' (Нас.), 'настойлівы' (Сцяшк., Сл., СПЗБ) < стпол. natrętny; *нэ; 'ндзлы* 'плаксівы' (СГЦР, МММГ-74), *нэ; 'нзлы* 'пераборлівы' (СПЗБ) < стпол. nędzny 'убогі, жаласны'; *пабо; 'жны* 'багабязны, міласэрны' (Нас.), 'памяркоўны' (Бяльк.) < robożny; *пі; 'льны* 'старанны, неабходны, патрэбны' (Нас.), 'напружаны, дасціпны' (СПЗБ) < стпол. pilny 'старанны'; *пажо; 'нны* 'прыстойны', 'шляхетны' (ЛП) < porządny; *прэ; 'нткі* 'хуткі, жвавы' (СПЗБ) < prędki; *ратэ; 'льны* 'знаходлівы, дасціпны' (Цых.) < rzetelny 'добрасумленны'; *смя; 'лы* 'адважны' (СПЗБ) < śmiały; *ура; 'глівы* 'капрызны, крыклівы, непаслухмяны' (СПЗБ) < urągliwy; *утрапёны* 'неспакойны, непаседлівы, надаедлівы, апантаны' (СПЗБ) < utrapiony;

г) фізічны стан чалавека, яго ўзрост: *мне; 'йшы* 'меншы', 'маладзейшы' (СПЗБ) < mniejszy; *о; 'схлы* 'сухарлявы, худы' (Бяльк.), 'высахшы' (Нас.) < oschły; *паджы; 'лы* 'пажылы' (Шат., Янк., ТС) < podżyły; *пацёглы* 'худы' (Сцяшк., Сл.) < rosiągły 'прадаўгаваты'; *пе; 'кны* 'прыгожы' (Янк. Мат., 78; НСл, Сцяшк., ЧК П 80) < стпол. piękny;

д) адносіны да ўтваральнай асновы: *месё; 'нчны* 'месячны' (СПЗБ) < miesięczny; *ме; 'ській* 'гарадскі' (Бяльк.) < стпол. miejski; *младзянко; 'вы* 'маладзіковы' (СПЗБ) < młodziankowy; *мянто; 'вы* 'мятны' (СПЗБ, Цых.) < miętowy; *мядзя; 'ны* 'медны' (СПЗБ) < miedziany; *но; 'цны* 'начны' (НСл) < nosny; *пта; 'сі* 'птушыны' (СПЗБ) < ptaci; *суке; 'нны* 'суконны' (Нас., СПЗБ) < sukienny.

Разнастайныя якасці дзеяння называюць таксама прыслоўныя формы польскага паходжання: *ба; 'рдзо, ба; 'рзо*, 'вельмі' (СПЗБ) < стпол. *bardzo; відо; 'чна* 'хутка, імгненна' (СПЗБ) < стпол. *widocznie* 'відаць, бачна'; *гло; 'сна* 'гучна, моцна' (НСл) < *głośno; данёра* 'цяпер' (БДС) < стпол. *dopiero* 'толькі, усяго'; *за; 'ўшэ, за; 'ўша* 'заўсёды' (ДСБ, СПЗБ, ДСЗ, ЖС, Цых., ДСБ) < *zawsze; зла; 'шча* 'асабліва', 'тым больш' (Шат., Бяльк.), *звля; 'шча* 'як бы' (Нас.) < стпол. *zwłaszcza; мусо; 'ва* 'абавязкова, вымушана' (ДСЗ, СПЗБ, ЖС, ДСБ, Сцяшк., Сл) < стпол. *musowo; на; 'барк* 'напавер' (Сцяшк., Сл) < *na borg* 'у крэдыт'; *наза; 'ўша* 'назаўсёды' (СПЗБ, ЖС) < *na zawsze; на; 'збыт* 'празмерна, надзвычайна' (Нас.) < *nazbyt; на; 'ўпер* 'у першую чаргу' (СПЗБ) < *najpierw* 'спачатку'; *наста; 'ле* рэдк. 'рашуча, цвёрда, настойліва' (НСл) < *na stale* 'назаўсёды'; *ні; 'гды* 'ніколі' (СПЗБ, ДСЗ, МММГ-70, Сцяшк., Цых.) < *nigdy; ніц* 'нічога, зусім' (ДСБ, СПЗБ, БДС, ДСЗ, Цых., СБК, 74) < *nic; тэж* 'таксама' (ТС, Сцяшк., СПЗБ) < *tez; уца; 'ля* 'зусім' (СПЗБ) < стпол. *wcale; цёнгле* 'пастаянна, заўсёды' (МММГ-74, Сцяшк., ДСБ, СПЗБ, Цых., НС, ЖС, Мат. Янк., 82) < стпол. *ciagle*.

У складзе аналізуемай лексікі неабходна выдзеліць групу слоў, запазычаных у беларускія гаворкі, як мяркуецца, з польскай мовы, у якой яны былі ўтвораны з дадатковай славянскай афіксацыяй ад асноў іншамоўнага паходжання:

а) нямецкага: *вы; 'штамаваць* 'зрабіць выемку паза па канту' (Сцяшк., Гав.) < *wysztamować; ' < ням. Shtamm* 'бервяно'; *лаке; 'ркі, лаки; 'ркі* 'лакіраваныя туфлі' (СГЦР, ДСЗ), *ляке; 'ркі* 'тс' (Сцяшк., НС) < *lakierki < lakier* 'лак' < ням. *lackieren* 'пакрываць лакам'; *маглява; 'ць* 'качаць бялізну' (СПЗБ, Сцяшк., Нас.), 'прасаваць' (Цых.) < *maglować; ' < magiel < ням. Mange(l)* 'качаць бялізну драўляным вальком'; *пытлява; 'ць, пытлева; 'ці* 'дробна малоць і прасаваць' < стпол. *pytlować; ' < pytel < с.в.ням.beutel; раху; 'ба* 'разлік' (СПЗБ) < стпол. *rachuba < с.в.ням.rechnen* 'лічыць'; *сталёвы* 'жалезны, сталёвы', 'светла-шэры' (СПЗБ) < *stalowy < ням. Stahl; ушыкава; 'ць* 'упарадкаваць, упрыгожыць' (СПЗБ) < *uszykować; ' падрыхтаваць' < szyk* 'парадак, строй' < ням. *Schick; фалдава; 'ны* 'складзены ў зборку, у складку' (СПЗБ) < *fałdowany < faldy < ст.в.ням. fald*, свням. *valde; фальцава; 'ць* 'рабіць фальц' (Сцяшк.) < *falcować; ' < ням. falzen; шлямава; 'ць* 'чысціць, скрэбці (кішкі)', 'знімаць што-н. з паверхні, саскрабаць' (СПЗБ) < *szlamować; ' чысціць' < szlam < ням. Schlamm; шмарава; 'ць* 'намазваць што-н. тлушчам', 'націраць', 'змазваць' (СПЗБ) < *szmarować; ' мазаць' < ням. schmieren* 'змазваць';

б) лацінскага або грэчаскага: *гумо; 'ўцы* 'гумовы абутак' (НЛ, СГЦР, БДС, ДСБ) < *gumowcy < лац. gummi* 'каўчук'; *камі; 'нак, каміно; 'к, камяно; 'к* 'выступ на коміне' (Сцяшк., ДСЗ, БДС, СПЗБ, МАСМ) < *kominek < komin < с.в.ням. kamin* 'дымаход' < лац. *caminus* 'печ' < гр. *kaminos* 'горан, кухонная печ'; *канта; 'к* 'жалезны крук для пераварочвання грубых калод пры пагрузцы' (СГЦР, МММГ-77) < *kantak* 'багор, крук' < ням. *Kante < лац. canthus; капава; 'ць* 'разумець, кеміць' (НС, ЖС) < *karować; ' тс' < лац. carut* 'галава'; *колегова; 'ціс* 'сябраваць' (ДСБ, ЛП), *калегава; 'цца* 'тс' (Цых.) < *kolegować; ' < лац. collega* 'сябра'; *маё; 'вый* 'майскі', 'зьялены' (Нас.) < *majowy < maj < лац. Majus; патрактава; 'ць* 'пачаставаць' (Шат., МММГ-74) < *potraktować; ' < traktować; ' <*

іт. tractare ‘пачаставаць’ < лац. trahere, tractum ‘цягнуць’; trattoria ‘карчма (ля дарогі)’; *палява;’ць* ‘тармазіць калком хвост плыта’ (СПЗБ), *палёваць* ‘тс’ (ТС) < palowac;’ ‘умацоўваць палямі’ < pal < ст.в.ням. pfal ‘кол’ < лац. palus; *пялю;’шка* ‘пялёнка’; ‘сорт гароху’ (СПЗБ) < pielucha, pieluszka < лац. pellis ‘шкура, абалона’ < грэч. pellis; *фамілья;’нт* ‘родзіч, сваяк’ (Сцяшк.) < familiant < лац. familia ‘дамачадцы’;

в) французскага: *абманджава;’ць* ‘забінтаваць’ (НСл) < obandażowac;’ < bandaż < франц. bandage; *таксо;’ўка* ‘таксі’, ‘легкавы аўтамабіль’ (НЛС, Сцяшк.) < taksówka ‘тс’ < франц. taxi < лац. taxare ‘ацэньваць’;

г) галандскага: *пеленгава;’ць* ‘выхоўваць у дзяцінстве’, ‘песціць’ (Нас.); *пелянгава;’ць* ‘празмерна многа клапаціцца’ (ДСЗ), *пяленгава;’ць* ‘тс’ (Бяльк.) < pieleǵnowac ‘клапаціцца, даглядаць’ < гал. pelling;

д) цюркскага паходжання: *парпуро;’вы* ‘фарфоравы’ (Касп.) < farfurowy < farfura ‘фаянс’ < тур. farfur ‘кітайскі фарфор’.

Запазычанні падобнага тыпу нярэдка разглядаюцца як паланізмы, паколькі яны па сваёй форме і семантыцы поўнасьцю адпавядаюць лексічным эквівалентам польскай мовы. Не выключана, аднак, магчымасць, што некаторыя з іх маглі быць утвораны ў беларускай мове ад аднакаранёвых запазычанняў па прадуктыўных мадэлях народнага словаўтварэння: *маглява;’ць* ‘качаць бялізну’, ‘прасаваць’ < *маглі* ‘прылада для прасавання бялізны’ (СПЗБ); *палява;’ць* ‘тармазіць калком хвост плыта’ < *паля, паль* ‘свая’, ‘слуп’ (СПЗБ, Нас., ДСБ); *пытлява;’ць* ‘дробна малоць і прасейваць’ < *пыталь* ‘вальцавы млын’ (СПЗБ); *фальцава;’ць* ‘рабіць фальц’ < *фалец* ‘паз у дошцы, вушаку’ (Сцяшк., СПЗБ); *фалдава;’ны* ‘складзены ў зборку, складку’ < *фалда* ‘складка ў адзенні’ (Сцяшк., ДСЛ, СПЗБ); *шлямава;’ць* ‘чысціць’ < *шлям* ‘гразь’ (СПЗБ); *шмарава;’ць* ‘намазваць’ < *шмара* ‘мазь’ (ЛП), хаця ў навуковай літаратуры падобныя лексемы найчасцей адносяць да паланізмаў.

Лексіка польскага паходжання запазычвалася ў беларускія гаворкі ў розныя гістарычныя перыяды. Неабходна адзначыць як непасрэдня крытэрыі ўстанаўлення храналогіі запазычанняў (фіксацыю ў старажытных пісьмовых помніках), так і ўскосныя сведчанні (ступень пашырэння і адаптацыю ў народна-дыялектнай мове). Паколькі многія з вышэй названых паланізмаў (307 – 27,4%) былі занатаваны ў помніках старабеларускай пісьменнасці, іх мэтазгодна аднесці да даўніх запазычанняў. Такая значная колькасць даўніх паланізмаў пацвярджае інтэнсіўнасць старажытных беларуска-польскіх моўных кантактаў. Як сведчаць гістарычныя лексікаграфічныя крыніцы, асобныя паланізмы былі занатаваны ў помніках старабеларускай пісьменнасці не пазней XIV ст.: *вала;’не, вала;’ць, ве;’длуг, кроль, мо;’жны, ні;’гды, уста;’ва*, але асноўная маса іх адносіцца да больш позняга перыяду–XV ст.: *бы;’дла, вайтава;’ць, ва;’лька, во;’мніцца, вшэля;’кі, вы;’сна, га;’баць, га;’дка, езе;’ро, жагна;’цца, ва;’да, згада;’ць, здро;’вя, зла;’шча, квя;’ты, кроць, менава;’ць, мне;’йшы, мо;’длы, моц, мужа;’тка, наво;’тны, натыхме;’ст, о;’ўшам, пенёндзы, под;’луг, пэ;’ўна, размаі;’ты, се;’юм, стро;’на, су;’кня*; XVI ст.: *абува;’таль, агніс;’ка, айце;’ц, акрэ;’нт, атру;’ць, ба;’рдзо, баця;’н, блюзні;’ць, бронь, ва;’рхал, ваішэ;’ць, ве;*

'ле, ве; 'нкішы, вжэ; 'сень, вор, вужэ; 'лык, зі; 'мны, завала; 'ць, за; 'вшэ, зале; 'глы, запамянтава; 'ць, засмуцо; 'ны, захвыцэ; 'не, збаве; 'ны, збыткі, зварца; 'дла, згра; 'я, зма; 'рлы, зычэ; 'не, зэ; 'шлы, кі; 'лька, ка; 'чур, ко; 'гут, коле; 'я, кр; 'лік, крук, крэ; 'ска, крэ; 'ўны, ку; 'хта, кэ; 'дысь, ла; 'твы, ла; 'цно, ля; 'ска, мадлі; 'тва, мае; 'тнасць, ма; 'ртвы, мdle, ме; 'ській, мусо; 'ва, мыдла, мяшканне, назвіска, налог, нех,ніц, нэндза, обліг, півніца, пільны, пабялянне, паўро; 'зы, памара; 'нчавы, парх, пас, па; 'сярб, пе; 'кны, плю; 'сква, повиэ; 'хны, по; 'зва, празаі; 'ска, прасціра; 'дло, пятна; 'сця, раба; 'к, рахуба, ро; 'па, ру; 'жны, ры; 'дзель, се; 'дліско, ску; 'ток, слані; 'на, сло; 'нца, спу; 'льны, стро; 'на, тачы; 'дла, труці; 'зна, трына; 'сця, ты; 'ле, ты; 'лько, уро; 'да, усты; 'д, ушы; 'стка, уца; 'ля, хлоп, хцэць, ца; 'лы, ца; 'ля; XVII ст.: бля; 'ды, бляск, відо; 'мы, відо; 'чны, від; 'ляц, ванглі; 'на, ванго; 'р, вандзі; 'дла, вандзо; 'нка, вантро; 'ба, велеры; 'б, велькано; 'ц, вро; 'ціць, выдзі; 'рства, выло; 'гі, выпэ; 'нджаць, вы; 'тлумачыць, выхо; 'дак, вэ; 'ндзіць, гардзе; 'ль, га; 'рды, гвя; 'зда, гез, гнэ; 'біць, гранато; 'вы, длу; 'жны, дронг, дэнка, закажэ; 'не, заўзе; 'нты, збыткаваць, звра; 'цаць, здрай, зухва; 'л, кабя; 'лак, кава; 'дло, ко; 'мжа, маёнтак, ме; 'йсца, ме; 'нса, мру; 'гаць, мястэ; 'чка, настрэ; 'нчыць, натрэ; 'нтны, норт, о; 'шуст, пабо; 'іска, парэ; 'нча, паса; 'ца, па; 'свіско, плу; 'ца, пустэ; 'льнік, пытлява; 'ць, пялю; 'шка, са; 'дла, с; 'рпень, склеп, скры; 'длы, станаві; 'ско, сты; 'чань, суке; 'нны, сэ; 'ндзя, тапары; 'ска, уску; 'раць і інш. (ДЗБМ, ЛЗ, ГСБМ). Як відаць, большасць даўніх паланізмаў адносяцца да XVI-XVII ст.ст. – перыяду найбольш інтэнсіўнага беларуска-польскага ўзаемадзеяння.

Не выключана магчымасць, аднак, што некаторыя з гэтых паланізмаў былі запазычаны ў беларускія гаворкі пазней або паўторна, паколькі іх гучанне і семантыка больш адпавядаюць этымонам сучаснай польскай, чым старапольскай мовы-крыніцы: параўн., напр., ванго; 'ш 'вугор' (Сцяшк.) < węgory і стбел. венгоръ, венгеръ 'тс'; вжэ; 'сань 'верасень' (НСл, СГЦР) < wrzesien; ' і стбел. вресень, врешень 'тс'; выкрунта; 'сы 'выкрутасы' (СПЗБ, СГЦР) < wykretasy і стбел. выкрутъ 'хітрыкі'; гаёвы 'ляснік' (Сцяшк.) < gajowy і стбел. гаевникъ < стпол. gajewnik; пене; 'ндзы, пянёндзе 'грошы' (БКЭ, 58; СБК, 374) < pieniądz і стбел. пенязь, пенезь 'тс'; ру; 'жны 'розны' (КЖЧК, 311) < różny і стбел. рожный 'тс'; смрут 'той, хто выклікае агіду' (СПЗБ) < smrod і стбел. смродъ 'смурод'; сп у; 'льны 'сумесны' СПЗБ) < spólny і стбел. спольный 'тс'; хцэць 'хацець' (БКЭ, 25) < chcieć; ' і стбел. хтети 'тс' і інш.

Асобныя паланізмы былі засвоены беларускімі гаворкамі, відавочна, не пазней сярэдзіны XIX ст., аб чым сведчыць іх першая фіксацыя ў лексікаграфічных крыніцах гэтага часу. Да іх адносяцца лексемы тыпу абеца; 'дло, аты; 'лы, амы; 'лка, агро; 'днік, белагло; 'ва, васпа; 'н, васпа; 'ня, ві; 'сус, дама; 'тур, длу; 'баць, е; 'нза, жаля; 'зко, карталю; 'шка, ке; 'лзы, ксці; 'ны, лэ; 'пскі, малімо; 'нік, медзюля; 'н, мітрэ; 'нга, ма; 'зур, манта; 'ч, матэ; 'нька, наўчы; 'цель, пане; 'ўка, слібзава; 'ць, сло; 'дыч, це; 'нжар і інш. (Нас.).

Паланізмы, не адаптаваныя ў народнай мове, у большасці сваёй адносяцца да позніх запазычанняў, якія з'яўляюцца вынікам тэрытарыяльных кантактаў і выкарыстоўваюцца, як правіла, на перыферыі міжмоўнага ўзаемадзеяння. Гэта

словы тыпу *абманджава; 'ць, абро; 'нчка, адпэ; 'ндзіць, бамбэ; 'лак, блэ; 'нда, вал э; 'нка, всцё; 'нга, выглё; 'нда, закрэ; 'нт, зблэ; 'нкацца, кусо; 'нцы, нажачо; 'ны, паве; 'тша, пажо; 'ндэк, ужэ; 'нднік, утранса; 'цца* і мн. інш. З'яўленне падобных паланізмаў у лексічнай сістэме беларускіх гаворак мэтазгодна звязваць з уплывам польскіх астраўных гаворак і адносіць да больш позняга часу.

Тэматычная разнастайнасць паланізмаў, ахоп імі ўсіх важнейшых сфер народна-дыялектнай моўнай сістэмы сведчыць аб працягласці і інтэнсіўнасці беларуска-польскіх моўных кантактаў.

Абсалютная перавага канкрэтна-прадметных і дзеяслоўных найменняў у складзе паланізмаў адлюстроўвае агульную заканамернасць запазычвання іншамоўнай лексікі ў народную мову. Галоўнай мэтай запазычвання многіх паланізмаў была не столькі неабходнасць намінацыі рэалій, колькі імкненне да разнастайнасці намінацыі і экспрэсіўнасці выражэння.

Неабходна адзначыць, што рэгіянальныя паланізмы з'яўляюцца ў наш час функцыянальна неадзначанымі. Пэўная частка іх адносіцца да актуальнай, агульнаўжывальнай лексікі: *вандзідло, вандзэлак, вісус, вылогі, гарнушак, гармідар, дэнка, кавадла, ляска, парэнча, пас, рыдзель, шыдэлко* і інш. Але многія паланізмы ў сучасных гаворках належаць да пасіўнай або ўстарэлай лексікі (250 – 22,3%). Некаторыя з іх адзначаюцца ў слоўніках з паметай устарэлае, рэдкае, малаўжывальнае: *адзя; 'л, вло; 'скі, зацыро; 'ваць, мло; 'ды, наста; 'ле, падру; 'жа, памы; 'сносьць, шыы; 'маразячак, турэ; 'пка, чва; 'раніток* (НСл) і інш. Гэта абумоўлена, з аднаго боку, архаізацыяй пэўнай часткі лексічнай сістэмы народна-дыялектнай мовы, звязанай з культурна-гістарычнымі, сацыяльна-палітычнымі і эканамічнымі зменамі ў грамадскім жыцці. Гэта датычыць слоў тыпу *ку; 'хта* 'прыслужнік, вучань повара', *ме; 'рнічы* 'землямер', *пакаёўка* 'служанка', *служо; 'нцы* 'парабак', *ужэ; 'нднік* 'служачы', *хлоп* 'мужык, селянін', *чарнаксёнжнічка* 'варажбітка' і інш. З другога боку, гэта звязана з тым, што запазычванне многіх паланізмаў (асабліва фанетычных і словаўтваральных) не было абумоўлена, як ужо адзначалася вышэй, патрэбамі ў намінацыі прадметаў і з'яў аб'ектыўнай рэчаіснасці, а з'явілася вынікам працяглых беларуска-польскіх кантактаў, пашырэннем польскай мовы на Беларусі, выкарыстаннем яе пэўны час у якасці дзяржаўнай і, як вынік, – працэсам 'паланізацыі' слоўнікавага складу асобных груп беларускіх гаворак. Многія паланізмы ўжываліся ў народнай мове паралельна з іх беларускімі адпаведнікамі: *бро; 'ніць– бара; 'ніць, ві; 'длы–ві; 'лы, во; 'нскі–ву; 'зкі, здро; 'вя–здаро; 'ўе, мле; 'ка–малако; ', мло; 'ды–малады; ', мэ; 'нка–му; 'ка, прэнт–прут* і інш. Выкарыстанне паланізмаў такога тыпу было, відавочна, данінай 'модзе' на польскую мову як шляхецкую, панскую, не мужыцкую і надавала яе носьбітам 'культурны лоск' [170, с. 68]. Такія іншамоўныя лексічныя 'украпленні' не ўзбагачалі слоўнікавы фонд народнай мовы, рабілі лексічную сістэму асобных беларускіх гаворак 'стракатай' і неўпарадкаванай, але надавалі ёй своеасаблівы 'заходні' каларыт. Лексічныя адзінкі падобнага тыпу мэтазгодна адносіць да 'інфільтрацый', украпленняў, якія разам з варварызмамі і экзатызмамі складваюць неадаптаную, пасіўную частку лексікі іншамоўнага паходжання.

Тое, што большасць рэгіянальных паланізмаў не стала ўстойлівым набыткам народна-дыялектнай лексічнай сістэмы, яе неад’емнай часткай, пацвярджаецца наступнымі статыстычнымі дадзенымі: свой семантычны патэнцыял у народных гаворках развілі толькі 239 лексічных адзінак (21,3%), якія набылі мнагазначнасць. Яшчэ меншая колькасць паланізмаў рэалізавала свае дэрывацыйныя здольнасці – толькі 129 з іх (11,5%) удзельнічаюць ў словаўтварэнні, маюць вытворныя намінацыйныя адзінкі. Як вядома, семантычны і словаўтваральны патэнцыял – важнейшыя паказчыкі мэтазгоднасці запазычвання і засвоенасці іншамоўнага лексічнага матэрыялу. Архаізацыя семантыкі многіх паланізмаў, прыналежнасць іх да пасіўнага, функцыянальна абмежаванага пласта ў сучасных гаворках абумовіла тое, што большасць з іх (979 – 87,5%) захавала значэнне этымонаў.

Пры даследаванні запазычанняў з роднасных і блізкароднасных моў заканамерна паўстае пытанне аб размежаванні агульных утварэнняў аналізуемых моў, звязаных з перыядамі іх сумеснай гісторыі, пазнейшых інавацый, утвораных па агульных словаўтваральных мадэлях і запазычанняў як выніку лексічных кантактаў паміж імі.

Аб’ектыўную цяжкасць пры аналізе паланізмаў складае значнае падабенства слоўнікавага саставу беларускай і польскай моў, абумоўленае як іх генетычнай тоеснасцю, так і тэрытарыяльным суседствам іх носьбітаў. Таму ў некаторых выпадках цяжка размежаваць агульнаславянскія дыялектныя ўтварэнні беларускай і польскай моў і больш познія інавацыі, аднатыпныя ў структурных адносінах, ад запазычанняў з польскай мовы.

У нашым даследаванні пры вызначэнні паланізмаў улічваліся як экстралінгвістычныя, так і ўнутрымоўныя фактары – арэал іх распаўсюджвання ў беларускіх гаворках (блізкасць да кантактнай тэрыторыі), фармальнае і семантычнае супадзенне з лексічнымі эквівалентамі польскай мовы, невысокі семантычны патэнцыял, абмежаваныя дэрывацыйныя здольнасці.

РАЗДЕЛ 1.2. ГЕРМАНИЗМЫ

Славяна-германскае моўнае ўзаемадзеянне адносіцца да ліку найбольш старажытных кантактаў. Зносіны немцаў з паўночнымі гарадамі Беларусі пачаліся даволі рана, калі наладжваліся гандлёвыя і эканамічныя сувязі паміж імі ў басейне Балтыйскага мора. Так, ужо ў XII ст. важным гандлёвым цэнтрам стаў востраў Готланд. ‘У сярэдзіне XII ст. немцы (саксонскія купцы) выйшлі на ўсходняе ўзбярэжжа Балтыкі. Хутка яны дасягнулі і рынкаў Русі. Услед за купцамі на ўсход Балтыкі рушылі нямецкія місіянеры’ [137, с. 4]. У 1201 г. брэменскім канонікам быў заснаваны г. Рыга, які таксама стаў важным гандлёвым цэнтрам. У XIII ст. нямецкія рыцары складалі амаль 80% усяго васалітэту Лівоніі (тэрыторыі на ўзбярэжжы Рыжскага заліва паміж Дзвіной і Фінскай затокай).

У адносінах паміж прыбалтыйскімі немцамі і насельніцтвам Літвы і Беларусі былі перыяды як мірных кантактаў, так і ўзброеных сутыкненняў. Так, у 1210 г. у Рызе быў падпісаны ‘вечны мір’, які забяспечваў раўнапраўныя гандлёвыя інтарэсы купцоў розных краін, вызначыўшы іх гандлёвыя шляхі па Дзвіне. У 1229

г. была прынята ‘Смаленская гандлёвая праўда’, дагавор паміж Смаленскам, Віцебскам і Полацкам, з аднаго боку, і Рыгай, Готландам, паўночна-нямецкімі гарадамі, з другога боку, які рэгламентаваў міжнародны гандаль на Дзвіне. У XIII ст. у некаторых беларускіх гарадах існавалі нямецкія гандлёвыя канторы (ганзейскія факторыі). У Полацку члены такой канторы мелі, напрыклад, права пастаяннага пражывання, што, несумненна, спрыяла развіццю кантактаў паміж немцамі і мясцовым насельніцтвам [137, с. 6].

У гісторыі славяна-германскіх кантактаў вядомы і ўзброеныя сутычкі. Так, у сярэдзіне XIV ст. крыжаносцы і мечаносцы рабілі рэгулярныя ўзброеныя напады на землі Вялікага княства Літоўскага, якія спыніліся толькі пасля паражэння Тэўтонскага ордэна ў Грунвальдскай бітве 1410 г.

Пазней, у канцы XIV ст., князь Гедымін запрашаў іншаземцаў на жыхарства ў ВКЛ з мэтай умацавання эканамічнага становішча, прадастаўляючы ім пэўныя льготы. У гарадах і вёсках Літвы і Беларусі сяліліся нямецкія рыцары і купцы, гандляры і рамеснікі. Немцаў выкарыстоўвалі таксама як наёмнікаў у войска ВКЛ, уцягваючы іх у міжусобныя канфлікты і сутыкненні [186, с. 92].

Прыток немцаў-каланістаў на Літву і Беларусь узмацніўся ў сярэдзіне XV ст., калі Тэўтонскі ордэн трапіў у васальную залежнасць ад Польшчы. У працэсе ўзаемадзеяння нямецкіх пасяленцаў з мясцовым насельніцтвам Беларусі адбывалася засваенне асобных германізмаў спецыяльнага ўжытку.

Гандлёвыя сувязі беларускіх купцоў з прыбалтыйскімі немцамі развіваліся і ў наступныя стагоддзі, асабліва ў другой палавіне XVI ст., калі асноўныя гандлёвыя шляхі ў Заходнюю Еўропу прайшлі праз Польшчу і Германію. У працэсе тавараабмену паміж замежнымі і беларускімі купцамі на Беларусь увозіліся разнастайныя прадметы паўсядзённага побыту – адзенне, тканіны, пража, упрыгожванні, гатункі він, а таксама металічныя, ганчарныя і шклянныя вырабы. Разам з ‘заморскімі’ таварамі засвойваліся іх іншамоўныя назвы.

Непасрэдна з нямецкай мовы была запазычана таксама параўнальна невялікая колькасць ваеннай і народна-гаспадарчай лексікі яшчэ ў глыбокай старажытнасці, у агульнаславянскую эпоху, і пазней, у перыяд ранніх непасрэдных гандлёвых кантактаў паміж прыбалтыйскімі немцамі і насельніцтвам паўночных гарадоў Беларусі. Найбольш актыўна германізмы засвойваліся ў эпоху беларускай народнасці пры актыўнай ролі польскай мовы-пасрэдніцы [71, с. 113].

Пэўная частка гандлёва-эканамічнай і прафесійна-рамесніцкай лексікі нямецкага паходжання запазычвалася ў беларускую мову праз яўрэйскую (ідыш), носьбіты якой актыўна займаліся на Беларусі, пачынаючы з XIII ст., гандлем, ліхварствам і рознымі рамёствамі. У працэсе ўзаемадзеяння з мясцовым насельніцтвам тых гарадоў і мястэчкаў, дзе пасяліліся яўрэі, адбывалася ‘перадача’ ў беларускую мову і замацаванне ў ёй многіх германізмаў [78, с. 159].

Ролю моў-пасрэдніц пры запазычванні германізмаў у беларускія гаворкі ў розныя гістарычныя перыяды выконвалі таксама літоўская і руская мова.

1.2.1. ЛЕКСИКА-ТЭМАТЫЧНАЯ КЛАСІФІКАЦЫЯ ГЕРМАНІЗМАЎ

Паколькі ў народных гаворкі найчасцей зайсвойваюцца назвы пэўных рэалій, прадметаў і з'яў аб'ектыўнай рэчаіснасці, то пераважную большасць запазычанняў звычайна складае субстантыўная лексіка. Не з'яўляюцца выключэннем у гэтых адносінах і германізмы. Так, у ліку ўсіх прааналізаваных у рабоце германізмаў – 93,4% назоўнікаў, 5,2% – дзеяслоўных і 1,1% прыметнікавых форм.

Адметнай асаблівасцю германізмаў з'яўляецца абсалютная перавага ў іх складзе канкрэтных найменняў (85,8%). Гэта абумоўлена тым, што большасць германізмаў належыць да 'культурных' запазычанняў, якія засвойваліся разам з рэаліямі ў працэсе развіцця драўлянага дойлідства, цясларскага, кавальскага, стальмашнага, ткацкага рамёстваў і іншых галін народнай гаспадаркі.

У колькасных адносінах у складзе германізмаў вылучаецца будаўнічая лексіка, якая аб'ядноўвае некалькі тэматычных груп:

1. Назвы пабудоў і іх частак: *бу; 'да* 'будка для сабакі', 'будан' (НЛС, СПЗБ, Сцяшк., Касп., Шат., Бяльк., Янк.ІІ), 'кібітка', 'верх павозкі' (Нас.), 'будка над ямай, дзе ляжыць бульба' (Сцяшк., Гав.) < стпол. *buda* < свням. *bude* 'балаган, каморка', *гале; 'рыя* 'вышкі' (СПЗБ) < пол. *galeria* 'галерэя' < ням. *Galerie*; *ге; 'вер* 'частка восці паміж слупамі, якія падтрымліваюць бэлькі, страху' (Касп.) < стпол. *hewer* < ням. *Heber* 'пад'ёмнік, рычаг'; *гзымс* 'карніз', 'выступ на коміне' (Нас., Шат., Касп., Бяльк., СГЦР, СПЗБ, Цых.) < пол. *gzyms* 'карніз' < нвням. *Gesims*; *е; 'вель, е; 'віль* 'верхняя частка шчыта ў страсе' (СПЗБ) < літ. *e; 'velis* < ням. *hêwel*; *за; 'ля* 'вялікі пакой' (СБК, 367) < стпол. *sala* < свням. *Saal*; *лю; 'хт(а), лю; 'фта, лю; 'шка, 'юшка* (у печы) (ДСБ, СГЦР, Сцяшк., МАСМ, ЖС, БДС, МДСГ, Сцяшк.), 'адтуліна, акенца' (СНЛ), 'дымаход' (ЖНС, ДСБ, ЖС), 'адтуліна ў падмурку хаты' (Сцяшк., МДСГ), 'душнік, прадуха (у лазні)' (Бяльк.) < пол. *luft* 'дымаход', 'паветра, цяга' < свням. *luft* 'паветра, адтуліна', суч.ням. *Luft*; *оберлю; 'фта, оберлю; 'хт, обырлю; 'хт, обэрлю; 'хт, абарлю; 'хта* 'фрамуга' (ДСБ, Сцяшк., Цых., ДСЗ) < ням. *Oberliht* 'верхняе святло'; *спіжа; 'рня* 'камора' (Нас., Касп., СПЗБ) < пол. *spizarnia* < свням. *spise*; *стадо; 'ла, стадо; 'ля, студо; 'ла, стодо; 'л(а)* 'хлеў', 'адрына', 'гумно', 'канюшня' (СПЗБ, ЛП, ДСБ, ТС, Нас., Касп., Цых.), 'будынак для вазоў на заезным двары' (Бяльк.), 'вялікі будынак' (ДСЗ, ТС) < стпол. *stodoła* 'гумно, адрына' < свням. *stadal*; *філёнка, філёнг* 'створка дзвярэй' (Бяльк., СПЗБ) < ням. *Fullung* 'напаўненне, абліцоўка'; *футры; 'на, хутры; 'на* 'аснова, шуфляда акна, дзвярэй' (Сцяшк., ДСБ, СПЗБ, Цых., НС) < пол. *futryna* < ням. *Futter*; *цямбраві; 'на* 'цэментная труба' (Сцяшк.) < пол. *sembrowina* 'умацаванне (студні і інш.)' < ням. *Zimmerung* 'зруб, умацаванне шахты'; *шу; 'ла, шуло* 'калода', 'слуп з пазамі ў пабудове або агароджы' (Нас., ЛП, МММГ-77, СПЗБ, Касп.), *шу; 'лле, шу; 'лья, ушу; 'ла* 'шула' (Янк. І, ДС) < літ. *šūlas* або пол. *szulo* < ням. *Säule* 'калона, слуп'; *шульц* 'слуп з пазамі, на які навешваюцца дзверы' (ЛП) < пол. *Szulc* < ням. *Säule* 'слуп'.

2. Назвы будаўнічага або абліцовачнага матэрыялу: *банды;*’, *банты;*’, *бант*, *банта;*’ ‘папярочная бэлька ў кроквах’ (СПЗБ), ‘планка, якая звязвае кроквы блізка ад іх скрыжавання’ (Сцяшк., НС) < ням. Band ‘абруч, зацяжка’; *будуле;*’*ц* ‘страявы лес’ (Сцяшк.) < пол. budulec < ням. Bauholz ‘лесаматэрыял’; *ганта;*’, *ганда;*’, *гонт*, *го;*’*нта* ‘дахавы матэрыял, гонта’ (СГЦР, СПЗБ, Янк. Мат., 122, Янк.І, Касп.) < стпол. gont < свням. gant ‘перакладзіна’; *дахо;*’*ўка* ‘чарапіца’ (СГЦР) < пол. Dachówka < ням. Dach ‘дах, страх’; *дыль*, *ды;*’*ля* ‘тоўстая дошка, дылёўка’ (Сцяшк., СГЦР, СПЗБ), ‘палавіна распілаванага ўздоўж бервяна’ (СГЦР), ‘кароткае бервяно, якое кладзецца ў прасценак паміж вуглом і дзвярамі’ (БДС), ‘калода’ (ТС), ‘адна з дзвюх рамаў варштата’ (ДЗС) < стпол. dyl ‘бэлька, брус’ < свням. dil(l)e ‘дошка’; *дыхт*, *ды;*’*хта*, *ды;*’*кта* ‘фанера’ (Нас., Шат., Сцяшк., Цых., ДСЗ, ДСБ, СПЗБ) < пол. dykta < ням. dichten ‘ушчымяць’; *ка;*’*фля*, *ка;*’*халь* ‘керамічны выраб для абліцоўкі сцен і печы’ (СПЗБ, СНЛ, Сцяшк., Цых., Бяльк., Касп., Шат., Нас., СГЦР) < стпол. kafel < св.ням. kachel; *клёц* ‘бервяно’ (ЖНС), ‘тоўстае бервяно’ (НС), ‘падрэзаны кавалак абчасанага бервяна’ (Сцяшк.); *клиц* ‘калода’ (СПЗБ) < пол. kloc < ням. Klotz ‘калода, цурбан’; *лі;*’*шва*, *лі;*’*шта* ‘абліцовачная дошка’, ‘драўляная планка’ (Сцяшк., СПЗБ, ДСБ), ‘папярочная жэрдка ў плоце’ (БДС), ‘карніз’ (Нас.) < стпол. lisztwa, listwa ‘вузкая планка, дошчачка, рама’ < свням. liste; *ла;*’*г(а)* ‘падваліна, на якую кладзецца падлога’ (НС, ДСБ, СГЦР, ЛП, НС, СПЗБ), ‘апора, рычаг з жэрдкі або тонкага бервяна для падыманьня бярэвенняў’ (СГЦР, МММГ-74) < стісл. lag ‘калода’, ням. Lagerbalken ; *мурла;*’*т(а)*, *мурла;*’*ты*, *мурла;*’*тэ* ‘верхні вянок у зрубе хаты’ (СГЦР, Бяльк., ДСЛ, СПЗБ, ДСБ, Янк. Мат., 115, НС, МДСГ) < стпол. murlat < свням. murlatte; *ну;*’*ты* ‘прапілаваныя праёмы ў дошках дзвярэй, куды заганяецца шпона або пояс’ (Сцяшк.) < пол. nut, мн. nuty < ням. Nut(e) ‘паз’; *тра;*’*м(а)*, *тран*, *трым*, *отра;*’*м*, *атра;*’*ма*, *итра;*’*м(а)* ‘апорная бэлька, якая падтрымлівае папярочныя бэлькі столі’ (СПЗБ, ДСБ, ТС, Касп., ЛП) < стпол. tram < чэш. tram < свням. tram; *шалёўка*, *шалі;*’*вка*, *шалі;*’*фка* ‘тонкія дошкі для абшыўкі драўляных пабудов’ (Сцяшк., ДСБ, СПЗБ, Касп.), ‘асада, ліштва’ (СПЗБ) < пол. Szalówka < нвням. schalen ‘абіваць дошкамі’; *швэ;*’*ля* ‘бэлька, якая кладзецца ў першы вянок зруба’ (СПЗБ), *швэ;*’*лі* ‘чэсаны хваёвы лес, распілаваны на шпалы’ (НЛ), *швэль* ‘кавалкі тынку, адыходы ад драўніны пры апрацоўцы смецця’ (СПЗБ) < ням. Schwelle ‘парог, шпала’; *шлі;*’*пар(ы)*, *шлі;*’*пры*, *шлі;*’*фры*, *шні;*’*пяры*, *шні;*’*пар* ‘бэлькі пэўных памераў, шпалы’ (СПЗБ, Касп.) < нвням. Schlepper ‘сталёны трос, буксір’; *шлі;*’*фта*, *шлі;*’*хт(а)* ‘апрацаваны чатырохкантовы брус’ (Сцяшк.), ‘штабель’ (СПЗБ) < пол. szlichta < ням. Schlichte < schlichten ‘абточваць, укладваць’; *шно;*’*нгі* ‘шпунты, падоўжаныя выступы ці пазы для злучэння дошак, брусоў’ (СПЗБ), *шно;*’*нга* ‘планка, якой замацоўваюцца дошкі ў дзвярах’ (Сцяшк.) < ням. Spa;’nge ‘зашпілька’:

3. Назвы будаўнічых, цяслярскіх прылад і прыстасаванняў: *бінда;*’*с* ‘цяслярская сякера’ (Касп., СГЦР, МДСГ, СПЗБ) < стпол. bindas < ням. Bindaxt; *ба;*’*рта* ‘цяслярская сякера’ (СПЗБ), *ба;*’*рда* ‘тупая сякера’ (Касп.) < стпол. barta < свням. barte; *ві;*’*нкель*, *ві;*’*нгель* ‘вугламер’ (Сцяшк., СПЗБ, Касп., СГЦР, ДСБ) < пол. winkiel < ням. Winkel; *варста;*’*т*, *варста;*’*к*, *варста;*’*т*, *вырста;*’*т*

‘сталярны станок’ (БДС, Сцяшк., Шат.), ‘цяслярскі станок’ (СГЦР), ‘ткацкі станок’ (Сцяшк., БДС, ДСБ, НЛС, СГЦР, ЖНС) < стпол. Warsztat < свням. werckstat ‘майтэрня, цэх’; *васарва; га, вісарва; га* ‘грунтвага, ватэрпас’ (Сцяшк., НСл, НС, СПЗБ, СГЦР, Цых.) < ням. Wasserwage; *га; ма; р, га; мра* ‘верхняя ручка падоўжанай пілы’ (Касп., Шат., СГЦР, ТС, ЖНС) < стпол. hamer < свням. hamer ‘молат’; *гэ; баль, гэ; бэль, э; баль, габэ; ляк, гэ; блік* ‘рубанак’, ‘фуганак’ (Касп., СПЗБ, ДСБ, НЛС, ЛП, Сцяшк., СГЦР, НС) < стпол. hebel < ням. дыял. hobel, hebel; *ке; льма, ке; льня* ‘прылада муляра, тынкоўшчыка для нанясення раствору’ (Бяльк., Сцяшк., СПЗБ) < стпол. kielnia < свням. Kella; *клю; ба* ‘прылада для вымярэння таўшчыні цёсу’ (СГЦР, МММГ-74), *клю; ба* ‘слясарныя ціскі, станок’ (Нас.), ‘ціскі, прэс’ (СПЗБ), *клю; бкі* ‘ручныя маленькія ціскі’ (Нас.) < стпол. kluba ‘клямар, дужка, скаба’ < свням. <klobe ‘ціскі, абцугі, скаба’; *крайзэ; га, грайзэ; га* ‘цыркулярная піла’ (НС, СПЗБ, Цых.) < ням. Kreissage; *пуц, пу; цо* ‘цяслярская прылада, цяжкая сякера, якою ачэсваюць тоўстыя бяровенні’ (Янк. I), ‘сякера з доўгім тапарышчам’, ‘тупая сякера’ (СПЗБ), ‘сякера-калун’ (НСл) < ням. Putz; *сталю; га, столю; га, штолю; га, шналю; гі* ‘козлы для распілоўкі дроў’ (Янк. Мат., 90, Сцяшк., Бяльк., НЛС, Шат., ТС, ДСБ, ДСЗ), ‘бандарскі станок, на якім апрацоўваюць стругам абручы, клёпкі’ (Янк. I, ТС), ‘казёл, аб які малоцяць жыта’ (Бяльк.), ‘уся хатняя сялянская мэбля’ (Нас.) < пол. staluga < ням. Stellage ‘рыштаванне, кроквы’; *стальза; к* ‘нажоўка’ (СПЗБ) < ням. Stahl ‘сталь’ + Zacke ‘зубец’; *фуга; н, фуга; нык* ‘вялікі рубанак’ (ЖНС, Бяльк.) < ням. Fugebank.

З працоўнай, будаўнічай дзейнасцю чалавека звязаны таксама асобныя дарожнабудаўнічыя і земляробчыя назвы германскага паходжання: *гра; ба* ‘канава’ (ЖС, СПЗБ) < літ. grābe < ням. Graben ‘роў, канава, акоп’; *ры; на* ‘вадасцёкавая канава’ (СПЗБ), ‘вадасцёкавая труба’ (СПЗБ, Цых.) < стпол. гуппа, гупа < ням. Rinne ‘жолаб’; *рышто; к* ‘вадасцёкавая канава’ (СПЗБ, Янк. Мат., 105), ‘сцежка’ (СПЗБ); рышт ‘канава’ (Касп.) < стпол. gynsztok < свням. rinnstok, ням. Rinnstock ‘сцёкавая канава’.

Не менш значнай па колькасці з’яўляецца група германізмаў, якія называюць разнастайныя інструменты, прылады працы і іх часткі, дэталі. Гэта: а) назвы прылад сельскагаспадарчай працы: *а; рпа, а; рха, ва; рта, га; рфа*, ‘веялка’ (Касп., Янк. I, ДСЗ, СГЦР) < стпол. harfa, arfa < ням. Harfe; *ва; лец* ‘жорны’ (МДСГ) < пол. walec ‘каток, цыліндр’ < ням. Walze; *га; блі* ‘вілы з тупымі зубамі для насыпання бульбы’ (Янк. Мат., 122, НСл, СГЦР, ДСБ), ‘вілы з густа пастаўленымі зубамі’ (Сцяшк.) < пол. gabel < ням. Gabel ‘вілы’; *га; к(а)* ‘капаніца’ (НСЛ, НЛ, ДСЗ), ‘матыка’ (ДСБ) < ням. Haske ‘матыка, кірка’; *грац(а), гра; са, гра; цка* ‘матыка’ (ДСБ, СГЦР, Сцяшк., НС, Цых.) < пол. grasa < свням. kratze ‘скрабачка’; *зігза; г* ‘від бараны’ (Сцяшк.) < пол. zygzak ‘зігзаг’ < ням. Zichzack; *ке; рат* ‘конны прывад малатарні, сячкальні’, ‘манеж’ (СПЗБ, Цых.) < пол. kierat < ням. Kehrrat; *клец, клёц, кляц* ‘зуб у баране’ (Нас., Касп., Бяльк., МДСГ), *клёц* ‘бервяно’ < пол. kloc < ням. Klotz ‘калода’; *пы; таль, пы; тэль* ‘вальцавы млын’ (Нас., СПЗБ) < стпол. rytel ‘частае сіта’ < свням. biutel ‘сіта’ (на мельніцы); *кні; бель, кны; бель, кнэ; біль, кны; пель* ‘завостраны калочак для

в'язання снапоў, кулёў' (НЛ, СПЗБ, ДСБ, ЖС, ДСЗ, ЖНС, БДС), 'драўляная палачка для закручвання гатовых вітак, хамутоў' (ЗНС), 'завостраны калок, які выкарыстоўваецца для спынення ходу плыта' (СГЦР, ЗНС), 'засаўка ў дзвярах' (СПЗБ); *кнэ; 'блі 'ціскі' (СПЗБ) < стпол. knebel 'кляп' < ням. Knebel 'кляп, дубіна': шпуль, шпу; 'ля 'прылада ў выглядзе завостранага кічка для в'язання снапоў' (СПЗБ, Цых.), 'шпулька' (СПЗБ), 'кола' (ДСБ) < пол. szpula < свням. spiole, суч.ням. Spule 'катушка, шпулька'; штэ; 'кель 'шпень, які ўстаўляецца ў скрыжаваныя планачкі, мянташка ў маслабойцы' (СПЗБ) < ням. Stecken 'палка';*

б) слясарных інструментаў: *абцэ; 'нгі, апцэ; 'нгі, обьце; 'нькі, опцэ; 'нкы 'абцугі' (Бяльк., Сцяшк., НЛС, ДСБ, СПЗБ, ЛП) < пол. obcęgi < ням. Hebzange; дрыль 'інструмент для пракручвання дзірак у метале, дрэве і інш.' (СПЗБ) < пол. dryl < нвням. Drill 'свердзел'; ке; 'рнер, ке; 'рныр 'слясарны інструмент у выглядзе завостранага стальнага стрыжня, які прымяняецца пры разметцы загатоўак' (ЖС) < нвням. Köpfer 'зерне';*

в) кавальскіх прылад: *кла; 'пан 'драўляная частка кавальскага меха' (НСл.) < рус. клапан < ням. Klappen, адз. Klappe 'клапан, заслонка'; шрубста; 'к '(кавальскія) ціскі' (ТС, Сцяшк., Бяльк., ЖС, НСл., Цых.) < стпол. szrubsztak < ням. Schraubstock;*

г) прыстасаванняў плытагонаў: *баса; 'к, буса; 'к, бося; 'к 'багор' (Касп., СПЗБ, Цых.) < пол. bosak < ням. Bootshacken; бома 'кол-рычаг', 'прыстасаванне для затрымлівання плыта' (СПЗБ, СГЦР, Сцяшк.), 'шост для праверкі глыбіні ракі і спіхвання плытоў з мелі' (Цых.), 'доўгая жэрдка-апора на будаўніцтве саламянай страхі' (Янк. Мат., 95) < літ. buomas 'рычаг' < свням. bom;*

д) іншых прылад працы, прыстасаванняў і іх частак: *ві; 'нда 'рычаг для падымання груза' (Сцяшк., СГЦР, СПЗБ), 'тоўстая жэрдка, прымацаваная да столі для падвешвання калыскі', 'прыстасаванне для катання на лёдзе', 'ліфт' (СПЗБ, СГЦР) < стпол. winda < ням. winde 'дамкрат, лябёдка'; ка; 'пар 'прылада для забівання паляў у зямлю' (Сцяшк., Цых.), 'вага ў студні з жураўлём' (НЛ, НС) < стпол. караг < ням. Karfer 'галоўка бруса'; кля; 'ма 'дрот, сагнуты ў выглядзе літары П для замацавання расколатай драўлянай пасудзіны' (Бір.) < пол. klama 'ціскі' < свням. klam; knot 'кнот', 'тонкая вярхоўка' (Нас., СГЦР, НЛС, Шат., Бяльк., СПЗБ) < стпол. knot < ням. Knoten 'вузел, завязка'; крант 'кран' (Нас., Шат., Касп., СНС), кра; 'нік 'кранік' (Яўс., СНС) < рус. кран < нвням. kran < свням. kran 'журавель'; ліхта; 'р, лыхта; 'р 'асвятляльны прыбор' (Касп., СПЗБ), 'падсвечнік' (Нас., Шат., СПЗБ, Цых.) < стпол. lichtarz < свням. liuchtaere 'падсвечнік'; ля; 'да, ля; 'до, лядзь 'прыстасаванне для падымання бярвенняў (ЛП, СПЗБ, ТС, МДСГ, НЛ, Сцяшк., ДСЗ, НСл), 'набіліцы ў кроснах' (СПЗБ, ТС, МАСМ, БДС, Сцяшк.), 'частка варштата, якая трымае набіліцы' (ДСЗ), 'прыстасаванне для рэзаньня саломы на сечку', 'скрынка ў сячкарні, у якой рэжуць салому' (СПЗБ) < пол. lada < ням. Lade 'скрыня, шуфляда', ма; 'ры 'насілкі, на якіх носяць труну з нябожчыкам' (Нас.) < стпол. тагу < стчэш. тагу, рагу < свням. bare 'насілкі, гроб'; мы; 'слік, мы; 'сьлік 'сталёны шпень, якім прабіваюць адтуліны ў жалезных пласцінах' (Касп., Сцяшк., Шат.) < пол. mys; 'лік < ням. Meissel 'далато, зубіла'; цы; 'нгель 'язычок у дзвярнай клямцы, на які*

націскаюць пальцам, каб адчыніць дзверы' (СПЗБ) < ням. Zungel 'язычок'; *шля*; 'га 'драўляны молат, якім б'юць па сякеры, каб раскалоць кругляк' (НЛС), 'доўбня' (Янк. Мат., 131; ДСЗ) < пол. szlaga 'доўбня' < ням. Schlag 'удар'; *шва*; 'рцы 'скручаныя дубцы, віткі' (СПЗБ) < рус. швартоу < гал. zwaattouw 'трос або ланцуг для прывязвання судна'; *шмэ*; 'ргель, шмэ; 'ргаль 'тачыла, брусок' (СПЗБ), *шмэ*; 'ргіль 'наждачная папера' (ЖС) < пол. szmergiel 'наждак' < ням. Schmirgel; *шнып* 'цыліндр, стрыжань з канічным канцом' (СПЗБ) < ням. snip 'кончык'; *шпры*; 'х(а), шпры; 'ка 'вязальная спіца, пруток' (ДСБ, ЖНС, СПЗБ, НСл), 'спіца ў коле' (ДСБ) < пол. szprycha < ням. Speiche 'спіца'; *шта*; 'ба 'жалезная планка, якой запіраюць аканіцу' (ДСЗ, НЛС), 'жалезная засаўка' (Касп., СПЗБ) < пол. Sztaba < ням. Stab 'палка, жалезны прут';

е) дэталей у прыладах і прыстасаваннях: *вэ*; 'нталь 'вентыль' (НЛС), 'ніпель' (СГЦР) < пол. wentyl < ням. Ventil; *гвінт* 'вінт' (СПЗБ) < стпол. gwint < ням. Gewinde 'нарэзка, вінтавая разьба'; *літэ*; 'рка, ліце; 'рка, мітэ; 'рка, лютэ; 'рка 'драўлянае колца ў калаўроце, якое круціць шпульку' (Касп., БДС, СПЗБ) < пол. mitra < ням. Mutter 'гайка'; *ні*; 'т(ы) 'жалезны болт' (Нас.), 'заклёпка', 'ніт у кроснах' (Бяльк.) < пол. nit 'болт' < ням. Niet; *цвек*, *цвек*, *цвік*, *цвяк*, *цвіх*, *цвак*, *цвяк* 'цвік' (Янк. Мат., 148; Сцяшк., ДСБ, СПЗБ) < пол. swiek < ням. Zwecke 'цвічок, кнопка'; *шру*; 'б(а), шуру; 'ба 'вінт' (Нас., Касп.), 'гайка' (Сцяшк., СПЗБ, ТС, Цых.), 'драўляная дэталёў у калаўроце з вінтавой нарэзкай' (Цых.) < стпол. szuba, s; 'zuba 'вінт' < ням. Schraube; *шпі*; 'ндаць 'дэталёў шрубстака' (НСл) < ням. Spindel 'верацяно, шпіндэль';

Да народна-гаспадарчай лексікі адносяцца шматлікія транспартныя назвы германскага паходжання. Самую вялікую і разнастайную групу складаюць назвы транспартных сродкаў і іх частак: *біндзю*; 'г 'драбіны, воз, калёсы' (Бяльк.), *біньдзю*; 'к 'калёсы на жалезных восях' (Касп.), *біньдзю*; 'г 'параконны воз' (ЖНС), *біндзю*; 'га 'калёсы з доўгай трайнёй для перавозкі бяргвенняў, жэрдзя' (ЖС) < рус. биндюг < сням. bindinge 'вузел, завязка, сувязь'; *бля*; 'ты 'від кузава воза, частка яго' (ЛП) < пол. blat 'дошка, металічная пласціна' < ням. Blatt 'ліст, паласа'; *бу*; 'кса 'жалезная колца, што ўстаўляецца ў адтуліну калодкі (ступіцы) кола, засцерагаючы яе ад сцірання' (Бяльк., НЛС, ЛП, СПЗБ, ТС) < стпол. buks < ням. Buchse; *гаму*; 'лец 'прыстасаванне, з дапамогай якога тармозыць воз', 'тормаз' (СГЦР) < пол. hamulec < нвням. Hemholz 'драўляны тормаз'; *дра*; 'б(ы) 'воз для перавозкі снапоў, сена, саломы' (НЛС, Касп., Сцяшк., Цых., НС), 'бакавыя сценкі воза' (Бяльк., ЛП) < пол. drab, draba < ням. Trapp 'трап', Treppe 'лесвіца'; *ка*; 'ры 'вялікія драўляныя сані для перавозкі доўгага бяргвення' (ЖС, НС), 'падсанкі' (Бяльк., ЖС), 'малыя санкі' (Шат., НС), 'калёсы для возкі сена, снапоў' (Касп.), *ка*; 'ркі 'павозка' (МММГ-77) < ням. Karch 'павозка' або сням. karech 'двуколка'; *лі*; 'трына 'аглабіна ў драбіне воза' (НСл) < пол. letra, letry 'частка воза' < ням. Leiter 'прыстаўная, вярочная лесвіца'; *ла*; 'нва 'частка воза' (ЛП) < стпол. łanwa < сням. lanne 'ланцуг', ням. дыял. lanen 'аглоблі'; *лю*; 'шня, лю; 'шні 'падпорка ад восі пад ручку ў калёсах' (ЛП, ДСЗ, НЛС, Цых., ТС, СПЗБ), 'калёсы (для бяргвення)' (МДСГ) < пол. lus; 'nia < сням. liuhse; *ма*; 'кшта 'мачта' (Нас.) < стпол. maszta < сням. mast; *му*; 'тра 'жалезная гайка на канцы

восі ў коле’ (СПЗБ, ЛП, ЖС, БДС, Цых.) ‘жалезнае колца, з дапамогай якога трымаецца цяж у возе’ (ЛП, ЖС) < пол. *mutra* < ням. *Mutter* ‘гайка’; *му*; ‘хта ‘дэталі воза’ (Бяльк.) < рус. *муфта* < ням. *Muff* ‘муфта’; *рыдва*; ‘н ‘адкрытая лёгкая каляска’ (Нас.) < стпол. *gydwan* < свням. *reitwagen* ‘павозка’; *рэга*; ‘лы ‘калёсы для перавозкі снапоў і сена’ (СПЗБ), *рыга*; ‘лы ‘спецыяльная рама на возе’ (ЖС) < пол. *regał* ‘стэлаж’ < ням. *Reddel*; *рэ*; ‘далі ‘калёсы з высокімі драбінамі, на якіх возяць сена’ (ЖНС, Касп., НЛ), *арэ*; ‘далі, *арэ*; ‘далы ‘тс’ (Касп.) < літ. *redele* < ням. *Reddel*; *рэ*; ‘хва, *ре*; ‘хва, *ра*; ‘фа, *ра*; ‘хва, *ры*; ‘хва ‘жалезны абруч, які мацуе драўляную калодку кола’ (СПЗБ, Нас., НЛС, ЛП, ДСЗ, Цых., ЖС, НСл), ‘шайба, якая закручваецца на канцы восі’ (СПЗБ, НЛС), ‘кольца, якім змацоўваюць часткі ў прыладах працы’ (СПЗБ, Янк. Мат., 128, Цых.) < стпол. *gefa*, *gyfa* < ням. *Reif* ‘абруч, кола’; *ро*; ‘вар, *ро*; ‘вер, *ро*; ‘вэр, *ро*; ‘выр, *ро*; ‘вор ‘веласіпед’ (ДСБ, СПЗБ, НЛС, ДСЗ, Сцяшк., Цых.), *равэ*; ‘рак ‘дзіцячы веласіпед’ (Сцяшк.) < пол. *rower* < англ. *rower*; *стыр* ‘плыт, штыр, рулявое вясло’ (СПЗБ) < стпол. *ster* ‘руль’ < свням. *stuur*; *фу*; ‘ра, *ху*; ‘ра, *фо*; ‘ра ‘параконная павозка’ (МММГ-74), ‘воз з высокімі драбінамі’ (Сцяшк.), ‘вялікі воз, прызначаны для перавозкі грузаў’ (Нас., ДСБ, СПЗБ, МАСМ), ‘нагружаны, поўны воз’ (Нас., Цых.), ‘павозка з скрынкай для перавозкі зерня, мукі, бульбы і інш. сыпучых рэчываў’ (ЖС), ‘фургон, кібітка’ (СПЗБ) < стпол. *fura* < свням. *vuore*, ням. *Fuhre* ‘павозка’.

Да транспартнай лексікі набліжаюцца назвы конскай вупражы: *абля*; ‘дры ‘частка конскай вупражы, драўляныя накладкі на пастронках’ (НС, Цых.) < пол. *Obladry* < нвням. *oberleder*; *мушту*; ‘к, *мушты*; ‘к ‘цуглі ў выглядзе суцэльнай выгнутай жалезнай пласціны’ (ЖС, СПЗБ) < пол. *Musztuk* < ням. *Mundstuck* ‘муштук’; *стальва*; ‘га, *стэльва*; ‘га, *стальва*; ‘гі ‘трайны ворчык для параконнай запрэжкі’ (СПЗБ, ДСЗ, ЛП, Янк. Мат., 106, Шат., НЛС, Сцяшк, НСл), ‘ярмо для вала’ (СПЗБ), ‘каромысел’ (МДСГ) < пол. *stelwaga* < ням. *Stellwage*; *цу*; ‘гли, *цу*; ‘гли, *цу*; ‘глы, *цу*; ‘нгли, *цугле*; ‘й ‘два металічныя звяны, якія прымацоўваюцца да рамянёў вуздэчкі і служаць для закілвання каня’ (Янк. Мат., 159; НЛС, ЛП, СПЗБ, Сцяшк., ДСЗ, Касп.) < стпол. *sugiel* < ням. *Zugel* ‘повад, аброць’; назвы дэталей падковы: *вухна*; ‘ль, *вахны*; ‘ль, *ухна*; ‘ль ‘падкоўны гвозд’ (Шат., Бяльк., СПЗБ), < стпол. *ufnal*, *hufnal* < ням. *Hufnagel*; *грыф* ‘шып, які ўкручваюць у падкову’ (ЖС) < стпол. *gruf* ‘рукаятка’ < ням. *Griffe*.

Даволі шматлікую групу ўтвараюць германізмы, якія называюць разнастайныя прадметы паўсядзённага ўжытку і дамашняга абыходку, у тым ліку: а) назвы посуду і ёмістасцей: *брытва*; ‘н ‘бляшаны посуд для выпечкі мяса ці цеста’ (СГЦР, Сцяшк., ЖС) < стпол. *brytwanna* < ням. *bratphanne* ‘патэльня’; *ване*; ‘нка ‘драўляная балея для мыцця бялізны’ (Нас.), ‘пасудзіна на вадкасць’ (СГЦР), *вальне*; ‘нка ‘скрынка для сала’ (Сцяшк.), *ва*; ‘лянка ‘пасудзіна з дошчак для захоўвання высевак’ (ДСЗ), *вале*; ‘нка ‘кадушка’ (Сцяшк.) < стпол. *wanienka* ‘ванначка’ < ням. *Wanne* ‘ванна’; *кі*; ‘бель ‘чан, кубел’ (СГЦР), *кі*; ‘блі ‘посуд’ (Сцяшк.) < пол. *kibel* < ням. *Kubel* ‘чан’; *ка*; ‘н(а) ‘бітон’ (ЖС, СПЗБ, СГЦР) < ст.вням. *channe*, суч. ням. *kanne* праз ідыш. < лац. *sanna* ‘кошык, човен’, *кара*; ‘фка, *кара*; ‘вка ‘графін’ (НС, СПЗБ), *карафі*; ‘нка ‘графінчык’ (Касп., НС) < пол.

karafka < ням. Karaffe; ку; 'нва 'бітон' (ДСБ, Сцяшк.) < стпол. kopew < нням. Kanne 'збан, кубак, бітон'; ку; 'халь, ку; 'хель, ку; 'хол, ку; 'холь, ку; 'фаль 'кубак' (МММГ-77, СГЦР, ТС, ДСБ, ЗНС), 'гліняны кубак' (Нас.), 'вялікі кубак' (НСл.), 'збан' (МДСГ); ку; 'хлік 'кубак' (ТС, ДСЛ, МММГ-74, МАСМ, ДС, СПЗБ), 'спарыш' (МДСГ), 'маленькі збанок з ручкай' (Бяльк., МАСМ) < стпол. kufel 'кухаль' < свням. kuefel 'посуд для піцця'; лар 'сплеченая з саломы каробка ці скрынка вялікіх памераў для ссыпання збожжа' (ЗНС), 'невялікая скрыня для збожжа' (СПЗБ) < рус. ларь < швед. lag 'скрыня, куфар'; мане; 'рка 'гаршчочак, гарнушак' (Сцяшк.), 'кубак' (СГЦР, МММГ-77), 'высокая банка з носікам' (ДСЛ), 'бляшаная пасудзіна, у якую наліваюць газу, дзёгаць, алей' (Янк. Мат., 166) < пол. manierka < ням. Manoverflasche 'паходная пляшка'; панва; ', пани; 'ва; ', панява; ' 'патэльна' (Сцяшк., ДСБ, НЛ) < стпол. rapew < свням. rhannekuosche; пудэ; 'лак, пудэ; 'лка, пудэ; 'лко 'невялікая папяровая, драўляная або металічная каробачка' (Цых.), 'карабок, скрыначка' (Сцяшк., СПЗБ), 'пенал' (МММГ-74) < пол. pudełko 'скрыначка' < ням. Paudel; ры; 'нка 'скаварада на ножках з доўгай ручкай' (СПЗБ), '(драўляная) міска' (СПЗБ, МММГ-77) < пол. гунка 'тыгель' < свням. gine 'міска'; тру; 'маль 'бітон' (Касп.), тру; 'ман 'паходны жалезны чайнік з вузкім горлам і шырокім дном' (Касп.) < ням. Trommel; фа; 'с(а), ба; 'с(а), хва; 'ска, фа; 'стка 'выдзеўбаная з дрэва або зробленая з клёпак дзежачка, якая служыць для захоўвання розных прадуктаў' (СПЗБ, МММГ-74, СГЦР, Цых., ДСЗ), 'кубелец для сала' (Сцяшк.), 'кадушка на гуркі, капусту' (СГЦР) < стпол. fasa < ням. Fass 'бочка'; шка; 'лік, шка; 'лык 'конаўка' (МММГ-77), 'кілішак' (ДСБ) < рус. шкалик < гал. schall 'чаша';

б) хатніх рэчаў, мэблі: ба; 'кса 'чамадан' (СПЗБ) < літ. bąksas < англ. box 'скрынка'; зэ; 'гар 'наспенны, сталовы або вежавы гадзіннік' (Нас., Цых.), зага; 'рак 'гадзіннік' (СГЦР, ДСБ, СПЗБ, ДСЗ, Сцяшк., Касп.) < стпол. zegag, пол. zegarek < свням. Seiger 'вадзяны ці пясочны гадзіннік'; зэ; 'даль, зэ; 'дэль, зы; 'даль 'услон' (Нас., СГЦР, Касп., Цых.) < стпол. zedel, zydel < свням. sedel; ко; 'йка 'ложак' (Сцяшк., Бяльк.), 'кош або лодка з дзіркамі ў дне для перавозкі свежай рыбы' (ТС) < рус. койка < гал. kovi 'ложак'; коц 'коўдра фабрычнага вырабу з шэрсці ці бавоўны' (СПЗБ, СГЦР, ДСЗ, НЛС, Цых., ДСБ, Сцяшк.), 'саматканая коўдра' (Нас., НС, МДСГ), 'саматканая посцілка на льняной аснове' (ЖНС), 'палавік з ануч' (НС, ДСЛ) < стпол. kos 'плод' < свням. kotze 'грубая шарсцяная коўдра'; ла; 'нту; 'х, ланту; 'г, ланту; 'х, 'мяшок' (СГЦР, Бяльк., ЖС, ДСБ, ТС, МДСГ, МММГ-74), 'сплечены з вяровак мех для сена' (СПЗБ, НС), 'посцілка' (СПЗБ), 'коўдра' (Мат. Янк., 125), 'сяннік' (СГЦР) < пол. lantuch < ням. Leintuch 'коўдра, посцілка'; ліхта; 'рня 'лямпа' (Сцяшк.), 'від ліхтара' (СПЗБ) < пол. lichtarz < свням. liuhtaere 'падсвечнік'; фіра; 'нка, фіра; 'нга, хвіра; 'нка, хвара; 'нка, фіра; 'мка 'занавеска' (Сцяшк., НЛС, Янк. Мат., 130, ЛП, МММГ-77, СПЗБ, Касп.) < пол. firanka < ням. Fuhang 'заслонка'; фае; 'рка 'кружок у пліце' (Сцяшк.), 'канфорка' < ням. Feuer 'агонь, полымя'; фа; 'йка 'люлька' (ДСБ) < пол. fajka < ням. Pfeife 'дудка, люлька'; цу; 'нтар 'кнот, зроблены з тлелага палатна (для высякання агню крэсівам)' (СПЗБ), 'крэсіва'

(Сцяшк., ДСЗ) < ням. Zunder ‘кнот’; *шара; 'gi;* ‘вешалка для адзення’ (СПЗБ) < пол. szaragi < Schrage ‘дыяганаль’;

в) адзення і яго частак, аксесуараў да адзення і ўпрыгожванняў: *агра; 'ўка, агра; 'фка, гра; 'фка* ‘шпілька’ (НС, Сцяшк., ДСБ, СПЗБ) < пол. agraŭka < ням. Agraffe ‘спражка’; *андара; 'к, андра; 'к* ‘саматканая суконная спадніца’ (Касп., Бяльк., ЛП, Сцяшк., ТС, ДСЛ, СПЗБ), ‘верхняе паліто з даматканага сукна’ (Касп.), ‘жаночая кароткая жакетка з даматканага сукна’ (НС) < стпол. inderak < ням. Unterrock ‘ніжня спадніца’; *анлі; 'к, гаплі; 'к, гаплю; 'к, аплю; 'к* ‘металічны кручок у адзенні’ (ДСБ, Янк. I, Касп., Нас., Бяльк., БДС, НС, ЖС), ‘пятля, на якую вешаюць адзенне’ (ДСБ) < стпол. heftlik < ням. Heftel, Haftel ‘кручок’; *бінджа; 'к* ‘пінжак’ (Сцяшк.) < рус. пиджак < англ. pea-jacket ‘куртка, кароткае паліто’; *бранзале; 'т, брызіле; 'т, бранзале; 'тка* ‘бранзалет’ (Касп., Сцяшк., ДСБ) < пол. branzoleta < ням. Branzolette; *гант, гафт* ‘від ажурнай вышыўкі’ (МММГ-77, СГЦР) < стпол. haft < свням. Haft ; *ге; 'стка, ге; 'ска, гэ; 'стка, ге; 'ста* ‘какетка’ (Касп., Сцяшк., ЛП, ДСБ), ‘блузка’ (Шат., МММГ-77, СГЦР, СПЗБ, НС), ‘манішка’ (ЛП), ‘карункі’ (Цых.), ‘сукенка’ (Бяльк.) < ням. Geschke ‘камізэлька’; *кля; 'на* ‘борт у адзенні’ (Сцяшк., ДСБ, СПЗБ, СГЦР, НС, Цых.) < пол. klara < ням. klarr; *ко; 'пта, ко; 'хта* ‘кофта, блузка’ (Нас., ДСБ, ДСЛ, ТС, Бяльк., Сцяшк., МДСГ), ‘сукенка’ (Бяльк.) < пол. kofta < ням. Kuft ‘піжама’; *кра; 'gi* ‘скураныя рукавіцы’ (СПЗБ) < рус. краги < швед. krag (stovlar) ‘скураныя гамашы’; *лі; 'хва, лі; 'хвік, лі; 'фік, ліф* ‘ліф, прышыты да спадніцы’ (Бяльк.), ‘жаночае адзенне без рукавоў’ (МДСГ, ДСЛ, Сцяшк.), ‘ліфчык’ (СГЦР) < рус. лиф, лифчик < гал. lijf ‘ліф, карсет’; *ле; 'йбік* ‘безрукаўка’ (Малч.) < пол. lejbiik ‘жаночы жакет, мужчынскі кафтан’ < ням. дыял. leib ‘камізэлька’ або < ням. Leibchen ‘безрукаўка, карсаж’; *ма; 'йткі, ма; 'йткы, ма; 'етки* ‘штаны, нагавіцы’ (Нас., Касп., СГЦР, СПЗБ, НЛСц, ЗНС, Цых.), ‘трусы’ (ЗНС) < пол. majtki ‘трусы, штонікі’ < majtek ‘матрос’ < гал. maot, maatje; *мата; 'йза, накта; 'йза, мікта; 'йза, мыхта; 'йка* ‘гальштук’ (Сцяшк., Сл., ЗНС) < пол. miktajza, naktajza ‘тс’ < англ. neckties ‘гальштукі’; *пульвэ; 'рак* ‘безрукаўка’ (СПЗБ) < рус. пуловер або пол. pulover + суф. -ак < англ. pullover; *фрэнч, фрэнж, хрэнч, хрэндж* ‘мужчынскае кароткае верхняе адзенне з фабрычнай тканіны’ (ЛП, Сцяшк., ТС, ДСБ, СПЗБ) < рус. френч < англ. french ‘французскі’; *ху; 'тра, фу; 'тра* ‘вырабленая шкура пушнога звера’, ‘адзенне з футры’ (Нас., Цых., СПЗБ) < стпол. futro < ням. Futter; *цві; 'кель, цві; 'клік, цвы; 'хэль, цвы; 'хлік, цві; 'кля, цвы; 'кла* ‘клін, які ўстаўляецца ў рукаў пад пахай’ (Нас., Сцяшк., ЛП, СПЗБ, СНЛ), ‘пахавы клін у сподніх штанах’ (СПЗБ) < стпол. swykiel < ням. Zwickel ‘клін, устаўка’; *цэ; 'тлікі* ‘вузкія палоскі ці пасачкі матэрыялу, прышытыя да чаго-н. для завязвання’, ‘клінкі, устаўкі’ (СПЗБ) < ням. Zettel ‘лісток, запіска, значок’; *шляпро; 'к, шляфро; 'к* ‘капот’ (Нас.), ‘халат’ (МММГ-74) < пол. szlafrok < ням. Schlafrock ‘дамашні халат’; *шпо; 'нка* ‘гузік’, ‘кнопка’ (СПЗБ, Цых.), ‘запінка’ (Касп., ДСБ, Цых.), *шпо; 'нька* ‘брошка’ (ЛП) < ням. Sprange ‘спражка, зашпілька’; *штры; 'флік* памянш. ‘нашыўка ў выглядзе трохвугольніка над разрэзам у мужчынскай кашулі’ (СПЗБ) < ням. Strippe ‘штрыпка, пятля’;

г) тканіны, пражы, шавецкага матэрыялу: *баве; 'л, бавэ; 'ла, бавэ; 'лна, баво; 'лна* 'баваўляная пражы, ніткі' (Нас., СПЗБ, МММГ-77, ЛП), 'шарсцяная пражы' (ДСБ, Касп., ЛП) < стпол. *bawelna* 'баваўняныя ніткі' < свням. *baumvolle*; *ве; 'ба* 'бавоўна' (Сцяшк.) < пол. *weba* 'тонкае ільняное палатно' < ням. *Webe* 'тканіна, кавалак палатна'; *гемз, гемс* 'вышэйшы гатунак шавецкай скуры' (НС, Цых.) < пол. *giemza* 'шаўро' < ням. *Gemse* 'серна, лань'; *го; 'ран, го; 'рань, го; 'рын, го; 'рынь, го; 'рэн* 'тонкія каляровыя ніткі для вышывання, муліне' (ЖНС, ЗНС, СГЦР, ДСБ, СПЗБ), 'баваўняныя ніткі, што ішлі на ўток пры тканні' (ДСБ) < ням. *Garn* 'ніткі, пражы, сетка'; *дры; 'ліх(i)* 'цік (тканіна)' (Нас.), 'саматканая каляровае палатно', 'саматканая спадніца' (Касп.) < пол. *drelich* < ням. *Drillix* тэкст. 'цік'; *едва; 'б* 'шоўк', 'шаўковыя ніткі' (Сцяшк., Нас., Шат., Касп.) < стпол. *jedwab* < ствням. *gotawebbi* 'дарагая, тонкая тканіна'; *камэ; 'ля* 'фабрычная пражы з танкаруннай воўны' (НС, Цых.), 'баваўняныя ніткі' (СПЗБ) < ням. *Kammwolle* 'часаная воўна'; *канво; 'ль* 'паркаль з атласнымі палосачкамі' (МДСГ) < ням. *Kammvolle* 'часаная воўна'; *корт* 'грубая фабрычная тканіна' (Сцяшк., СПЗБ) < пол. *kort* < англ. *cord*; *мілісці; 'н* 'від тканіны' (МДСГ) < рус. молескін 'шчыльная баваўняная тканіна' < англ. *moleskin* 'футра крата'; *флюнэ; 'ра, фланэ; 'ля, флянэ; 'ль* 'фланель' < пол. *flanela* < ням. *Flanell* < англ. *flannel*;

д) галаўных убораў і іх частак: *гэлм* 'шлем' (СПЗБ) < стпол. *helm* < свням. *helm*; *ля; 'мец* 'дэталі старадаўняга галаўнога убора замужніх жанчын, абруч, якім закручваліся валасы' (ЛП) < пол. *lamiec* < ням. *Lahn* 'штужка, галун з шоўку'; *шляфні; 'ца* 'каўпак' (Нас.) < пол. *szlafnica* < ням. *Schlafmütze* 'начны каўпак';

е) абутку і яго частак: *абса; 'ц* 'абцас' (Сцяшк.), *абча; 'с* (ДСЗ) < ням. *Absatz*; *барлэчы, барля; 'чы* 'грубыя жаночыя чаравікі' (Касп., Шат.) < пол. *berlacze* 'зімовыя боты, пантофлі' < ням. *Varenlatschen* 'стаптаныя туфлі, шлёпанцы'; *рант* 'вузкая палоска скуры на краях абутку' (СПЗБ) < пол. *gant* < ням. *Rand* 'край', 'рант'; *хвэстро; 'ты* 'жаночыя чаравікі на высокіх абцасах' (ДСБ, ЛП) < факстрот 'танец' < пол. *fokstrot* < англ. *foxtrot*.

У складзе канкрэтнай лексікі германскага паходжання вызначаецца група назваў ежы, пітва, прадуктаў харчавання: *аруці; 'бульба адвараная* (Сцяшк.) < літ *ė; 'gčiukas* < ням. дыял. *ėrtšok* 'бульба'; *бі; 'гус* 'блюда з рэшткаў смажонкі, пакрышанай, прыцёртай мукой і падсмажанай з маслам' (Нас.), *бі; 'кусы* 'падсмажанае свежае свіное сала з мясам' (НСл), 'расольнік' (ЖС, ДСБ) < стпол. *bigos* 'мясная салянка' < ням. *Beiguss* 'соус, падліва'; *багу; 'к, богу; 'к, бэгу; 'к* 'нашпігаваны свіны страўнік' (ЛП) < ствням. *vasche* 'шынка'; *ва; 'пля* 'вафля' (СГЦР) < пол. *wafel* < ням. *Wafel*; *гу; 'гель*, 'яўрэйскае пірожнае, прыгатаванае з мукі з гусіным смальцам' (Нас.) < ідыш *gugiel* 'салодкае печыва' < нвням. *Gugel* 'від бісквіта'; *ку; 'хан* 'здобнае печыва' (СПЗБ, СГЦР), 'піражок, звычайна з начинкай' (НС), 'пячэнне з прэснага цеста на содзе' (Янк.І) < пол. *kuch* 'булка, пірожнае' < ням. *Kuchen* 'пірог, пірожнае, пячэнне'; *ляк* 'селядцовая жыжка' (Сцяшк., ТС), 'сок квашанай капусты' (ТС); 'квашаніна' (Сцяшк.), 'юшка і квашаніна з рыбы' (НЛ) < пол. *lak* 'селядцовая жыжка' < снням. *lake* 'расол'; *міндру; 'к* 'свіны страўнік, начинены мясам' (ЖНС), 'свіны каўбух' (ТС) < пол. *minderak* 'скураны фартух' < ням. *Mieder*; *пампу; 'ша* 'невялікая круглая пышная

булка', 'аладка', 'блін на дражджах або содзе' (Нас., ДСБ, Бяльк.) < стпол. rampuszek 'аладка' < ням. Pfannkuchen; *разы; 'нкі, разі; 'нкі* 'сушаныя ягады вінаграду'; 'ягады на кусце' (СПЗБ) < пол. Rozynki < ням. Rosine; *сма; 'лец, сма; 'ляц, сма; 'лець, шма; 'ляц, шмалць, шма; 'лец, шмэ; 'лец* 'топлены тлушч (гусіны, індычы)' (Касп., СПЗБ, ТС, ДСБ, НЛС, Яўс.) < пол. szmales < ням. Schmalz; *стру; 'длі* 'пячэнне на мёдзе' (ЛП) < пол. strudel < ням. Strudel 'салодкі пірог'; *тру; 'нак* 'віно' (Сцяшк., Цых.), 'напітак' (Нас., НС, СПЗБ), 'атрута' (СПЗБ), *тру; 'нкі* 'ласункі' (НС) < стпол. trunek < свням. trunk 'напітак'; *фля; 'кі* 'кішкі', 'кулінарная страва, прыгатаваная са страўніка' (СПЗБ), *фля; 'чкі* 'піражкі, начыненыя фаршам з кішак' (Бяльк.) < стпол. flak(i) 'вантробы' < ням. Fleck 'абрэзак'; *шпik, шпэк* 'шпik, косны мозг' (Касп., СПЗБ), 'свіное сала' (Цых.) < стпол. szpik, szpek < ням. Speck; *шпі; 'рка, шпы; 'рка, шпэ; 'рка, шпе; 'рка* 'свіное сала' (ДСБ, ЛП, НЛ, Цых.) < пол. szperka 'кавалак сала' < ням. Spiege; *ш; 'нка, шэ; 'нка* 'кумпяк, шынка' (ЛП, СПЗБ) < пол. szynka < ням. Schinken.

У складзе канкрэтнай лексікі вызначаюцца асабовыя намінацыі германскага паходжання. Яны рознабакова характарызуюць асобу:

а) паводле прафесіі, роду заняткаў, займаемай пасады: *ахмістры; 'ня* 'аканомка' (Бяльк., СГЦР), *ахмістры; 'на* 'жанчына, якая любіць распараджацца' (КТС), *містры; 'ня* 'ключніца' (Нас.) < пол. ochmistrzyni 'тс' < ням. Hofmeister 'упраўляючы маэнткам'; *булга; 'кцэр, бухга; 'лтар* 'бухгалтар' (ДСЗ) < пол. buchhalter або рус. бухгалтер < ням. Buchhalter; *вуйт, войт* 'сельскі стараста' (Нас., Касп, СПЗБ, СГЦР) < стпол. wójt 'валасны стараста' < свням. voget; *гарба; 'р, граба; 'р* 'шавец' (Бяльк.), 'гарбар' (СПЗБ, Сцяшк.) < стпол. garbarz 'тс' < ствням. gerwer, ням. Garber; *граба; 'р, грэба; 'р* 'землякоп' (Шат., Касп., СПЗБ) < стпол. grabarz < свням. grabaere, greber; *жабра; 'к, жэ; 'брак* 'старац' (Нас., СПЗБ, ТС) < стпол. żebrak < ствням. seffr 'бадзяга'; *жо; 'внер* 'салдат' (Нас.) < стпол. żołnierz < свням. soldnaere 'наёмнік'; *крама; 'р* 'уладальнік крамы або прадавец у краме, крамнік' (Цых.) < стпол. kramarz < свням. krämer 'дробны гандляр'; *ку; 'хар, ку; 'харь, ку; 'хырь* 'повар' (Нас., Бяльк., ТС, Янк.І) < стпол. kucharz < ствням. kuchaeraere 'варыць' < лац. согуере 'варыць'; *ку; 'шне; 'р, кушні; 'р* 'рымар', 'гарбар' (Нас., СПЗБ) < стпол. kuznierz 'гарбар' < нвням. kurschner; *лі; 'мар, ры; 'мар* 'майстар, які вырабляе вупраж' (Нас., СПЗБ) < пол. gumarz < свням. giemer; *ло; 'цман* 'чалавек, які адказвае за стан усіх плытоў' (НС) < рус. лоцман < свням. lotsman < англ. loadsman; *ляндво; 'йт* 'намеснік войта' (СБК, 340) < стпол. lantwoit < свням. lantvoit; *ляхве; 'тар* 'яфрэйтар' (КЖЧК, 348), асудж. 'пляткар' (СГЦР) < ням. Gefreiter; *марша; 'лак, марша; 'лка* 'старшы шафер на вяселлі' (ЖС, СГЦР, Касп., ТС, ЗНС, СПЗБ), 'павятовы кіраўнік дваранства' (Нас.) < стпол. marszałek < свням. marschalck 'стайнік, канюшы'; *не; 'крут, райкру; 'т* 'рэкрут' (Нас., ТС, Цых.), 'навабранец', 'няспрытны, непаваротлівы' (Бяльк.) < пол. rekrut або рус. рекрут < ням. Rekrut 'навабранец'; *палікма; 'хер* 'цырульнік' (СПЗБ) < рус. парикмахер < ням. Peruke 'парык' + Macher 'майстар'; *ра; 'йзар* 'беспрацоўны ў панскай Польшчы, які хадзіў па вёсках, там харчаваўся і начаваў' (Цых.) < пол. rajzer 'валацуга' < ням. reisen 'падарожнічаць'; *ро; 'тман* 'старшы над плытагонамі, які падае каманды' (НЛ,

Цых.) < пол. *gotman* ‘старшы пlyingагон’ < сням. *gotmester* ‘кіраўнік’; *скі*; ‘*пер, скі*’; ‘*няр*’ ‘той, хто кіруе баржай’ (Цых.) < сням. *schippere*, ням. *Schiffer* ‘марак, шкіпер’; *сло*; ‘*сар, слёсар*’ ‘слесар’ (Сцяшк., Янк.П, Цых.) < стпол. *s; losarz* < нвням. *Schlosser*; *со*; ‘*лтус, со*; ‘*лтас, со*; ‘*лтис*’ ‘стараста’ (СПЗБ) < пол. *softys* < свням. *schultheisse* ‘сельскі стараста’; *стальма*; ‘*х, стэ*; ‘*льмах, стольма*; ‘*х*’ ‘калёснік’ (ЛП, СПЗБ, Янк. I), ‘столяр’ (МММГ-74, Нас., Касп.) < стпол. *Stelmach* ‘калеснік’; *фалю*; ‘*шнік*’ ‘сукнавальшчык’ (СПЗБ) < пол. *folusznik* < ням. *fullen* ‘валяць сукно’; *фер*; ‘*чал, хве*; ‘*йчар, фэ*; ‘*йчар, хве*; ‘*льчар*’ ‘фельчар’ (ДСБ, СПЗБ, ДСЗ, Цых.) < пол. *felczer* < ням. *Feldscher*; *ху*; ‘*рман, фу*; ‘*рман*’ ‘кучар, вазак’ (Нас., ДСБ, Сцяшк., СПЗБ) < стпол. *furman* < свням. *vuogman* ‘рамізнік’; *ша*; ‘*хвір, ша*; ‘*фер*, *ша*; ‘*хір*’ ‘шафер на вяселлі’ (Касп., ДСБ, СПЗБ) < пол. *szafars* < ням. *Schaffer* ‘распарадчык’;

б) па асаблівасцях паводзін, рысах характару: *гі*; ‘*цаль, гі*; ‘*цэль, гі*; ‘*ццаль*’ ‘агідны, здрадлівы чалавек’ (Сцяшк.), ‘сабакар’, ‘свавольнік’ (ДСЗ), ‘хуліган, нягоднік’ (СПЗБ) < стпол. *hysel* ‘сабакар’ < ням. *Hitzel* ‘скуралуп, свавольнік’; *гу*; ‘*ндэр*’ ‘нягоднік, гультай’ (Нас.) < ням. *Hund* ‘сабака’; *гунсво*; ‘*т, гунцво*; ‘*т*’ ‘нягоднік’ (Нас., Цых.), *гунсво*; ‘*тка*’ ‘нягодніца’ (Нас.), ‘пляткарка’ (СГЦР) < пол. *huncwot* < нвням. *Hundsfott* ‘лаянкавае’; *гэри, гэриш* ‘задзіра, забіяка’ (Цых.) < пол. *herszt* ‘важак, атаман’ < ням. *Erster* ‘першы’; *ліхвя*; ‘*р*’ ‘чалавек, які прыносіць людзям няшчасце’ (МММГ-74), ‘кулак’ (Яруш.) < пол. *lichwiarz* ‘ліхвар’ < гоц. *leifvan* ‘пазычаць’, ствням. *lihan* ‘тс’; *ла*; ‘*нда*’ ‘мямля’, ‘хлус, абманшчык’ (ТС), ‘пляткарка’ (НЛ) < пол. *landzic*; ‘жабраваць, прасіць’ < нвням. *landern* ‘бадзяцца’; *лотр, лотра, лойтра, латру*; ‘*га, лётра*’ ‘гультай’ (Нас., ЖС, Бяльк., ТС, СГЦР, ДСЛ, НЛ, МДСГ, СПЗБ, НСл), ‘махляр, п’яніца’ (Нас., СГЦР, ЖНС), ‘нягоднік, ліхадзей’ (Нас., СПЗБ), ‘мот’ (ДСЗ) < стпол. *lotr* < свням. *loter* ‘гультай’; *ма*; ‘*хар, ма*; ‘*хер, ма*; ‘*хір*’ ‘жулік, ашуканец’ (Касп., Шат., Нас., Цых.), іран. ‘майстар’ (ДСЗ, Бяльк.) < ідыш *macher* < нвням. *macher* ‘выканаўца, камбінатар, дзялок’; *фе*; ‘*фер, фе*; ‘*й*; ‘*фер*’ ‘нягоднік’ (Нас.) < ням. *Pfeffer* ‘перац’; *фуліга*; ‘*н*’ ‘хуліган’ (МММГ-77) < рус. хуліган < англ. *hooligan*;

в) знешняму выглядзе: *афэ*; ‘*рма, офе*; ‘*рма*’ ‘нязграба’ (СГЦР, ТС), ‘уродлівы чалавек’ (Цых.), *лофе*; ‘*рма*’ ‘недарэка, неахайны чалавек’ (ТС) < пол. *oferma* ‘разыва’ < ням. *ohne Form* ‘без формы’; *бэ*; ‘*ля, бэ*; ‘*йля, бэ*; ‘*йла*’ ‘неахайная жанчына’ (НС, НЛ, СГЦР) < пол. *bela* ‘пакунак’ < ням. *Ballen* ‘цюк, кіпа’; *ле*; ‘*йба*’ ‘неахайны чалавек’ (НЛ) < пол. дыял. *Leiba* ‘вялікае, нязграбнае адзенне’ < ням. дыял. *leib* ‘блуза’ < ням. *Leib* ‘цела, жывот’; *флю*; ‘*ндра*’ ‘неахайны чалавек’, ‘распутная жанчына’ (СПЗБ) < ням. *plunderig* ‘абадраны’;

г) разумовых здольнасцях: *га*; ‘*лган*’ ‘бесталковы асталоп, дурань’ (СПЗБ, СБК, 46) < пол. *ga; lgan* ‘ануча’ < нвням. *Galgen, Galgenstrick* ‘пятля, ві; ‘*сус*, свавольнік’; або фізічных асаблівасцях: *кны*; ‘*пус*’ ‘маларослы чалавек’ (НЛ) < *Knirps* ‘карапуз’, ‘складны парасон’;

д) сямейных сувязях: *банка*; ‘*рт, бэнка*; ‘*рт*’ ‘пазашлюбнае дзіця’ (Нас., Шат., Касп., СГЦР), *бэнсь, бэньсь, бэ*; ‘*нься*’ ‘тс’ (Бяльк., ЖС, Сцяшк., Шат.) < стпол. *bekart* ‘тс’ < свням. *benchart*; *шва*; ‘*гер, шва*; ‘*гра*’ ‘швагер’ (Касп., Сцяшк., СПЗБ)

< стпол. szwagier < ням. Schwager; або сацыяльных адносінах: *камра; 'т* 'таварыш' (Зянк.) < пол. kamrat < ням. Kamerad.

У асобную тэматычную групу вылучаюцца германізмы народна-дыялектнага ўжытку, якія адносяцца да сацыяльна-эканамічнай і грамадскай сферы жыцця. Гэта: назвы прамысловых і пераапрацоўчых прадпрыемстваў: *гама; 'рня* 'плавільны завод' (Нас., Яшк.), *гамэ; 'рня* 'празмерна вялікае памяшканне' (Янк. Мат., 96, СГЦР) < пол. hamernia 'плавільны завод' < ням. Hammer 'кузня'; *га; 'тар* 'лесапілька (машына)'; 'лесапільня (завод)' (СПЗБ), 'будынак, дзе сушылі і церлі лён' (СГЦР) < ням. Gatter 'лесапільны станок'; *гу; 'та* 'шклозавод' (Нас., Касп., МММГ-77, СГЦР, СПЗБ, Янк.І), 'медны завод' (Нас.) < стпол. huta 'шкляны або металургічны завод' < свням. hutte;

б) маёмасных ўладанняў: *грунт* 'прысядзібны ўчастак, зямля з забудовамі' (СГЦР), 'цяглавы надзел селяніна (ДСБ) < стпол. grunt 'зямля' < свням. grunt 'дно, глеба, аснова'; *фаліва; 'рак, фульба; 'рак, хвальве; 'рык, хульва; 'рак, фольв* ; 'рак, фаліва; 'рак, хваліва; 'рак 'фальварак' (МММГ-77, СБК, 45, 340; СПЗБ, Касп.) < стпол. folwark < свням. vorwerk 'хутар'; *фу; 'тар, ху; 'тар* 'хутар', 'поле, якое далёка ад вёскі' (СПЗБ, ЖС) < стпол. chutor < ствням. huntari 'частка акругі';

в) культавых пабудоў: *фа; 'ра* 'гарадская прыхадская рымска-каталіцкая царква' (Нас.) < стпол. fara < свням. pfarre 'парафіяльная царква';

г) устаноў па ахове правапарадку: *ба; 'кшта* 'гаўпвахта, турма, вежа' (Нас.) < стпол. baszta < ням. Bastei (< сяр.лац. bastia); *пастару; 'нак* 'пост' (СПЗБ), 'аддзяленне паліцыі ў Заходняй Беларусі' (Сцяшк., Сл.) < пол. posterunak 'тс' < ням. Postierung 'лінія пастоў, вартавая ахова'; культурных устаноў: *клуб, клюп* 'клуб' (СПЗБ) < пол. klub < англ. club;

д) месца, прызначанага для пэўнага віда дзейнасці: *рум, ром, рюм* 'месца на беразе ракі, адкуль сплаўляюць лес' (СПЗБ), 'дзе складваюць лес, дровы' (Касп.), 'куды звозяць сплаўны лес' (НС, ЖС) < стпол. gum 'свабодная дарога, праход' < свням. gum; *ры; 'нак* 'базар', 'сярэдня свабодная частка пакоя' (СПЗБ) < стпол. гупек 'базар' < свням. гіпс, гінгес 'круг, плошча'; *тандэ; 'т* 'месца гандлю старымі, ужыванымі рэчамі' (МММГ-77, Нас.) < стпол. tandeta < ням. Tandel (markt) 'таўкучка'.

Параўнальна невялікая група германізмаў называе разнастайныя з'явы прыроднага свету. Гэта: а) батанічныя назвы: *аргі; 'ня, вяргі; 'ня, іргі; 'ня, геаргі; 'ня, юргі; 'ня, ерге; 'ня, яргі; 'ня* 'вяргіня' (Сцяшк., ДСБ, Шат., Касп., Янк. Мат., 112, Цых., СПЗБ), *вяргі; 'ня* 'табака з прыемным пахам' (Янк. Мат., 112) < пол. georgina < ням. Georgina; *баробо; 'ля, барбо; 'ля, барабу; 'ля* 'бульба' (ДСБ, ЖС, ТС) < пол. barabola, чэш. brambor 'тс' < ням. Branderburg; *гры; 'ка, гры; 'га* 'грэчка' (ДСЗ, СПЗБ, Цых.) < пол. gryka < ням. Gricken; *дурнэ; 'пс* 'турнэпс' (СГЦР) < рус. турнепс < англ. turnips; *шпы; 'ргель, шпэ; 'ргель*, 'свінакроп' (СПЗБ) < ням. Spargel < ням. Spargel 'спаржа';

б) заалагічныя: *га; 'йсцер, га; 'сцер, га; 'йстар, гайстр, га; 'йсцьёр, га; 'йтэр, га; 'йстра* 'чорны бусел' (МДСГ, ТС, СПЗБ, ЛП, НС, Сержп.), 'белы бусел' (ЛП) < пол. дыял. haister < ням. дыял. Heister 'сарока'; *кі; 'біс* 'кнігаўка' (СПЗБ) < ням. Kiebitz; *мэ; 'вы* 'чайкі' (СПЗБ) < пол. mewa < ням. Mowe ; *на; 'лна, налу; 'па, на;*

'*вна* 'малпа' (Сцяшк., Сл., ТС, ЗНС, ДСБ) < стпол. *maŕa* < свням. *mulaffe*; *уся;* '*ра* 'падлешчык' (СПЗБ) < літ. *gusterà* < ням. *Guster*;

в) тапанімічныя: *блех* 'луг ля рэчкі, дзе беляць палотны' (Нас.), 'роўнае месца' (Касп.) < стпол. *blech* 'бялільня' < свням. *blech* 'бяленне', 'бялільня'; *бу;* '*хта* 'бухта, вір' (ТС), 'яма, напоўненая вадою, гразкае месца' (ДСБ), 'глыбокае месца на рацэ' (ЗНС, Сцяшк.) < пол. *buchta* 'бухта, заліў' < ням. *Bucht*; *лэнд* 'сухая дарога' (Сов. ОЛА) < пол. *ład* < ням. *Land* 'краіна, зямля, глеба, суша'; *шпіль* 'востры бераг у рацэ, паўвостраў' (ТС) < рус. *шпиль* < ням. *Spiel, Spill* 'шпіль';

г) мінералагічныя і геалагічныя: *брушты;* '*н* 'бурштын' (Нас., Касп.) < стпол. *bursztyn* < свням. *bornsten*; *тарна;* '*торф*' (Янк. П, ДСБ) < пол. *torf* < ням. *Torf*; *цын(а)* 'волава' (Нас., ЖС, НСл) < стпол. *суна* < свням. *zin*; *цы;* '*ндра* 'ліпкая гліністая глеба' (МММГ-74), 'вельмі цвёрдая з чырвоным адценнем зямля' (СПЗБ) < пол. *zundra* 'акаліна, цвёрдая зямля' < ням. *Zu;* '*ндер* 'акаліна';

д) метэаралагічныя: *жа;* '*гель,* *жэ;* '*гель* 'моцны вецер' (СПЗБ) < пол. *żagiel* 'ветразь' < свням. *Segel*.

Невялікую лексіка-семантычную групу ўтвараюць рэчыўныя назоўнікі германскага паходжання: *кіт* 'вязкае рэчыва для замазвання шчылін паміж шыбамі і рамай у вокнах' (Нас., Шат., Сцяшк., Касп., Янк. Мат., 100) < пол. *kit* < ням. *Kitt*; *карасі;* '*на,* *керасі;* '*на* 'газа' (СГЦР, СПЗБ, Сцяшк.) < рус. *керосин* < ням. *Serosin*; *кля;* '*йсцер* 'клей' (Янк., БП) < пол. *klejster* < ням. *Kleister*; *ля;* '*гір* 'нікацін (у люльцы)' (СПЗБ) < пол. *lagier* 'ляк, сок у сяслёдкі' < ням. *Lagier* 'асадак'; *тран* 'рыбін тлушч' (СПЗБ) < пол. *tran* < ням. *Tran*; *фуз,* *фус* 'адстой, асадак', 'адходы ад воску', 'адходы ад ачысткі збожжа', 'адходы пры часанні воўны', 'рознае смецце' (СПЗБ, МММГ-74, Сцяшк.) < пол. *fuzy* 'асадак, гушча' < ням. *Fuss*; *хва;* '*рба,* *фа;* '*рба* 'фарба' (Касп., Сцяшк., СПЗБ) < стпол. *farba* < ням. *Farbe*; *шма;* '*р(а)* 'мазь' (ЛП), 'сок, вадкасць', 'мазут, каламазь' (СПЗБ) < пол. *szmar* 'замазка' < ням. *Schmiere* 'мазь'.

Семантыка некаторых назоўнікаў выражае колькасную або прасторавую характарыстыку прадмета. Гэта ў першую чаргу метралагічная лексіка – назвы адзінак вымярэння плошчы: *гак* 'мера або надзел зямлі ў Заходняй Беларусі і Ліфляндзі' (Нас., Яшк.), 'лішак меры' (ТС, Касп.) < стпол. *hak* < свням. *hake*; *лан* 'старажытная мера зямлі (ад 10 да 30 дзесяцін)' (Гарб., Гар.), 'мера зямлі ў тры валокі' (Бяльк.), 'вялікае поле' (ЛП) < стпол. *lan* < свням. *lehen* 'памесце'; *морг,* *морх,* *морк* 'мера плошчы зямлі (0,71 га)' (Нас., Шат., Сцяшк., СГЦР, СПЗБ, Бяльк.), 'мурог' (БДС), *маргі;* '*участак лугу*' (Касп.) < стпол. *morg* < свням. *morgen* 'мера зямлі ў Германіі'; аб'ёму: *бунт* 'звязак, жмут' (Касп., Бяльк., Нас., СПЗБ, ТС), 'скрутак льновалакна пасля апрацоўкі на грэбені' (ЖС, СГЦР), 'вясло сухіх грыбоў' (СГЦР) < стпол. *bunt* 'звязак' < ням. *Bund* 'вязанка, сноп, жмут, пук, маток'; *бунтэ;* '*лік* 'вязка льновалакна' < літ. *buntelis* 'маленькі сноп' < ням. *Bund* 'сноп'; *кі;* '*на* 'сноп бобу' (СПЗБ), 'вязка, пачак якіх-н. прадметаў' (ТСБМ) < стпол. *Kira* < свням. *kip*; вагі: *пу;* '*ндэль* 'старая мера ільну, роўная 12 кг' (СПЗБ) < літ. *pundelis* < ням. дыял. *pundel*; *то;* '*на,* *тон* 'тона' (СПЗБ) < пол. *tona* < гал. *ton* < свням. *Tonne*; даўжыні: *брэ;* '*та* 'полка, мера шырыні спадніцы і інш.', 'мера воўны' (СПЗБ); *брэ;* '*ты* 'асобныя кавалкі матэрыі, з якіх шыюць

спадніцы' (НС) < стпол. *bret* 'шырыня матэрыі' < ням. *Breite* 'шырыня, палотнішча (матэрыі)'; шырыні: *штых* 'пласт зямлі, роўны адной пядзі' (СПЗБ) < стпол. *sztuch* < свням. *stich* 'укол кап'ём'.

Да метралагічнай лексікі набліжаюцца назвы спосабаў укладкі або размяшчэння чаго-н.: *бурт* 'капец (бульбы, буракоў)' (Бяльк., СПЗБ), 'штабель, складзены на полі з пластоў гною і торфу' (Сцяшк.), 'куча карчоў' (СПЗБ) < пол. *burt(a)* 'край насыпу, борт' < ням. *Bord*; *рыс* 'радок (сена)' (МММГ-74) < пол. *gusa* 'трэшчына, шчыліна' < ням. *Risse*; *стос* 'груда, стос' (СПЗБ) < стпол. *stos* < ням. *Stoss*; *шпikle*; *ры* 'стос, старана льну' (СПЗБ) < стпол. *spichlerz* 'свіран' < ням. *Speicher* 'склад, свіран'; *шы*; *хта* 'касцёр дроў' (ЖС), *шы*; *хты* 'штабель' (СПЗБ) < пол. *szychta* < ням. *Schicht*.

Іншыя германізмы называюць частку прадмета: *кры*; *са*; 'край пасудзіны' (ТС, МДСГ), 'верхняя частка збанка' (ЖС), 'пала верхняга адзення' (Шат., Янк.І, НС) < пол. *kresa* 'палі капялюша' < свням. *kritz* 'лінія, рыска'; *скі*; *ба*, *скі*; *бка*, *скы*; *бка*, *скі*; *пка*, *ске*; *бка*, *скы*; *бка*, *ські*; *бка* 'луста, адрэзаны кавалак хлеба' (Нас., ЛП, Касп., ТС, Бяльк., Цых.), 'невялікі кавалак сала' (БДС), пласт узаранай зямлі' (СПЗБ) < стпол. *skiba* < ствням. *sciba* 'луста'; *шма*; *т(а)* 'абрэзак, кавалак', 'доўгі адрэзак палатна', 'кавалак тканіны', 'ануча' (СПЗБ) < стпол. *szmat* 'кавалак' < свням. *snatte* 'паласа, рубец'; прамежак, свабоднае месца паміж прадметамі: *лёз*, *лёс* 'зазор, запас, прамежак', 'вольны час' (Цых.), 'зазор' (НС), 'вузкі прамежак, лаз' (СПЗБ) < ням. *los* 'вольны'; *люс*, *люз* 'невялікі прамежак паміж чым-н.' (СПЗБ) < пол. *luz* 'шчыліна, зазор' < свням. *los* 'вольны'; *праму*; *га*, *праму*; *га*, *праму*; *да*, *праму*; *да* 'прамежак паміж чым-н., праход' (СПЗБ) < пол. *framuga* 'ніша' < ням. *Brandbogen* 'пажарны люк'; *ху*; *га* 'паз' (Касп.) < стпол. *fuga* 'шчыліна, паз' < ням. *Fuge* 'стык, паз, шво'; *шпа*; *р(а)* 'паз, выемка' (ЖС), *кроква* (Касп.), 'трэшчына, расколіна' (Цых.), 'шчыліна', 'прамежак' (СПЗБ) < стпол. *szpara* < свням. *spara* 'брус'; мяжу або граніцу паміж чым-небудзь: *крэс* 'мяжа' (Сцяшк., Сл., Яшк., Гарб.) < стпол. *kres* < свням. *kreiz* 'акруга, край, граніца'; *лізе*; *рка* 'лінія, граніца дзялянкі ў лесе' (СПЗБ) < рус. *лизирка* 'тс' < ням. *Visier* 'прыцэл, мішэнь'.

У агульным лексічным складзе германізмаў параўнальна нязначная ўдзельная вага назоўнікаў з адцягненым значэннем. Яны абазначаюць: а) дзеянне як працэс або яго вынік: *вальц*, *ва*; *лец*, *ва*; *ляц* 'вальс' (СГЦР, Цых., ДСЗ) < пол. *walc* < франц. *valse* < ням. *Walzen* 'танцаваць вальс'; *гвалт*, *гвалд* 'шум, крык, лямант, заклік аб паратунку' (Нас., Касп., ТС, НС, Бяльк., ЖС), 'разбой, грабежніцтва, насілле' (Нас., Касп., Бяльк.), *гіва*; *лт* выкл. 'гвалт' (Цых.) < пол. *gwalt* < ням. *gewalt* 'сіла, улада, прымус'; *дзя*; *кі* 'дзякуй' (Нас.) < пол. *dzięki* < свням. *dank* 'удзячнасць'; *каміса*; *цыя*, *камаса*; *цыя*, *камыса*; *цыя* 'узбуйненне дробных зямельных надзелаў, прымусовае перасяленне' (ЖС, СГЦР), 'улік зямлі пры сцягванні на хутары ў буржуазнай Польшчы' (Сцяшк.), 'хутарызацыя' (ДСЗ) < пол. *komasacja* 'цэнтралізацыя' < ням. *Kommassation*; *мамлёт* 'назва танца' (МДСГ) < пол. *matelot* 'матроскі танец' < франц. *matelote* < сгал. *mattenoot* 'прыяцель, сябар'; *ра*; *да* 'парада', 'дапамога' (Бяльк.) < стпол. *gada* < свням. *rat*, ням. *Rath*; *рату*; *нак*, *рату*; *нак* 'дапамога' (СПЗБ) < стпол. *ratunek* < ням.

Rettung ‘вызваляць, ратаваць’; *фа;’ер* ‘строгае спагнанне, наганяй’ (Нас.) < ням. Feuer ‘агонь, полымя’; *шарава;’рка, шарва;’рак* ‘абавязковыя работы па ўпарадкаванні дарог (і рубцы лесу) пры панскай Польшчы’ (Янк. Мат., 108, 130; ЖС, МММГ-74, 77, Цых.) < пол. szarwark < свням. scharwerk ‘паншчына, дадатковая, цяжкая праца’ *шліф* ‘шліфоўка’ (Нас.) < пол. szlif < ням. Schliffe ‘абточка’; *я;’рма;’лка, я;’рмарк* ‘(святочны) кірмаш’ (МММГ-74, Сцяшк., СПЗБ) < стпол. jarmark < свням. jarmarket ‘штогодні базар’;

б) адцягненую з’яву або паняцце: *апішы;’т* ‘адстаўка’, ‘дрэнны атэстат’ (Нас.) < пол. abszyt ‘адстаўка’ < ням. Abschied ‘звальненне’; *гішэ;’фт, геішэ;’хт, гішэ;’хт* ‘сакрэтныя справы’ (СБК, 303; Бяльк.), ‘цеснае сяброўства’ (СНЛ), ‘плётка’ (СГЦР) < пол. geszeft ‘даходная справа’ < ням. Geschäft ‘гандлёвая здзелка’; *гм і;’на* ‘самая дробная адміністрацыйна-тэрытарыяльная адзінка на тэрыторыі былой Заходняй Беларусі’, ‘цэнтр такой адзінкі’ (СГЦР), ‘камісія’ (ДСБ) < пол. gmina ‘воласць, абшчына’ < ням. gemein ‘агульны’, Gemeinde ‘абшчына’; *кікс* ‘нішто, проігрыш’ (Бяльк.) < пол. kiks спарт. ‘промах (у бильярдзе)’ < ням. kicks; *кшталт* ‘манера, узор’, ‘від, парадак’ (Нас., Гарб.) < стпол. ksztalt < свням. gestalt ‘выгляд, форма, фігура’; *мус* ‘абавязак’ (Сцяшк.), ‘прымус’ (Нас., Бяльк., СПЗБ), ‘гульня ў карты без пасаў’ (Нас.), ‘неабходнасць, патрэба’, ‘павінен’ (Цых.) < стпол. mus < ням. Muss ‘неабходнасць’; *ны;’га* ‘нешта малое, фіга’ (ТС) < пол. puga ‘рэшта’ < ням. Neige ‘рэшцікі пітва’; *раху;’ба* ‘разлік’ (Нас.) < пол. rachuba < ням. Rechnung; *рушты;’нак* ‘рухомае маёмасць’ (Нас.) < стпол. gynsztunek < ням. Rüstung ‘узбраенне, амуніцыя’; *ры;’хтык, ры;’хцік, рэ;’хтык, ры;’хтік* ‘якраз, дакладна, акурат, абсалютна’ (ЖС, СПЗБ, Янк., Мат., 168; Янк. П, ДСЗ), ‘вельмі падобны на каго-н.’ (НСл) < пол. ruczyk < ням. richtig ‘правільны, сапраўдны, адпаведны’; *стасу;’нак* ‘згода’ (СПЗБ) < пол. stosunek < ням. stossen ‘далучаць, прымыкаць’; *фах* ‘спецыяльнасць, прафесія’ (СПЗБ, Цых.) < пол. fach < ням. Fach ‘прадмет, спецыяльнасць’; *файра;’н* ‘канец працы’ (ТС) < пол. faerant < ням. Feier ‘свята, адпачынак’; *фо;’ртэль* ‘хітрасць’ (Нас.) < стпол. fortel < свням. vorteil, ням. Vorteil ‘карысць, выгада, прыбытак’; *ффракт* ‘заробак на сплаве лесу’ (ТС) < рус. фрахт або пол. fracht ‘груз, плата за правоз’ < ням. Fracht < гал. Vracht; *цло* ‘пошліна’ (МММГ-74) < стпол. clo < свням. zoll; *чыніш* ‘від аброка’ (Касп.), ‘грашовы падатак’ (СПЗБ) < стпол. czynsz < свням. zins ‘працэнт, арэндная плата, падатак’;

в) сукупнасць прадметаў: *гурт* ‘група, сукупнасць’, ‘чарада’, ‘вялікая куча’; ‘мноства’ (СПЗБ), ‘згуртаванне’ (ТС), ‘гурт’ (Бяльк.), ‘статак розных свойскіх жывёл, дзе па колькасці пераважаюць авечкі’ (ЗНС), *гу;’рта* ‘сям’я, сукупнасць’, ‘куча чаго-н.’ (СПЗБ) < стпол. hurt ‘оптавы гандаль’, ‘статак’, ‘загон для ската’ < свням. hurt, нвням. Hurde ‘загон, агароджа (для ската)’.

Параўнальна нешматлікую, але тэматычна разнастайную групу складаюць дзеясловы нямецкага паходжання, якія атрымалі ў славянскіх мовах дадатковае словаўтваральнае афармленне. Яны запазычваліся ў беларускія гаворкі пераважна праз польскую, а ў адзінкавых выпадках – рускую мову-пасрэдніцы. Асобныя з іх (тыпу *бракаваць, смакаваць, шліхтаваць*) маглі быць утвораны на беларускай моўнай глебе ад запазычаных аднакаранёвых назоўнікаў.

Дзеясловы нямецкага паходжання называюць:

а) працэс фізічнага ўдзеяння: *літава; 'ць, лютава; 'ць* 'паяць, плавіць' (Нас., Гар., НСл) < пол. *litowac; ' , lutowac; ' 'паяць* < свням. *loeten*, ням. *löten*; *нэ; 'маць* 'красці, паціху браць' (Нас., Цых.) < ідыш. < ням. *nehmen* 'узяць, схапіць'; *фрузав а; 'ць* 'завіваць' (СПЗБ) < пол. *fryzowac; ' < ням. frisieren* 'прычэсваць, завіваць'; *шліхтава; 'ць* 'ачышчаць ад слізі (кішкі)' (ЖНС), *шлыхтова; 'ць* 'насычаць аснваную пражу растварам клейкай вадкасці' (ДСБ) < пол. *szlichtowac; ' 'крухмаліць* < ням. *Schlichte* 'фармовачны клей';

б) рух, перамяшчэнне ў прасторы: *мандрава; 'ць* 'вандраваць, падарожнічаць, блукаць па свеце' (Шат., КЭС, НЛГ) < пол. *wędrawac < ням. wandern*; *паляндрав а; 'ць* 'хадзіць без справы' (Сцяшк., Сл., СПЗБ) < пол. *plądrowac; ' 'шнырыць, шукаць* < ням. *plundern* 'рабаваць, спусташаць'; *та; 'нчыць* 'танцаваць' (СПЗБ, МММГ-77, Сцяшк.), *таньцо; 'ваць* 'тэ' (БКЭ, 169) < пол. *tan; 'czyc; ' , tan; 'cowac; ' < ням. tanzen*; *тра; 'ніць, тра; 'фіць, тро; 'ніці* 'знайсці', 'папасці, трапіць', 'напаткаць', 'дагаджаць' (СПЗБ) < стпол. *trapis; ' , trafic; ' < свням. treffen* 'пападаць, сустракаць';

в) фізіялагічны працэс: *смакава; 'ць, смакова; 'ты, смакува; 'тэ, смакува; 'ці*, 'каштаваць, падабацца па смакавых якасцях' (СПЗБ), 'спрабаваць на смак' (Касп.) < стпол. *smakowac; ' < свням. smacken* 'спрабаваць на смак'; *тры; 'кнучь* 'выпіць (спіртное)' (СПЗБ) < літ *trinkno; 'ti < ням. trinken* 'піць';

г) разумовую дзейнасць: *варава; 'ць* 'думаць, меркаваць' (СПЗБ), 'абстаўляць умовамі' (КЭС) < стпол. *wagowac; ' 'абумоўліваць* < ствням. *wagon*, ням. *wahren* ахоўваць, зберагаць'; *рахава; 'ць* 'лічыць' (Нас., Касп.) < пол. *rachowac; ' < свням. rechnen* ;

д) паводзіны чалавека: *бусава; 'ць, буса; 'ць* 'п'янстваваць', 'бушаваць, дэбашырыць' (Нас., Бяльк.) < рус. *бусаць* < свням. *busen* ; *шыкава; 'ць* 'падрыхтоўваць' (СПЗБ) < стпол. *szykowac; ' < свням. schicken* 'пасылаць, адпраўляць' < франц. *shic* 'шык';

е) узаемадзеянне з іншымі людзьмі: *дзянько; 'ваць, дзенко; 'ваць, дзенько; 'ваць* 'выказваць удзячнасць, дзякаваць' (Нас., Сцяшк., СГЦР) < стпол. *dziękowac ; ' < свням. dancen*; *куштава; 'ць* 'павучаць, цвічыць' (СГЦР), 'грызці, данімаць' (МММГ-74) < стпол. *kunstowac; ' 'укладаць, рабіць што-н. па-майстэрску* < свням. *kunst*; *цві; 'чыць, цвві; 'чыць* 'караць розгамі' (Нас.) 'перадаваць каму-н. веды, навыкі, звычкі, павучаць' (ЖС, СПЗБ, МММГ-77), 'муштраваць' (СПЗБ, ДСЗ, Цых.) < стпол. *с; 'wiczyc; ' 'вучыць* < свням. *zwicken* 'прышчамляць, шчыкаць';

ж) адцягненае дзеянне: *бракава; 'ць, бракова; 'ты, брэкава; 'ць* 'не хапаць', 'шкодзіць', 'балець', 'ганіць' (СПЗБ) < стпол. *brakowac; ' 'не хапаць*, 'бракаваць (тавар)' < свням. *brak* 'недахоп' < ням. *brechen* 'ламаць'; *стасава; 'цца* 'адпавядаць' (СПЗБ) < пол. *stasowac; ' się < ням. stossen* 'прымыкаць, далучацца'; *шпэ; 'ціць* 'не адабраць', 'ганьбіць', 'псаваць', 'быць не да месца' (Нас.), 'рабіць непрыгожым, брыдкім' (СПЗБ) < стпол. *szpecic; ' 'псаваць выгляд* < ням. *spotten* 'глуміцца, насміхацца'.

Адзінакавымі ў народных гаворках з'яўляюцца ад'ектыўныя назвы нямецкага паходжання, якія выражаюць атрыбутыўную характарыстыку чалавека або прадмета: *дубальто; 'вы, дубэльто; 'вы* 'падвойны' (Касп., Бяльк., СПЗБ, Нас., Шат.), 'клятчасты' (СПЗБ) < пол. *dubeltowy* 'падвойны' < ням. *dupel, doppelt; лёзны* 'свабодны, нічым не заняты' (Бяльк.), 'нейтральны, вольны, свабодны' (НСл), *лёзная* (карта) 'неказырная' (Янк.І); *лю; 'зны* 'шырокі, свабодны' (СПЗБ) < пол. *luzny* 'які не мае заняткаў і пастаяннага пражывання', стпол. *lõžny* < свням. *los*, ням. *Lose* 'свабодны, вызвалены'; *мурша; 'вы* 'гнілы' (БДС, Сцяшк., Сл., СПЗБ) < пол. *murszały, zmurszały* 'збуцвелы' < ням. *Morsch* 'гнілы, стары, крохкі'; *фа; 'йны, хва; 'йны, хва; 'йный* 'прыгожы' (Сцяшк., НЛ, ДСЗ, ЖС, ЗНС, НСл, СПЗБ, Бяльк.) 'які мае дадатныя рысы характару', 'добрага заводу', 'смачны', 'добрага гатунку', 'ураджайны', 'урадлівы', 'ясны, цёплы (пра надвор'е)' (СПЗБ); 'добры, ладны, скрытны' (ДСБ, ТС, НЛ) < пол. *fajny* < англ. *fine*, ням. *fein* 'вытанчаны, выдатны, цудоўны'; *шпэ; 'тны* 'дурны' (Нас.), 'брыдкі, непрыгожы' (Нас., СПЗБ) < стпол. *szpetny* 'агідны, брыдкі' < свням. *spat; шты; 'ўны* 'цвёрды, грубы, каляны', 'устойлівы, моцны' (СПЗБ) < пол. *sztywny* 'цвёрды' < ням. *Stift* 'шпянёк, аловак'.

Такім чынам, германізмы утвараюць у беларускіх гаворках кампактную лексічную групу з выразна акрэсленай тэматычнай прыналежнасцю. Большасць з іх належыць да народна-гаспадарчай і прадметна-бытавой лексікі, хаця ў пэўнай ступені ў іх складзе прадстаўлены асабовыя намінацыі і лексемы з адцягненым значэннем.

Як ужо адзначалася вышэй, германізмы засвойваліся ў беларускую мову рознымі шляхамі і ў розныя гістарычныя перыяды. Пераважная большасць з іх запазычвалася праз пасрэдніцтва польскай мовы, што адлюстроўвалася пэўным чынам на іх знешняй форме і значэнні. Сваім гучаннем, формай і семантыкай такія германізмы больш набліжаны да лексічных эквівалентаў польскай мовы-пасрэдніцы, чым да этымонаў. Параўн., напр., *агра; 'ўка* 'шпілька' (ДСБ) і пол. *agrafka* 'тс', ням. *Agraffe* 'спражка'; *ване; 'нка* 'пасуда на вадкасць' (СГЦР) < пол. *wanienka* 'тс' < ням. *Wanne* 'ванна'; *гама; 'рня* 'медны завод' (Нас.) < пол. *hamernia* 'тс' < ням. *Hammer* 'завод, майстэрня'; *га; 'нак* 'веранда', 'сходкі' (НЛС) < пол. *ganek* 'тс' < ням. *Gang* 'калідор, праход'; *будуле; 'ц* 'страявы лес' (Сцяшк.) < пол. *budulec* 'тс' < ням. *Bauholz* 'лесаматэрыял'; *дахо; 'ўка* 'чарапіца' (СГЦР) < пол. *dachówka* 'тс' < ням. *Dach* 'страха'; *шалёўка* 'тонкія дошкі для абшыўкі драўляных пабудоў' (Сцяшк.) < пол. *szalówka* 'тс' < новавням. *schalen* 'абіваць дошкамі' і г.д. Відавочна, што падобныя германізмы адаптаваліся ўжо ў польскай мове-пасрэдніцы, набываючы там дадатковую славянскую афіксацыю.

На пасрэдніцтва польскай мовы пры запазычванні германізмаў указвае і лінгвагеаграфічны фактар – пераважная іх большасць сканцэнтравана ў гаворках паўночна-заходняй Беларусі (гродзенска-баранавіцкіх, брэсцка-пінскіх, полацкіх, віцебскіх), якія былі месцам актыўнага беларуска-іншаэтнічнага моўнага ўзаемадзеяння.

Праз пасрэдніцтва яўрэйскай мовы запазычваліся германізмы, блізкія да этнаграфічнай лексікі: *гу; 'гель, лапсярда; 'к, фа; 'рфалі* або з выразнай экспрэсіўна-эмацыянальнай афарбоўкай: *ле; 'йба, ма; 'хар (ма; 'хер), нэ; 'маць*.

Літоўская мова з'явілася пасрэдніцай пры засваенні некаторых германізмаў, якія адносяцца да народна-гаспадарчай лексікі: *бом, бунтэ; 'лік, гра; 'ба, е; 'вель, рэ; 'далі, skut* або з'яўляюцца бытавымі (кулінарнымі) назвамі: *арцукі; ', жур, м; 'зя*.

Пасрэдніцтва рускай мовы было характэрна для больш позняга перыяду запазычвання германізмаў і датычыцца лексем тыпу *булгакцэр, гардзіён, карасіна, каструля, крант, некрут, ляхветар, палікмахер* і інш.

У складзе дыялектных германізмаў даволі значная колькасць даўніх запазычанняў, зафіксаваных яшчэ ў помніках старабеларускай мовы – 49 %. Як сведчаць гістарычныя лексікаграфічныя крыніцы, асобныя германізмы з'явіліся ў беларускай мове не пазней XIV ст.: *баволна, ваг, лан, морг, рахаваць, шэлег*; XV ст.: *бакішта, бляха, войт, грунт, дзяньковаць, клейноды, кушнір, ланцух, лотр, лыхтар, ляндвойт, маршалак, мары, рада, смак, солтус, трам, тузін, фаліварак, цын, чыніш, шата, шнур, ярмолка*; XVI ст.: *абцэнгі, андарак, аплік, арпа, біндас, біндзюга, балька, банкарт, барва, барта, бракаваць, брук, брыжы, брытван, буда, вінда, вал, вальненка, вантух, вараваць, варстак, ваха, гак, гамар, ганак, гонта, гандэль, гапт, гарус, гафтка, гвалт, гевер, грыка, грэбар, гурт, гута, гэбэль, гэлм, дах, дзякі, едwab, жабрак, жагель, жовнер, загарак, заля, зэдаць, кіпа, кіраваць, карб, кахля, кельня, клюба, клямка, кнібель, конаўка, коц, кошт, крама, крук, крэс, кубел, куля, кунштаваць, кухаль, кухарь, кшталт, лішта, лантух, лата, лёз, лёзны, лейцы, лёс, лына, люзны, люнскі, лютар, мус, нырка, панва, панчоха, пляшка, пудэлак, ратунак, рум, руштынак, рыдван, рына, рынак, рыштаванне, рышток, рыштунак, рэхва, салька, скіба, слосар, смалец, спіжарня, стадола, стальмах, стос, талер, тандэт, трафіць, трунак, фалюшнік, фаса, флячкі, фортэль, хварба, хвартух, хвортка, хура, хурман, хурманка, хутра, цвічыць, цло, шапа, швагір, швея, шляк, шмаляц, шмата, шопа, шоры, шпіклеры, шпіталь, шпылька, шруб, штых, штэмпаль, шыкаваць, шына, шынкар*; XVII ст.: *атрама, ахмістрыня, бігус, блех, брак, бруштын, брэта, букса, вухналь, гіцаль, гарбар, гартаваць, гвінт, грыка, грыф, дахоўка, дыль, дыхт, дышло, кавал(ак), кермаш, клямар, кнот, ланва, лёнд, лёх, макішта, мурлат, налпа, пампушка, пачок, пыталь, сталюга, стыр, тран, фалда, фаля, фара, фрэнзлі, футар, хуга, цвікель, цуглі, цынгель, цвек, шалбер, шпар, шпэк, шпэтны, шпэпіць, шрубстак, штаба, штандар, шула, шупляд(а)*.

Як відаць, асноўны 'прыток' германізмаў назіраўся ў XVI ст. Асобныя германізмы з'явіліся ў беларускіх гаворках, магчыма, не пазней сярэдзіны XIX ст., аб чым сведчаць адпаведныя лексікаграфічныя крыніцы: *адвахта, гамэрня, гугель, гундэр, гунсвот, дрыліх, кіт 2, катрынка, крант, літаваць, лайдак, ляк I, лямец, махар, ніт, нэмаць, фефер, фаер, футрына, шляпрок* і інш. (Нас.).

Да больш позніх запазычанняў мэтазгодна аднесці лексемы *аграўка, афэрма, біржа, багук, бараболя, барлэчы, басак, бом(а), бронзалет, булгакцэр, бурт, бухта, бэля, веба, вэнталь, гішэфт, габлі, гайсцэр, галган, галерыя, гамулец,*

гардзіён, гатар, гемз, гестка, глянц, гміна, гнэпці, горан, граба, граса, дрыль, жур, зігзаг, кібіс, кібель, кікс, камісацыя, камэля, кан, канволь, карасіна, карафка, каркі, каструля, керат, кернер, клапан, клёц, клёцкі, кляйстар, кляпа, крайзэга, крыса, крэндзель, кухан, літрына, легар, лейбік, лейба, лёк, лэдары, ляда, ляхветар, міндрук, муршавы, мутра, мухта, муштык, мыслік, мэвы, мэйстар, некрут, нуты, ныга, пак, пакт, палікмахер, паляндраваць, пастарунак, пундэль, пуц, рынка, рыс, рыхтык, рэдалі, рысмус, скіпер, стасунак, струдлі, тарпа I, тон(а), трэпы 2, тэбаль, усцяра, філёнка, фіранка, фаерка, файка, файны, фах, ферчал, флянц, фрузаваць, фуган, фуз і інш., занатаваныя ўпершыню ў лексікаграфічных крыніцах нашага часу.

Мэтазгоднасць запазычвання большасці германізмаў пацвярджаецца тым, што асноўная маса іх уваходзіць у актыўны лексічны фонд народна-дыялектнай мовы – толькі 9,8% германізмаў адносяцца да ўстарэлай і пасіўнай лексікі. Аб актыўнасці працэсу засваення аналізуемай лексікі сведчыць даволі высокая ўдзельная вага ў яе складзе германізмаў, якія ў выніку адаптацыі вар’іравалі сваю знешнюю форму – 43%. Замацаванне назваў іншамоўнага паходжання ў народна-дыялектнай лексічнай сістэме пацвярджае таксама развіццё іх семантычнага патэнцыялу, які ў германізмаў даволі высокі – 40,2% з іх развілі ў гаворках мнагазначнасць. Вышэйшай ступенню засваення запазычанняў з’яўляецца рэалізацыя іх дэрывацыйных здольнасцей. У дыялектных германізмаў даволі высокі словаўтваральны патэнцыял – 26,6% з іх набылі вытворныя ў працэсе функцыянавання і ўзаемадзеяння з уласнай лексікай.

Прыналежнасць германізмаў у большасці сваёй да канкрэтна-прадметнай лексікі (85,8%) абумовіла тое, што ў іх складзе вельмі мала экспрэсіўных назваў (7,4%). У адрозненне ад запазычанняў з іншых моў, у германізмаў даволі высокі працэнт спецыяльных назваў – 31,6%. Старажытнасць запазычвання многіх германізмаў, а таксама актыўнасць іх засваення народна-дыялектнай мовай абумовіла тое, што амаль трэць з іх змяніла семантыку этымона – толькі 68,4% з іх супадаюць па значэнні з этымонамі.

Германізмы выконваюць у народна-дыялектнай мове пераважна намінацыйную функцыю – называюць разнастайныя прадметы народна-гаспадарчага і паўсядзённага абыходку. Яны актыўна засвойваюцца, прыстасоўваючыся да фанетычнай, граматычнай і лексіка-семантычнай сістэмы мовы-рэцэптара.

РАЗДЗЕЛ 1.3. БАЛТЫЗМЫ

Балта-славянскія гістарычныя кантакты абумовілі шырокае распаўсюджанне на славянскай моўнай тэрыторыі розных па часе пранікнення і сферы функцыянавання балтызмаў субстратнага і адстратнага тыпаў, месцам асноўнай канцэнтрацыі якіх у наш час з’яўляюцца беларускія гаворкі. Асабліва паказальная ў гэтых адносінах паўночна-заходняя частка Беларусі – зона шматвяковых інтэнсіўных балта-славянскіх кантактаў, галоўная роля ў якіх належыць беларуска-літоўскаму моўнаму ўзаемадзеянню. Гэта ўзаемадзеянне мае даўнюю гісторыю, у ім можна выдзеліць некалькі перыядаў:

1. Гісторыка-археалагічныя [139] і лінгвістычныя (асабліва тапанімічныя і антрапанімічныя) дадзеныя [56] пераканаўча сведчаць, што значная частка сучаснай Беларусі ў яе паўночна-заходніх раёнах і часткова сярэдняй паласе (у басейне Нёмана, Віліі, Бярэзіны, левабярэжжы Заходняй Дзвіны) у мінулым была заселена балтыйскімі плямёнамі, якія з VI-IX, XI ст.ст. падвергліся паступоваму і працягламу працэсу славянізацыі, а пазней, з XIV-XVI ст.ст. – беларусізацыі. [55, с. 524].

2. Насельніцтва большай часткі Беларусі і Украіны працяглы час знаходзілася ў саставе Вялікага княства Літоўскага, дзе, натуральна, мела непасрэдныя сувязі з літоўцамі, што не магло не выклікаць пэўных моўных кантактаў. ‘Пранікненне літоўцаў у заходнерускія землі стала асабліва інтэнсіўным у другой палавіне XIII ст., а к канцу наступнага стагоддзя амаль уся тэрыторыя Беларусі знаходзілася пад уладай літоўскіх князёў. У выніку гэтага ўстанавіліся трывалыя зносіны паміж беларускім і літоўскім насельніцтвам, што знайшло адлюстраванне ў характары ўзаемадзеяння паміж беларускай і літоўскай мовамі’ [55, с. 539]. Працяглая палітычная прыналежнасць беларусаў да ВКЛ аказала пэўны, але не вельмі істотны ўплыў на запазычванне балтызмаў у беларускую мову яшчэ ў старажытны час.

Працэс славянізацыі літоўскіх этнічных элементаў, як указваюць даследчыкі, адбываўся на працягу многіх стагоддзяў і ў некаторых мясцовасцях завяршыўся толькі ў XIX – пач. XX ст. [55, с. 524]. Каланізацыйны рух славян у літоўскія плямёны і адпаведна славянізацыя літоўцаў ішлі ў двух напрамках: з паўночнага ўсходу, з боку палачан і з паўднёвага ўсходу, з боку дрыгавічоў пры ўдзеле паўднёва-валынскіх элементаў [55, с. 539]. У працэсе беларускага этнагенезу ўдзельнічала ‘частка літоўскага насельніцтва: літоўскія племянныя элементы, якія адчулі славянізацыю яшчэ да ўтварэння старажытнарускай народнасці ў перыяд яе існавання, і літоўцы, абеларушаныя ў перыяд фарміравання і развіцця беларускай народнасці’ [54, с. 167].

Беларуска-літоўскія этнічныя сувязі працягваліся і ў XIX ст. Працэс міграцыі літоўскага насельніцтва на ўсходнія землі Беларусі, які пачаўся ў канцы 70-х гадоў XIX ст., працягваўся ў 80-х і закончыўся ў пачатку 90-х гг. Большасць літоўцаў-мігрантаў пасялялася ў асобных паветах Віленскай, Гродзенскай, Віцебскай і Магілёўскай губерній. Так, паводле перапісу 1897 г. у Лідскім павеце пражывала 17.825 літоўцаў, Ашмянскім – 8.754, Гродзенскім – 2.874, Аршанскім – 1.450, Сенненскім – 797, Чавускім – каля 500, Барысаўскім – 400 [126, 127, 128, 130].

Пасля уз’яднання Заходняй Беларусі з БССР колькасць літоўцаў значна зменшылася, паколькі ў 1970 г. Літве была перададзена тэрыторыя Свянцянскага і большай часткі Гадуцішкаўскага раёнаў плошчай 2,6 тыс. км з насельніцтвам 82,1 тыс., пераважна літоўцаў, а таксама беларусаў, палякаў і інш. У пасляваенныя (40-50-я гг.) таксама адбывалася міграцыя літоўцаў з Беларусі ў Літву і часткова з Літвы на Беларусь. Як сведчаць дадзеныя перапісу, у 1970 г. на Беларусі пражывала 8.092 літоўца, у 1979 г. – 6.993. Найбольш кампактныя этнічныя групы літоўцаў у наш час пражываюць у Гродзенскай (52,2% – 85,3% з

іх у сельскай мясцовасці) і Віцебскай (14,1%) абласцях, астатнія дысперсна расселены па іншых абласцях Беларусі.

У працэсе славянізацыі і – пазней – абеларушвання літоўскіх этнічных элементаў, як сведчаць сучасныя этнаграфічныя і лінгвістычныя даследаванні, выдзяляюцца тры этапы:

а) поўная асіміляцыя часткі літоўцаў, якія ў наш час не памятаюць свайго паходжання і лічаць сябе беларусамі;

б) частковая асіміляцыя групы літоўцаў, якія ўсведамляюць сябе літоўцамі па паходжанні, але не валодаюць літоўскай мовай: ‘У некаторых вёсках Гродзенскага раёна – у Гожы, Барбарычах, Цыдовічах, Прывалках, Дуброве, Светаянску, Парэччы, Салацы, Ліхачах і інш., насельніцтва якіх цяпер гаворыць на беларускай мове, яшчэ ў канцы першай паловы XIX ст. была распаўсюджана літоўская мова’ [55, с. 528];

в) астраўкі неасіміляванага насельніцтва асобных вёсак Гродзенскай (у Іўеўскім, Дзятлаўскім, Воранаўскім, Астравецкім раёнах) і Віцебскай вобласці (Браслаўскім, Пастаўскім раёнах), дзе захавалася родная літоўская мова [151, с. 4-5; 201, с. 25-27; 95, с.16]. Літоўскае насельніцтва на гэтай тэрыторыі пераважна двухмоўнае, – у зносінах з суседзямі-беларусамі карыстаецца беларускай мовай, а ў дамашнім абіходзе – літоўскай. Літоўская мова з’яўляецца ў іх рэпрэзентывунай, – яе ўжыванне абумоўліваецца сітуацыяй.

М.Я.Грынблат акрэслівае прыблізную паласу найбольш кампактнага рассялення патомкаў абеларушаных літоўцаў, называючы паўночна-ўсходнюю частку Сапоцкінскага раёна, паўднёвую палавіну Гродзенскага раёна, паўночна-заходнюю ўскраіну Скідзельскага, усю тэрыторыю Радунскага, паўночна-заходнюю частку Лідскага, усю тэрыторыю Воранаўскага, паўночную палавіну Іўеўскага раёна, амаль увесь Ашмянскі, за выключэннем яго паўднёва-ўсходняй часткі, усю тэрыторыю Астравецкага раёна, паўночна-заходнюю частку Смаргонскага, заходнюю палавіну і паўночную частку Свірскага раёна, заходнюю палавіну Пастаўскага, Відзаўскага і Браслаўскага раёнаў [55, с. 538].

Славянізацыя балтыйскіх этнічных груп на тэрыторыі Беларусі абумовіла наяўнасць у яе гаворках значнага пласта субстратнай лексікі балтыйскага паходжання. Адною з крыніц пранікнення балтызмаў у беларускую мову, несумненна, з’явілася латышская, паколькі беларусы мелі пастаянныя эканамічныя і культурныя ўзаемасувязі з суседнім латышскім народам.

Культурна-гістарычныя сувязі беларускага і латышскага народаў, асабліва на сумежжы Беларусі і Латвіі, таксама маюць даўнія традыцыі. Вядомы старажытныя кантакты ўсходніх славян з латышскімі плямёнамі. Так, яшчэ ў XIII ст. жыхары Полацкага княства змагаліся супраць нямецкіх рыцараў разам з латгаламі і іншымі плямёнамі [187, с. 286].

Этнакультурнае ўзаемадзеянне двух народаў развівалася і пазней, калі ў XVIII ст. пачаўся працэс міграцыі латышоў на ўсходнія і паўночна-ўсходнія беларускія землі, які дасягнуў найбольшай актыўнасці ў 60-80 г.г. XIX ст. Перасяленцы-латышы асядалі і ўтваралі вёскі на Віцебшчыне, невялікія пасёлкі і хутары – на Магілёўшчыне. Найбольшая колькасць іх у 80-х гг. XIX ст. была ў Віцебскай

губерні, дзе яны складалі ледзь не чвэрць усяго насельніцтва – 18%. Самы высокі працэнт іх быў у Люцынскім (64%), Рэжыцкім (каля 58%) і Дзвінскім (39%) паветах [136, с. 8]. Па выніках перапісу 1897 г. у Віцебскай губерні Віцебскім павеце пражывала каля 4.000 латышоў, у Полацкім – каля 1.700, у Магілёўскай губерні – Аршанскім павеце – 3.700, Быхаўскім – каля 1.000 [127, 130].

Пад час Першай сусветнай вайны колькасць латышоў на Беларусі павялічылася да 20.000, а пасля Грамадзянскай вайны – зменшылася, калі ў 1920 г. ў адпаведнасці з дагаворам Расіі з Латвіяй Дзвінскі, Люцынскі і Рэжыцкі паветы адышлі да Латвіі. Паводле перапісу 1926 г. на Беларусі пражывала 14.000 латышоў, з іх у Віцебскай акрузе – 6.800, Полацкай – 2.000, Магілёўскай – больш 1.800. Пасля Вялікай Айчыннай вайны (у 40 – пач. 50-х гг.) адбывалася далейшае перасяленне латышоў з Беларусі на радзіму. З канца 50-х гг. колькасць латышкага насельніцтва на Беларусі стабілізавалася (па дадзеных перапісу 1959 г. – 2631 ч., 1970 – 2660 ч., 1979 – 2617 ч.)

Нягледзячы на актыўныя працэсы міжэтнічнага збліжэння з беларусамі літоўцы і латышы ўстойліва захоўваюць некаторыя этнакультурныя асаблівасці. Так, у час перапісу 1970 г. 70% літоўцаў (5.602) роднай мовай назвалі літоўскую і толькі 14% (1134) – беларускую, 40,4% латышоў (1076) роднай палічылі латышскую, 15,4% (411) – беларускую. Літоўцы і латышы да гэтага часу захоўваюць некаторыя этнічныя асаблівасці побыту і культуры. Ад балтыйскіх этнонімаў былі ўтвораны айканімічныя назвы Жмойдзякі (Івац.), Жамойск (Докш.), Жамойцішкі (Воран.), Жамойдзі (Лід.), Літоўцы, Літоўшчына (Брасл., Глыб.), Ліцвяны (Астр., Уздз.), Літоўка (Лях.), Літоўск. (Драг., Кругл.), Латышы (Бешанк., Глыб., Міёр.), Латышчына (Рас. р-н) і інш.

3. Разглядаючы праблему балта-славянскіх сувязей, важна мець на ўвазе сучаснае ўзаемадзеянне часткі насельніцтва паўночна-заходняй Беларусі з іншамоўным літоўска-латышскім асяроддзем у пагранічных з Літвой і Латвіяй раёнах.

Знешні іншамоўны ўплыў на беларускія гаворкі істотна падмацоўваецца ўнутраным, пераважна, беларуска-літоўскім дыялектным узаемадзеяннем на тэрыторыі сучаснага беларуска-літоўскага пагранічча, дзе, як ужо ўпаміналася, размяшчаецца група астраўных літоўскіх гаворак.

Такім чынам, сучаснае суседства і пэўныя балта-славянскія кантакты ў мінулым абумовілі шырокае распаўсюджанне на славянскай моўнай тэрыторыі і ў першую чаргу на Беларусі розных па часе пранікнення і адносінах да крыніцы запазычвання балтызмаў.

На перыферыі лексічнага ўзаемадзеяння знаходзіцца знешні ўплыў на беларускую мову ў этнакантактнай зоне суседняй літоўскай мовы ў яе літаратурна-размоўнай форме. Наступная ступень у сістэме ўзаемадзеяння – уплыў пагранічных літоўскіх гаворак. Знешняе ўзаемадзеянне падмацоўваецца ўнутраным дыялектным уплывам на беларускія дыялекты з боку астраўных літоўскіх гаворак на тэрыторыі Гродзенскай і Віцебскай абласцей. У самым цэнтры ўзаемадзеяння знаходзіцца мікраўздзеянне асобных прадстаўнікоў

пэўнай гаворкі. Ступень уплыву кожнага з пералічаных фактараў розная ў залежнасці ад яго важнасці і старажытнасці.

Такая шматступенная сістэма міжмоўнага ўзаемадзеяння абумовіла існаванне ў беларускіх гаворках складаных напластаванняў розных часоў пранікнення, неаднолькавых па сферы пашырэння, ступені адаптацыі і частаце выкарыстання.

1.3.1. ЛЕКСІКА-ТЭМАТЫЧНАЯ КЛАСІФІКАЦЫЯ БАЛТЫЗМАЎ

Балтызмы складаюць значную па колькасці групу запазычанняў народна-дыялектнага ўжытку.

Як адзначаюць многія даследчыкі (А.Врачу, В.Кіпарскі, Ю.Аткушчыкоў, Э.Смулкова, Е.Грынавецкене і інш. у кн. 'Лексічныя балтызмы ў беларускай мове'), асноўная маса балтызмаў беларускай мовы падзяляецца на дзве вялікія групы: тэрміналагічную і экспрэсіўную лексіку. Падрабязная тэматычная класіфікацыя балтызмаў паказвае, аднак, больш шырокую сферу іх выкарыстання ў беларускіх гаворках, адлюстроўвае разнастайнасць і шматграннасць іх прадметнай характарыстыкі.

Большасць балтызмаў народна-дыялектнага ўжытку (385 сл.– 75%) адносіцца да канкрэтнай лексікі. Гэта разнастайныя ў тэматычных адносінах намінацыі адзінкі, у складзе якіх у першую чаргу неабходна адзначыць назвы асобы (73 сл. – 14,2%):

1. Асноўная маса асабовай лексікі балтыйскага паходжання з'яўляецца экспрэсіўнай, мае ярка выражанае эмацыянальнае адценне. Такія балтызмы: а) характарызуюць фізічны стан чалавека, падкрэсліваючы, галоўным чынам, яго заганы: *жэ*; *'гень* 'высокі, хударлявы чалавек' (СПЗБ) < žaginys 'жэрдка'; *кіжла*; *'ты* 'крываногі' (СПЗБ) < k; *'эзлінті* 'кульгаць'; *клі*; *'пша*, *клы*; *'пша* 'крываногі чалавек' (СПЗБ), 'чалавек з доўгімі, нязграбнымі нагамі' (НС), 'кульгавы' (ЗНС), 'жанчына з крывымі нагамі' (ЗНС) < klipšas 'кульгавы'; *кушпе*; *'ль* 'недаростак, карлік' (Цых.) < ku; *'шріеліс* 'ножык'; *лут* 'таўстун' (СПЗБ, ДСЛ), 'укормлены, але не тлусты чалавек' (НЛ) < lūtis 'тоўсты'; *мамо*; *'н* 'глухі чалавек' (Бяльк) < mo; *'мїне* 'цемечка';

б) апісваюць знешні выгляд чалавека: *ву*; *'шмала* 'нехайны чалавек' (ЗНС, СПЗБ) < ūšmalas 'рукавіца з аўчыны'; *гірма* 'кудлатая, непрычэсаная жанчына' (Сцяшк., ЛБ, 52) < gy; *'гмаўша*; *кяло*; *'йша* 'нехайны чалавек' (СПЗБ) < kelšė; *му р*; *'за* 'нехайны чалавек' (Нас) < mugza; *сна*; *'ргля* 'смаркаты' (СПЗБ) < sna r̄g lius 'сапляк'; *су*; *'тра* 'нехайная жанчына' (СПЗБ) < sutīros 'мурза';

в) называюць яго рысы характару: *атсты*; *'ра* 'упарты', 'нелюдзімы чалавек' (СПЗБ) < ātstiras; *гавэ*; *'ла* 'разява, недарэчны чалавек' (СПЗБ) < avėlė 'авечка'; *зя*; *'пла* 'разява' (СПЗБ), 'гарлапан' (МАСМ) < zio; *'пла*; *керэ*; *'пла*, *кіра*; *'пла* 'разява' (СПЗБ) < kerė; *'пла*; *ко*; *'влак* 'звяглівы чалавек' (НЛ) < k [†] lity 'надакучліва прасіць'; *ку*; *'йла* 'надакучлівы, плаксівы' (СПЗБ) < kuīla; *мамы*; *'йло* 'маўчун' (НЛ) < mēmėle; *маўду*; *'к* 'маўклівы чалавек' (СПЗБ) < maudulyps; *мі*; *'нджа* 'маўклівы чалавек' (Сцяшк., Сл.) < mindžoti; *мяке*; *'ка* 'мяла, цяльпук'

(ЖС) < mekēke ‘прыдуркаваты’; *пу;’мпара* ‘бурклівы чалавек’ (СПЗБ) < rampāgius, або разумовыя здольнасці: *глабузда;’* ‘дурань’ (СПЗБ) < grabūpzdās ‘няўклюдны’; *ку;’ндля* ‘дурань, балван’ (СПЗБ) < kundūllis;

г) указваюць на паводзіны, адносіны да працы: *ані;’кула* ‘гультай’ (СПЗБ) < ару;’kula ; *бамбі;’за* ‘гультай’ (Бяльк., МММГ-77, СГЦР, СНЛ) < bambizalī ‘тоўсты, пузаты’; *бі;’нда* ‘гультаяватая жанчына’ (НЛ, СПЗБ) < binpde ‘гультай’; *блаўкі;’ня* ‘гультай, пустамеля’ (СПЗБ) < bliā;’ukininkas; *кера;’йша* ‘няўклюдны, нязграбны чалавек’ (СПЗБ) < kereiša; *кі;’жла* ‘маруда, няўмека’ (Шат., НС) < kēžloti ‘кульгаць’; *лагяза;’* ‘шустры, жвавы’ (СПЗБ) < laigesyfs ‘беганіна’; *лакi;’за, лагі;’за* ‘гультай, абібок’, ‘непаваротлівы’ (Шат., МДСГ, ТС) < lokuys ‘мядзведзь’; *ло;’ўма* ‘гультай, лежань’ (ТС) < lāu mē ‘няздатны’; *ля;’мша* ‘нікчэмны чалавек’ (СПЗБ) < lamšepilis ; *нярэ;’на* ‘гультай’ (Сцяшк., Сл.) < nerēp;’а; *снаўда;’ль* ‘той, хто ходзіць без справы’ (СПЗБ) < snaudaplius;

д) падкрэсліваюць схільнасць да пустаслоўя, маны, пляткарства: *клаўса;’* ‘хлус’ (СПЗБ) < klausy;’tis; *лімінда;’* ‘балбатлівы чалавек’ (ЗНС) < lementi ‘мармытаць’; ‘падслухоўваць’; *ля;’йда* ‘манюка’ (Сцяшк.) < leiđinti ‘абгаворваць, пляткарыць’; *мална;’* ‘балбатун’ (СПЗБ) < malnal; *табала;’* ‘пустамеля’ (МММГ-74) < tabalas; *трайда;’* ‘лапатуха’ (СПЗБ) < traidal; *трайла;’* ‘балбатуха’ (СПЗБ) < trailal;

е) указваюць на этнічную прыналежнасць асобы: *гергуны;’* ‘мянушка людзей тых вёсак, дзе гавораць па-літоўску’ < ge;’rgēti ‘балбатаць, невыразна гаварыць’; *гуд, гу;’да, гу;’дас* ‘мянушка беларусаў у літоўцаў’ (СПЗБ, Цых) < guđdas.

Асобныя назвы асобы пазбаўлены эмацыянальнай афарбоўкі, з’яўляюцца нейтральнымі. Яны называюць чалавека паводле прафесійнай дзейнасці, роду заняткаў (*балту;’шнік* ‘гарбар’ < перан. ‘чалавек з бялявымі валасамі, у белым адзенні’ (СПЗБ) < літ. baltušnykas; *до;’йлід* ‘цясляр’ (Нас.) < dailide; *му;’рнік* ‘муляр’ (СПЗБ) < mūrinukas; *скердзь, скерць* ‘галоўны пастух’ (СПЗБ) < skepzdžius; роднасных адносін (*вейка;’ліс* ‘пляменнік’ (СПЗБ) < vaikepilis), сацыяльнага становішча (*бі;’за* ‘бедны чалавек’ (СПЗБ) < bizaz ‘бядняк’); выконваемых абрадаў (*лало;’ўнікі* ‘валачобнікі’ (СПЗБ) < lala;’uninkai).

2. Шматлікія балтызмы называюць прадметы паўсядзённага побыту чалавека. Гэта ў першую чаргу кулінарная лексіка, якая аб’ядноўвае назвы страў, прадуктаў харчавання і спосабаў іх прыгатавання: *баланда;’* ‘калатуша з мукі’ (ТС), ‘малакаларыйная, рэдкая страва’ (СПЗБ, ТС, ЛП, СГЦР), ‘нясмачная страва’ (Яўс.) < balundaī ‘лебяды’; *бо;’нда* ‘бохан хлеба’ (СПЗБ, Нас., Сцяшк., СГЦР), ‘хлеб з ячменнай мукі’ (МММГ-74), ‘праснак’, ‘печыва з бульбы і мукі з рознымі прыправамі’ (СПЗБ), ‘здобнае печыва з мукі’ (Бяльк., НЛ, СПЗБ), ‘піражкі з рознай сумесі, з дамешкай травы’ (СПЗБ), ‘пірог’ (Бяльк., МММГ-74, СПЗБ), ‘пірог для памінальнага стала’ (СПЗБ), ‘скавароднік з хлебнага цеста’ (Сцяшк., СПЗБ), ‘блінец з дрэннай бульбы’ (Сцяшк.) < bandaī ‘статак, скот’; *бразды;’* ‘дрэнная бульба’ (СПЗБ) < brazdaī; *дзя;’шар, дэ;’шыры* ‘каўбаса, начыненая крывёй, крупамі або бульбянай кашай і запечаная ў печы’ (СПЗБ) < dešraī ; *ку;’* ‘качка памянш. ‘рытуальны хлеб’ (СПЗБ) < kuikē ‘бохан’; *мі;’лта, мы;’лта* ‘ежа, прыгатаваная з аўсянай мукі’ (СПЗБ), ‘талакно’ (НС) < milīta ‘ежа з кіслага

малака і грэчкі'; *пу; 'тра* 'малочная страва, падкалочаная мукой', 'саладуха', 'цура' (СПЗБ), 'каша з жытняй мукі' (ЛП), 'хлебны квас', 'густы квас', 'заквашаная саладуха' (НС), 'саладуха' (Касп.), 'някасная, нясмачная страва' (ЛП, СПЗБ) < *putraĭ* 'пахлёбка, пойла'; *раго; 'йиш* 'скавароднік' (СПЗБ, Цых) < *raġaiĦšis*; *раўге; 'ня* 'саладуха' (СПЗБ, НС), 'густы квас' (НС, НЛ), 'напітак з саладухі' (БДС) < *raugieĦnè*; *саўсе; 'ня* 'тоўчаная бульба з цыбуляй' (СПЗБ) < *sausieĦnè*; *скварста; ' свежына* (СПЗБ) < *skerstuvĭes*; *ці; 'лта* 'кісель, аўсяная каша' (СПЗБ) < *č ilč ieĭne* 'каша'; *шкілёнда, шкілёндзя* 'тоўстая каўбаса, зробленая з вантробаў, крыві, мяса і іншых дадаткаў' (Сцяшк., ЗНС, БДС, СПЗБ); 'тоўстая свіная каўбаса' (МММГ-74) < *skilaĭndis* 'каўбаса з мяса'; *шклундзю; 'к* 'свіны трыбушок, начынены мясам' (СПЗБ) < *skilandžiuĭkas*.

Значна меншае месца ў разглядаемай групе займаюць назвы хатніх рэчаў, посуду: *баршку; 'лі* 'званочкі' (СПЗБ) < *barškulĭiai*; *буч* 'кораб з лазы і саломы', 'кош' (СПЗБ) < *buĭč ius* 'верша', *жлу; 'кта, жлу; 'кто* 'пасудзіна, кадушка для запарвання бялізны' (СПЗБ, МММГ-74, Бяльк., ЛП, МАСМ) < *žlukĭtas*; *ківі; 'ня* 'качарга' (БДС) < лат. *kiĦvens* 'круглая палка'; *коўш* 'карэц', 'мукамольны коўш', 'рыбалоўная прылада' (МДСГ), 'кубак' (Касп.), 'драўляная міска з ручкай' (ТС, ЗНС, СПЗБ) < *kauišas*; *ма; 'ршка* 'коўдра' (Сцяшк., Сл.) < *mařkaĭ* 'абрус, прасціна'; *пасо; 'йта* 'перавязь вядра', 'вяровачка' (СПЗБ) < *pařtas*; *ракаце; 'нь* 'калатоўка' (СПЗБ) < *reketyĦs*; *яндо; 'ўка* 'маслабойка', 'гаршчок з ручкай' (Касп.), *яндо; 'вка* 'металічны або гліняны сасуд' (Нас.) < *inĦdauja* 'шафа для посуду'.

Параўнальна нешматлікімі з'яўляюцца назвы тканіны, галаўных убораў, адзення або яго частак; дэталей: *брузу; 'кель* 'гузік' (СПЗБ) < *brūzuĭklis*; *кіба; 'лка* 'дэталі старажытнага галаўнога ўбора замужняй жанчыны – шнурок або туга скручаны кавалак палатна, завязаны вакол галавы, драўляны абруч' (ЛП, ТС) < *ku; 'blas* 'шырокая павязка на валасах жанчыны'; *кяло; 'йша* 'калоша' (СПЗБ) < *kel eĭše*; *кяту; 'рка* 'клін, які ўшываўся паміж штаноў', 'шырынка' (СПЗБ, НС) < *ket u; 'rka*; *ла; 'нікла* 'латка' (Касп., СПЗБ, Шат., ЗНС), 'дзірка на адзенні' (Некр.) < літ. *lorukla(s)*; лат. *lā rekliis* 'цыраванне'; *лапе; 'нь, лапе; 'ня* 'латка', 'акраўкі ад старога адзення' (СПЗБ) < *lorinyĦs*; *мо; 'шаст* 'плюш' (СПЗБ), 'вельвет' (Сцяшк., Сл.) < *mařšastas* 'аксаміт'; *шва; 'рка* 'паўпаліто з даматканага сукна да кален на ваце ці на кажуху; паддзёўка' (СПЗБ) < *řvarkaĭ* 'доўгае паліто'; назвы абутку і яго частак: *кле; 'мбы, клу; 'мпы, глу; 'мбы, клёмбы* 'абутак на драўлянай падэшве' (ЗНС, СПЗБ, МММГ-74, НС, МАСМ, Бяльк.), 'абутак без заднікаў' (НС) < *klumĭrès*; *кульду; 'к* 'абцас' (МАСМ) < *kuldukĭas* 'драўляны абутак'; *ку; 'рпы* 'абутак' (Карск.) < *kuĭ grè* 'чаравік'; *мэ; 'киты, мэ; 'шты* 'балеткі' (СПЗБ), 'лапці, сплеченыя кручком з тонкіх вяровак' (Лауч.) < *mè; 'křtas* 'тапачкі з нітак'; *цю; 'мкі, цю; 'нькі* 'тапкі, вязаныя або пашытыя з матэрыялу', 'анучкі, закручаныя на нагах або панчохі, пашытыя з якога-н. матэрыялу' (СПЗБ) < *č iumĦkeè, č iumĦké*.

3. Разнастайнай з'яўляецца група прафесійнай лексікі народна-гаспадарчага ўжытку балтыйскага паходжання. У колькасных адносінах у яе складзе вылучаюцца сельскагаспадарчыя назвы. Гэта:

а) назвы прылад сельскагаспадарчай працы, прыстасаванняў і іх частак: *брункт, бронкт* 'ворчык' (СПЗБ) < *branþktas*; *брузу*; 'кель 'бірка для падвешвання сала', 'вертыкальны шпянёк у жорнах' (СПЗБ) < *brūi zukl̥lis*; *жа*; 'гiні, жэ; 'гені, жэ; 'гiні 'азярод, прыстасаванне, на якім сушаць віку, гарох, боб, фасолі і інш.' (СПЗБ, СГЦР, ЖНС) < *ž agil̥niai*; *жуві*; 'кич 'шнурок для замацавання ніта' (СПЗБ) < *ž uvu*; *kštis*; *калтуя*; ' 'біч і цапільна ў цэпе', 'таўкач', 'палка, палена' (СПЗБ), *калтая*; ' 'цапільна' (БДС) < *ke*; *ltuve* 'біч, цапільна'; *ку*; 'ка 'вялікі драўляны молат, які выкарыстоўваецца для розных мэт (глушэння рыбы, драблення засохлых камоў раллі, прасавання гліны, расшчэплівання дрэў)' (СПЗБ) < *kuka*; ' *лі*; 'жа 'хлебная лапата' (СПЗБ) < *liiž e*; *ме*; 'лініс 'млён у жорнах' (СПЗБ) < *milinyþs*; *ме*; 'нта, ме; 'ньця 'мянташка', 'мешалка' (СПЗБ) < *meþntè*; *паўпры*; 'ца 'жалезны шворан, на якім круціцца верхні камень у жорнах', 'шпень' (ДСЛ, Сцяшк., СПЗБ, МДСГ, Янк. Ш) < *þupþurite*; *ре*; 'звіны (Бяльк.), *рэдзгiні* (ЗНС), *рэ*; 'дзэгiні (НЛ), *рэ*; 'згiны (СПЗБ) 'прыстасаванне для носкі сена, рэзгiны' < *rež ginès*; *сласты*; ' 'пастка', 'прыстасаванне для сушкі травы' (СПЗБ) < *slaþstai*;

б) прадуктаў сельскагаспадарчай працы і адходаў пры апрацоўцы розных культур: *асцю*; 'к, *гасцю*; 'к 'высеўкі, жамерыны' (СПЗБ) < *akšciuklai*; *аша*; 'к, *ашакі*; ' 'асцюк', 'высеўкі' (БДС), 'жамерыны' (НС) 'мякіна' (СПЗБ) < *aþšakos*; *г*; 'лта 'саломна на падсціл' (СПЗБ) < *gulta* 'гняздо'; *ду*; 'лька, *ду*; 'лькі 'пыл, які ўтвараецца пры апрацоўцы лёну', 'кастрыца', 'рэшткі льновалакна' (СПЗБ) < *dullkès* 'пыл, пылок ад раслін'; *куль* 'вялікі сноп' (ДСЛ) < *kūi lyþs*; *лу*; 'кишты 'высеўкі' (СПЗБ) < *lukl̥stai*; *па*; 'кула, *па*; 'кулле, *па*; 'куль 'адходы першага часання льну' (ЛП, СПЗБ, ДСБ, МДСГ, Бяльк., ДСЛ) < *paþkulos*; сцібі; 'клі 'кастрыца' (СПЗБ) < *stibi̋kliai*; *шакалы*; ' 'аўсяныя жамерыны' (НС) < *þakalyþs* 'лучына, шчэпка';

г) жывёлагадоўчая лексіка: *курчу*; 'к 'рана ў храпе' (СПЗБ) < *kurč iuklas*; *мяцю*; 'к 'спакладаны парсючок' (СПЗБ) < *meič iuklas*; *парсю*; 'к, *парасю*; 'к, *паршу*; 'к 'кабан' (СПЗБ) < *pařiuklas*; *ранця*; 'к 'гадавое кальцо на розе ў жывёлы' (СПЗБ) < *reþrciai*;

д) назвы зямельных участкаў, угоддзяў і спосабаў іх апрацоўкі: *ато*; 'ра 'папярочная баразна' (СПЗБ), 'частка загону' (ТС) < *atarai*; *дзірва*; 'н, *дзярва*; 'н, *дзі*; 'рба 'верхні пласт глебы', 'зрэзаны пласт дзёрна', 'аблога' (СПЗБ, СГЦР) < *dirvo*; 'nas 'ралля, ніва'; *ла*; 'нка 'дзялянка зямлі, участак' (МДСГ) < *lanka* 'заліўны луг'; *рэ*; 'зас 'загон' (СПЗБ) < *režis*;

е) спосабу ўкладкі сена, саломы: *ку*; 'льша 'вуглавы застаронак у гумне', 'месца пад звiсаючай часткай страхі гумна' (СПЗБ), 'канцавая частка воза, спосаб укладкі воза, вугал і грань у складзеным на возе сене, снапах, саломе' (СПЗБ, НЛ, ДСБ, ЛП, ТС), 'малая ўкладка снапоў' (ДАБМ) < *kull̥še* 'бядро'; *скі*; 'рда (НС, ЛП), *скі*; 'рта (МАСМ, ДСЛ, БДС), *сці*; 'рта (СПЗБ) 'спецыяльная ўкладка,

вялікая тарпа сена, саломы, збожжа' (ДСБ, МАСМ, ДСЛ, НС) < stirta 'стог сена'; *стацю*; 'к 'малая ўкладка снапоў на полі', 'бабка' (СПЗБ) < stač iuklās.

У складзе будаўнічай, цясларскай лексікі ўжываюцца балтызмы: *ба*; 'рта 'цясларская сякера' (СПЗБ) < barta < ням. Barte; *ванчо*; 'с 'лесаматэрыял' (НС, ТС) < vanč os 'брусы для замацавання якара'; *грэ*; 'бест, *грабя*; 'ст, *драбясьце*, *драбя*; 'ст 'жэрдкі для лат, латы', 'паплёт' (СПЗБ, БДС, НЛ, ЗНС) < grebēstas; *жагі*; 'ні 'азярод' (СПЗБ) < žaginīai; *крэ*; 'йка 'верх страхі, дзе сходзяцца скаты' (Сцяшк., СПЗБ) < krāj kas; *склюд*, *шклюд* 'шырокая сякера для абчэсвання бярэвня' (ДСЛ, БДС, ЖС, СПЗБ, МДСГ) < sklu; tlas.

Да будаўнічай лексікі па сямантыцы набліжаюцца назвы памяшканняў, пабудоў і іх частак: *ару*; 'д, *гару*; 'д, *гару*; 'да 'засек' (Нас., СПЗБ, МММГ-74, СГЦР, БДС) < aru; odas; *асве*; 'р, *асве*; 'рх, *ацсве*; 'р 'калодзежны журавель' (Сцяшк., СПЗБ) < svē; rts; *ёўня* 'частка гумна, сушня' (Бяльк.), 'асець' (СПЗБ, СНЛ), 'лазня' (МАСМ, ДАБМ) < ja; uja; *пасвіронак* 'засек' (СПЗБ) < pasvirnē; 'месца ў свірне'; *клу*; 'ня 'гумно' (Нас, МДСГ, ТС, ЖС, СПЗБ, ДСБ, ЛП), 'хлеў' (ЖС), 'камора' (Сцяшк.) < klu; onas 'ток'; *пагрэ*; 'дзінь 'месца на печы каля сцяны, дзе сушаць дровы' (СПЗБ) < pagredinyPs; *пры*; 'вян, *пры*; 'вен 'сенцы' (СПЗБ, ДСБ) < pruveņē; *пры*; 'мен, *пры*; 'менё 'сенцы', 'свіран' (СПЗБ, Цых.), 'павець' (ДСБ) < priemenē 'сенцы'; *пу*; 'ня 'хлеў, пуня' (Бяльк., Нас, СПЗБ, ДАБМ) < pū Pnē; *све*; 'ран, *сві*; 'ран, *сві*; 'рэн, *сві*; 'рон 'будынак, дзе захоўваецца вымалачанае збожжа (зерне, мука)' (СПЗБ), 'кладоўка' (Нас) < svirnas; *сві*; 'ршня, *сверсць*, *сві*; 'рсня 'журавель у студні', 'вага ў студні з жураўлём' (СПЗБ) < svirtisī; *спрага*; ' 'праход у агароджы', 'жэрдка, якой закрываюць праход у агароджы' (СПЗБ) < spragaī 'адтуліна', 'шчыліна'; *тарпа*; ' , *торп* 'запоўнены чым-н. застаронак у гумне' (СПЗБ, ДСБ, БДС) < ta; rras; *шаламя*; ' 'гарышча хаты, якое высцілаецца кастрыцай' (СПЗБ) < šelmuar.

У асобную групу можна выдзеліць назвы транспартных сродкаў і іх частак: *арбо*; 'н 'аўтобус' (Сцяшк., СГЦР, МММГ-77) < arbonas; *вяжа*; 'ціны 'жэрдкі, да якіх прымацоўваюцца планкі ў драбінах воза' (СПЗБ) < vežē; 'č ios 'драбіны'; *га*; 'кты 'галоўкі ў санях' (СПЗБ) < gaPktos; *го*; 'хта 'пярэдня загнутая частка палазоў', 'пярэдня частка саней' (СПЗБ) < gaPktos; *гры*; 'нджалы, *гры*; 'нджолы, *кры*; 'нджалы, *крынджо*; 'ла 'вялікія сані для перавозкі доўгага бярэвня' (ЛП, БДС, ДСЛ, Бяльк., МДСГ), 'калёсы для вывазкі лесу (МАСМ, Бяльк.), 'сані без розвальняў' (ДСЛ) < grīžalas 'дышаль'; *ра*; 'гу; 'ці 'дзве жэрдкі, змацаваныя папярочнай планкай, якія кладуцца на сані' < дыял. raPrgutes 'сані'; *ско*; 'ршні 'галоўкі палазоў у санях' (СПЗБ) < ske; ršēs.

Нешматлікай з'яўляецца група рыбалоўнай лексікі балтыйскага паходжання: *буч*, *бу*; 'ча 'рыбалоўная снасць з лазы ці ніцяной сеткі і абручоў' (СПЗБ, Сцяшк., НС) < buč ius; *ведзя*; ' , *відзя*; ' 'рыбалоўная сетка', 'браднік' (СПЗБ) < vedēja; ve; 'нцэр, *ве*; 'нцяр, *ве*; 'нцар 'рыбалоўная снасць' (Шат., Сцяшк., СПЗБ, ЗНС) < ve; nteris; *гі*; 'зка 'рыбалоўная снасць для лоўлі ракаў' (СПЗБ) < giž uPs 'станок для віцця вярвак'; *ге*; 'гні 'рыбалоўная снасць, драўляная аснова ў выглядзе палазоў' (СПЗБ, СГЦР) < gePgnē 'рыбалоўная снасць'; *ко*; 'ўка 'доўгі шост з

патаўшчэннем на канцы (для глушэння рыбы)' (Касп., СПЗБ) < ku; 'oka 'дубіна'; со; 'мець 'сак' (СПЗБ) < sa; 'mtis ; ся; 'кля 'ез', 'праломка' (СПЗБ) < sēpklis 'мель'.

Адзінкавыя балтызмы народна-гаспадарчага зместу адносяцца да пчалярскай лексікі: *лэкала* 'латок, па якім пчолы запаўзаюць у вулей' (СПЗБ) < lakeple; *марва*; 'мерва'; 'адыходы ад воску' (СПЗБ, БДС) < marva; 'merva; 'смецце'; *но*; 'шта 'ношка' (СПЗБ) < naštaī 'ноша'; *плоўт* 'прадаўгаватая дошка, якой закрываюць уваход у калодачны вулей' (СПЗБ) < pl[†]tas; ужываюцца ў ткацкай справе: *жуві*; 'кшч 'шнурок для замацавання ніта' (СПЗБ) < žuvy; 'kštis; *пунпуці*; 'сукараткі' (СПЗБ) < ramputyPs 'вузел'; *пуплы*; 'сукараткі' (СПЗБ) < ruplyPs; *су*; 'каратка 'закрутка на крутой нітцы' (СПЗБ) < su; 'karka; належаць да лексікі пlyingонаў: *клі*; 'ба 'вітка, скручаны прут для звязвання пlyingонаў' (Касп., ЗНС), *клі*; 'біна 'тс' (Касп., НС) < klibikis; паляўнічых: *кі*; 'лна 'пастка' (Сцяшк., Сл) < kilpa.

4. Вялікі лексічны пласт рэгіянальных балтызмаў утвараюць тэрміналагічныя назвы. Большасць народных тэрмінаў балтыйскага паходжання адносіцца да прыродазнаўчай лексікі. У складзе яе ў першую чаргу неабходна адзначыць батанічныя назвы, звязаныя з абазначэннем рэалій расліннага свету:

а) травяністых раслін: *асёклі* 'хвошч балотны і палявы' (СПЗБ) < asiū̄ pkliai 'хвошч'; *бардзю*; 'к 'хвошч' (СПЗБ) < barzdžiukl̄as; *барыку*; 'лі 'званец' (СПЗБ) < barsškuliaiP; *вікса*; 'вікса'; 'ікса'; 'від асакі' (СПЗБ) < viksvaī; *ві*; 'штуклі 'казялец' (СПЗБ) < vištakliai; *га*; 'шта 'гваздзік' (СПЗБ) < go; 'štautas; *га*; 'штар 'флэкс' (СГЦР, СПЗБ, Цых.) < gaPrštis; *гіге*; 'ль, *гігі*; 'ль 'хвошч' (ЖНС, Касп., Янк., Мат., 136, СПЗБ) < gigēlis; *гірса*; 'гірза'; 'гірс, *дзі*; 'рса, *ды*; 'рса, *кірса*; 'кірза'; 'к 'пустазелле сямейства злакавых, якое звычайна расце ў жыце' (НС, ТС, БДС, СПЗБ, ЖС, НЛ) < girsė, dir̄sė 'гірса'; *грабу*; 'зда 'балотны асот' (СПЗБ) < grabū̄ Pzdas; *жыбу*; 'лька 'зябер', 'асцюк' (СПЗБ) < ž̄ ibulyPs; *кушо*; 'т 'сівец' (СПЗБ) < kešetys 'трава, падобная на хвошч'; *лагясі*; 'лагесы'; 'асот ланцэтападобны' (СПЗБ) < legėsyPs; *лукут* 'белы і жоўты гарлачык' (СПЗБ) < lū̄ kšta 'лотаць'; *маўра*; 'раска', 'эладзія' (СПЗБ) < m[†]gai 'раска'; *мя*; 'ндры 'рагоз шырокалісны' (СПЗБ) < me; 'ndre 'чарот'; *пуплы*; 'гарлачыкі' (СПЗБ) < rupl̄ys 'разадзьмуты'; *смільга*; 'смілга'; 'метлюжок лугавы' (СПЗБ) < smi; 'lga; *снаўдулі*; 'снаўдалі'; 'снаўдэ; 'лі 'агаткі' (СПЗБ) < snaudaPl̄s; *соўсюкі*; 'расліны з невянучымі кветкамі' (СПЗБ) < sausiū̄kl̄ai; *су*; 'валка 'пырнік' (СПЗБ) < suīvalka; *трашку*; 'ці 'казялец' (СПЗБ) < traškucī̄ iai; *шалаўя*; 'від асакі' (СПЗБ) < šalavija; *швандрына*; 'балотная ядавітая трава' (СПЗБ) < šve; 'ndras; *юдра*; 'юрда'; 'свінакроп' (СПЗБ) < judraī; *я*; 'жджаль, *я*; 'жэль 'від асакі' (СПЗБ) < ju; 'odžolė;

б) кустарнікаў і дрэў: *алі*; 'ўны 'белы наліў' (СПЗБ) < alyPvinis; *блі*; 'нда 'від лазы' (СПЗБ) < blinīda 'вярба'; *габ(а)*; 'вяз, бераст' (СПЗБ, Цых.) < gu; 'oba; *жылві*; 'ца, *жылві*; 'ць 'від лазы' (СПЗБ) < žilvītis 'лаза'; *мо*; 'рва 'шаўковіца' (СПЗБ) < morva ;

в) грыбоў: *кубі*; 'здзель, *кубе*; 'здаль 'порхаўка' (СПЗБ) < kuībezdaļis; *мішкі*; 'ні 'абакі' (СПЗБ, Сцяшк., Сл.) < miškiīniai; *нівяру*; 'шкі 'асення апенькі' (СПЗБ) < poveruīškos; *раду*; 'шкі 'лісічкі' (СПЗБ) < ruduškaī;

г) гародніны: *куна; 'да* 'бульба' (Сцяшк., СГЦР, ДСЗ) < *kunodaĭ*; *лялю; 'шка* 'капуста з дробнымі качанчыкамі паміж лістамі' (СПЗБ) < *leliuška*; *пу; 'жліс* 'рыхлы качан капусты' (СПЗБ) < *pu ž lyPs*;

д) частак раслін, іх пладоў: *акснэ; 'асцюкі* (Сцяшк., Лауч.) < *ā kstiĭs* 'шып'; *атóжсыл, ато; 'жал* 'парастак' (СПЗБ) < *ato; žala*; *бранду; 'к* 'зерне арэха' (СПЗБ) < **brandukas*; *гламбя; 'кі* 'лісце цыбулі' (СПЗБ) < *la; mbas* 'бацвінне'; *кі; 'жык* 'сучок' (ЖС) < *kuža* 'дубіна'; *кі; 'рна* 'тоўсты сук', 'раздвоены корань у караняплодах' < *kiĭna* 'корань дрэва'; *ламбу; 'к, ламбя; 'к, лэмп, лымбукі; ',* *ламбякі; 'сцябло*, 'ліст бурака са сцяблом', 'кветаноснае сцябло цыбулі' (СПЗБ, Сцяшк.); *ламбу; 'к* 'сцяблы гарбуза без лісцяў' (ЗНС) < *lamPbas* 'сцябло', 'бацвінне'; *скуйна; 'ігліца*, 'галінка хвой' (СПЗБ) < *skuja* 'ігліца'; *сло; 'ксня, сло; 'кшня* 'лубяное валакно' (СПЗБ) < *slu; oksna*; *стамбы; 'кветаноснае сцябло* (СПЗБ) < *sta; mbas*; *стрэне; 'нгель* 'сцябло', 'кветаноснае сцябло' (СПЗБ) < *strep ǂn gelis*; *сцібі; 'клі* 'ігліца' (СПЗБ) < *stibikĭiai*; *сцімбу; 'р, сцымбу; 'р* 'сцябло агародных культур, пустазелле', 'чаранок ліста' (СПЗБ) < *stimburyPs*.

Заалагічныя тэрміны балтыйскага паходжання называюць у гаворках разнастайных прадстаўнікоў жывёльнага свету:

а) птушак: *ва; 'ганас* 'каршун' (СПЗБ) < *vaPnagas*; *ге; 'га* 'парода гусей' (СПЗБ, ТС) < *gePgalas* 'нырок', *gePge* 'зязюля'; *дэ; 'гель, дэ; 'гли* 'птушка з доўгімі нагамі' (СПЗБ) < *dePglas* 'стракаты, пярэсты'; *каву; 'р* 'каня, кнігаўка' (СПЗБ) < *ko*; *'varnis* 'трак'; *ніві; 'ка* 'кнігаўка' (СПЗБ) < *ruvikĭe*; *кірку; 'н* 'птушка' (МДСГ) < *kirka* 'чайка'; *шу; 'рна* 'парода курэй, гусей з натапыраным, ускудлачаным пер'ем' (СПЗБ) < *šiuĭra* 'птушка з ускудлачаным пер'ем';

б) насякомых: *бі; 'заўка, бі; 'згаўка* 'гіз' (СПЗБ) < *byzdèle*; *бужу; 'к* 'жук' (СПЗБ) < *bužuPs*; *гі; 'заўка* 'разнавіднасць авадня' (СПЗБ) < *gizĭas* 'непаседа'; *гіл о; 'с, гілэс* 'сляпні, авадни' (СПЗБ) < *gyliusĭ*; *гіль* 'разнавіднасць авадня' (БДС, СПЗБ, СГЦР, Сцяшк.) < *gyluPs*; *гли; 'нда* 'гніда' (СПЗБ) < *glinĭda*; *грамбу; 'ль* 'хрушч' (СПЗБ) < *grambuolyPs*; *турклі; 'с* 'мядзведка' (СПЗБ) < *turklyPs*;

в) рыб: *аджгу; 'р* 'ёрш' (СГЦР) < *ā Pǂ garas*; *вя; 'гал* 'мянтуз' (СПЗБ) < *vėgeleP*; *гра; 'ўжык* 'мінога' (СПЗБ) < *gra; užas*; *курме; 'ль* 'дробная рыба, пячкур' (СПЗБ, ЗНС) < *kur ǂne lis*.

Да народнай прыродазнаўчай лексікі адносяцца таксама тапанімічныя назвы балтыйскага паходжання: *алёс* 'алешына' (Бяльк.), 'збалочанае месца' (НС), 'балота' (НЛ, МДСГ, СПЗБ, БДС), 'мокрая сенажаць' (НЛ), 'густы зараснік' (БДС), 'зарослыя хмызняком нізкія мясціны' (СПЗБ) < *alaušaiP* 'нізкія мясціны', лат. *aluots* 'крыніца'; *атво; 'й* 'вір' (СПЗБ) < *atvajuPs*; *інто; 'к* 'ручай' (Гарб.) < *intakas* 'прыток'; *краўня; 'к* 'карчаваты бераг ракі' (СПЗБ) < *kriaunaĭ*; *кроўж, кроўш* 'бераг ракі', 'высокі, абрывісты бераг', 'завадзь' (СПЗБ) < *kri ǂu šis* 'абрыў, круча'; *ку; 'дра; 'невялікі прыродны вадаём, азярко*, 'затокі ў час паводкі', 'сажалка, ставок', 'збалочаная мясцовасць', 'балота', 'кустарнік' (Яшк., Сцяшк., Сл.), 'маленькае азярцо, крынічка' (Сцяшк.) < *kuĭ dra* 'ставок або балота, якое парасло кустарнікам'; *лу; 'міна* 'балота без кустоў', 'нізіна', 'яма, паглыбленне на дне ракі, возера' (СПЗБ, Касп.), 'пожня, залітая вадой' (НЛ) < *lugmeĕ nē* 'багна,

твань'; *люн* (лю; 'на, лю; 'ны, лю; 'ні) 'багна, дрыгва', 'зыбун' (СПЗБ) < liū l'nas; *пель* 'балота', 'чыстае, вязкае балота' (ЛП) < pelke; *пе; 'ля* 'нізкі, неўзараны ўчастак, дзе звычайна стаіць вада' (ЛППЧ); *пе; 'лька* 'палонка' (ДСЛ, СПЗБ) < pe; 'l'kē 'балота'; *ра; 'йста* 'багністае тарфяное месца, парослае хмызам' (Цых.); *ройст* 'зарослае балота, звычайна ў лесе', 'зараснік' (СПЗБ), *ро; 'йста* 'балота', 'нізкае, вільготнае месца', 'невялікі вадаём' (СПЗБ) < rai'stas; *траке; 'ня* 'багна' (СПЗБ, ДСЗ) < tra'pkas .

Некаторыя балтызмы называюць асобныя метэаралагічныя з'явы: *брызго; 'ль* 'зярністы снег' (СПЗБ); *брызгу; 'ль* 'лядзяк' (ЗНС) < bru'p'zgullis 'камяк чаго-н.'; *вака; 'ры; 'на* 'вялікая хваля, бурнае хваляванне' (СПЗБ), 'хваля на возеры, рацэ' (Сцяшк.) < vaka'bris 'заходні вецер'; *во; 'гер, во; 'гяры* 'светлы пераліў хваль на рацэ', 'блікі, водблескі на вадзе' (Сцяшк., СПЗБ) < vaga 'лінія, дарожка на паверхні ціхага возера вечарам'; *гургале; '* 'намёрзлы лёд на аконных шыбах', 'ледзяшы на страсе' (СПЗБ) < gurgaliai; *кі; 'жаль* 'слота', 'снег з дажджом' (СПЗБ) < ke'p'ž'is 'размазня'; *мі; 'гла, мы; 'гла* 'імгла, імжа' (СПЗБ, НЛ, БДС) < miglai; *стро; 'ўбель* 'вясёлка' (СПЗБ) < strauby'ps; *шална; '* 'шэрань, іней, намаразь' (СПЗБ) < šalnai; геалагічныя і мінералагічныя паняцці: *ге; 'га* 'крэмень' (СПЗБ), 'камень' (Сцяшк.) < de'p'gas 'галавешка'; *ге; 'рга* 'крэмень' (СПЗБ) < ge; 'rguže; *жвір, жвыр, жджвір* 'буйназярністы пясок' (Бяльк., СГЦР, ЛП) < žvu'bras; *кру; 'шня* 'куча каменя', 'камяністы ўчастак поля' (СПЗБ, Сцяшк., МДСГ, Цых.) < kru'šnē; *мул* 'іл' (СПЗБ) < mu'las; *пель; 'ка* 'пясчаная, неўрадлівая глеба' (НЛ, СПЗБ) < pelēkas 'шэры'; *я; 'ўра* 'падзолістая глеба' (СПЗБ) < jauga.

Параўнальна нешматлікай з'яўляецца група анатамічных тэрмінаў, якія абазначаюць пераважна часткі цела, унутраныя органы чалавека: *за; 'твералы* 'дыяфрагма' (СПЗБ) < žutv'eral'ai; *інстукі; '* 'ныркі' (СПЗБ) < instuk'ai; *ке; 'пель* 'плечы' (Сцяшк., Сл.) 'загрывак, патыліца' (НЛ), 'карак' (ЖС), *ке; 'пелі* 'мазгі' (ТС) < ke'palas 'спіна, горб'; *клі; 'шы* 'ногі' (НСл), *кльшэ; 'нь* 'нага' (ЖС) < klišas; *комсць* 'кулак' (СПЗБ) < ku'p'mštis; *крамзла; '* 'храсток' (СПЗБ) < kremzlē; *красля; 'к* 'зуб мудрасці' (СПЗБ) < kreslinis 'каранёвы'; *кру; 'млі, кру; 'нклі* 'суставы пальцаў' (СПЗБ) < krumpliai; *ку; 'льша* 'бядро, тазасцёгнавы сустаў' (Сцяшк., СПЗБ, Шат., Касп., Цых.) < ku'lišis; *кумпя; 'к* 'бядро чалавека' (СПЗБ) < kum'p'ris 'сцягно'; *ку; 'пра, кудро; '* 'горб', 'карак', 'бядро' (СПЗБ) < kurga'i 'горб'; *лу; 'ны* 'губы' (ДСЗ, Яўс., СГЦР., СПЗБ) < lu'ra; *малмы; 'гі 1* 'скулы на твары' (ЗНС) < malmu'p 'камень, почка'; *малмы; 'гі 2* 'вялікія ногі' (НСл) < me; 'lmenis 'сцягняк'; *плюсна; '* 'ступня' (СПЗБ) < pliu' snis 'пляскаты'; *пя; 'лы* 'косці тазасцёгнавога сустава' (СПЗБ) < pi'la'i; *смільгі; 'нькі* 'скроні' (СПЗБ) < smilkiniai'p; *шні; 'рпшлі* 'ноздры' (СПЗБ) < šni'p'pšlēs; *я; 'кны* 'печань' (СПЗБ) < ja'pknos .

У складзе народных балтызмаў толькі адзінкавыя лексемы адносяцца да абстрактнай лексікі. Гэта нешматлікія назвы мер вагі і аб'ёму: *комсць* 'мера глыбіні на шырыню далоні' (СПЗБ) < kum'lištis; *пур, пу; 'ра* 'старая мера, роўная тром пудам' (СПЗБ, МДСГ, НЛ, Касп.), 'посуд, які змяшчае тры пуды' (СПЗБ) < pu'bras 'мера, роўная тром пудам'; назвы адцягненых з'яў і паняццяў: *наўда*

‘карысьць, выгода’ (ЗНС, СПЗБ) < *naudai* ; *не;’марасць, не;’рымасць* ‘роспач’, ‘цяжкае становішча’ (СПЗБ) < *nePrimastis* ‘турбота’; *ру;’несць* ‘руплівасць’ (СПЗБ) < *ru̯ ʔpestis*.

5. Даволі значную ў колькасных адносінах групу ўтвараюць дзеясловы балтыйскага паходжання (98 сл. – 19,1%), якая выразна падзяляецца на дзве падгрупы: дзеясловы, што характарызуюць дзеянне, не ўказваючы на адносіны да яго, і экспрэсіўныя дзеясловы.

Дзеясловы балтыйскага паходжання называюць у гаворках: а) працэс маўлення: *вайдава;’ць* ‘выдумляць, нагаворваць на чалавека’ (СПЗБ, НС) < *vaidyt;’is* ‘спрачацца’; *вайця;’ць* ‘упікаць, папракаць’ (СПЗБ, НС), ‘лаяць’ (СПЗБ); ‘гаварыць недарэчнае’ (ЗНС, СПЗБ), ‘спрачацца’ (Сцяшк.) < *vaitoti* ‘стагнаць, скардзіцца’; *зу;’рзаць, зу;’рзіць* ‘бубніць, бурчаць’ (СПЗБ) < *zurʔzti*; *кі;’ркаць* ‘гаварыць’ (МДСГ) < *kirʔkti* ‘крычаць (аб гусях)’; *кя;’ўкнуць* экспр. ‘падаць голас, абазвацца’ (СПЗБ) < *kiaukteletī*; *лёмзаць, лэ;’мзаць* ‘балбатаць, гаварыць абы-што’ (ЗНС, Сцяшк., Сл., СПЗБ) < *lemzyti*; *ля;’йдзіць, ле;’йдзіць* ‘гаварыць недарэчнае, пляткарыць’ (СПЗБ) < *leiḷdinti*; *майна;’чыць* ‘гаварыць абы-што’ (ЖС), ‘маніць’ (СПЗБ) < *mainuti* ‘мяняць’; *малдзі;’ць* ‘гаварыць адно і тое ж, бубніць’ (СПЗБ) < *maldy;’ti* ‘паломнічаць’; *мі;’каць* ‘неразборліва гаварыць’ (Нас., Шат.) < *myʔkti*; *шэ;’ўкаць* ‘невыразна гаварыць’ (СПЗБ) < *šaukoti* ‘крычаць’;

б) фізіялагічную дзейнасць чалавека, стан яго здароўя: *апінню;’пнуць, абпінню;’пціць* ‘абвіснуць, задрамаўшы’ (СПЗБ) < *arʔniupḷti* ‘схіляцца’; *зю;’рыць* ‘убачыць’ (Касп.) < *žiū̯ rē;’ti* ‘бачыць’; *ке;’ркаць* ‘цяжка дыхаць’ (Сцяшк., Сл.) < *kerkti* ‘кракаць’; *кля;’ваць, кле;’ваць* ‘хварэць, ледзьве дыхаць’ (СПЗБ, НЛ, ЖС) < *klēʔvoti*; *кніце;’ць, кныце;’ць* ‘балець, ныць’, ‘сварбець і балець’, ‘карпець’ (СПЗБ) < *kniteti*; *ле;’мза;’ць* ‘неапетытна, павольна есці’, ‘румзаць’ (ТС) < *lemzti*; *ліне;’ць* ‘вельмі хварэць, ледзь жыць’ (СПЗБ) < *leipe;’ti* ‘млець’; *мірга;’ць* ‘маргаць, падморгваць’ (Нас., Шат., Касп., СПЗБ) < *mirginti* ‘рухаць’; *му;’гаць* ‘есці, гучна сёрбаючы’ (НЛ) < *mugo;’ti*; *шпа;’ргацца* ‘кідацца, нервавацца’ (СПЗБ) < *spirge;’ti*;

г) паводзіны чалавека, яго ўчынкі: *гіле;’ць* ‘свавольнічаць, гарэзаваць, дурэць’ (СПЗБ) < *giliuti* перан. ‘шалець’; *ке;’знуцца* ‘капрызіць, непакоіцца’ (СПЗБ) < *kēi zotis*; *ке;’рыць* ‘піць, гуляць’ (Нас.) < *gē;’rti, gegio;’ti*; *кні;’жыць* ‘капрызіць, плакаць’ (СПЗБ) < *knigždeti*; *ляпе;’зіць* ‘беспадстаўна настойваць на сваім’ (СПЗБ) < *lepē zinti* ‘корпацца, кешкацца’, *ру;’піць* ‘турбаваць, хваляваць’ (СПЗБ) < *ru̯ petī*;

д) рух, перамяшчэнне ў прасторы: *абжарга;’ць* ‘сесці вярхом на каня’, ‘асядлаць’, ‘пераступіць што-небудзь’, ‘абсесці вакол чаго-н.’ (СПЗБ, НС, НЛ) < *arʔerʔgti*; *валдава;’цца* ‘мітусіцца, варушыцца, хістацца’ (СПЗБ) < *valdy;’tis* ‘трымаць раўнавагу’; *варазгіня;’ць* ‘хістацца’ (СПЗБ) < *varaizgy;’tis* ‘хадзіць, хістаючыся’; *дэ;’чыць* ‘кročыць, ісці напраткі’ (СПЗБ, СГЦР) < *dēti* ‘хутка рабіць’; *жэ;’ргаць, жа;’ргаць* ‘пераступаць праз каго, што-н.’, ‘пералазіць’, ‘ступаць, кročыць’ (СПЗБ) < *ž erʔgti*; *клы;’баць, клы;’паць, клы;’гаць* ‘кульгаць’ (СПЗБ, Сцяшк., ЖС, НС) < *klypti, klibeti*; *кі;’рзаць* ‘павольна ісці’ (СПЗБ) <

kirʔzinti; *лапану*; 'ць 'пабегчы, ірвануць, паспяшацца' (НС) < *lapano*; 'ti 'бегчы'; м э; 'лдацца 'валтузіцца' (СПЗБ) < *ma*; 'ltis;

е) працоўнае дзеянне: *бо*; 'йсаць 'калаціць, абмалочваць' (СПЗБ) < *paistyti*; *дарня*; 'ць, *дарыня*; 'ць 'аддзяляць валакно ад кастрыцы', 'скрэбці, чысціць' (СПЗБ) < *darinēti* 'патрашыць'; *ке*; 'рзаць 'вязаць' (СПЗБ), 'плесці (лапці, кораб), не вельмі ўмеючы' (Янк.Ш); *ге*; 'рзаць 'падплятаць' (СПЗБ) < *kerzoti*; *ке*; 'шкацца 'корпацца' (Нас., Бяльк., СПЗБ) < *teške*; 'ntis 'плёскацца', лат. *keška* t ; *кні*; 'паць экспр. 'вязаць' < *knyʔroti* 'крапатліва працаваць'; *ко*; 'шкацца 'пароцца, займацца дробнай хатняй справай'; 'марудзіць, калупацца' (Цых.), 'марудна рабіць што-н.' (СПЗБ) < *ko*; 'škytis 'капацца'; *кро*; 'штаць экспр. 'корпацца, марудзіць' (СПЗБ) < *krapšty*; 'tis; *ку*; 'рстацца 'корпацца, марудна рабіць' (СПЗБ) < *kuʔrstyti* 'паліць у печы'; *лу*; 'кшчыць 'ачысціць ад лупін' (СПЗБ) < *lyʔkštyti*; *муглёваць* 'рабіць няспешна, памалу' (ТС) < *moʔglinti*, *mū glinti* 'ісці, цягнуцца'; *ссуво*; 'рыць 'злыгаць, звязаць (коні)' (СПЗБ) < *suve*; 'rti 'нанізаць';

ж) фізічнае ўдзеянне або дзеянне чалавека: *гні*; 'баць, *гняньбі*; 'ць 'шчыпаць, сціскаць' (СПЗБ) < *gny*; 'bti 'шчыпаць'; *згры*; 'нціць 'украсці' (СПЗБ) < *sugrje bti* 'схапіць'; *ке*; 'ўзаць 'пэцкаць, брудзіць, мазаць' (Шат., СПЗБ), 'мыць з большага' (ТС) < *kiʔzoti* 'мазаць, пэцкаць', *ко*; 'кшнуць, *ко*; 'ўшнуць экспр. 'ударыць, выцяць' (СПЗБ) < *ka*; 'ukšnoti; *мэ*; 'нтаць 'пераварочваць, разглядаць' (Сцяшк., Сл., Цых.) < *meʔntyti* 'мяшаць, перамешваць'; *пурля*; 'ць экспр. 'кідаць' (СПЗБ) < *purlio*; 'ti 'рваць, дзерці'; *све*; 'рыць 'адцягваць' (СПЗБ) < *sverʔti*; *ссуло*; 'таць 'стаптаць' (СПЗБ) < *sulo*; 'tis 'сачыцца'; *шна*; 'ргаць 'кідаць чым-н., шыбаць, шпурляць' (СПЗБ) < *spirgēti* 'кідацца';

з) працэс утварэння гукаў жывой або нежывой прыроды: *бружджэ*; 'ць 'звінець, гудзец' (СПЗБ) < *bruzdēti*; *ге*; 'ргаць 'гагатаць' (СПЗБ) < *ge*; 'rgēti; *ке*; 'ркаць 'гагатаць' (СПЗБ) < *kerʔkti* 'кракаць'; *кі*; 'рхаць 'пець пісклявым голасам (пра маладых пеўнікаў)' (СПЗБ) < *kirkʔauti*; *кя*; 'ўкаць 'мяўкаць' (СПЗБ) < *kia*; 'ukʔioti 'гучна крычаць'; *кру*; 'нуць 'каркнуць' (Нас.) < *krunʔki*; *сніне*; 'ць 'шыпец' (пра гадзюку)' (СПЗБ) < *šnyʔrʔsti*; *чэ*; 'каць 'стракатаць (пра сароку)' (СПЗБ) < *ʔ eke*; 'nti; *ні*; 'шкаць 'грымець' (СПЗБ) < *ruʔketi*; *суджэ*; 'ць 'насоўвацца з шумам, ветрам (пра хмару)' (СПЗБ) < *šiugʔdēti* 'шастаць'; *трупце*; 'ць 'бразджаць', 'хрустаць, храбусцець', 'скрыпец' (СПЗБ) < *trupʔti* 'сыпацца';

і) рух жывёл або іх фізіялагічны стан: *кніжэ*; 'ць 'мітусліва рухацца ў розных напрамках', 'гусці, кружыцца' (СПЗБ) < *gniʔzēti*; *ко*; 'шкацца 'капацца, грэбціся (пра курэй)' < *keškytis*; *мо*; 'ўрыць 'знаходзіцца ў стане панурасці, абыякавасці' (пра жывёлу)' (ТС) < *mauro*; 'ti 'раўці'; *пурзо*; 'ліцца 'неахвотна есці (пра жывёлу)' (СПЗБ) < *purzlo*; 'ti; *суло*; 'таць 'мачыць слюной, лізаць (пра жывёлу)' (СПЗБ) < *sulo*; 'tis 'сачыцца'; *шму*; 'ліцца, *шмуля*; 'ць 'церціся аб што-н. (пра жывёлу)' (СПЗБ) < *šmulʔenti* 'церці, націраць';

к) стан прадмета або фізічны працэс: *бляўце*; 'ць, *блёўц*; 'ець 'ільсніцца', 'трэсціся', 'адвісаць', 'блішчаць, пералівацца рознымі колерамі' (СПЗБ) < *bliʔkti*; *зглю*; 'сці 'аслізнуць' (СПЗБ) < *suglisti*; *ку*; 'рстацца 'дыміць, тлець (пра

сырыя дрэвы) (СПЗБ) < kurĭstīti ‘паліць у печы’; *пукча; ‘ць, пукчэ; ‘ць* ‘брадзіць’ (СПЗБ) < pukšē; ‘tī.

Нешматлікай з’яўляецца група рэгіянальных прыметнікаў балтыйскага паходжання. Адны з іх адлюстроўваюць фізічную характарыстыку прадметаў або жывых істот: *а; ‘палы* ‘круглы’ (Гр.) < aPralas, aPralias; *бі; ‘здрыс, бі; ‘здра* ‘бясхвосты’ (СПЗБ) < bizdrys; *ке; ‘ршы* ‘пярэсты’ (СПЗБ) < kePršis; *ло; ‘нкі* ‘дугападобны, паўкруглы’ (СПЗБ) < lankasĭ ‘выгнуты’; *ся; ‘дравы, ся; ‘дровы* ‘халодны, сцюдзены’, ‘цвердаваты, ядраны’ (СПЗБ) < siaudrusĭ ‘гулкі, звонкі (ад холаду)’; *шу; ‘плы* ‘спарахнелы, чарвівы’ (СПЗБ) < šiurusĭ; іншыя апісваюць знешні выгляд, стан здароўя чалавека: *кірза; ‘ты* ‘кірпаты’ (ДСЛ) < kirPzti; *кльш а; ‘вы, кліша; ‘вы* ‘касалапы, крываногі’ (СПЗБ, ДСЛ) < klišas; *ку; ‘шлы* ‘блізарукі, сляпы’ (СПЗБ) < kuĭšlas; *са; ‘тый* ‘укормлены’ (СПЗБ) < sotū s; *чэ; ‘злы* ‘худасочны, худы’ (СПЗБ) < č ePž as, *ке; ‘злыPs*; або рысы яго характару, паводзін: *наві; ‘длівы, наві; ‘дны* ‘прагны’, ‘зайздросны’ (СПЗБ) < ravyPdas ‘зайздрасць’; *ру; ‘нкі* ‘клапатлівы, старанны’ (Касп.), *ру; ‘нны* ‘дбайны, ашчадны’ (СПЗБ) < rū pnus.

Прааналізаваныя вышэй балтызмы запазычваліся ў беларускія гаворкі ў розныя перыяды іх функцыянавання. Праблема вылучэння і даследавання розных храналагічных пластоў балтызмаў (праславянскага, праўсходнеславянскага і ўласна беларускага), узятая ў анкеце да зборніка “Лексічныя балтызмы ў беларускай мове”, з’яўляецца нявырашанай і да гэтага часу, паколькі не распрацаваны крытэрыі адноснай храналогіі балтызмаў.

Таму храналагічная класіфікацыя балтызмаў, як і іншых запазычанняў, праводзіцца ў рабоце ўмоўна, шляхам размежавання даўніх (зафіксаваных у помніках старабеларускай пісьменнасці) і больш позніх запазычанняў з балтыйскіх моў.

Як адзначаюць даследчыкі, у эпоху старабеларускай пісьменнасці балтызмы (respіce літуанізмы) траплялі ў першую чаргу ў народна-дыялектную, а праз яе – у літаратурную мову [30, с. 9-17; 71, с. 145-150]. Гэта была параўнальна невялікая група слоў гаспадарча-бытавога выкарыстання, якія запазычваліся вусным шляхам у выніку непасрэдных кантактаў суседніх народаў. Большасць з літуанізмаў, як заўважае А.М. Булыка, (тыпу *бонда, деготь, дурвань, дойлідь, клуня, ковшь, куль, пуня, свирень, склють, стирта, торпь* і інш.) ‘дзякуючы паўсямеснаму выкарыстанню ў бытавой і гаспадарчай сферай характарызавалася шырокім ужываннем у пісьменнасці, асабліва ў помніках дзелавых жанраў. Трывала замацаваліся ў мове помнікаў і многія літуанізмы з больш вузкім арэалам распаўсюджвання: *евья, ендова, клоймь, крушня, кульша, кумць, милта, оруд, пакуле, примень, роисто, скилондь* і інш’ [29, с. 135-136]. Акрамя таго, у помніках, асабліва напісаных на літоўскай этнічнай тэрыторыі, адзначаюцца асобныя рэдкія літуанізмы, якія ў далейшым не замацаваліся ў лексічным складзе старабеларускай мовы (тыпу *кветмежь* ‘сумесь пшаніцы з ячменем’, *режкгали* ‘канцы зямельнага ўчастка’, *шостаиня* ‘шостая частка чаго-н.’, *ошвиникь* ‘служба конюхам’, *дексня* ‘выпаленае месца’, *пиртикя* ‘невялікая гаспадарчая

пабудова’, *лонкеля* ‘невялікі луг ля ракі’, *ситува* ‘глыбокае месца ў рацэ’ і інш. [59].

У беларускіх гаворках ужываецца параўнальна невялікая група даўніх балтызмаў (29 сл. – 5,6%): *алёс, аруд, балтушнік, бонда, буч, ванчос, венцер, дзірван, дойд, дырса, дзякло, еўня, клуня, коўш, крушня, куль, кумпяк, мілта, пакуле, прымен, пуня, пур, роіст, свіран, сцірта, шкілёндзя, тарпа, яндоўка*.

Як сведчаць гістарычныя лексікаграфічныя крыніцы, асобныя балтызмы былі запазычаны ў беларускую мову не пазней XV ст.: *бонда, ванчос, дзякло, дойд, коўш, роіст, свіран, сцірта*, XVI ст.: *аруд, балтушнік, віціна, дзірван, еўня, дырса, клбан, клуня, кумпяк, куль, кульша, мілта, пакулле, пелька, прымен, пуня, скілонд, склюд, яндоўка*, XVII ст.: *алёс, атоса, буч, венцер, пура*. Адзінкавыя балтызмы ўпершыню былі зафіксаваны толькі ў першай палавіне XIX ст. – *гнібіць, кукса, раўгеня, рэзгіны, шаколіны* і інш. (Нас.).

Неабходна адзначыць, што факт адсутнасці той ці іншай лексемы ў старажытных пісьмовых помніках яшчэ не сведчыць аб тым, што гэтыя слова было неведома ў адзначаны перыяд. Па сваім значэнні і функцыянальнай ролі балтызмы адносіліся да народна-гаспадарчай, бытавой сферы, якая слаба адлюстроўвалася ў помніках старабеларускай мовы. Таму некаторыя запазычаныя маглі і не зафіксавацца ў помніках, паколькі засвойваліся ў першую чаргу народна-дыялектнай мовай, а праз яе пранікалі ў пісьменнасць. Так, напрыклад, у асобных выпадках слоўнікі старабеларускай мовы адзначаюць вытворныя лексемы, тады як зыходнае слова балтыйскага паходжання адсутнічае ў іх: *торпіна* (ДЗ) пры адсутнасці *торп, жлукчене* (Ябл.) (*жлукта* не зафіксавана).

Асноўную масу дыялектных балтызмаў можна лічыць познімі запазычаннямі, паколькі яны ўпершыню занатаваны ў лексікаграфічных крыніцах XX ст. Асобныя з іх пашыраны на значнай тэрыторыі, але большасць сканцэнтравана ў гаворках паўночна-заходняй Беларусі, якія з’яўляюцца месцам шматвяковых інтэнсіўных кантактаў беларускай мовы з балтыйскімі, і ў першую чаргу з літоўскай. Менавіта таму тут ужываецца значная колькасць балтызмаў, якія маюць абмежаваную тэрыторыю выкарыстання. ‘У большасці выпадкаў яны захоўваюцца ў мове старэйшага пакалення ў значна славянізаваным выглядзе пры зацяжненні першаснага значэння’ [108, с. 10-11].

Такім чынам, тэматычная класіфікацыя балтызмаў, якая адлюстроўвае іх разнастайныя дэнататыўныя сувязі, паказвае, што ў асноўным яны называюць канкрэтныя рэаліі паўсядзённага ўжытку і адносяцца да народна-гаспадарчай сферы дзейнасці. Многія балтызмы належаць да народна-тэрміналагічнай і прафесійнай лексікі і маюць спецыяльнае выкарыстанне. Сярод агульнаўжывальных балтызмаў самую значную па колькасці групу ўтвараюць канкрэтна-прадметныя назвы, звязаныя з паўсядзённым абыходкам народа. Вызначаюцца таксама ў колькасных адносінах назвы асобы і адзення, для якіх характэрна ярка выражае экспрэсіўнае адценне.

Запазычванне пэўнай часткі балтызмаў было матывавана неабходнасцю намінацыі адпаведных рэалій народна-гаспадарчага ўжытку, звязаных з этнакультурнымі асаблівасцямі жыцця беларусаў паўночна-заходняга рэгіёна.

Лексіка балтыйскага паходжання з'явілася таксама актыўнай крыніцай папаўнення экспрэсіўна-эмацыянальных лексічных рэсурсаў народнай мовы.

З'яўленне значнай колькасці рэгіянальных балтызмаў у лексічнай сістэме гаворак паўночна-заходняй Беларусі было абумоўлена міжмоўнымі кантактамі літоўскага і аўтахтоннага насельніцтва гэтага рэгіёна.

Адметнай асаблівасцю балтызмаў з'яўляецца тое, што запазычванне многіх з іх у беларускія гаворкі суправаджалася дадатковай славянскай афіксацыяй.

Балтызмы, як і запазычанні з іншых моў, актыўна засвойваліся народна-дыялектнай мовай, аб чым сведчыць тое, што больш чым трэць іх вар'іравала знешнюю форму і развіла семантычны патэнцыял. Так, 33,6% балтызмаў у працэсе адаптацыі набылі варыянтныя формы, 32,03% – развілі вытворныя значэнні, падвергліся полісемантызацыі.

Параўнальна невялікая частка балтызмаў (14,25%) рэалізавала свае дэрывацыйныя здольнасці, удзельнічала ў працэсе словаўтварэння і набыла вытворныя намінацыйныя адзінкі.

Семантыка большасці балтызмаў (78,1%) супадае з этымонамі, што тлумачыцца як непасрэдным шляхам, так і параўнальна познім часам запазычвання многіх з іх.

РАЗДЗЕЛ 1.4. ЛАЦІНІЗМЫ

Словы лацінскага паходжання складаюць даволі значную групу у агульным складзе народна-дыялектных запазычанняў (428 сл – 13,75%). Многія з іх былі запазычаны яшчэ ў старажытнасці. Як адзначаюць даследчыкі старабеларускай мовы, латынь стала пашырацца на Беларусі амаль адначасова з польскай мовай. Спрыяльныя ўмовы для пашырэння латыні стварыліся ў XVI ст., калі літоўская шляхта, якая падтрымлівала легенду аб сваім рымскім паходжанні і лічыла латынь роднаснай літоўскай мове, імкнулася замяніць афіцыйную беларускую мову латынню. У падтрымку латыні выступілі літоўскі гісторык Міхалон Літовец у нататках 1550 г., віленскі бургамістр Аўгусцін Ратунд, аўтар 'Хронікі Літвы' (1576 г.), напісанай на лацінскай мове. У прадмове да перакладу Літоўскага статута на лацінскую мову Ратунд рэкамендаваў увесці латынь ва ўжыванне ва ўсіх сферах грамадскага жыцця. У гэты ж час у Вільні было адкрыта вучылішча езуітаў, дзе праводзілася навучанне лацінскай мове [27, с. 9; 70, с. 30].

Лацінская мова выкарыстоўвалася на працягу доўгага часу ў дыпламатычнай перапісцы з замежнымі краінамі ў адпаведнасці з заходнеўрапейскай традыцыяй эпохі Сярэднявечча.

Але найбольш важным фактарам, які садзейнічаў распаўсюджанню латыні на Беларусі ў другой палавіне XVI ст., з'явілася інтэнсіўная паланізацыя грамадскага і культурнага жыцця беларускага народа. Лацінская мова, як вядома, у палякаў у гэты час ужо выкарыстоўвалася ў розных сферах жыцця. Таму ў час Рэчы Паспалітай многія юрыдычныя дакументы пісаліся на лацінскай мове. З к. XVI ст., на працягу некалькіх стагоддзяў, на тэрыторыі Беларусі дзейнічала значная колькасць польскіх друкарань езуітаў, кальвіністаў, базіліян,

дамніканцаў, кармелітаў, францысканцаў у Вільні, Любчы, Ашмянах, Бялынічах, Гродна, Мінску, Слоніме, Слуцку, Полацку і іншых беларускіх гарадах, якія выдавалі навуковую і рэлігійную літаратуру на лацінскай мове. Латынь выкарыстоўвалася ў гэты час і ў сістэме адукацыі. Яна вывучалася не толькі ў каталіцкіх і ўніяцкіх, але пазней і ў праваслаўных брацкіх школах.

Усе гэта абумовіла значную ўдзельную вагу лацінізмаў у слоўнікавым саставе старабеларускай мовы, – яны складалі ў ёй другую групу пасля паланізмаў [71, с. 104].

Складаным пытаннем з’яўляецца вызначэнне шляхоў запазычвання лацінізмаў у беларускую мову. Надзвычай шырокае распаўсюджанне латыні ў еўрапейскіх народаў сярэднявечковай эпохі абумовіла пасрэдніцтва іх моў пры запазычванні лацінізмаў славянскімі мовамі. Так, у старабеларускую мову лацінізмы найчасцей засвойваліся праз польскую мову, у якую яны, як правіла, запазычваліся з нямецкай, чэшскай, а пазней і непасрэдна з сярэднявечковай латыні [71, с. 104].

Неабходна адзначыць, што ў працэсе пашырэння лацінскай мовы ў галіне справаводства і адукацыі некаторыя лацінізмы засвойваліся старабеларускай мовай непасрэдна з сярэднявечковай латыні. Гэта была пераважна юрыдычная, сацыяльна-эканамічная і канцылярская лексіка. Абмежаваныя кніжнай сферай ужывання, такія лацінізмы мала пашыраліся ў вусным ужытку і рэдка засвойваліся народна-дыялектнай мовай.

Некаторыя запазычванні, пераважна канкрэтна-прадметнага зместу, ‘яшчэ ў старажытнасці ўвайшлі ў вусны ўжытак шырокіх колаў насельніцтва’, дзе яны захаваліся да нашага часу [87, с. 231].

Шматлікія лацінізмы былі паўторна або ўпершыню запазычаны ў беларускія гаворкі пазней, у XIX, XX ст.ст. Засвойваліся яны народна-дыялектнай мовай, як правіла, ‘заходнім’ шляхам, праз польскае пасрэдніцтва, што было абумоўлена выключным распаўсюджаннем лацінізмаў у польскай мове [189, с. 114].

Адметнай асаблівасцю большасці лацінізмаў з’яўляецца іх шматступенны шлях засваення ў беларускія гаворкі. Бліжэйшай мовай-пасрэдніцай, як ужо ўказвалася, была польская мова, у якую аналізуюцца лацінізмы засвойваліся праз мовы народаў заходне-еўрапейскіх краін – нямецкую, французскую, італьянскую і інш. Многія з іх былі ўтвораны ў гэтых мовах на аснове лацінскіх каранёў. Таму ў некаторай ступені іх можна аднесці да лацінізмаў толькі ўмоўна, улічваючы зыходную форму этымона.

ЛЕКСІКА-ТЭМАТЫЧНАЯ КЛАСІФІКАЦЫЯ ЛАЦІНІЗМАЎ

Дыялектная лексіка лацінскага паходжання, як і запазычванні з іншых моў, даволі разнастайная паводле тэматычнай прыналежнасці. Яна ахоплівае шырокае кола прадметаў і паняццяў, звязаных з разнастайнымі інтарэсамі народнага жыцця. Выключную большасць лацінізмаў складаюць назоўнікі, сярод якіх ў першую чаргу вылучаюцца канкрэтныя найменні.

У складзе канкрэтнай лексікі выдзяляюцца асабовыя назвы, якія з'яўляюцца даволі значнымі па колькасці і разнастайнымі па семантыцы. Яны: а) называюць асобу па роду заняткаў, віду дзейнасці, прафесіі або займаемай пасадзе: *аблака*; 'т 'адвакат' (Касп.) < пол. *adwokat* < лац. *advocatus*; *ампіра*; 'тар 'імператар' (СБК) < стпол. *imperator* < лац. *imperator*; *анжыне*; 'р, *ніжыне*; 'р 'інжынер' (СГЦР, ДСБ) < пол. *inżynier* < фр. *ingenieur* < лац. *ingenium* 'здольнасць, розум'; *апліка*; 'нт 'вучань пры адвакаце ці землямеры', 'пісец, звыш штата прыняты ў канцылярыю' (Нас.) < пол. *aplikant* 'стажор-юрыст' < лац. *applicans, ntis* 'прыстаўлены, падначалены'; *бакаля*; 'р 'дзяк, дзячок', 'школьны настаўнік' (Нас.) < стпол. *bakalarz* < слац. *baccalaureus*; *веціна*; 'р, *віціна*; 'р 'ветэрынар' (Сцяшк., МДСГ, ДСЗ, МММГ-74, Цых.) < ням. *Veterinar* < лац. *veterinarius*; *ганара*; 'л 'генерал' (СБК, 50) < стпол. *general* < лац. *generalis* 'агульны, галоўны'; *дарэ*; 'ктар 'дамашні настаўнік' (Касп.) < стпол. *dyrektor* < слац. *direktor* 'кіраўнік'; *д*; 'хтар 'доктар' (Сцяшк.), *дахту*; 'рка, *дохто*; 'рка, *дохто*; 'рка 'жанчына-доктар' (ДСБ) < пол. *doktor, doktorka* < лац. *doctor* 'настаўнік'; *каміса*; 'р, *кыміса*; 'р, *камыса*; 'р 'кіраўнік справамі ў панскім двары, адміністратар, радца' (СГЦР, Бяльк.) < пол. *komisarz* < ням. *Kommissar* < слац. *commisarius* < лац. *committo* 'даручаць'; *ка*; 'нтар 'галоўны пеўчы ў синагозе, арганіст у пратэстантскай царкве' (Цых.) < стпол. *kantor* < лац. *cantor* 'спявак, музыкант'; *квэ*; 'стар 'жабрак, які хадзіў па людзях з бібліяй' (Цых.) < пол. *kwestor* 'квестар' < лац. *guaeator* 'казначэй'; *кле*; 'рык 'семінарыст' (СПЗБ) < пол. *kleryk* < лац. *clericus* 'духоўны'; *кунду*; 'ктар 'работнік, які прадае білеты ў аўтобусе, наглядае за парадкам ў ім' (СГЦР) < пол. *konduktor* < лац. *conductor* 'праваднік'; *левізо*; 'р 'рэвізор' (Нас.) < стпол. *rewizor* < лац. *revisor* < *revidere* 'пераглядаць'; *лянда*; 'р, *альянда*; 'р 'гаспадар карчмы, якая аддаецца ў арэнду' (Нас.) < стпол. *arendarz* < слац. *arendarius*; *мішч* 'майстар' (СПЗБ) < стпол. *mistrz* < свням. *meister* < лац. *magister* 'настаўнік, кіраўнік'; *музыкус* 'мастак-музыкант' (Нас.) < пол. *muzykus* < слац. *musicus*; *пасэ*; 'сар 'арандатар' (Шат.) < стпол. *posesor* < лац. *possessor* 'уладальнік, уласнік'; *сакваста*; 'тар 'службовая асоба пры панскай Польшчы, якая збірала з сялян падаткі' (Цых.) < пол. *sekwestrator* 'судовы выканаўца' < лац. *sequestrator* 'які служыць памехай'; *спецыялі*; 'ста 'спецыяліст' (СПЗБ) < пол. *specjalista* < лац. *specialis* 'асаблівы, адметны'; *фа*; 'ктар, *фа*; 'ктор 'пасрэднік', 'сват' (СПЗБ), 'пасрэднік пры продажы каня' (НС) < стпол. *faktor* або ням. *Faktor* 'пасрэднік' < слац. *factor* 'стваральнік';

б) абазначаюць асобу паводле яе паводзін, учынкаў, рыс характару: *ама*; 'тар 'круцель' (НС) < пол. *amator* 'прыхільнік, ахвотнік' < лац. *amator*; *амбі*; 'т 'ганарлівец', 'паважны чалавек' (Нас.) < пол. *ambit* 'ганарлівасць' < лац. *ambitus* 'пыхлівасць', 'хвальба'; *анікула*; 'т 'скупы' (Касп.) < лац. *opitulatus* 'які аказвае падтрымку'; *асэ*; 'сар 'чалавек, які любіць камандаваць' (НС), 'валадар, фанабэрлівы чынуша' (НС) < стпол. *asesor* < лац. *assessor* 'памочнік суддзі і прэтара'; *бе*; 'стыя, *бе*; 'сця, *бэ*; 'стыя 'нягоднік' (Нас., ТС), 'абманшчык, хітрун, жэўжык' (НЛ), *бэ*; 'стынь 'бессаромнік, нахабнік' (Сцяшк.), *бясці*; 'к 'несур'ёзны чалавек' (МАСМ) < пол. *bestia, bestja* < лац. *bestia* 'звер, жывёла'; *візіта*; 'нт 'наведвальнік' (КТС) < пол. *wizytant* < лац. *visitans, ntis*; *валанты*; 'р 'бадзяга,

лодыр' (Нас.) < англ. volunteer 'добраахвотнік' < лац. voluntarius; *вар'я; 'т* (Шат., Касп., Сцяшк.) < пол. warjat < лац. variatus 'зменены'; *пасія; 'н* 'люты чалавек' (НЛ, ДСБ) < пасія < лац. passio 'страсть, афект'; *пасіяна; 'т* 'запальчывы, злы' (Нас.) < пол. pasjonat < лац. passio, onis 'моцнае пачуццё, афект'; *пракура; 'т* 'хітрун' (Нас.) < пол. prokurat 'адвакат, павераны ў справах' < лац. procurator 'загадчык, распарадчык'; *рэшта; 'нт* 'арыштант' (Нас.) < пол. aresztant < слац. arrestans, ntis; *скрупула; 'т* 'гаспадар, які ўнікае ў кожную драбніцу' (Нас.) < пол. scrupulat 'акуратны чалавек, педант' < лац. scrupulum 'мера дробнай вагі'; *унія; 'т* 'шкоднік, свавольнік' (ДСЛ) < пол. uniata < лац. uniatu 'аб'яднаны'; *філю; 'т(а)* 'хітрун' (Нас.), 'гультай' (СПЗБ) < пол. filut 'штукар, свавольнік, хітрун' < фр. filou < лац. filum 'знешні выгляд, форма'; *фа; 'цат* 'франт, моднік' (Цых.) < пол. facet 'тып, асоба' < лац. facetus 'вытанчаны, грацыёзны';

в) характарызуюць фізічны стан чалавека: *вага; 'н* груб. 'вельмі здаровы, мажны чалавек' (ЖНС) < пол. wagant 'бадзяга' < лац. vagans, ntis; *інвалі; 'да* 'інвалід' (СПЗБ) < пол. inwalida < лац. invalidus 'бяссільны, нядужы'; *ку; 'рда, ку; 'рта* 'маларослы, нізкі' (НС, ДСЛ, СГЦР) < стпол. kurta < лац. curtus 'кароткі'; *ма; 'нька* 'ляўша' (Сцяшк.) < пол. manka < іт. mancatus 'знявечаны' < лац. mancus 'калека'; або яго знешні выгляд: *му; 'рын* 'негр, араб' (Нас., Цых.), 'чарнавалосы, смуглы чалавек' (ДСЗ) < стпол. murzyp < ням. Mohr < лац. maurus 'маўр'; *нэгр* (СПЗБ) < ням. Neger < лац. niger 'чорны, смуглы';

г) адзначаюць сацыяльнае становішча чалавека: *анціліге; 'нт* 'інтэлігент' (Касп.) < пол. inteligent або рус. интеллигент < лац. intelligens, ntis 'які разумее, ведае'; *магна; 'т* 'буйны феадал, памешчык'; 'багач' (Касп.), 'багаты чалавек' (МММГ-74, ТС) < пол. magnat < слац. magnates 'правадыр', 'прадстаўнік высокага саслоўя';

д) яго сямейныя адносіны: *байстру; 'к, бастру; 'к* 'пазашлюбнае дзіця' (Нас., Бяльк., Шат., Касп., Сцяшк.) < пол. bajstruk < свням. bastard < лац. bastardus; *фамі; 'ля, фамі; 'ля* 'сваяк, сваячка' (МММГ-74), 'радня, сваякі' (Сцяшк., СПЗБ., ЗНС), *хвяміля, хвямі; 'ля, хаміля, фамі; 'ля* 'прозвішча' (Бяльк., СБК, 365, МММГ-77, ТС, Касп., СПЗБ), 'сям'я', 'род' (СПЗБ) < стпол. familia 'род, сямейства' < лац. familia;

е) зносіны з іншымі людзьмі: *асустэ; 'нт, асустэ; 'нтка* 'званне, якое прысвойваецца хлопцу або дзяўчыне на час вяселля' (НСл) < пол. asyistent, asyistentka < лац. assistens, ntis 'памочнік'; *калежа; 'нка, каляжа; 'нка, куляжа; 'нка, коліжа; 'нка* 'сяброўка, таварышка' (СПЗБ, СГЦР, ДСБ) < пол. koleżanka < лац. collega 'таварыш, саслужывец'; *кампа; 'н, компа; 'н, конпа; 'н, кунпа; 'н* 'сябрук, таварыш, кампаньён' (Сцяшк., ТС, ЗНС) < пол. kompan < нар.лац. cum panis 'з хлебам'; *куле; 'га, голе; 'га* 'сябар, таварыш' (СПЗБ, ДСБ, НСл) < пол. kolega < лац. collega; *манігра; 'нт* 'эмігрант' (Цых.) < пол. emigrant < лац. emigrant, ntis 'які высяляецца'; *парсо; 'на* 'асоба' (Нас.), *парсу; 'на* 'фізіяномія' (ЛП) < стпол. persona, parsona, parsuna < лац. persona 'асоба';

ё) называюць асобу паводле рэлігійных або міфалагічных уяўленняў: *ма; 'тэр* 'матка боска' (Нас.) < лац. mater 'маці'; *люцы; 'нар, люцы; 'пер* 'нячыстая сіла,

д'ябал' (Нас., Бяльк., СГЦР, Цых.) < пол. *lucyfar* < лац. *lucifer* 'той, хто прыносіць святло'.

У асобную групу выдзяляюцца зборныя назвы людзей: *ба; 'нда* 'натоўп, грамада', 'шайка бандытаў' (СПЗБ), 'група, кампанія' (Сцяшк.), 'адна з каманд, якія ўдзельнічаюць у гульні' (НСл) < ням. *Vande* < іт. *banda* < слац. *banda*; *камп а; 'ня, кумпа; 'ня, кумпа; 'нія, кунпа; 'нія, кампа; 'нія* 'кампанія' (Сцяшк., ДСБ, ЧК П, 142, Бяльк., СПЗБ) < стпол. *kompanija* < нар.лац. *compania*; *капэ; 'лія, капэ; 'ля* 'гурт, дружына, кампанія' (Бяльк., Бір), 'група музыкантаў' (АБНП) < стпол. *kapella* 'капэла, аркестр' < ням. *Kapelle* < іт. *capella* < слац. *capella* 'козачка'; *ту; 'ра* 'група, партыя' (СПЗБ) < пол. *tura* 'тур, этап' < фр. *tour* 'паварот' < лац. *tornus* 'кругавы рух у танцы'.

Канкрэтна-прадметная лексіка прадстаўлена значнай колькасцю намінацый, якія абазначаюць разнастайныя прадметы паўсядзённага абыходку. У іх складзе вылучаюцца: а) назвы хатніх рэчаў, мэблі, бытавых прадметаў: *а; 'ргуш, а; 'ркгуш, а; 'ркуш* 'невялікі ліст паперы, шкла, бляхі, стандартны кавалак шыферу і інш.' (Нас., СПЗБ) < стпол. *arkusz* < лац. *arcus* 'дуга'; *кабза; 'кашалёк, торбачка для грошай* (Др.-Падб.) < пол. *kabza* < лац. *capsa* 'сховішча, футляр, скрыня'; *кам о; 'д(а), кумо; 'да* 'кухонная шафа' (СГЦР), 'камода' (СПЗБ, Сцяшк., Яруш.) < пол. *komoda* < фр. *commode* 'зручны' < лац. *commodus* 'зручны, спрыяльны'; *канаве; 'рт, кунве; 'рт, канверт, конве; 'рт* 'канверт' (Бяльк., Сцяшк., СПЗБ) < рус. *конверт* < фр. *souvert* 'закрыты' < слац. *covertum* < лац. *covertus* 'закрыты'; *ка; 'на* 'узорыстае пікейнае пакрывала на ложка' (ДСБ, ДСЗ, НЛСц, СПЗБ, Сцяшк.), 'лёгкае пакрывала, коўдра або прасціна' (Нас.) < пол. *кара* 'пакрывала', 'папона', 'рыза' < п.лац. *sarra* 'пакрыццё галавы', 'плашч з капюшонам'; *крэ; 'дэнс, крэ; 'данс, крэ; 'дас, крэ; 'дыс* 'шафа для посуду, буфет' (НСл, СГЦР, СПЗБ, ДСБ, СБК, 183) < стпол. *kredenz* < свням. *credenz* < іт. *credenza* 'давер, каштаванне напой і страў', 'сервант' < слац. *credentia*; *кура; 'нты* 'гадзіннік з мелодыяй' (Нас.) < пол. *kuranty* < фр. *cougant* 'бягучы' < лац. *currens,ntis*; *курты; 'на* 'занавеска' (СГЦР) < пол. *kurtyna* < іт. *cortina* < слац. *cortina* 'шпалеры, драпіроўка'; *лята; 'р(ня)* 'ліхтар' (ЗНС, Сцяшк., СПЗБ, Цых.) < стпол. *latarnia* < лац. *laterna*; *ма; 'т(а)* 'плечены з саломы кружок выціраць ногі' (НЛС), 'пляцёнка з саломы або травы для ўцяплення дзвярэй, завешвання вокнаў і інш' (Бяльк., Нас., Шат., ЛП, Сцяшк., ТС, СПЗБ) < пол. *mata* < іт. *matta* < лац. *matta* 'цыноўка'; *навілён(ы)* 'заслона, полаг' (Касп.), 'шырма' (СПЗБ) < пол. *rawilon* 'балдахін' < лац. *parilio* 'палатка, шацёр'; *ра; 'дзіва, ра; 'дзіво* 'радыё' (МММГ-74, ДСЗ, Сцяшк., Цых.) < пол. *radio* < лац. *radio* 'выпраменьваю'; *футара; 'лік* 'футлярык' (СПЗБ), *футара; 'л* 'футляр' (БРС) < пол. *futeral* < нвням. *futeral* < слац. *fotrum, fotrale*; *шкату; 'ла* 'куфэрак, скрыначка' (Нас.) < стпол. *szkatuła* < іт. *scatola* 'скрынка' < слац. *scatula*;

б) назвы посуду і ёмістасцей: *бу; 'таль, бу; 'тэль, бу; 'тля* 'вялікая бутэлька' (Нас., Сцяшк., Шат., НЛС, СПЗБ, СГЦР, Касп.), 'лямпавае шкло' (Касп.) < пол. *butel* 'балон, бутэль' < фр. *bouteille* < слац. *butticula*, памянш. да *buttis* 'бочка'; *ке; 'ліх, келю; 'х, кі; 'ліх* царк. 'чаша' (Нас.), 'чарка, бакал' (Касп., НСл, СПЗБ), *келі; 'шак, кілі; 'шак, кіле; 'шок, кілі; 'шок, келі; 'шак, кіляшо; 'к, кялі; 'шак, клі; 'шок*

‘чарка’ (Нас., БКЭ, 196, Сцяшк., ДСБ, Касп., Бяльк., ЗНС) < стпол. kielich < ствням. chelih < лац. calix ‘кубак, бакал, чаша’; ку; ‘фа ‘двухдонная бочка мераю ў 40 вёдзер’ (Нас.), ‘бутыль’ (Касп.) < пол. kufa < свням. kuofe ‘чан, цэбар’ < лац. сура ‘бочка, дзежка’; мажджэ; ‘р(а), мажджы; ‘ра, мажча; ‘р, мажчы; ‘р, мажджэрык ‘металічная ступка’ (Нас., СПЗБ, СГЦР, МАСМ, Сцяшк., Сл., Касп., МДСГ), ‘гліняны посуд, у якім збіваюць масла, пякуць бабу’ (Касп.) < стпол. moździerz < свням. morsaere, ням. mörser < слац. mortarius ‘ступа, марціра’; паты; ‘нка ‘металічная талерка’, ‘дыскас’ (Нас.) < пол. patyna < лац. patina ‘міска’; пат э; ‘льня, патэ; ‘льна, патэ; ‘ліна, пэтэ; ‘льня, пятэльна ‘скаварада’ (Бяльк., Касп., Сцяшк., НЛС, СПЗБ), ‘бляха (у пліце)’ (Шат.) < стпол. patela, patelnia < слац. patella ‘скаварада, дробная каструля’; ро; ‘ндэль, ро; ‘ндаль, ро; ‘ндзель, ро; ‘ндзаль, лёндар, ло; ‘ндар ‘невялікая каструля з ручкай’ (ДСБ, МММГ-77, Янк. Мат., 158, ЗНС), ‘патэльна’, ‘чапяла’ (ДСБ), ‘вялікая эмаліраваная каструля для захавання прадуктаў харчавання’ (НЛС) < пол. gondel ‘кухонная пасудзіна’ < фр. rond < лац. rondo < rotundus ‘круглы, шаравідны’; сцізо; ‘рык, цызо; ‘рык ‘складны нож’ (НЛС, СБК, 184, Касп.) < пол. scyzoryk < фр. scizor < лац. scizorium;

в) розных відаў адзення і яго дэталей, упрыгожванняў, галаўных убораў, тканіны і пражы: арна; ‘мант, анра; ‘мант ‘арнамент’ (СГЦР, МММГ-74) < стпол. ornament < лац. ornamentum ‘упрыгожванне, узор’; бай ‘байка, від тканіны’ (СПЗБ, СГЦР), ба; ‘йка ‘матэрыя’ (Сцяшк.), ‘саматканая спадніца’ (Бяльк.) < пол. baja < гал., ням. Baai, Voi < лац. badius ‘светла-карычневы’; барэ; ‘т ‘берэт’ (СГЦР, НС) < пол. берет < фр. берет ‘баскская шапка’ < іт. berretta (ст. barrette) ‘каўпак’ < п.лац. birrum ‘халат з капюшонам’; вала; ‘н, вула; ‘н ‘фальбона’ (Касп., Сцяшк.) < пол. wolant < фр. volant < voler ‘лятаць’ < лац. volans, ntis ‘крылаты’; в э; ‘люм, вэ; ‘лін, вэ; ‘лян, вэ; ‘лянт, ва; ‘лян, ва; ‘лент, ва; ‘лянт, вэ; ‘лён, вэ; ‘лен, валь ‘вуаль, вэлюм’ (ЖС, СПЗБ, Сцяшк., ДСБ, СГЦР, ЗНС, МММГ-74, НС), ‘вясельная сукня’ (ДСЗ) < стпол. welum < лац. velum ‘пакрывала, занавес’; га; ‘біт ‘манаскае адзенне ўвогуле і асабліва ў каталіцкіх манахаў’ (Нас.) < стпол. habit < лац. habitus ‘адзенне, касцюм’; гумаля; ‘стка, гумаля; ‘ст ‘рызінка, якая выкарыстоўваецца ў адзенні’ (СГЦР, МММГ-74, Касп.) < пол. gumelastyka ‘рызіна’ < ням. Gummielastikum ‘каўчук’ < лац. gummi elasticum ‘камедзь’; і; ‘рха; ‘, ірша ; ‘ ‘вузкая палоска аўчыны, скуры, якая закладваецца ў шво кажуха, рукавіцы і інш. або нашываецца на кажух як упрыгожванне’, ‘аблямоўка’ (ДСБ, СПЗБ, ЛП, Бяльк., Сцяшк., Янк.І, Касп.), ‘шчацінне ў свіней на спіне’ (ЖНС) < стпол. ірча < свням. ірч < ствням. ігач ‘белая дублёная скура’ < лац. hircus ‘казел’; казая; ‘тка ‘куртка’ (НСл) < пол. kazyjatka < іт. casaca < слац. casaca ‘разнавіднасць убрання’; капэ; ‘люш, капалю; ‘ш, кыпалю; ‘ш, капалю; ‘ш ‘капалюш’ (СГЦР, Шат., Бяльк., НСл) < стпол. kapelusz < слац. capellus; кара; ‘лі, кра; ‘лі ‘пацеркі’ (Нас., Касп., СПЗБ) < стпол. kogale ‘каралы’ < іт. corallo < лац. corallium ‘чырвоны карал’; каўме; ‘р, коме; ‘р, комі; ‘р, камне; ‘р, комні; ‘р, комэ; ‘р, кумі; ‘р, кумні; ‘р, ковне; ‘р, каўні; ‘р, каўне; ‘р ‘каўнер’ (Шат., Касп., Сцяшк., СГЦР, МММГ-77, ДСБ, ЛП), ‘пояс спадніцы (фартуха)’, ‘борт’ (ЛП) < стпол. kołnierz < свням. kollier < фр. collier ‘калье’ < лац. collum ‘шыя’; ку; ‘рта ‘куртка’

(Нас., Бяльк.), ‘блузка, кофточка’ (СГЦР) < стпол. kurta < лац. curtus ‘кароткі’; *м*; ‘нталь, ма; ‘нтыль ‘лёгкая вопратка’ (Сцяшк., Сл.) ‘плашч’ (КЭС) < свням. mantel ‘паліто, плашч’ < лац. mantellum ‘покрыва, поцілка, абрус’; *ма; ‘нькі* ‘шарсцяныя рукавіцы з адным вялікім пальцам’ (ДАБМ, к.333), *ма; ‘нька* ‘муфта’ < іт. manica ‘рукаў’ < лац. manica ‘доўгі рукаў тунікі’; *маце; ‘ра, матэ; ‘рія, мат*; ‘рыя, маце; ‘рыя ‘тканіна, матэрыя’ (ДСБ, Нас., СГЦР, МАСМ, Бяльк.) < пол. materia < лац. materia ‘рэчыва’; *матэр’я; ‘л, мацер’я; ‘л* ‘тканіна’ (СПЗБ) < рус. материал < materialis ‘рэчыўны’; *паляры; ‘на* ‘шырокая круглая накідка на плечы, часам з капюшоном’ (Касп.), ‘шырокі каўнер’ (СПЗБ), ‘вышываная ўстаўка на грудзях у жаночай кашулі’ (НС) < пол. peleryna < фр. pelerine ‘плашч пілігрыма’ < лац. peregrinus ‘іншаземны, дарожны’; *пліс* ‘аксаміт’ (Бяльк.) < ням. Plisch < фр. peluche < лац. pilus ‘волас’; *па; ‘нцырка* ‘ватоўка’ (ДСБ), *спанцы; ‘рка* ‘верхняя жаночая кароткая вопратка’ (ТС) < пол. rancerz ‘панцыр’ < ням. Panzer < лац. rantex ‘бруха’; *па; ‘церка, па; ‘царкі, па; ‘церкі, пацёркі, па; ‘ціркі, па; ‘цюркі, па; ‘тэркі, па; ‘тыркі, па; ‘тэркі, пацёры* ‘каралі з бурштыну ці шкла’ (Нас., Шат., Касп., ЛП, ДСБ, ЖС), ‘сукаратка’ (БДС) < пол. racierz < чэш. rater < лац. Pater noster ‘ойча наш’; *сая; ‘н, сыя; ‘н* ‘верхняя святочная спадніца, сарафан’ (Нас.), ‘спадніца з даматканага сукна’ (Касп., ЛП) < стпол. sajan ‘святочнае адзенне’ < іт. sajone < лац. sagum ‘плашч’; *та; ‘лька* ‘вельмі тонкая пражка’ (Касп.), ‘стоненая частка ніткі’ (НС) < рус. талька < свням. tallige < іт. taglia ‘таль’ < лац. talea ‘абрэзак, саджанец’; *цю; ‘ніка* ‘від жаночага верхняга адзення’ (СПЗБ) < пол. tunika < лац. tunica ‘ніжняе хатняе адзенне рымлян без рукавоў’;

г) абутку: *шчыбле; ‘ты, шчабле; ‘ты* ‘чаравікі’ (Яўс., Касп.) < рус. штилеты < ням. Stiefelette < іт. estivale ‘летні абутак’ < лац. aestivalis ‘летні’;

д) прадуктаў харчавання, ежы, пітва: *акаві; ‘тка* ‘гарэлка, настоеная на карэннях’ (Нас.) < стпол. akwawita < лац. aqua vitae ‘жывая вада’; *бука; ‘та* ‘булка хлеба’ (Касп., Гар.) < пол. bukata < рум. bucata ‘кавалак’ < лац. buccata < бисса ‘шчака’; *вікт* ‘ежа, харчы’ (Гарб.) < стпол. wikt < лац. victus ‘сродкі харчавання’; *во; ‘цэт, во; ‘цат, о; ‘цат, о; ‘цот, о; ‘цэт, о; ‘цёт* ‘воцат’ (Нас., Шат., Бяльк., Касп., ДСБ, СПЗБ) < пол. ocet < лац. acetum; *гарба; ‘та, герба; ‘та* ‘чай’ (Сцяшк., СГЦР, Нас., Касп., Бяльк.) < пол. herbata, дыял. harbata < лац. herba thea ‘чайная трава’; *жэляты; ‘на* ‘жэлацін’ (СПЗБ) < пол. żelatyna < фр. gelatine < лац. gelatus ‘замерзлы’; *канфе; ‘ты, канхве; ‘ты* ‘цукеркі’ (СГЦР) < стпол. konfekt, ням. Konfekt або іт. confetto < лац. confectus ‘прыгатаванне’; *канцэ; ‘рвы* ‘кансервы’ (СГЦР) < пол. conserva ‘захоўванне’ < лац. conservare ‘захоўваць’, ‘берагчы’; *канпо; ‘т* ‘кампот’ (СГЦР) < пол. kompot < фр. compote < лац. compositus ‘састаўны, складаны’; *ленгамі; ‘ны, лягумі; ‘ны, люгамі; ‘нкі* ‘прысмакі, ласункі’ (Сцяшк., Сл., Цых.) < стпол. legumina ‘дэсерт’ < лац. legumina ‘стручковыя’; *ма; ‘ля; ‘с, мэ; ‘лес, ме; ‘лес, ме; ‘ляз, мэ; ‘ляз, ме; ‘люс* ‘штучны мёд’ (ДСБ), ‘патака’ (ДСЛ, ТС), ‘варэнне з яблык ці цукровых буракоў’ (ДСБ, НЛ), ‘павідла з гарбуза, груш, ягад’ (ЛП), ‘смажаная морква’ (Сцяшк., Сл), ‘цукеркі горшага гатунку’ (Нас.) < пол. melas(a) ‘патака’ < фр. melasse < лац. mel ‘мёд, салодкі сок’; *оле; ‘й, голі; ‘і, голі; ‘й, голы; ‘ва, улі; ‘й, лей* ‘канапляны алей’ (Нас.), ‘алей’ (ЖНС, ДСБ, МДСГ, СПЗБ) < лац. oleum.

У складзе канкрэтнай лексікі неабходна таксама адзначыць:

а) назвы будынкаў, памяшканняў і ўстаноў: *афіцы; 'на, ахвіцы; 'на, офіцы; 'на, охвіцы; 'на, ахвіці; 'на* ‘падсобнае памяшканне для служачых у панскім маёнтку’ (Нас., МММГ-74, СГЦР, СБК, 230) < пол. офісуна ‘флігель для дваровай службы’ < лац. officina ‘майстэрня’; *інспе; 'кты, ішне; 'кт, шпе; 'кты* ‘парнікі’ (СПЗБ, СГЦР, Цых.) < пол. inspektu < inspectus ‘назіранне, догляд’; *каплі; 'ца* ‘маленькая цэркаўка на могілках’ (Сцяшк., СПЗБ) < стпол. kaplica ‘бакавая частка касцёла’ < стчэш. kaplice < свням. kapelle ‘капліца’ < слац. capella ‘плашч’; *касцёл* ‘польскі каталіцкі храм’ (СПЗБ) < стпол. kościół < стчэш. kostel < ствням. kastel < лац. castellum ‘умацаванае месца, форт’; *клеба; 'нія, кляба; 'ня, плеба; 'нія* ‘памяшканне, дзе живе настояцель касцёла, царквы’ (Нас., СБК, 57, СПЗБ, Сцяшк., Цых.), ‘каталіцкі манастыр’ (Нас.) < стпол. plebania < klebania ‘дом парафіяльнага святара’ < слац. plebania; *кля; 'штар, кле; 'стор, кляшт о; 'р* ‘каталіцкі манастыр’ (Нас., ЖНС), ‘касцёл пры манастыры’ (Сцяшк., СБК, 368) < стпол. klasztor < свням. kloster ‘манастыр’ < слац. clostrum < лац. clostrum ‘закрытае месца’; *ку; 'хня* ‘памяшканне з печчу для гатавання ежы’ (Сцяшк., ЛП, СПЗБ) < стпол. Kuchnia < ствням. kuchine < лац. coquina; *мур* ‘мураваны будынак’, ‘мураваная сцяна вакол чаго-н.’ (Нас, СГЦР, ДСБ, СПЗБ, ТС, НЛС, Касп.) < стпол. mur < свням. mure < лац. murus ‘сцяна’; *растар; 'цыя* ‘рэстаран, закусачная’ (Сцяшк.) < пол. restauracja < лац. restauratio ‘падмацаванне, узнаўленне’; *ста; 'нца* ‘станцыя’ (ДСБ), *станцыя* ‘тс’ (СПЗБ) < пол. stacja, stacja < іт. stanza < лац. statio ‘паштовая станцыя’;

б) назвы будаўнічых матэрыялаў, частак пабудовы: *ко; 'пуль* ‘купал’ (Нас.), *ку; 'мпало* ‘купал (у царкве)’ (ТС) < пол. koryta < іт. cupola < лац. cup(r)ula ‘бакал, невялікая бочка’; *кра; 'та* ‘агароджа з рашоткі’ (Нас.), *кра; 'тка* ‘рашотка’ (Нас.), *гра; 'ты* ‘краты’ (НЛ), *гра; 'ткі* ‘рашотка’ (СПЗБ) < стпол. krata, grata < слац. crata, grata < лац. cratis ‘пляцёнка’; *маштэ; 'ля* ‘брус ці бервяно каля 72 см таўшчынёю’ (СПЗБ), *машта* ‘мачта’ (Бяльк.) < пол. maszt ‘мачта’ < свням. mast < лац. malus < *mazdos ‘мачтавае дрэва’; *паль, па; 'ля* ‘слуп’ (ЖНС), ‘бервяно, якое служыць апорай для розных пабудовы’ (СПЗБ, ДСБ, Нас.) < стпол. pal ‘паля, кол’ < свням. pfal ‘кол’ < лац. palus; *філя; 'р* ‘верх печы, на якім сядзяць, ляжаць’ (Сцяшк.), ‘шула’, ‘прасценак’ (СПЗБ) < пол. filar ‘калона, апора’ < ням. Pfeiler < лац. pila ‘слуп, паля’; *хунда; 'мент, хвында; 'міт, фунда; 'мент, фунда; 'мант, фунда; 'мэнт* ‘фундамент, аснова’ (ТС, МАСМ, СПЗБ) < стпол. fundament < лац. fundamentum.

У ліку іншых канкрэтных намінацый:

а) назвы зброі і амуніцыі: *арма; 'та, гарма; 'та, грыма; 'та* ‘пушка’ (Нас.) < стпол. armata, harmata < слац. armata < лац. armatus ‘узброены’; *бо; 'нба* ‘бомба’ (Касп.) < пол. bomba або рус. бомба < ням. Bombe < іт. bomba < лац. bombus ‘снарад, які гудзе’; *муні; 'цыя* ‘амуніцыя’ (НЛГ) < стпол. municuja < лац. munitio

‘умацаванне, узвядзенне фартыфікацый’; *хву; зія* ‘крэмянёвая гладкаствольная стрэльба’ (БКЭ, 58, КЖЧК, 309);

б) музычных інструментаў: *армо; нік, гармо; лік, гармо; нік, гармо; нія, гармо; ль, гармо; нь* ‘гармонія’ (Шат., Касп., Бяльк., МММГ-77, ДСЗ, СГЦР, СПЗБ, Цых.), ‘малы губны гармонік’ (ДСЗ) < ням. Harmonika < лац. harmonicus ‘гарманічны’.

Значную групу ўтвараюць лацінізмы, звязаныя з народна-гаспадарчай дзейнасцю чалавека. Гэта ў першую чаргу: а) назвы механізмаў, прыбораў, прылад працы, прыстасаванняў і іх частак, дэталей: *блака; тар* ‘лакатар’ (МММГ-77) < рус. локатор < англ. locator < лац. locare ‘размяшчаць’; *ка; нтар, ка; нтыр* ‘бязмен’ (Бяльк., Сцяшк., МАСМ, МДСГ), ‘гіра’ (Касп.), ‘мера вагі (2,5-3 пуды)’ (МДСГ) < стпол. kantar ‘вага ў 50 кг’ < асм.-тур. kantar ‘вага’ < ар. qintar < сгрэч. kentenarion < слац. centenarius ‘цэнтнер’; *ко; нпус, ко; нпыс* ‘компас’ (Бяльк.) < пол. kompas < фр. compas < слац. compassus; *ланке; тка* ‘пласцінка, якая ўжываецца пры пакладанні жывёл’ (Шат.) < ланцэт < фр. lancette < лац. lancea ‘піка, дзіда’; *ле; нта* ‘прылада для вымярэння даўжыні’ (Сцяшк.) < рус. лента < нвням. Linte ‘стужка’ < лац. linteum ‘палатно’; *нумаратар* ‘кляймо на лес’ (Сцяшк.) < пол. numerator < лац. numerator ‘лічыльнік’; *пэ; ндзаль, пэ; ндаль, пэ; ндэль, пэ; нзаль, пэ; ндзэль, пе; ндэль* ‘пэндзаль’ (Касп., СПЗБ, НЛС, Бяльк., Шат., Нас., Сцяшк., ДСБ) < пол. pędzel, pęzel < ням. Pinsel < лац. pinsellus; *стру; мант, стру; мент, стру; мэнт* ‘інструмент’ (Сцяшк., Цых., СПЗБ), ‘сталярскія прылады’ (ДСБ), ‘рамесніцкія прылады’ (Нас.) < пол. instrumentum < лац. instrumentum ‘прылада’; *цынтрыфу; га* ‘медагонка’ (Цых.) < пол. centryfuga < ням. Zentrifuga < лац. centrum ‘цэнтр’ + fuga ‘бег’; *цы; ркель, ц; ркяль* ‘цыркуль’, ‘прылада для вымярэння плошчы’ (Сцяшк., СПЗБ, Цых.) < стпол. сугкиел < ням. Zirkel < лац. circulus ‘круг’; *шпа; даль, шпа; дя* ‘рыдлёўка, лапата’ (Сцяшк., ДСБ, СПЗБ, Цых.) < пол. szpadel ‘лапатачка’ < ням. Spadel ‘шпатэль’ < іт. Spatola < слац. spatha ‘лапата, меч’; *штыль, стыль* ‘востры дубовы кол, пры дапамозе якога вяжуць платы’ (Бяльк.), ‘шост, з дапамогай якога кіруюць паромам’, ‘шост з жалезным наканечнікам для сарціроўкі сплаўнога лесу’ (ЛП), ‘завостраны шост, калок, шпень’ (ТС, СПЗБ), ‘шып’, ‘стрыжань дрэва’ (СПЗБ) < ням. Stil < лац. stylus ‘завостраны кол’, ‘прыстасаванне для розных мэт’. Да гэтай жа групы адносіцца лексіка, звязаная з сельскагаспадарчай або іншымі відамі гаспадарчай дзейнасці народа: *гра; дус* ‘радок, баразна’ (ДСБ, СПЗБ, СГЦР, МММГ-74), ‘баразна пасаджанай бульбы, буракоў’, ‘бульбяная градка’ (ЗНС) < лац. gradus ‘крок, ступень, рад, ярус’; *мі; ляр* ‘доўгі капец дрэва, закрытага зямлёй, з якога выпальвалі дрэўны вугаль’ (Луч.-Фед.), *мулёры* ‘печ, у якой выпальвалі дрэўны вугаль’ (РТ), *мі; лёр* ‘вугаль для кузні’ (ДСЛ) < пол. mielerz, milerz ‘касцёр бярозавых дроў, які выпальвалі ў яме’ < лац. miliarium ‘тысяча кавалкаў’; *мі; та, ме; та* ‘(доўгі, мелкі) капец бульбы’ (ЗНС, НС) < нням. miete ‘стог сена’ < лац. meta (foeni); *мэ; ндаль, мы; дя, мэ; длік, мэ; тлік, мэ; ндэль, мэ; ндыль, мы; дэль, мы; дзель, мэ; ндзэль, мэ; ндзяль, мы; длі* ‘малая ўкладка снапоў на полі’ (СПЗБ, ДСЗ, НСл, МММГ-74, БДС, Яруш., ДАБМ), ‘мера колькасці – 15 штук чаго-н.’ (СПЗБ, ДСЗ), ‘адзін з

саламяных снапкоў, звязаных з некалькіх пучкоў, якімі накрываецца ўся страх, апрача ніжняга рада (НС) < пол. mendel ‘15 штук’ < ням. Mandel ‘15 снапоў, капа’ < слац. mandala ‘кошык’; *рато;’рда* спец. ‘печ на смалакурным заводзе’ (Цых.) < пол. retorta < лац. retorta ‘павернутая назад’; *фі;’га* ‘невялікі скрутак апрацаванага лёну’ (Цых.) < пол. figa < свням. vige < лац. ficus ‘смакоўніца, фіга’; *фашыны* ‘звязкі з лазы’ (ТС), *фашы;’на, хвашы;’на* ‘подсцілка з галля пад снапы’ (Сцяшк., СПЗБ) < пол. faszyna < ням. Faschine < іт. fascina ‘вязанка хворасту’ < лац. fascis ‘пучок’.

Да народна-гаспадарчай лексікі адносяцца таксама транспартныя назвы лацінскага паходжання, якія абазначаюць віды транспарту, іх дэталі і часткі: *акуля;’ры* ‘частка вобраці – скураныя нашыўкі, навочнікі, шоры’ (ДСЗ, Сцяшк., Цых.) < пол. okulary < лац. oculus ‘вочны’; *бры;’ка* ‘воз для сена і снапоў’ (Бяльк., Касп.), ‘прыстасаванне ў выглядзе клеткі, якое ставяць на воз, каб зручней было вазіць сена, салому’ (НСл) < пол. bryka ‘воз, падвода’ < ням. Birutsche ‘лёгкая павозка’ < іт. bigossio ‘двуколка’ < лац. birota; *ка;’псыл, ка;’псуль* ‘жалезная пракладка паміж колам і загвоздкай’ (НСл) < рус. капсуль < фр. capsule, ням. Kapsel ‘футляр, каробка’ < лац. capsula ‘скрынка, каробачка’; *ніда;’ль* ‘педаль’ (ЖНС) < рус. педаль < фр. pedale < лац. pedalis ‘памерам у фут’ < pes ‘нага’; *тра;’нипарт* ‘транспарт’ (СПЗБ) < ням. Transport < лац. transportare ‘пераносіць, перамяшчаць’.

У асобную групу мэтазгодна вылучыць народныя педагогічныя назвы. Яны абазначаюць прадметы, звязаныя з працэсам навучання: *атра;’мент, атра;’мант* ‘чарніла’ (Нас., Касп., СПЗБ) < стпол. atrament < лац. atramentum ‘чорная фарба’; *бібу;’ла, бі;’бул* ‘прамакальная папера’ (ДСЗ, ДСБ, Цых.), ‘картон’ (Бяльк.) < стпол. bibula < лац. bibulus ‘які ўсмоктвае, убірае вільгаць’; *кае;’т(а), гае;’т, каёт* ‘сшытак’ (Сцяшк., ДСЗ, ДСБ, СПЗБ, СГЦР, Цых., МДСГ) < пол. kajet < фр. cahier < нарлац. quadernus < лац. quaterni ‘складзены ўчацвёра’; *крэ;’тка, кре;’дка, крэд, крэ;’йдка, крэ;’йда* ‘аловак для малявання’ (ДСБ, Сцяшк., ЖНС, МДСГ), ‘мялок’ (Нас., Бяльк.), ‘мел’ (Нас.) < пол. kretki, kredki ‘мялкі, каляровыя алоўкі’ і krejda < стпол. kreida < ням. kreide < лац. creta ‘белая гліна, мел’; *леманта;’р, ліманта;’р, лемэнта;’р(ык)* ‘буквар’ (Нас., СПЗБ) < пол. elementarz < лац. elementarius ‘які адносіцца да пачаткаў’; *ма;’на* ‘карта’ (СГЦР, ДСБ, НСл) < пол. mapa < ням. Mappe < фр. mappe-monde ‘выява зямной паверхні’ < слац. mappa mundi < лац. mappa ‘сурвэтка, хустка’; *окулёры* ‘каляровыя алоўкі’ (ДСБ) < пол. kology ‘фарбы’ < лац. color ‘афарбоўка, колер’; або паняцці, якія суправаджаюць гэты працэс: *агза;’мін, эгза;’мен, акза;’мінт* ‘экзамен’ (СГЦР, СПЗБ) < пол. egzamin < лац. examen ‘узважванне, выпрабаванне’; *вака;’цыя* ‘канікулы’ (СБК) < стпол. wakasyja < лац. vacatio ‘вызваленне’; *дзікта;’ндо* ‘дыктоўка’ (СПЗБ) < пол. dyktando < лац. dictandus < dictare ‘дыктаваць’; *кля;’са* ‘клас’ (Шат., СПЗБ) < пол. klasa < лац. classis; *марынэ;’с, марынэ;’сік* ‘поле ў кнізе ці на аркушы паперы’ (Нас.) < пол. margo, inis ‘край’.

У складзе дыялектных лацінізмаў сустракаюцца і тэрміналагічныя назвы. Значная група іх характарызуе прыродны свет. Гэта: а) медыцынскія тэрміны: *інфа;’ркт, інфа;’рт* ‘інфаркт’ (СПЗБ) < пол. infarkt < лац. infarctus ‘набіты,

напоўнены'; *беркулёз, бяркулёз, бяркулёс, біркулёз* 'сухоты' (ДС, Янк.І, СГЦР, Цых.) < пол. *tuberculoza* < новалац. *tuberculosis*; *леваты; 'ва* 'клісцір' (Нас., ЛП) < пол. *lewatywa* < слац. *levativus* 'для мышца'; *ляксу; 'ха, ля; 'кса, ля; 'ксы* 'панос' (Нас., СПЗБ) < пол. *laksa* < слац. *laxare* 'прачышчаць'; *ру; 'жа, ру; 'жыца* 'рожа (захворванне)' (МММГ-74) < пол. *gōża* < лац. *gosa* 'ружа (кветка)'; *рэпара; 'цыя* 'аперацыя' (СПЗБ) < пол. *reparacja* 'рамонт' < лац. *reparatio* 'узнаўленне, абнаўленне'; *фыбра, хвэбра, хвэрба* 'малярыя, ліхаманка' (Бяльк., Нас., Сцяшк.) < стпол. *febra* < лац. *febris*; *шка; 'рля, шкарля; 'т, шкарля; 'т* 'шпарлятына' (ТС, СПЗБ) < пол. *szkarlat* < ням. *Scharlat* < лац. *scarlatum* 'пурпур'; *шкарлаці; 'н, шкарляці; 'на, шкарлаты; 'на* 'тс' (ТС, СПЗБ) < пол. *szkarlatyna* < фр. *scarlatine* або іт. *scarlattina* < слац. *febris scarlatina* < *scarlatum* 'пурпур';

в) батанічныя: *а; 'рнік, га; 'рнік* 'купальнік' (СПЗБ) < літ. *arnikas* < лац. *arnica* (*montana*); *алівэ; 'с, аліо; 'с, альва; 'с* 'алоэ' (Касп., Нас., СГЦР, СПЗБ, НС) < пол. *aloes* < лац. *aloe*; *ахеле; 'й, ахла; 'й* 'крываўнік' (Кіс.) < лац. *Achillea* 'Ахілесавы'; *барнэ; 'лька, брунэ; 'лька, бурнэ; 'лька, бруне; 'лька, бурне; 'лька* 'гарлянка' (ТС, Кіс., СПЗБ), 'чорнагаловік' (СГЦР) < пол. *brunelka* < лац. *Prunella, Brunella*; *галя; 'с* 'чарнільны арэшак' (Нас.) < пол. *galas* < лац. *galla*; *дзіндзяле; 'й, дзіндзіле; 'я, дзындзыле; 'я, дзэндзе; 'ля, цанцале; 'я, цандале; 'й, цэнцылі; 'я, цанцыле; 'я, цанты; 'ля, цындале; 'й* 'чыстацел' (Кіс., СПЗБ, Цых., Сцяшк.) < пол. *dzendzelija*, літ. *sindalija* < лац. *chelidonium*; *кале; 'ндра* 'каляндра' (Цых.) < пол. *koriandr* < лац. *coriandrum*; *канва; 'ля, камвале; 'я* 'ландыш' (Кіс., БДС, СПЗБ), 'лугавая расліна' (Сцяшк.) < пол. *konwalia* < слац. (*lilium*) *convallium*; *ліле; 'й, ліле; 'я, лі; 'ля, ляле; 'я, лы; 'ля* 'лілея' (ДСЛ, СПЗБ, Сцяшк., Кіс., Бяльк., Бес.), 'гарлачык' (СПЗБ) < пол. *lilia* < лац. *lilium*; *лу; 'бін, лу; 'бын, лу; 'гын, лю; 'пін* 'расліна з сямейства гарохавых' (Бяльк., Шат., Сцяшк., ДСБ, Кіс., МДСГ) < пол. *lubin* < слац. *lubinus* < лац. *lurinus* 'воўчы'; *люля; 'к* 'дурнап'ян' (СПЗБ) < пол. *lulek* 'чорны блёкат' < свням. *lulich* 'жыцік' < лац. *lolium* 'атрутная расліна'; *майра; 'нак, майра; 'н, мар'я; 'н, маяра; 'н* 'маяран' (Кіс., Сцяшк., Сл., ТС) < пол. *majeranek* < новням. *Majeran* < слац. *maiorana*; *малі; 'за, малі; 'са, мані; 'са, малі; 'ца* 'меліса' (ЗНС, СГЦР, Кіс., СПЗБ, Сцяшк., НСл), 'пустазелле' (Бяльк.), 'настой мелісы' (СПЗБ) < пол. *malisa* < лац. *melissa*; *мушка; 'т* 'хатняя кветка' (Бяльк.) < пол. *muszkat* < свням. *muscat* 'мускат' < слац. *muscatus*; *ні; 'кус* 'фікус' (ДСБ) < стпол. *figus* < лац. *figus*; *рабарба; 'р* 'рэвень' (СПЗБ) < пол. *rabarbara* < ням. *Rhabarber* < лац. *rhabarbarum*; *цвінтарэ; 'й, цынту; 'рыя, цынту; 'ра, цэнту; 'ра, цынта; 'ўра* 'травяністая лекавая расліна' (Нас., ЖС, Сцяшк., СПЗБ) < лац. *centaureum*; *цынамо; 'нт* 'карыца' (ТС) < стпол. *synanon* < лац. *cinnamomum*;

г) заалагічныя: *анды; 'к, інды; 'к, енды; 'к* 'індык' (ДСБ, Бяльк., СПЗБ, Янк.І, ТС), *інды; 'чка, індзю; 'ка, індзю; 'чка* 'індычка' < стпол. *indyk* < лац. (*gallus*) *indicus* 'індыйскі певень'; *кана; 'рак* 'канарэйка' (Нас.) < пол. *kanarek* < новлац. (*aves*) *canariae*; *каплу; 'н* 'пакладаны певень, якога адкормліваюць на мяса' (НСл) < пол. *karłun* < свням. *sarrun* < нарлац. *sarrone* < саро; *ля; 'рва, ля; 'рвіна* 'лічынка' (КЭС) < пол. *larva* < фр. *larve* 'маска', ням. *Larve* < лац. *larva* 'прывід'; *па; 'ва* 'самка паўліна' (ТС, КЭС) < стпол. *raw* < ствням. *pfawo* < лац. *pavo*;

д) мінералагічныя: *галу; 'н* ‘квасцы’ (Нас.), ‘сернакіслая соль алюмінія, марганца’ (Шат., Касп.) < стпол. *hałun* < свням. *alun* < лац. *alumen* ‘квасцы’; *гр э; 'та* ‘вапна’, ‘мел’ (ЗНС, Сцяшк.) < лац. *creta* ‘белая гліна, мел’; *дыяме; 'нт* ‘алмаз’ (Нас., Касп.) < стпол. *dyjament* < слац. *diamantum* < лац. *diamantum*; *люме; 'нь* ‘алюміній’ (Цых.) < пол. *aluminium* < новалац. *aluminium* або ад лац. *alumen* ‘квасцы’; *цэмэ; 'нт, цы; 'мант* ‘цэмент’ (СПЗБ) < пол. *cement* < пол. *cement* < ням. *Zement* < лац. *caementum* ‘цёсаны камень’;

е) рэчыўныя назвы: *парфу; 'м, парфу; 'на, парху; 'ма* ‘духі’ (Нас., Якуш., Шпіл.), ‘пах’ (Шпіл.), іран. ‘вонь’ (Нас.) < стпол. *parfuma* < фр. *parfum* < лац. *perfumare* ‘выпарацца’; *пля; 'йстар, пля; 'стар* ‘штучныя соты’, ‘кавалак (мёду)’, ‘васкавая абалонка’, ‘слой мышачнай тканкі’ (СПЗБ), *пля; 'йстэр* ‘пластыр’, ‘пласт’ (Нас.) < стпол. *plastr, plaster* ‘соты’ < свням. *pflaster* ‘пластыр’ < лац. *emplastrum*; *ру; 'брыка* ‘чырвоная фарба, выкарыстаная на чырвоныя алоўкі’, ‘адзнакі чырвонай фарбай’ (Нас.) < пол. *rubyka* < лац. *rubrica* ‘чырвоная фарба’, ‘загалолак, напісаны чырвонай фарбай’; *шпігіна; 'р, шпігуна; 'р, шпігада; 'р, шпігано; 'р, шпікне; 'р, шкіпіна; 'р, шпігне; 'р* ‘шкіпінар’ (Касп., МММГ-74, -77, Янк.П, Янк.Мат., 109, ТС, СПЗБ) < стпол. *szpikanard* < лац. *spica nardi* ‘пучок нарда’.

Да ліку народнай прыродазнаўчай лексікі неабходна аднесці таксама: а) метрычныя назвы: *ква; 'дра* ‘чвэрць гадзіны’, ‘кожная з чатырох фаз месяца’ (Нас., Бяльк., Касп., Шат., СПЗБ, ТС) < пол. *kwadra* ‘фаза месяца’ < іт. *quadra* ‘чвэрць кола’ < лац. *quadra* ‘чатырохвугольнік’; *ква; 'рта* ‘мера вадкіх і сыпкіх рэчываў, роўная 0,7’ (СГЦР), ‘чацвёртая доля гарнца’ (Нас.), ‘мера вадкасці ў 3 шклянкі’ (Сцяшк.), ‘бутэлька 0,75л’ (МАСМ), ‘кубак, конаўка’ (ДСБ, СПЗБ, Касп., ЗНС, ТС) < стпол. *kwarta* < лац. *quarta* ‘чвэрць’; *кварта; 'л* ‘квадратны ўчастак лесу’ (Сцяшк., Яшк.) ‘чацвёртая частка якой-н. меры’ (НСл), ‘чацвёртая частка года’ (Нас.) < стпол. *kwartał* < слац. *quartale*; хунт, фунт, ху; 'нты ‘фунт’ (ТС, СБК, 71, СПЗБ, Янк.І, Касп.), ‘памольны збор у млыне’ (Янк.І) < стпол. *funt* < свням. *phunt* < лац. *pondo* ‘вагой, па вазе’;

б) тэмпаральная лексіка: *мамэ; 'нт* ‘момант’ (СПЗБ, ЧК.П, 366) < рус. момент < стпол. *monent* < лац. *momentum*; *ма; 'рац, ма; 'рэц, ма; 'рыц, ма; 'ріц* ‘сакавік’ (СГЦР, ДСБ, ДСЗ, НЛГ, ТС, Нас., Бяльк., Шат., Касп., Сцяшк., Сл.), ‘юр’ (ЖС, ДСЗ) < стпол. *marzec* < стчэш. *marec* < ням. *Marz* < лац. *m. Martius* ‘сакавік’; *саку; 'нда, сяку; 'нд* ‘секунда, імгненне’ (Сцяшк., СПЗБ) < пол. *sekunda* < лац. *secundus* ‘наступны’; *тэ; 'рмін* ‘пэўны прамежак часу’, ‘аканчэнне ўстаноўленага часу’ (Нас.) < пол. *termin* < лац. *terminus* ‘мяжа, канец’; *хвібраль* ‘люты’ (Касп.) < рус. февраль < лац. *m. Februarius*.

Асноўным адрозненнем лацінізмаў ад запазычанняў з іншых моў з’яўляецца вялікая колькасць у іх складзе тэрміналагічнай лексікі, звязанай з сацыяльна-эканамічным, грамадска-палітычным і духоўным жыццём народа. Гэта тлумачыцца тым, што лацінская мова ў свой час аказала вялікі ўплыў на фарміраванне кніжнай і навукова-тэрміналагічнай лексікі заходнееўрапейскіх і славянскіх моў.

Так, значная група лацінізмаў народна-дыялектнага ўжытку адносіцца да юрыдычнай, грамадска-палітычнай і сацыяльна-эканамічнай лексікі. Яны абазначаюць розныя з’явы і рэаліі грамадскага жыцця. Некаторыя з іх у наш час з’яўляюцца ўстарэлымі: *акт* ‘пісьмовы дакумент’, ‘цырымонія, абрад’ (Нас.) < стпол. akt ‘дзеянне’ < лац. actus; *актыка*; *’цыя* ‘прызнанне ў судзе пэўнай дзелавой паперы’ (Нас.) < пол. актыкасја < лац. acticatio; *акцыдэ*; *’нцыя* ‘выпадковы, часовы даход, хабар’ (Нас.) < лац. accidentia ‘выпадковасць’; *акцы*; *’з* ‘падатак на продаж спіртных напіткаў’ (Нас.) < рус. акциз < фр. accise < лац. accisus ‘аслаблены, абрэзаны’; *акцэ*; *’нція* ‘частка зямлі, гаспадаркі, якую пакідалі сабе бацькі да канца жыцця’ (СПЗБ) < лац. assertio ‘прыняцце, прызнанне’; *але*; *’кцыя* ‘выбранне’ (Нас.) < пол. elekcja < лац. electio ‘адбор, выбранне’; *амарату*; *’ра* ‘пенсія’ (ДСЗ) < пол. emerytura < лац. emeretura ‘тое, што будзе нажыта’; *андына*; *’рыя*, *андына*; *’ра*, *андыля*; *’рыя*, *андыра*; *’ля*, *ардына*; *’ра* ‘натуральная плата, што атрымлівалі батракі ад пана’ (Нас., МММГ-70, СПЗБ, СГЦР, ЭСБМ I) < стпол. ordynaryja ‘гадавая праца, заробак’ < лац. ordinarius ‘адпаведны правілу, належны’; *вака*; *’нца* ‘вакансія’ (МММГ-77), *ака*; *’нсця* ‘праца, сталы занятак’ (ДСБ) < стпол. wakansuja ‘вакансія’ < лац. vacans, ntis ‘пусты, незаняты’; *даку*; *’мант* ‘дакумент’ (НСл) < стпол. dokument < лац. documentum ‘пасведчанне’; *дэфензы*; *’ва* ‘контрразведка ў буржуазнай Польшчы’ (СПЗБ) < пол. defensywa < лац. defensio ‘абарона’; *інпе*; *’рыя* ‘імперыя’ (ЧК II, 303) < рус. империя < лац. imperium; *калёнія*, *кулёня*, *колёнія*, *калёня*, *кало*; *’нія* ‘хутар’ (Сцяшк., ДСБ, СПЗБ, Цых.), ‘пасёлак’ (СПЗБ), ‘група машын, або асоб, якія рухаюцца выцягнутай лініяй, рад за радам’ (СГЦР) < пол. kolonia ‘пасяленне’ < лац. colonia ‘зямельная ўласнасць, выселкі’; *кантанге*; *’нт* ‘дзяржаўная пастаўка збожжа’ (Сцяшк.) < пол. kontyngent ‘устаноўленая норма падаткаў’ < ням. Kontingent ‘доля, частка’ < лац. contingens, ntis ‘які выпадае на долю, мае адносіны’; *квіт* ‘распіска, квітанцыя’ (Касп., СПЗБ, МММГ-77, СПЗБ), ‘пісьмовае пасведчанне аб чым-н.’ (Нас.), ‘білет’ (ЗНС) < стпол. kwit < свням. guit ‘вольны, аплочаны’ < слац. quitus ‘вольны ад абавязкаў’; *кво*; *’та*, *кво*; *’ты* ‘працэнты’ (Нас., Бяльк., Касп.) < стпол. kwota < слац. quota ‘сума грошай’; *ле*; *’йстры* ‘запісная кніга гандляра з даўгамі’ (Шат.) < стпол. rejestr(y), regestr < слац. registrum < лац. registrum ‘запісанае’; *маніхве*; *’ст* ‘маніфест’ (СБК, 133) < пол. manifest < лац. manifestus ‘паказаны, яўны’; *мэ*; *’трыка* ‘пасведчанне аб нараджэнні’ (СПЗБ) < стпол. metryka < слац. matricula ‘каталог, вопіс’ < лац. Matrix; *парцыля*; *’цыя* ‘выдзяленне зямельных участкаў у час хутарскай сістэмы’ (СПЗБ) < пол. parcelacja < лац. partilis ‘асобны’, partire ‘выдзяляць’; *парцэ*; *’ла*, *парцэ*; *’ля*, *парцэ*; *’ль* ‘(невялікі) зямельны ўчастак’ (Шат., Сцяшк., СПЗБ) < пол. parcela < фр. parcelle ‘частка, невялікая доля’ < лац. pars, partis ‘частка, доля’; *рамарэ*; *’нт* ‘штраф’ (Касп.) < пол. remanent ‘перападлік, рэшткі’ < лац. remanens, ntis ‘які застаецца, захоўваецца’; *ра*; *’нда*, *ре*; *’нда* ‘арэнда, арэндная плата або ўтрыманне’ (Нас., Бяльк.) < стпол. agenda < слац. agenda; *регра*; *’ція* ‘свабодны ад вучобы час, канікулы’, ‘свабодны ад працы час’, ‘лёгкае работа’ (Нас.) < пол. rekreacja ‘адпачынак, канікулы’ < лац. recreatio ‘адпачынак, узнаўленне’; *сервіту*; *’т*, *сіверту*; *’т*, *сарвіту*; *’т*, *сорвіту*; *’т*, *сурвіту*; *’т* ‘зямля агульнага карыстання,

якая не ўваходзіла ў цягавы надзел' (ЛП, СПЗБ), 'паша на панскіх угоддзях' (СПЗБ) < пол. serwitut < лац. servitus, utis 'аброк, павіннасць'; *сікурацыя* 'грашовыя сродкі, атрыманыя за страхоўку маёмасці' (Сцяшк.) < лац. se + curatio 'апекаванне, нагляд, утрыманне'; *сэдэс* 'месца жыхарства, сяліба, котлішча' (ТСБМ), 'сядзіба' (НС) < лац. sedes 'месца жыхарства, жылло'; *факту; 'ра* 'накладная' (СПЗБ) < пол. faktura < нвням. faktura < лац. factura 'апрацоўка, выраб'; *цэсія* 'сесія, нарада' (Касп.) < пол. sesja < лац. sessio 'пасяджэнне'.

У складзе лацінізмаў, якія называюць рэаліі духоўнага жыцця народа, неабходна адзначыць абрадавую і рэлігійную лексіку. Большасць рэлігійных назваў звязана з каталіцкім веравызнаннем і адносіцца да ўстарэлай або пасіўнай лексікі: *адвэ; 'нт, адвэ; 'нт* 'пост перад калядамі' (Сцяшк., Цых.) < стпол. adwent < лац. adventus 'прышэсце (Хрыста)'; *афя; 'ра, офя; 'ра* 'рэлігійнае прынашэнне ў дар бажаству, царкве' (Нас., Сцяшк., СПЗБ, Цых.), 'любвы добраахвотны ўчынак', 'набожны абет' (Нас.), *аквя; 'ркі* 'іконкі, крыжыкі і інш.' (СПЗБ) < пол. ofiara 'ахвяра' < лац. offere 'прыношу'; *вігі; 'лія* 'урачыстая вячэра напярэдадні каляд у католікаў' (СГЦР, Цых.) < пол. wigilia < лац. vigilia 'начное богаслужэнне'; *ві; 'лія* 'канун свята, пост перад святам' (Нас.) < стпол. wilija < лац. vigilia 'начное богаслужэнне'; *каляда; 'зімовае абрадавае свята, каляды* (Сцяшк.), 'хаджэнне па хатах у калядны вечар з віншаваннем, велічальнымі песнямі' (Нас.), 'калядны вечар, куцця', 'абрадавая песня', 'прадукты, што насілі ў час каляд' (СПЗБ), 'узнагарода святару, які ходзіць з крыжам па хатах у час нараджэння Хрыстова' (СГЦР), *каля; 'ды, ко; 'ляды, калёды* 'свята нараджэння Хрыста' (Нас., Шат., Сцяшк., СПЗБ) < стпол. kalenda, kołęda < лац. Kalendae 'першы дзень месяца'; *каму; 'нія* 'прычасце, прыняцце асвячонага хлеба і віна', 'трэцяя частка імшы ў касцёле' (Федар.І) < пол. komunia < лац. communio 'супольнасць, з'яднанасць'; *канты; 'чка* 'збор духоўных песняў і кантаў' (Нас.), 'кніжка' (СГЦР) < пол. kantyczka 'зборнік рэлігійных песняў' < лац. canticum 'песня, спеў'; *карнава; 'л* 'перыяд часу ад каляд да масленіцы' (Сцяшк.) < фр. carnaval < іт. carnevale < лац. carnem levare 'пазбаўляцца мяса'; *мша* 'імша, абедня' (Касп., СБК, 27, КЖЧК, 149, Цых.) < стпол. msza < ствням. missa < лац. missa 'набажэнства'; *нешпо; 'р, нішно; 'ры* 'вячэрняя касцельная служба' (Нас., Касп., Шат., Цых.), 'вячэрні час' (Нас.) < стпол. niespor < стчэш. nesper < лац. vesper 'вечар'; *па; 'сія* 'набажэнства пасля вячэрні ў нядзелю Вялікага посту' (Нас.) < пол. pasja 'пакуты Госпада' < лац. passio 'мукі, пакуты'; *па; 'цер(ы)* 'малітва наогул і асабліва Ойча наш' (Нас., СПЗБ, БКЭ, 163), 'ружанец, пацеркі, з якімі моляцца' (Сцяшк., Гав.) < стпол. paciierz < лац. Pater (noster) 'Ойча наш'; *прутэ; 'сія* 'іконы, якія насілі ў час царкоўнай працэсіі' (СПЗБ), *пратэ; 'сы* 'харугвы' < пол. procesja 'хрэсны ход' < лац. processio 'урачысты выхад, хрэсны ход'; *хвэст, фэст, фэс* 'каталіцкае свята' (Нас.), 'храмавае свята' (Касп., СПЗБ) < стпол. fest < ням. Fest < лац. festum 'свята'; *шкапле; 'ры* царк. 'ладанка' (СПЗБ), 'нанізаныя на нітку кавалачкі тканіны з вобразамі святых' (Цых.) < пол. szkaplerz 'ладанка' < лац. scapularium 'тое, што падвешана на лапаткі'.

Адметнай асаблівасцю дыялектных запазычанняў з лацінскай мовы з'яўляецца значная колькасць абстрактных назваў з адцягненай семантыкай, якія

абазначаюць: а) абстрактныя паняцці: *аванту; 'ра, ванту; 'ра* 'дзіўнае здарэнне' (Бяльк., Нас.), 'свавольства', 'бяда' (Нас.) < пол. *awantura* 'прыгода' < лац. *adventura* < лац. *advenire* 'адбывацца'; а; *'кцыя* 'здарэнне' (Нас.) < пол. аксія 'дзеянне' < лац. *actio*; *ани; 'нія* 'гонар', 'рэпутацыя, аўтарытэт' (ДСЗ, ДСБ, Сцяшк., СПЗБ, Цых.) < стпол. *orinija* 'думка, погляд' < лац. *orinio* 'рэпутацыя'; *вано; 'ры* 'капрызы, упартасць' (Нас.) < пол. *warogu* 'дрэнны настрой' < лац. *varog* 'пар, дым'; *гу; 'мар* 'упартасць, наравістасць, капрыз' (Нас.) < стпол. *humog* < лац. *humog* 'вадкасць'; *густ* 'схільнасць, любоў да чаго-н.' (СПЗБ) < пол. *gust* 'смак, густ, манера' < лац. *gustus* 'смак'; *каду; 'к* 'няшчасны выпадак' (Нас.), 'нячысцік' (ЖС, ЗНС, СПЗБ, НС, Шат., Сцяшк.), 'лясун' (МДСГ), 'злы дух' (Касп.) < стпол. *kaduk* 'нячыстая сіла, д'ябал' < лац. *caducus (morbus)* 'падучая'; *инве; 'нцыя* 'імкненне што-н. зрабіць, звычайна дрэннае' (Бяльк.) < пол. *inwencja* 'намер' < лац. *inventio* 'вынаходніцтва'; *ко; 'мпут* 'агульны лік, збор асоб або прадметаў' (Нас.) < пол. *komput* 'лік, колькасць' < нлац. *computus* 'рахунак'; *ко; 'ляр, ко; 'лер, калёр, кулёр, ко; 'лір* 'колер' (Нас., СПЗБ), 'гатунак, смак' (Бяльк.) < стпол. *kolor* < лац. *color* 'афарбоўка'; мізэрыя 'бедната' (Раст.), мізэра 'худы, бедны' (Шат.) < стпол. *mizeryja* < лац. *miseria* 'гора, няшчасце'; *мо; 'да, мо; 'ды* 'матыў, мелодыя песні' (МММГ-74), 'узор' (ДСЗ, ЖНС, ДСБ), 'мода', 'звычайка' (СПЗБ), 'узор у клеткі на палатне' (ТС) < пол. *moda* < фр. *mode* < лац. *modus* 'спосаб'; *музы; 'кі* 'вячоркі з танцамі' (ДСЗ) < пол. *muzyka* 'музыка, аркестр' < лац. *musica*; *нату; 'ра* 'упартасць' (Нас.), 'характар' (ТС, СПЗБ, Бяльк.) < стпол. *natura* < лац. *natura* 'прырода'; о; *'дар* 'водар, пах' (СГЦР) < пол. *odog* 'непрыемны пах' < лац. *odog* 'пах'; *ока; 'зія, ока; 'зезя, ока; 'зыя* 'выпадак, незвычайнае здарэнне' (ТС, Нас.), 'паведамленне' (Нас.) < пол. *okazja* < лац. *occasio* 'выпадак, повад'; *па; 'ртэс* 'лад, настрой' (Нас.) < пол. *partes* 'ноты' < слац. *partes* 'галасы'; *па; 'сія* 'раздражнёнасць, раз'юшанасць' (Нас.) < стпол. *passyja* < лац. *passio* 'моцнае пачуццё, афект'; *пу; 'нкт* 'страфа, куплет песні' (ЖС, МММГ-74), *пу; 'нктамі* 'перыядычна, час ад часу' (НС, СПЗБ) < пол. *punkt* 'кнопка, пункт' < лац. *punctum*; *рант* 'парыў' (Нас.) < пол. *rapt* уст. 'напад, набег' < лац. *raptus* 'грабеж, захоп'; *ра; 'та* 'чарга (пасвіць жывёлу)' (ЗНС, ЖС, НСл, СПЗБ), 'частка' (СПЗБ), 'устаноўленая арэндная сума' (Нас.), 'чарговы ўзнос' (Касп.) < стпол. *rata* 'частковая плата, узнос' < лац. *ratus* 'разлічаны'; *руі; 'на* 'неспакойны час', 'шум, вэрхал', 'разарэнне' (Нас.), 'вялікая колькасць, безліч' (Сцяшк.) < стпол. *ruina* < лац. *ruina* 'падзенне, абвал, разваліны'; *рэ; 'гул* 'канец' (МММГ-77), *регу; 'ла* 'правіла' (Нас.) < стпол. *regula* < лац. *regula* 'норма, правіла'; *скру; 'пул* 'крыха, драбніца' (Нас.) < стпол. *skrupuł* 'мера вагі' < лац. *scrupulum* 'мера вагі, 1/24 унцыі'; *стату; 'т* 'прыпынак, перашкода' (Нас.) < стпол. *statut* 'статут' < лац. *statutum* 'пастанова, азначэнне'; *хво; 'рма, хо; 'рма* 'форма' (ТС, КЖЧК, 388) < пол. *forma* < лац. *forma* 'выгляд, форма';

б) працэс дзеяння або яго вынік: *аканіро; 'ўка* 'абжыванне' (СНЛ) < фр. *equiper* < лац. *ossigare* 'авалодваць'; *акцэ; 'нты* 'размова, гаворка' (СПЗБ) < пол. *akcent* 'вымаўленне' < лац. *accentus* 'гучанне', 'націск'; *андуля; 'цыя, андыля; 'цыя, андаля; 'цыя, андэля; 'ца, андаля; 'ца, андыля; 'цыя, індуля; 'ція* 'завіўка' (НС, ДСЗ, НЛС, СГЦР, ДСБ, Сцяшк., СПЗБ) < пол. *ondulacja* < фр. *ondulation* <

лац. undulatus ‘хвалісты’; *візы;’та* ‘наведванне, візіт’ (НСл) < пол. wizyta < лац. visito ‘наведваю’; *вані;’ты, вомі;’т* ‘рвота’ (Нас., Сцяшк., СГЦР) < пол. womity < лац. vomitus; *ля;’мант, ле;’мент* ‘адчайны, немы крык, кліч на дапамогу’ (ТС, Гарэц., Др.-Падб.) < пол. lament ‘моцны плач’ < лац. lamentum; *мо;’цыя* ‘супрага, праца ў сполку, гульня ў сполку’ (Бяльк.) < пол. mocja < лац. motio ‘рух’; *му;’штра(a)* ‘навучанне салдат’ (Нас.), ‘муштра’ (Бяльк.), *му;’штры* ‘прыдзіркі, празмерныя патрабаванні’ (Шат.) < пол. musztra, muster < ням. Muster ‘узор’ < слац. monstra ‘паказ, дэманстрацыя’; *ната;’цыя* ‘праборка’ (Бяльк.), ‘павучэнне’ (Бір.) < стпол. notacyja < лац. notatio ‘заўвага’; *сна;’цыр, сна;’цар, шпа;’цыр* ‘прагулка’ (СБК, 57, КЖЧК, 99, СПЗБ, ДСЗ, Касп., Цых.) < пол. spacer < ням. spaceren ‘прагульвацца’ < лац. spatior; *турба;’цыя, турба;’ція* ‘клопат, неспакой’ (Нас., СБК, 303, ДСЗ, Касп., НС, СПЗБ) < стпол. turbacyja < лац. turbatio ‘неспакой’; *фі;’гіль, фі;’гля* ‘умоўны знак’ (Сцяшк.), ‘выкрут, хітрыка’ (Нас.) < пол. vigilije < свням. figiel ‘жарт’ < лац. vigiliae ‘стража, шумнае шэсце’; *шпікуля;’цыя* ‘спекуляцыя’ (СПЗБ) < пол. spekulacja < лац. speculatio ‘разведка’; *экспедзі;’цыя* ‘экспедыцыя’ (СПЗБ) < пол. ekspedycja < лац. expeditio ‘паход’.

Нешматлікія лацінізмы называюць уласцівасць чалавека ці прымету прадмета: *даліка;’тны, дэліка;’тны* ‘ветлівы, паслужлівы’ (Нас., СПЗБ), ‘які патрабуе догляду’, ‘пераборлівы’ (СПЗБ), ‘тонка зроблены’ (Нас.), ‘хваравіты’ (ДСБ), ‘кволы’ (СНЛ) < пол. delikatny ‘тонкі, чулы’ < лац. delicatus ‘тонкі, вытанчаны, распешчаны’; *дафакто;’вы* ‘з дэфектам’ (СГЦР), ‘слабы здароўем’ (МММГ-74, СГЦР) < пол. defektowy < лац. defectus ‘недахоп’; *люксо;’вы* ‘дабраякасны’ (Сцяшк., Сл.) < пол. luksusowy ‘раскошны’ < лац. luxus ‘раскоша’; *люмі;’навы, ліме;’невы* ‘алюмініевы’ (СГЦР, Цых.) < пол. aluminiowy < новлац. aluminium < лац. alumen ‘квасцы’; *кантэ;’тны, кантэ;’нтны, конте;’тний, контэ;’тний* ‘задаволены’ (ДСБ, НСл, ЧК П, 326) < стпол. kontent < лац. contentus; *пага;’ны, пога;’ны* ‘мярзотны, подлы’ (Касп., Шат., ТС, ДСБ), ‘дрэнны, дробны’ (МДСГ), ‘няхрышчаны’ (Нас.) < лац. raganus ‘сельскі, просты’; а таксама прымету дзеяння: *акура;’т, вакура;’т* ‘якраз’ (Нас., Касп., Шат., СГЦР) < пол. akurat < лац. accuratus ‘дакладны’; *апсэ;’сам, апсо;’м, антэ;’сам, абцэ;’сам* ‘раптам’ (МММГ-74), ‘знянацку, хутка, імкліва’ (ДС, Касп., Сцяшк., СПЗБ) < пол. obcesem, obsesem ‘знянацку’ < слац. obsessus ‘апантаны’; *прыва;’тне* ‘уласна’ (СПЗБ) < пол. prywatnie ‘прыватна’ < лац. privato; *ра;’птам* ‘нечакана’, ‘неабдуманая’ (Нас., Касп.), ‘знянацку’ (СПЗБ) < стпол. raptem < лац. raptim; э; *’кстрынна* ‘тэрмінова, хутка’ (Бяльк., МММГ-77) < лац. extra ‘звыш, па-за’.

Дзеясловы лацінскага паходжання складаюць параўнальна невялікую групу. Яны называюць: а) рух чалавека: *вага;’рыць* ‘хутка бегчы, уцякаць’, ‘прагульваць, прапускаць (урокі)’ (Сцяшк., СПЗБ, Цых.) < пол. wagarowac; ‘прагульваць’ < лац. vagari ‘блукаць, бадзяцца’; *курсава;’ць* ‘рабіць рэгулярныя паездкі, рэйсы па маршруце’ (СГЦР) < пол. kursowac; < лац. cursare ‘бесперапынна бегаць’; *спацырава;’ць, шпацырава;’ць, цырава;’ць* ‘прагульвацца’ (ДСЗ, СПЗБ, Цых., МММГ-74) < пол. spacerowac; < ням. spaceren < лац. spatior;

б) яго маўленне: *лямантава; 'ць, ляментова; 'ць, лімънтъва; 'ць, лементова; 'ць* 'крычаць ад болю' (СПЗБ), 'гучна, нудна плакаць' (НЛ), 'крычаць' (СБК, 45, ТС, Шат.), 'абцяжарваць, ускладняць' (Нас.), *ляме; 'нціць, лямэ; 'нціць, ляме; 'ндзіць, лімя; 'ндзіць* 'прасіцца' (КЖЧК, 140), 'гучна плакаць', 'гаварыць не да месца, надаедліва' (НЛ) < стпол. *lamentowac;* ' 'крычаць' < лац. *lamentare* 'крычаць, плакаць';

в) фізічнае дзеянне: *рэвідава; 'ць* 'анатаміраваць' (СПЗБ) < стпол. *rewidowac;* 'аглядаць' < лац. *revidere* 'пераглядаць'; *рэпарава; 'ць* 'рамантаваць' (СПЗБ) < пол. *reperowac;* ' < лац. *reperire* 'адкрываць, вынаходзіць'; *цырава; 'ць, царава; 'ць* 'лапіць ніткамі дзіркі', 'пакрываць соты тонкім слоём воску' (СПЗБ) < пол. *segowac;* ' 'цыраваць' < лац. *segarre* 'пакрываць воскам';

г) псіхалагічны стан: *мідыгава; 'цца* 'быць у нерашучасці, вагацца' (СПЗБ) < пол. *medytowac;* ' 'раздумваць' < лац. *meditari* 'абдумваць, намервацца';

д) зносіны з іншымі людзьмі: *ванітава; 'ць* 'зневажаць, абражаць' (СПЗБ) < пол. *wonitowac;* ' < лац. *vomere* 'ванітаваць'; *візытава; 'ць* 'наведваць з мэтай агляду' (Нас.) < стпол. *wizytowac;* ' < лац. *visitare*; *вэтава; 'ць* 'помсціць, на зло адказваць злом' (Нас.) < стпол. *wetowac;* ' < лац. *vetare* 'забараняць'; *даклярава; 'ць, даклірава; 'ць* 'абяцаць' (СГЦР, СПЗБ, СБК, 364) < стпол. *deklarowac;* ' 'аб'яўляць' < *declarare*; *дафаро; 'ўваць* 'дагаджаць' (СГЦР) < стпол. *deferowac;* ' < лац. *deferre* 'даручаць, прадстаўляць'; *дэтанава; 'ць* 'збіваць з толку, перабіваць, бянтэжыць' (Нас.) < пол. *detonowac;* ' 'бянтэжыць' < лац. *detonare* 'грымець, бушаваць'; *касава; 'ць, касова; 'ты, касува; 'тэ* 'забараняць', 'разбураць', 'рэзаць', 'браць развод' (СПЗБ), 'выкрэсліваць, знішчаць' (Касп.) < стпол. *kasawa* с; ' 'адмяняць' < лац. *cassare* 'ануляваць, знішчаць'; *ліцытава; 'ць* 'канфіскаваць' (Сцяшк.) < пол. *licytowac;* ' 'прадаваць з аўкцыёну' < лац. *licitare*; *левізава; 'ць* 'рэвізаваць, рабіць праверку па маёнтку' (Нас.) < фр. *reviser* 'правяраць' < лац. *revisere* 'пераглядаць'; *манкірава; 'ць* 'падманваць, хлусіць' (Нас.), 'ашукваць' (СПЗБ) < рус. манкіроваць < фр. *manguer* 'не хапаць' < іт. *mancare* < лац. *mancus* 'пакалечаны'; *празантава; 'ць* 'абгаворваць' (СПЗБ), *прэзентава; 'ць* 'выстаўляць на паказ' (СПЗБ) < пол. *prezentowac;* ' 'знаёміць' < лац. *praesentare* 'перадаваць, прадстаўляць'; *фундава; 'ць* 'частаваць' (ДСЗ, СПЗБ) < стпол. *fundowac;* ' < лац. *fundare* 'засноўваць'; *цітулав; 'аць* 'назваць' (СПЗБ) < стпол. *tytulowac;* ' < лац. *titulus* 'ганаровае званне, подпіс'.

Такім чынам, лацінізмы, якія ўжываюцца ў народных гаворках, маюць разнастайныя прадметна-паняційныя сувязі. Паводле сферы выкарыстання яны падзяляюцца на агульнаўжывальныя, бытавыя назвы, навукова-тэрміналагічную і прафесійную лексіку. Большасць з іх належыць да канкрэтных найменняў, але, у адрозненне ад запазычанняў з іншых моў, у складзе лацінізмаў значная колькасць абстрактнай лексікі (21,2%). Засваенне лексікі лацінскага паходжання ў многіх выпадках было абумоўлена патрэбамі ў намінацыі пэўных рэалій і паняццяў, неабходнасцю развіцця народна-тэрміналагічнай лексічнай сістэмы і рэалізацыі разнастайных спосабаў намінацыі. Аб актыўнасці працэсу засваення лацінізмаў народна-дыялектнай мовай сведчаць наступныя статыстычныя дадзеныя. Амаль палова запазычанняў лацінскага паходжання (44,3%) вар'іравала сваю знешнюю

форму ў працэсе адаптацыі і прыстасавання да фанетычнай сістэмы і марфалагічнага ладу народнай мовы-рэцэптара. Чвэрць лацінізмаў (25,9%) на вышэйшым этапе фармальнай адаптацыі рэалізавалі свой словаўтваральны патэнцыял, – ад іх асновы пры дапамозе ўласных дэрывацыйных сродкаў утвараліся шматлікія лексічныя адзінкі. Амаль трэць лацінізмаў (30,3%) развілі ў працэсе функцыянавання і ўзаемадзеяння з уласнай лексікай свой семантычны патэнцыял у выніку разнастайных тыпаў семантычнай дэрывацыі.

Актыўнасць засваення лацінізмаў сведчыць аб мэтазгоднасці іх запазычвання і рэгулярнасці выкарыстання.

Даволі значны працэнт устарэлай лексікі лацінскага паходжання (36,4%) абумоўлены наяўнасцю ў яе складзе шматлікіх юрыдычных і сацыяльна-эканамічных тэрмінаў, якія абазначаюць аджыўшыя з’явы і рэаліі. Як вядома, гэта лексіка хутчэй за іншыя тэматычныя разрады падвяргаецца працэсу архаізацыі, выкліканаму зменамі ў грамадскім жыцці. Намінатыўная функцыя большасці лацінізмаў, а таксама спецыяльная сфера іх выкарыстання абумовілі нязначную ўдзельную вагу ў іх складзе экспрэсіўных назваў (усяго 7,2%). Гэтым жа тлумачыцца тое, што амаль палова лацінізмаў (46,9%) захавала пры запазычванні семантыку этымона.

Старажытнасць засваення лексікі лацінскага паходжання пацвярджаецца даволі высокім працэнтам (43,3%) у яе складзе даўніх запазычанняў. Як упаміналася вышэй, лацінізмы, пераважна кніжнага ўжытку, актыўна засвойваліся старабеларускай мовай. У лексічнай сістэме сучаснай народна-дыялектнай мовы вызначаюцца асобныя лацінізмы, якія, як сведчаць лексікаграфічныя крыніцы, маглі быць засвоены беларускай мовай не пазней XV ст: *адамашка, алівэс, армата, календра, каляда, кантар 2, касцёл, квiга, келюх, кляштар, комлата, кухня, мішч, мантэль, мар’ян, марац, маштэля, мур, мурын, мушкат, мэтрыка, нешпор, панцыр(ка), парсона, стацыя, фундаваць, хворма, хундамент, хунт, цітулаваць*; XVI ст: *акт, анцэрэс, бестыя, буката, візытаваць, вілея, вакаваць, ваканца, вал I, вэтаваць, галун, ганарал, граты, гуня, дарэктар, дафактовы, дохтар, дыямент, іміа, інтарэс, ірха, кадук, казаятка, камісія, кампор, камысар, кантэтны, каплун 2, каптур, касаваць, каўнер, кашуля, квiт, квадра, кварта, кватэрка, квацера, клібанія, конпус, крэтка, кулега, курта, куфа, кухня, лілей, ліня, літар 2, левізор, лейстры, люцыпар, ляндар, лятарня, мізэрыя, мажджэра, масіяш, матэрыя, муніца, мша, натура, аказія, оліва, паблікацыя, пава, паль, парфум, пастыр, пасэсар, патынка, патэльня, пацер, пляц, прутэсія, пункт, ранда, рата, рэвідаваць, рэгул, рэшта, рэштант, саян, станца, статут, струмант, сэнс, трахт, турбацыя, тэрмін, тэстамант, уніят, філяр, фактар, фаляваць, фамілія, фартуна, хвэст, хундушавы, цынамонт, цыркель, шкатула*; XVII ст: *адвент, акавітка, актыкацыя, акцыз, акцыя, амбіт, ампіратар, андынарыя, апінія, аплікант, арнамант, атрамент, бай,бібула, буталь, ваніты, вантура, вікт, вэлян, габіт, галяс, градус, гумар, дакліраваць, дакумант, далікатны, дафароўваць, дэфензыва, езуітка, кампаня, кампут, камунія, кантар I, кантычка, каперацыя, капэлюш, квартал, квота, коляр, ленгаміна, лямент, мамэнт, матэрыял,*

натацыя, пасія 2, пляйстар, празантаваць, прэзент, прыватны, раптам, рэграцыя, руіна, скрупул, фігель, фыбра, шпалеры, экспедзіцыя; XVIII ст: вакацыя, капэлія, компал.

Як відаць, пераважная большасць даўніх лацінізмаў, як і запазычанняў з іншых моў, адносіцца да XVI-XVII стст., перыяду найбольш інтэнсіўнага іншамоўнага ўплыву на лексічную сістэму старабеларускай мовы. Не выключаецца, што некаторыя з названых вышэй лацінізмаў былі запазычаны ў беларускія гаворкі ўпершыню або паўторна пазней, праз пасрэдніцтва як польскай, так і рускай мовы.

Мэтазгодна лічыць часам засваення некаторых лацінізмаў перыяд не пазней сярэдзіны XIX ст. Гэта лексемы, занатаваныя ўпершыню ў слоўніку І. Насовіча: *анцілігент, байструк, бардадын, валантыр, вар'ят, капа, куранты, лемантар, мат(а), музыкус, пасіянат, філют* і інш.

Да больш позніх запазычанняў неабходна аднесці лацінізмы, занатаваныя ў сучасных дыялектных лексікаграфічных крыніцах: *аблакат, аматар, анжынер, армонік, асустэнт, афіцына, барэт, батарэя, блакатар, бонба, блюска, валан, вецінар, гумалыстка, інспекты, калежанка, камода, канаверт, канцэрвы, капсэль, кольба, кундуктар, ланкетка, манігрант, нумаратар, спецыяліста* і інш.

Такім чынам, лацінізмы з'яўляюцца неад'емнай часткай лексікі іншамоўнага паходжання слоўнікавага складу народна-дыялектнай мовы і выконваюць у ёй пераважна намінацыйную функцыю. Запазычаныя шматступенёвым шляхам у розныя перыяды гістарычнага развіцця беларускіх гаворак, яны актыўна засвойваліся і адаптаваліся народнай мовай.

РАЗДЗЕЛ 1.5. ГРЭЦЫЗМЫ

Лексіка грэчаскага паходжання ўтварае параўнальна нязначную групу ў складзе прааналізаваных народна-дыялектных запазычанняў (147-4,6%). Шляхі і спосабы яе засваення – складаныя, час пранікнення – даволі старажытны. Інтэнсіўны ‘прыток’ грэцызмаў у славянскія мовы адбыўся пасля прыняцця хрысціянства, калі актыўна перакладалася з грэчаскай мовы рэлігійная літаратура і фарміравалася праваслаўная царкоўная тэрміналогія [27, с. 14; 71, с. 121; 76 с.]. У старабеларускую мову, як адзначаюць даследчыкі, грэцызмы запазычваліся ў параўнальна невялікай колькасці на працягу XIV-XVIII стст. Гэта была пераважна навукова-тэрміналагічная і кніжная лексіка, якая засвойвалася ў асноўным двума шляхамі: па-першае, пры перакладзе рэлігійнай і навуковай літаратуры, калі перакладчыкі захоўвалі асобныя грэчаскія словы і афарызмы, перадаючы іх арыгінальнае напісанне; па-другое, у працэсе вывучэння грэчаскай мовы ў праваслаўных брацкіх школах. Пры выкладанні грэчаскай мовы, якой адводзілася значнае месца ў праграме праваслаўных брацкіх школ, звярталася ўвага на развіццё вуснага маўлення – умення размаўляць на грэчаскай мове. Праваслаўныя дзяржаўныя і рэлігійныя дзеячы імкнуліся валодаць грэчаскай мовай для таго, каб азнаёміцца з грэчаскай канфесійнай літаратурай на мове

арыгінала [71, с. 121-122]. Усё гэта садзейнічала пранікненню ў лексічную сістэму старабеларускай мовы і замацаванню ў ёй пэўнай колькасці грэцызмаў пераважна кніжнага ўжытку. Грэцызмы засвойваліся ў славянскія мовы рознымі шляхамі – заходнееўрапейскім, праз лацінскую, пасля – нямецкую, французскую і іншыя еўрапейскія мовы, захоўваючы класічнае гучанне, т.зв. ‘эразмава’ чытанне і ўсходнім шляхам, з сярэднегрэчаскай мовы візантыйскага перыяду ў адпаведнасці з рэйхлінавым вымаўленнем. Гэта ў пэўнай ступені адбілася на вар’іраванні знешняй формы грэцызмаў, суіснаванні іх розных варыянтаў [62, с. 255-256; 99, с. 4].

Даволі значная колькасць грэцызмаў захавалася ў народных гаворках са старажытных часоў, іншыя – запазычаны пазней праз рускую або польскую мовы, у якія яны засвойваліся з заходнееўрапейскіх моў.

Грэцызмы, як і лацінізмы, адыгралі значную ролю ў фарміраванні народнай тэрміналогіі розных галін ведаў.

1.5.1 ЛЕКСІКА-ТЭМАТЫЧНАЯ КЛАСІФІКАЦЫЯ ГРЭЦЫЗМАЎ

Лексіка грэчаскага паходжання паводле сферы ўжывання падзяляецца на агульнаўжывальную, прафесійную і народна-тэрміналагічную. Выключную большасць грэцызмаў складае канкрэтная лексіка. Гэта ў першую чаргу назвы асобы, якія характарызуюць яе:

а) паводле роду дзейнасці, прафесіі: *аграмо*; ‘н ‘аграном’ (Касп.), *аграно*; ‘мча, *аграно*; ‘мча жан. да аграном (СГЦР, Сцяшк.) < рус. агроном < грэч. *agronomos*; *акано*; ‘м, *ако*; ‘нам, *ако*; ‘ман, *акуно*; ‘м ‘кіраўнік маёнтка’ (Нас., МММГ-71, Касп., СГЦР, Цых.) < стпол. *ekoном* < лац. *oeconomus* < грэч. *oikonomos* ‘кіраўнік дома’; а; ‘мэн ‘чалавек, якога наймалі ў дарэвалюцыйны час багатыя яўрэі на сваё свята: яго вадзілі па вуліцы, насміхаліся і г.д.’ (Цых.) < пол. *amen* < грэч. *amen* ‘сапраўды’; *аргані*; ‘ст(а), *аргані*; ‘сты ‘касцёльны рэгент і музыкант на аргане’ (Нас., Сцяшк.) < пол. *organista* < ням. *organiste* < грэч. *organon* ‘музычны інструмент’; *бі*; ‘скуп ‘каталіцкі епіскап’ (Нас., Шат.) < стпол. *biskup* < ствням. *biscof* < лац. *episcopus* < грэч. *episkopos* ‘глава рэлігійнай абшчыны’; *інтрапалі*; ‘т ‘мітрапаліт’ (ЧК П, 304) < рус. митрополит < грэч. *mēropolitēs* ‘роданачальнік’; *мана*; ‘х ‘член царкоўнай абшчыны, які жыве ў манастыры’ (Нас., Шат., Бяльк.) < рус. монах < сгрэч. *monachos* ‘адзінокі’; *паліцыя*; ‘нт ‘паліцэйскі’ (СПЗБ) < пол. *policjant* < слац. *policia* < грэч. *politeia* ‘уряд, дзяржаўны лад’; *палама*; ‘р ‘панамар’ (КЖЧК, 133) < рус. пономарь < сгрэч. *paramonari(os)* ‘царкоўны служба’; *фіру*; ‘рг ‘хірург’ (МММГ-77) < пол. *chirurg* < лац. *chirurgus* < грэч. *cheirourgios*;

б) па асаблівасцях паводзін, рысах характару: а; ‘снід ‘злы чалавек’ (Нас., Бяльк., Касп.) < струс. аспидь < грэч. *aspis* ‘кобра’; *атла*; ‘ндзер, *атла*; ‘ндзір ‘бестурботны, вісус, гультай’ (Бяльк., ДС) < атлант < грэч. *Atlas,antos* міф. ‘Атлант, тытан, які трымаў на сваіх плячах нябесную сферу’; *атла*; ‘нка ‘здоровая, гультаяватая жанчына’ (СНЛ) < грэч. *Atlas*; *адлёт* ‘лоўкі, смелы чалавек’ (КТС) < атлет < фр. *athletes* < грэч. *athletes* ‘удзельнік спаборніцтва’,

хаця магчыма і ўласнае ўтварэнне ад лятаць; *герэ; 'тык* 'ерэтык', 'чалавек, які не ўжывае што-небудзь' (Нас.) < пол. heretyk 'ерэтык' < лац. haereticus < грэч. aīretikos 'сектант'; *цы; 'тра* 'легкадумны, непастаянны чалавек' (Касп.), 'гарэза, жартаўнік' (Яўс.), 'злая жанчына' (Янк.Мат., 108, МММГ-77) < пол. cytara, cytra < лац. cithara < грэч. kithara 'кіфара, струнны музычны інструмент';

в) па знешнім выглядзе, фізічным стане: *цы; 'мбал, цы; 'мбел, цы; 'нбало* 'высокі, даўганогі чалавек' (ДСБ, ТС, ДСЗ) < пол. cymbalum < лац. cymbalum < грэч. kymbalon 'кімвал, музычны ўдарны інструмент'; разумовых здольнасцях: *маня; 'к* 'дурань' (ЗНС) < маньяк < фр. maniague < лац. maniacus < грэч. mania 'вар'яцтва'.

Даволі значнай з'яўляецца група грэцызмаў, якія называюць прадметы паўсядзённага абыходку, у складзе якіх:

а) назвы хатніх рэчаў, мэблі, посуду: *бо; 'дня* 'высокая бочка з векам для захоўвання адзення' (ЛП), 'вялікая бочка для збожжа', 'бочачка з векам, замком' (Шн.) < свням. bodene < ствням. butīn < лац. butina < грэч. butinē; *ка; 'йстра, кэ; 'йстра, та; 'йстра, га; 'йстра* 'торба (з палатна), сумка' (ДСЛ, СПЗБ, Нас., Бяльк., Янк.І, МДСГ), 'заплечны мяшок, дарожная торба' (Яўс.), 'каністра' (СПЗБ), 'кошык' (МДСГ) < пол. tajstra < чэш. tanistra < лац. canistrum 'кошык' < грэч. kanistros; *кана; 'па, кана; 'фа, кына; 'п(а)* 'мяккая мэбля ў выглядзе лавы са спінкай і падлакотнікамі' (Сцяшк., Бяльк., СГЦР, СПЗБ, МММГ-77), 'цвёрдая канапа без спінкі' (Касп.), 'драўляная лаўка са спінкай' (Янк. Мат., 155) < пол. kanapa < фр. canape; ' < слац. canapeum < лац. cōnōpeum 'ложак з палогам ад камароў' < грэч. kōnōpeion < kōnōps 'камар'; *кани; 'стра* 'бляшаная банка для газы' (СПЗБ) < ням. Kanister < лац. canistrum 'кошык' < грэч. kanistrōn; *крышталь* 'хрусталь, шклянны гранёны сасуд' (Нас.) < пол. kryształ < ням. Kristall < лац. crystallum 'горны крышта; 'ль, сасуд з яго' < грэч. krystallos 'лёд, горны крышталь'; *ла; 'нна, л; 'янпа, ле; 'мна* 'лямпа' (СНЛ, Бяльк., НЛС, Нас.), 'шклянка (для віна)' (Нас., Шат., Касп.) < стпол. lampra < свням. lampe < фр. lampe < лац. lampas < грэч. lampas 'факел'; *сунду; 'к* 'куфар' (ДСЗ, СПЗБ) < рус. сундук < цюрк. sunduq < араб. šundūk < грэч. syndoscheion; *тага; 'нка* 'трыножка' (СПЗБ), *тага; 'н* 'люлька' (Касп.), *таганы; 'н* 'трыножнік, за які вешаюць дзіцячую люльку' (Касп.) < рус. таган < тат. tağan < новагрэч. tēgani(on), грэч. tēganon 'патэльня'; *тэ; 'ка* 'футляр для захоўвання пісьмовых прыналежнасцей' (Нас.) < пол. teka 'портфель' < грэч. thēkē 'сховішча, скрынка'; *тэ; 'чка, тэ; 'цка* 'портфель' (Янк. Мат., 130, Сцяшк., СПЗБ, ДСЗ, Цых.), '(гаспадарчая) сумка' (МММГ-77, ДСБ, СПЗБ, ДСЗ), 'торба' (СПЗБ) < пол. teczka < ням. Tasche 'кішэня' < грэч. thēkē; *фана; 'р, фона; 'р, хвана; 'р, хвона; 'р,* 'ліхтар' (Шат., ДСЗ, Сцяшк., ТС, НЛС, СПЗБ) < рус. фонарь < сгрэч. phanari(on) < грэч. phanos 'святцільнік, паходня';

б) тканіны, элементаў адзення: *акса; 'м, аксамі; 'т* 'шаўковая тканіна з кароткім густым ворсам' (Нас., СПЗБ) < пол. aksamit < лац. examitum < грэч. heksamitos; *кару; 'нкі, каро; 'нкі, гаро; 'нкі, куру; 'ны* 'карункі' (Бяльк., СПЗБ, Нас., Шат., Касп., ДСБ), гарунка 'карункавая кайма' (ДСБ) < пол. koguna, kogona < лац. cogona < грэч. korōnē 'вянец, вянок';

в) абутку: *гу; 'ма* 'гумавы абутак' (СПЗБ), < пол. *guma* 'рызіна' < лац. *gummi* (*summi*) < грэч. *kommi* 'камедзь'; *кало; 'шы, калёшы* 'абутак з гумы, галёшы' (Бяльк., Сцяшк., СПЗБ, НЛСц., Касп.) < пол. *kałosz* < ням. *Kalosche* < фр. *galochе* 'скураны абутак' < лац. *calopedia*, грэч. *kalorodion* 'драўляны чаравік'; *пант о; 'піль, панто; 'пель, панта; 'каль, панто; 'плі, канто; 'плі* 'вязаныя з тоўстых пяньковых, суконных ці ільняных нітак лапці' (Янк., Мат., 41, Бяльк.), 'тапачкі' (СГЦР), 'лёгкі абутак' (ДСБ), 'туфлі' (Сцяшк., МДСГ, БДС) < стпол. *pantofel* < ням. *Pantoffel* < фр. *pantoufle*, іт. *pantofla* < сгрэч. *pantoiphellos* 'увесь з корка'; *санда; 'л, цанда; 'ль, цанда; 'ля, цында; 'ль, цында; 'ля*, мн. *цанда; 'лі, цында; 'лі* 'сандалі' (ДСБ, ДС, МММГ-74, СПЗБ) < пол. *sandaly* < іт. *sandala* < лац. *sandalium* < грэч. *sandalon* 'сандалія';

г) ежы, пітва: *куця; ', куця; ', кутте; ', куцья; ', куцьця; '* 'круглыя ячныя крупы' (СГЦР, ЛП, СПЗБ), 'каша з ячных круп' (Нас., Касп., ЛП, Сцяшк., СПЗБ, ДСЛ, ТС), 'памінальная страва' (ЛП), 'салёная каша з ячных круп, якую вараць перад калядамі і Новым годам' (Бяльк.) < рус. *кутья* < грэч. *kūkkia* 'бабы'; *лаза; 'нка, лаза; 'нкі* 'ляпёшкі з мукі, адвараныя і астужаныя, якія ўжываюць у ежу з алеем і зялёнай цыбуляй' (Нас.), 'мучныя ляпёшкі, якія паліваюць смятанай або маслам' (Вешт.) < пол. *łazanki* 'клёцкі' < іт. *lasagne* < лац. *lasanum* 'гаршчок' < грэч. *lasanon* 'кухонны трыножнік'; *макаро; 'н, мыкаро; 'н, макаро; 'ны* 'локшына' (НС), 'макароны' (Бяльк., Нас., Касп., МДСГ) < пол. *makaron* < іт. *massaroni* < грэч. *makaria* 'ежа з ячменнай мукі ці круп'; *сіфо; 'н* 'адгон, аб'ястлушчанае малако' (НСл) < рус. *сифон* < фр. *siphon* < лац. *siphone(m)* < грэч. *siphon* 'выцяжная трубка'.

Параўнальна нешматлікія грэцызмы належаць да сферы народна-гаспадарчай дзейнасці. Гэта а) назвы прылад працы: *ма; 'гли* 'прылада для прасавання бялізны' (СПЗБ, СГЦР, Нас.), 'прыстасаванне для валяння сукна' (Касп.) < пол. *magiel* < свням. *mange*, ням. *Mange(l)* < слац. *mango* < лац. *manganum* < грэч. *magganon* 'ваенная машына, якая кідае каменні'; *фіта; 'н* 'прылада для абмеру дыяметра растурых дрэў (СПЗБ) < пол. *fita* < сгрэч. *theta* 'назва літары'; *цэнтр, ц э; 'нтэр* '(вялікі) свердзел' (ДСБ, ТС) < ням. *zentrum* < лац. *centrum* < грэч. *kentron* 'голка, вастрэё (цыркуля)'; прыстасаванняў: *бла; 'нка* 'брусок, планка' (ТС) < пол. *planka* < нвням. *Planke* 'дошка' < слац. *planca* < лац. *plalanga* < грэч. *phalagx* 'бервяно, калода'; *жак* 'рыбалоўная снасць: нерат з двума крыламі' (Касп., СПЗБ, ЗНС) < стпол. *žak* < ням. *Sack* 'мех, куль' < лац. *saccus* < грэч. *sakkos* 'грубая тканіна'; *кана; 'т, кына; 'т* 'тоўстая вяроўка' (Бяльк.) < рус. *канат* < новгрэч. *kanati* < сгрэч. *kannata*;

б) пабудоў і іх частак: *карні; 'з(а)* 'карніз (у печы)' (Янк.П) < ням. *Karnies* < іт. *cornice* < лац. *coronis* < грэч. *korōnis* 'загнуты арнамент у канцы рукапісу'; *к о; 'мін* 'труба для адводу дыму з печы' (Нас., Шат., СПЗБ, ТС, Бяльк., Сцяшк.), 'адтуліна ў коміне, праз якую выходзіць дым' (СПЗБ) < стпол. *komín* < свням. *kamin* < лац. *saminus* < грэч. *ka; 'minos* 'ачаг'; *шплінт* 'плінтус' (ДСБ) < рус. *плінтус* < лац. *plinthus* < грэч. *plintos* 'плінтус, ніжняя частка калоны'; асобных памяшканняў, збудаванняў: *камо; 'ра, комо; 'ра, камо; 'рка* 'памяшканне для захавання прадуктаў, сыравіны, гаспадарчых рэчаў' (Нас., Бяльк., Касп., СПЗБ),

‘халоднае памяшканне пры сенях для захавання агародніны’ (Сцяшк., НС, ДСЗ, СПЗБ), ‘варыўня, стопка’ (ДСЗ, СПЗБ), ‘агароджаны ў доме пакойчык накіталт спальні’ (Нас., СГЦР, Бяльк., Касп.) < рус. комора < грэч. *kata*;’*ra* ‘пакой, скляпеністая столь’; *ке*;’*льня*, *ке*;’*льма* ‘келля’ (КЖЧК, 366), ‘невялікі, вузенькі пакойчык’ (Бяльк.), ‘старая невялікая хата’ (МДСГ, НСл), ‘маленькая хатка’ (СНЛ) < рус. келья < сгрэч. *kella* < грэч. *kellion* ‘камора, заканурак’.

Многія дыялектныя грэцызмы, як і лацінізмы, адносяцца да спецыяльнай, прафесійнай і тэрміналагічнай лексікі. У складзе спецыяльнай лексікі грэчаскага паходжання можна адзначыць: а) транспартныя назвы: *арапо*;’*рт* ‘аэрапорт’ (Цых.) < рус. аэропорт < грэч. *aēr* ‘паветра’ + лац. *portus* ‘порт’; *еёдро*;’*м* ‘аэрадром’ (ДСБ) < рус. аэрадром < грэч. *aēr* ‘паветра’ + *dromos* ‘бег, дарожка для бегу’; *файто*;’*н* ‘фаэтон’ (ТС) < пол. *faeton* < фр. *phaeton* < лац. *Phaëthon* < грэч. *Phaëthon* міф. ‘Фаэтон’;

б) ваенныя: *ахтама*;’*т* ‘аўтамат’ (СГЦР) < рус. автомат < фр. *automate* < грэч. *automatos* ‘які дзейнічае сам’; *фаланка* ‘фаланга, строй’ (ЧК П, 291) < пол. *falanga* < грэч. *phalagx* ‘баявы парадак пяхоты’;

в) тэхнічныя: *машы*;’*на* ‘(грузавы) аўтамабіль’ (СПЗБ, Сцяшк.), ‘сячкажня’, ‘паравоз’ (СПЗБ), ‘цягнік, поезд’ (Бяльк.) < пол. *maszyna* < фр. *machine* < лац. *machina* < грэч. *machana*;’ ‘прыстасаванне’;

г) музычныя: *арга*;’*ны* ‘арган’ (СПЗБ) < стпол. *organu* < лац. *organum* < грэч. *organon*; *банду*;’*ра* ‘музычны інструмент’, ‘скрыпка, контр-бас’ (Нас.), ‘празмерна вялікая рэч’ (ДСБ, Яўс., НЛ) < пол. *bandura* ‘музычны інструмент < іт. *bandura* < лац. *bandura* < грэч. *bandūra* ‘кіфара’; *лі*;’*ра*, *ле*;’*ра*, *ле*;’*рэя*, *рэ*;’*ля* ‘даўнейшы народны беларускі струнны музычны інструмент з клавішамі і корбай’ (Сцяшк., ТС, Бяльк., Яруш.) < пол. *liga* < лац. *lyra* < грэч. *ly*;’*га* ‘ліра, лютня’;

д) педагагічныя: *бі*;’*бля* ‘тоўстая кніга’ (СГЦР) < стпол. *biblija* < грэч. *biblia*, адз. *biblion* ‘кніга’; *гра*;’*матка* ‘азбука, буквар’ (Нас.) < грэч. *grammata* ‘алфавіт, пісьменнасць’; *дзіпло*;’*м* ‘дыплом’ (СГЦР) < рус. диплом < лац. *diplōma* < грэч. *diplōma* ‘дакумент, грамата; ліст, складзены ўдвая’; *папе*;’*р*, *папі*;’*р*, *папя*;’*р*, *папе*;’*ра* ‘папера’ (Нас., ДСЗ, ДСБ, Сцяшк., СПЗБ), ‘пісьмовы дакумент, дазвол’ (Нас.), ‘шпалеры’ (НЛС, ДСЗ, СГЦР) < стпол. *papier*, *papier* < ням. *Papier* ‘дакумент, канцылярская папера’ < лац. *paperus* < грэч. *paperos* ‘папірус, папера з яго’.

Спецыяльную сферу выкарыстання мае таксама царкоўная і абрадавая лексіка грэчаскага паходжання: *аванэ*;’*ля* ‘абрадавая малітва па нябожчыку’ (Сцяшк.), *ванэ*;’*лі* ‘велікодныя малітоўныя вершыкі ў католікаў’ (ЖС) < евангелле < грэч. *euaggelion* ‘добрая вестка’; *ванге*;’*ля*, *ванга*;’*ля*, *ванге*;’*ля*, *ваянге*;’*лье* ‘евангелле’ (НС, Цых., ЧК П, 382, Шпіл., Мядз.) < стслав. евангелие < грэч. *euaggelion*; *вангель*, *ангал* ‘анёл’ (Нас., Шн.) < стслав. ангелъ < грэч. *aggelos* ‘вястун, пасланец’; *ірда*;’*нь* ‘рэлігійны абрад асвячэння вады’ (Бяльк.), ‘месца, дзе ў дзень богаяўлення асвячаюць ваду’ (Нас.) < рус. иордань < грэч. *Iordanes* ‘рака Іардань’; *кану*;’*н(а)*, *кано*;’*н*, *кана*;’ ‘абрадавая салодкая страва, якая рыхтуецца к памінкам’ (Нас., МДСГ, СПЗБ, ДСБ, СНС) < рус. канун < грэч. *kanōn*

‘правіла, норма’; *кры;* ‘лус ‘клірас, месца ў царкве для пеўчых’ (Шат., Бяльк.) < рус. клирос < цслав. клирось < грэч. klēros ‘жэрабя, надзел’; *номасты;* ‘р’, *манастыр* ‘манастыр’ (Нас., Шн.2, Яруш.) < грэч. monasteri(on) ‘адасобленае жыллё’; *панахві;* ‘да, *панахі;* ‘да, *панафі;* ‘на ‘паніхіда’ (Нас., СПЗБ) < рус. панихида < сгрэч. pannychis, idis ‘бяссонная ноч’; *пара;* ‘хвія, *пара;* ‘хва ‘акруга, якая адносіцца да аднаго касцёла і падпарадкоўваецца аднаму ксяндзу, прыход’ (Нас., СПЗБ) < стпол. paraфіja < грэч. paroichia ‘мяжа, граніца’; *праску;* ‘ра ‘прасвіра’ (Нас.) < рус. просфора < грэч. prasphora; ‘карысная, неабходная’.

Народна-тэрміналагічная лекіска грэчаскага паходжання адносіцца пераважна да прыродазнаўчых назваў, якія абазначаюць разнастайныя з’явы і рэаліі прыроднага свету. Гэта: а) анатамічныя і медыцынскія тэрміны: *аргані;* ‘зма ‘арганізм’ (СНЛ) < пол. organizm < слац. organismus < грэч. o;rganon ‘прылада, інструмент’; *ка;* ‘тар, *ка;* ‘тарг, *ка;* ‘тарга, *ха;* ‘тар ‘насмарк’ (Нас., Шат., Касп.), ‘сып на губах у выніку прастуднага захворвання’ (Янк. Мат., 72, СГЦР, МММГ-74, СПЗБ), ‘гастрыт’ (СНС) < пол. katar < ням. Katarrh ‘катар, насмарк’ < грэч. katarrūs ‘катар, насмарк’; *маці;* ‘ст ‘мастыт’ (СГЦР) < рус. мастит < лац. mastitus < грэч. mastos ‘сасок, грудзі’; *паляру;* ‘ш, *паляры;* ‘ч, *паралю;* ‘ш ‘параліч’ (Нас., Сцяшк., ЗНС, СПЗБ, СГЦР, Цых., Шат.) < стпол. paraliz < лац. paralysis < грэч. para;lysis ‘раслабленне, параліч’; *паляўры;* ‘т ‘плеўрыт’ (СГЦР) < пол. pleuryt < лац. pleuritis < грэч. pleuryptis ‘пакалванне ў баку’; *рамаці;* ‘зм(а), *рамату;* ‘с, *раматы;* ‘зм ‘рэўматызм’ (МММГ-74, 77, СНС, Касп., Цых.) < пол. reumatyzm < ням. Rheumatismus < лац. rheumatismus ‘выцяканне, катар’ < грэч. rheumatismos < rheuma, atos ‘рэўматызм’; *хле;* ‘зма, *хля;* ‘зма ‘макроты ў грудзях’ (Нас.) < пол. flegma < лац. phlegma < грэч. phlegma; *ты;* ‘фус, *цы;* ‘фус ‘тыф’ (СПЗБ) < пол. tyfus < ням. Typhus < лац. typhus < грэч. typhos ‘дым, чад, ацапяненне’; *ціп, ціф, ціх* ‘тыф’ (Касп., СПЗБ) < рус. тиф < ням. Typhus < лац. typhus < грэч. typhos; *шкляро;* ‘з, *шкляро;* ‘с, *шкляро;* ‘за, *сукляро;* ‘с ‘склероз’ (СПЗБ) < пол. skleroza < грэч. sklerosis ‘зацвярдзенне’;

б) батанічныя: *бальсамі;* ‘на, *бальсамі;* ‘тка, *мальсабі;* ‘нка, *бальсаві;* ‘нка ‘бальзамін, хатняя кветка’ (Нас., Сцяшк., СГЦР, СПЗБ) < пол. balsamina < ням. Balsamine < новлац. balsamina < грэч. balsamon; *га;* ‘нуш, *га;* ‘нус, *гэ;* ‘нус, *аны;* ‘ш, *ганы;* ‘ш ‘аніс’ (Нас., Касп., Кіс.) < стпол. anyz, hanyz < лац. anisum < грэч. anison ‘укроп’; *кмен, кмін* ‘кмен’ (Нас., Бяльк., ЖС, Сцяшк., ДС), ‘укроп’ (ЗНС) < стпол. kmin < стням. kumin < лац. cuminum < грэч. kuminon ‘кмен’; *кракос, крокус* ‘наготкі’ (Нас., СПЗБ) < стпол. krokos < свням. krokos < лац. cocus < грэч. krokos ‘шафран’; *мігда;* ‘лы, *мігда;* ‘лы, *мігда;* ‘л, *мігда;* ‘ль ‘міндаль’ (Нас., ЖС, Сцяшк., Сл.) < стпол. Migdał < лац. amygdalus < грэч. amygdalos; *паюрго;* ‘нія, *паярго;* ‘нія, *павярго;* ‘ня ‘герань’ (ЖС), ‘пеларгонія’ (Сцяшк., Цых.) < рус. пеларгония < грэч. pelargos ‘бусел’; *фасо;* ‘ля, *фасо;* ‘ла, *фасо;* ‘ль, *пасо;* ‘ля, *хвасо;* ‘ль, *квасо;* ‘ля, *квасо;* ‘ль, *квасёл,* *квасу;* ‘ля, *пусо;* ‘ль, *хвасо;* ‘ля ‘фасоля’ (Касп., СПЗБ, СГЦР, ДСБ, МММГ-77, МАСМ, ДСЛ, ТС) < пол. facola < лац. phaseolus < грэч. phaselos; *цы;* ‘прус ‘божае дрэва’ (Нас.) < пол. cyprys < лац. cyprus < грэч. ку;pros ‘кіпр, пахучы кустарнік’; *шпара;* ‘га, *шпара;* ‘гус, *шпара;* ‘к, *шпара;* ‘га ‘спаржа’ (Сцяшк., Касп., СПЗБ, ЖНС) < пол. asparagus < лац. asparagus < грэч. aspa;ragos;

в) заалагічныя: кіт ‘вялікая марская млекакормячая жывёла’ (Сержп.) < струск. кить < грэч. ketis ‘водная пачвара’; *камса*; ‘хамса, дробная рыбка’ (СПЗБ) < рус. хамса < новагрэч. cha(m)psi; *мі*; *кра* ‘дробнарыбіца’ (Сцяшк., Сл.) < новагрэч. mikros ‘дробны, малы’; *ці*; *гра* ‘тыгр’ (МММГ-74) < рус. тигр < фр. tigre < ням. Tiger < лац. tigris < грэч. tigris;

г) астранамічныя: *куме*; *та* ‘камета, хвастатая зорка’ (СГЦР) < стпол. kometa < лац. cometa < грэч. komētēs ‘валасаты’;

д) метэаралагічныя: *клі*; *мат* ‘клімаат’ (СНС) < рус. климат < фр. climat < грэч. klima, atos;

е) мінералагічныя: *магнэ*; *с* ‘магніт’ (Нас., Касп., НСл) < стпол. magnes < свням. magnes < лац. magnes < грэч. magnēs, ētos; *масенз* ‘бронза’ (Нас.), *маса*; *нж* ‘медзь’ (Грыг.) < стпол. mosiądz < свням. messinc < грэч. Mossynoikos ‘масінэкі, жыхары драўляных хацін (племя ў Понце)’;

ё) тапанімічныя: *ліма*; *н* ‘участак вялікіх памераў’ (ТС) < рус. або ўкр. лиман ‘шырокае вусце ракі’, ‘марскі заліў’ праз цюрк. liman ‘тс’ < сгрэч. limenas ‘бухта’ < грэч. limēn ‘заліў’;

ж) метрычныя: *дра*; *хма* ‘мера вагі ў 25 млгр’ (Сцяшк.) < пол. drachma < ням. Drachme < грэч. Drachme; *дэка* ‘вага ў 10 г.’ (СГЦР, ДСЗ) < пол. deka < грэч. deka ‘10’; *лі*; *тар*, *лі*; *тра*, *літр* ‘мера аб’ёму ў 1.000 см’ (Сцяшк., СГЦР, СНС, Янк.П, МДСГ, СПЗБ) < фр. litre ‘1 літр’ < litron ‘мера збожжа’ < слац. litra ‘мера вадкасці’ < грэч. litra ‘фунт’; *ме*; *тра*, *мэ*; *тр(а)*, *мэ*; *тар*, *мэ*; *тэр* ‘адзінка даўжыні ў 100 см’ (ТС, СГЦР, Сцяшк., НЛС, ДСЗ, СПЗБ, ДСЛ), ‘цэнтнер, мера вагі ў 100 кг’ (Сцяшк., НЛС, ДСБ, СПЗБ, БДС, Цых.), ‘вымяральная стужка ці лінейка на 100 см’ (НЛС), ‘кубічны метр дроў’ (ДСЗ, Цых.) < пол. metr < фр. metre < лац. metrum < грэч. metron ‘мера’;

з) хімічныя: *ано*; *да*, *ано*; *дым* ‘эфірнае масла, якое бедныя сяляне ў панскай Польшчы ўжывалі замест гарэлкі’ (Цых.) < пол. anodyna ‘сумесь этылавага спірту і этылавага эфіру, якую ўжываюць як абязбольваючы сродак’ < грэч. anodynos ‘абязбольваючы’: *ву*; *ккус*, *ву*; *ккас* ‘воцат’ (СГЦР, СПЗБ, МММГ-77) < рус.уксус < грэч. ochos ‘вінны воцат’; *тарпаты*; *н(а)*, *тэрпаці*; *н*, *тэрпаты*; *на*, *тарпант*; *на* ‘шкіпінар’ (ДСБ, Сцяшк., СПЗБ, ДСЗ, НС, Цых.) < пол. terpentyna < лац. (oleum) terebinthinum < грэч. terebinthinos; *флэ*; *рка*, *флэрак*, *фло*; *рка* ‘хлорная вадкасць’ (Сцяшк.), ‘хлорная вапна’ (СПЗБ) < пол. chlor, chlorek < новалац. chlorum < грэч. chlogos ‘зялёны’.

У складзе дыялектных грэцызмаў адцягненая лексіка займае нязначнае месца. Гэта назвы абстрактных з’яў і паняццяў: *аляго*; *рыя*, *аляго*; *рыка* ‘мудраванне’, ‘незразумелая мова’ (Нас.) < грэч. allegoria ‘іншасказанне’; *амі*; *н* ‘канец’ (Нас., Шат., Касп.) < рус. амин < стслав. аминь < грэч. amēn; *герэ*; *зыя* ‘ерась, мана’ (Нас.) < стпол. herezyja < сярлац. haeresia < грэч. airesis ‘вучэнне, секта’; *грам а*; *тыка* ‘тры ўзоры ў 8 нітоў’ (ЛП) < лац. grammatica < грэч. grammatike ‘пісьмо, алфавіт’; *каме*; *дыя*, *камэ*; *дзія*, *кумэ*; *дзія* ‘смешная падзея або відовішча’ (Бяльк., КЭС), ‘смешнае або недарэчнае здарэнне’, ‘вясёлае прадстаўленне ў тэатры’ (Нас.) < стпол. komedia < лац. comoedia < грэч. komoidia < komos ‘гулянка’; *крі*; *дзіс* ‘нястача, крызіс’ (СНС) < рус. кризис < ням. Krisis < грэч.

krisis ‘пераломны момант’; *хіме; ‘ры* ‘капрызы, выдумкі, дзівацтва’ (Цых.), *хі; ‘мерады* ‘чараўніцтва’, ‘капрыз’ (ДСЛ) < стпол. *chimera* < лац. *chimaera* < грэч. *chimaira* ‘хімера, пачвара’; *ма; ‘са* ‘шмат’ (ТС) < пол. *masa* < нвням. *masse* < фр. *masse* < лац. *massa* ‘кавалак, хаос’ < грэч. *ma; ‘за* ‘цеста’; *ма; ‘хі; ‘на* ‘што-н. вялікае, высокае’ (НС), ‘велічэзнасць’ (ТС), ‘велізарная прастора’ (Нас.) < стпол. *machina* < лац. *machina* < грэч. *mēchanē* ‘будынак, канструкцыя, механізм’; *палі; ‘тыка* ‘ветлівасць’ (Нас., Касп.) < стпол. *polityka* < лац. (ars) *politica* < грэч. *politikē* ‘дзяржаўныя або грамадскія справы’; *пі; ‘зык, ры; ‘зыка* ‘рызыка’, ‘небяспека’ (Бяльк., СПЗБ) < пол. *ryzyko* < іт. *risico* < грэч. *rizikon* ‘уцёс’.

Пры аналізе грэцызмаў неабходна размяжоўваць словы, запазычаныя ў свой час са старажытна- або сярэднегрэчаскай моў (тыпу *аксама, арганіста, аспід, біблія, вангелія, граматыка, драхма, камедыя* і інш.) і лексемы, утвораныя пазней ад грэчаскіх каранёў шляхам асноваскладання або суфіксальным спосабам у адной з моў-пасрэдніц – французскай, нямецкай або рускай (напр., *арапорт, еедром, паліцыянт, паліклініка, цілівізар, ціліфон, электрыка*).

У складзе дыялектных грэцызмаў даволі значная колькасць (40,8%) даўніх запазычанняў. Гэта лексемы, вядомыя яшчэ з часоў старабеларускай пісьменнасці. Так, асобныя з іх з’явіліся тут не пазней XIV ст.: *біскуп, вангелія, жыд, мнішка*; асноўная маса даўніх грэцызмаў адносіцца да XV ст.: *аксам, амін, арганіста, органы, аспід, біблія, вангель, граматыка, дыявал, камора, каронкі, ланпа, масенж, паляруш, цвінтар*, XVI ст.: *аканом, анахіма, бодня, бурса, гануш, герэзія, герэтык, граматыка, жак, кайстра, карта, кмен, комін, крыштал, кумета, мігдалы, махіна, папер, парафія, сундук, цымбал*; XVII ст.: *алягорыя, дзіплом, драхма, камедыя, кракос, мірта, магнез, пантоплі, сандал, цытра, цэнтэр* і інш. Як відаць, найбольш актыўнымі перыядамі запазычвання грэцызмаў у старабеларускую мову былі XVI і XVII ст.ст. Большасць з гэтых запазычанняў была засвоена беларускімі гаворкамі і захавалася да нашых дзён, хаця для некаторых з іх (тыпу *дзіплом, карта, крыштал*) не выключаецца больш позняе паўторнае запазычванне.

Да больш позніх запазычанняў перыяду к. XVIII-XIX ст. неабходна аднесці лексемы *анэма, бальсаміна, бандура, бахус, катар, макарон, таган(ка), тэка, флегма, цыпрус*, занатаваныя ў слоўніку І.Насовіча. Сучаснымі запазычаннямі мэтазгодна лічыць грэцызмы *арапорт, ахтамат, вуксус, дземакратка, еедром, карністра, крыдзіс, маняк, маса, мікра, стадзівон, фірург, цілівізар, ціліфон, шклярроз, шпарага, электрыка*, упершыню зафіксаваныя ў сучасных лексікаграфічных крыніцах.

Такім чынам, грэцызмы, як і лацінізмы, з’явіліся актыўнай крыніцай фарміравання спецыяльнай і тэрміналагічнай лексікі народна-дыялектнай мовы, галоўнай прычынай запазычвання якіх было развіццё яе лексічнай сістэмы.

Тое, што грэчаская мова была асноўнай крыніцай фарміравання царкоўна-праваслаўнай тэрміналогіі, якая з часам падверглася архаізацыі, абумовіла значны працэнт (24,4%) у складзе дыялектных грэцызмаў устарэлай і пасіўнай лексікі.

Як і запазычанні з іншых моў, грэцызмы актыўна засвойваліся народна-дыялектнай мовай, што пацвярджаецца наступнымі лічбамі – амаль палова з іх (46,25%) у працэсе засваення вар’іравала знешнюю форму, адаптаваўшы сваё гучанне і марфалагічную будову, 34% грэцызмаў у выніку семантычнай эвалюцыі развілі мнагазначнасць, нарэшце, 29,2% з іх рэалізавалі словаўтваральныя здольнасці.

У складзе грэцызмаў даволі высокі працэнт (30,6%) спецыяльнай лексікі, у сувязі з чым большасць запазычанняў грэчаскага паходжання з’яўляюцца нейтральнымі, і толькі 13,5% з іх маюць экспрэсіўную афарбоўку.

Актыўнае засваенне грэцызмаў мовай рэцэптарам абумовіла тое, што толькі 29,25% з іх захавалі ў працэсе адаптацыі семантыку этымона.

РАЗДЗЕЛ 1.6 ЦЮРКІЗМЫ

Лексіка цюркскага паходжання складае ў беларускіх гаворках адносна невялікую (85 сл. – 2,7%), але даволі разнастайную у тэматычным плане групу. Многія з цюркізмаў адносяцца да старажытных запазычанняў, якія засвойваліся ў старабеларускую мову ў працэсе непасрэдных гандлёвых, ваенных і дыпламатычных кантактаў беларусаў спачатку з цюркскімі народамі, якія насялялі паўднёваўкраінскія стэпы, а пасля – у выніку сувязей ВКЛ з Крымскім ханствам [27, с.1 3]. Замацаванню цюркізмаў у старабеларускай мове садзейнічала пасяленне на тэрыторыі ВкЛ татарскага насельніцтва [31, с. 98; 71, с. 143-144].

Першыя татарскія пасяленцы на Беларусі з’явіліся яшчэ ў 14 ст., калі вялікія князі Гедымін і Вітаўт запрашалі татар з Залатой Арды і Крыма і выкарыстоўвалі іх у барацьбе з Тэўтонскім ордэнам. Дабраахвотныя перасяленцы сяліліся невялікімі слабодамі каля Вільні, Гродна, Ліды, Навагрудка, Крэва. Ваеннапалонныя татары з’явіліся ў ВкЛ у выніку некалькіх паходаў літоўскіх князёў на татар, напрыклад, у выніку паспяховага паходу Вітаўта і Тахтамышы на Азоў у 1397 і кн. Міхаіла Глінскага, які ў 1506 г. разбіў крымскіх татар на рацэ Лань. Ваеннапалонныя татары былі паселены ў Лідскім, Ашмянскім, Навагрудскім, Брэсцкім, Мінскім, Клецкім паветах, атрымалі правы грамадзянства і свабоду веравызнання [187, с.492].

Агульная колькасць татарскага насельніцтва ў ВкЛ у XVI ст. была ўжо каля 40 тыс. чалавек [110, с. 15-41]. У другой палавіне XIX ст. кампактныя групы татар пражывалі ў Ашмянскім, Брэсцкім, Ігуменскім, Навагрудскім і Пружанскім паветах.

Пражыванне на Беларусі татар абумовіла ўзнікненне айканімічных назваў Татарынавічы (Драг.), Татарка (Асіп., Воран., Люб.), Татарск (Арш.), Татарская (Валож.), Татары (Брасл., Арш., Шум.), Татаршчына (Дзярж., Маладз.), Татар’я (Драг. р-ны) і інш. (Рап.)

У наш час, паводле перапісу 1970 г., на Беларусі жыве 10 031 чалавек татар.

Частка татарскіх пасяленцаў на Беларусі мела зямельныя надзелы, якія яны атрымалі ў спадчыннае карыстанне за нясенне ваеннай службы. Іншыя былі беззямельнымі і пасяліліся найчасцей ў гарадах і мястэчках, дзе займаліся разнастайнымі рамёствамі і промыслам – кушнерствам, рымарствам, рамізніцтвам, шавецкай і кравецкай справай, агародніцтвам, жывёлагадоўляй, дробным гандлем. Татары на Беларусі доўгі час захоўвалі сваю традыцыйную культуру, абрады і вераванні.

Даволі складаным з’яўляецца вызначэнне шляхоў і спосабаў запазычвання цюркізмаў у беларускую мову. Несумненна, што ў працэсе непасрэдных зносін мясцовага насельніцтва з татарскімі пасяленцамі засвойваліся некаторыя словы цюркскага паходжання. Многія цюркізмы запазычваліся ў беларускія гаворкі апасродкавана – праз рускую, украінскую і польскую мовы [69, с. 92; 158, с. 62].

1.6.1 ЛЕКСІКА-ТЭМАТЫЧНАЯ КЛАСІФІКАЦЫЯ ЦЮРКІЗМАЎ

Адметнай асаблівасцю дыялектных цюркізмаў з’яўляецца выключная перавага ў іх складзе канкрэтна-прадметнай лексікі. Значаная група канкрэтна-прадметных намінацый называе разнастайныя рэаліі штодзённага абыходку. Гэта:

а) назвы прадметаў хатняга ўжытку, мэблі, посуду: *бакла; 'га, бікла; 'га, букла; 'га, бікла; 'жка, батла; 'жка, бакла; 'жка* ‘пасудзіна на вадкасць – вадку, гарэлку, невялікая двухдонная драўляная бочачка’ (Нас., Янк.І, СПЗБ, Бяльк., СГЦР, Сцяшк., Цых., ЗНС) < тат., тур *baklak* ‘від пасудзіны для вады’; *кабе; 'рац, кобе; 'рец, кобе; 'лец* ‘дыванок, на якім вячаюць маладых’ (Нас., МММГ-74, НС, Касп.), ‘дыванок пад ногі’ (СГЦР), ‘вялікі дыван або войлак’ (Нас.) < стпол. *kobierzec* < чэш. *koberec* < кіпч.-тур. *köwer, köbez* ‘кілім’; *каза; 'н* ‘кацёл з круглым дном і шырокім верхам’ (Касп., БДС), ‘чыгунны кацёл’ (Нас.), ‘чыгун’ (ЗНС, МДСГ, СПЗБ), ‘чыгунок’ (НС) < рус. *казан* < тур., тат. *kazan* ‘кацёл’; *калі; 'та, каме; 'та* ‘сумка, кашалёк’ (ТС, ДСБ, СПЗБ), ‘мяшок, сумка’ (Нас.), ‘скураны мяшок на грошы’ (Касп., Бяльк., КЭС) < струс. *каліта* < тур. *kalita, chalita*, тат. *kalta* ‘кашалёк, мяшочак на грошы’; *капшу; 'к* ‘мяшочак на грошы’ (СГЦР, Сержп.) ‘кісет’ (Шат., Касп., Бяльк., Янк. І), ‘мяшочак, торбачка’ (Сцяшк.) < стпол. *карцук* < тат. *карçuk* ‘мяшочак’, тур. *карсік* ‘кашалёк, кісет’; *каўга; 'н* ‘драўляная выдзеўбёная міска’ (Нас., СГЦР, Шат, МММГ-70), *каўга; 'рка* ‘кружка’ (МММГ-77) < рус. *калган* < цюрк. *koġan*; *ке; 'ска, ке; 'цка, ке; 'са* ‘машна на грошы’, ‘кашалёк’, ‘торбачка’ (Нас., Сцяшк., Др-Падб., Яруш, Бяльк.) < укр. *кеса* < тур. *kese* ‘машна на грошы’; *кілі; 'м* ‘дыван (саматканы)’ (СГЦР, МДСГ), ‘вялікі дыван або войлак’ (Нас.), ‘грубае, афарбаванае пакрывала, вытканае з шэрсці’, ‘посцілка, вытканая з кавалкаў матэрыі’ (ЛП) < тур. *kilim* ‘невялікі дыван’; *кісе; 'т, кісе; 'та* ‘капшук’ (Касп., Бяльк., Гар., Нік., Оч.) < рус. *кісет* < тур. *kese* ‘машна на грошы’; *мака; 'тка* ‘невялікі вышыты дыванок або карціна на сцяну’ (НЛ, СГЦР, СПЗБ, Сцяшк., ЛП, БДС, ЗНС) ‘вышытая сурвэтка’ (ЗНС), ‘вышыўка’, ‘накідка’ (ДСБ) < пол. *makatka* ‘вышыты дыванок на

сцяну', 'дарожка' < тур. *takad* 'диванок, кілім'; *рунду*; 'к' 'куфар для прыпасаў' (Бяльк.) 'вялікі чамадан' (Яўс.) 'посуд для збожжа, мукі' (МДСГ), 'сундук' (Касп.) < рус. рундук < цюрк. *ogunduk* 'ляжанка', тат. *ugunduk* 'сядзенне' < ням. *Rundung* 'закругленне'; *то*; 'рба' 'торба, кайстра', 'харч, які бралі з сабою' (СПЗБ) < пол. *torba* < тур, крым-тат. *torba* 'мех, катомка'; *чугу*; 'н, *цыгу*; 'н, *цага*; 'н 'чыгунны гаршчок' (Касп.) < тат. *cujeñ*, чув. *tšugun*; *цыбу*; 'к 'муштук' (Касп., МММГ-74, СПЗБ) < пол. *subuch* < тур. *szubuk*;

б) адзення і яго частак, тканіны: *армя*; 'к, *гармя*; 'к, *ірмя*; 'к, *ярмя*; 'к 'суконная верхняя доўгая вопратка' (Касп., Бяльк., СНС, НС, СПЗБ) < асм.-тур. *ärmjäk* адзенне з вярблюжай шэрці'; *кірэ*; 'я 'верхняя мужчынская вопратка' (МДСГ) < укр. кирея < тур. *kägäja* 'шырокі плашч'; *кісія*; ' 'паркаль' (Бяльк.) < рус. кисея < тур. *käsi* 'раскроеная матэрыя'; *кунту*; 'ш 'верхняя вопратка', 'даўгаполы сюртук з крашанага сукна' (Нас. Грыг.) < стпол. *kontusz* < венг. *köntös* < тур. *kontoş*; *кута*; 'с(ы), *куда*; 'с, *кутасэ*; 'к, *кітасы*; ' 'махры ў хустцы, настольніку' (БДС, ЛП), 'кутас(ы)' (ТС, Янк. I, СПЗБ, Бяльк.), 'канцавая частка пояса' (Сцяшк.) < асм.-тур. *kutas* 'аздабленне на галаве'; *куша*; 'к 'пояс, дзяга' (Бяльк., СПЗБ) < рус. кушак < тур. *kuşak*; *опанча*; ' 'шырокая вопратка' (ДСБ) < тур. *japınça* 'накідка з капюшонам', 'папона'; *сан'я*; 'н 'мяккая, добра вырабленая авечая скура' < стпол. *safian* < тур., крым.-тат. *saktyjan*; *сукма*; 'н 'бурка, світка' (Цых.); *сукма*; 'ны 'світкі' (СПЗБ), *сукма*; 'нка 'кароткая жаночая верхняя адзежына' (СПЗБ) < пол. *sukman(a)* < чув. *səkmən*, тур. *sukman*; *тасёмка* 'тасьма' (МММГ-74), 'завязка' (СПЗБ) < пол. *tasiemka* < тур, тат. *tasma* 'лента';

в) абутку і яго частак: *камлу*; 'к 'абцас' (СПЗБ) < рус. каблук < цюрк. *kabluk*; *мэ*; 'шты, *мэ*; 'кшты 'лапці з тонкіх вяровачак, нітак' (Сцяшк., СГЦР), 'балеткі' (СПЗБ, СГЦР), 'хатні абутак' (Цых.) < пол. *meszty* 'пакаёвыя тапкі' або літ. *maškštas* 'тапачкі з нітак' < тур. *məst* 'лёгкія туфлі без абцасаў'; *пану*; 'ці, *пону*; 'ц, *пану*; 'цькі 'вязаныя з нітак або сшытыя з палатна тапачкі' (ДСБ, БДС, СПЗБ) < тур. *rapıdz*, крым.-тат. *rapıs*; *чо*; 'боты, *чо*; 'буты, *чо*; 'баты, *чо*; 'ботэ ' (скураныя) боты' (ЛП, СПЗБ) < тат. *şabata* 'лыкавы лапаць'.

Пэўная група цюркізмаў адносіцца да лексікі народна-гаспадарчага ўжытку. Гэта: а) транспартныя назвы: *арча*; 'к 'лука, драўляны каркас сядла', 'прыпрэжаны конь', 'прыпрэжка' (Нас.) < струс. арчак < тат. аг'ак 'лука'; *гарба*; ' 'воз, калёсы' (ДСЛ), 'вялікі воз' (МДСГ), 'воз гаршкоў у ганчара' (ТС) < рус. арба < тур. *araba*; *канчу*; 'к, *канджу*; 'к, *ганджу*; 'к, *кончу*; 'к 'раменны бізун, пуга' (Сцяшк., НЛ, ТС, Яруш.), 'вяровачная частка пугі' (ДСБ) < асм.-тур., крым.-тат. *katşuk*, памянш. ад *katşu* 'бізун, нагайка'; *ка*; 'нтар, *ка*; 'нтор 'раменны повад, вуздэчка навязваць каня, карову' (СГЦР, МММГ-74, МДСГ, Цых.), 'від аброці' НЛС, Сцяшк, ДСБ, ЛП) < стпол. *kantar* < венг. *kantar* < чаг. *kantar* 'кароткія лейцы', тур. *kantarğa* 'вуздэчка'; *кібі*; 'тка 'павозка, воз' (СПЗБ) < рус. кибитка < тат. *kibit* 'лаўка, будка'; *ку*; 'га; ' 'вешка на рацэ, на краі фарватара' (ТС, ДСЛ) < рус. куга 'чарот' < цюрк., караім. *koğa*; *мажа*; 'ры, *мажа*; 'ра, *мыжа*; 'ра, *ма*; 'жы 'вялікія сялянскія калёсы з высокімі драбінамі (МДСГ, Бяльк., НС, БДС, МАСМ), *ма*; 'жа 'скрыня для перавозкі сыпкіх рэчаў' (МДСГ), *мажа*; 'рка

‘брычка’ (МДСМ), ‘сані з маленькімі драбінкамі’ (Бяльк.) < крым.-тат. madzar ‘драбіны’;

б) назвы прылад працы і прыстасаванняў: *абізме;’н, абязме;’н* ‘бязмен’ (Сцяшк.) < струс. безмень < цюрк. wezne ‘вагі’, wezmin ‘цяжкі’; *ба;’лта* ‘сякера’ (Нас.) < balta < тур. balta; *кацу;’ба, кацю;’ба, коцю;’ба* ‘качарга’ (Сцяшк., СГЦР), ‘кій з загнутай ручкай’ (СПЗБ), ‘прылада ў кроснах у выглядзе ключкі для замацавання і падкручвання наволя ў кроснах’, ‘прылада ў выглядзе драўлянай палкі для мяшання варыва ў гаршках’ (Цых.) < пол. kociuba < тур. kösübe, чаг. kösäru ‘качарга’; *кі;’рка* ‘прадаўгаваты завостраны малаток для драблення цвёрдай пароды’ (СПЗБ), ‘матыка’ (Бяльк., ТС, Др.-Падб.), ‘прылада, якой выдзяўбаюць карыта’ (Бяльк.) < рус. кирка < тур. küräk ‘лапата’;

в) будаўнічыя назвы: *амба;’р, анба;’р, інба;’р, імба;’р* ‘свіран’ (Сцяшк., Бяльк., ДСЛ, СНЛ, СГЦР, СБК, 69), ‘клець’ (МДСГ) < струс. амбарь < тат., тур. ambar; *ке;’бка, кэ;’бка, кэ;’пка, кі;’пка, кы;’бка* ‘пячурка, невялікая ніша ў сценцы печы’ (БДС, СПЗБ, ЖС), ‘ямка ў печы’ (ЛП, БДС), ‘прымурак’ (СПЗБ) < цюрк. kibit ‘будка’; *сама;’н* ‘ферма’ (МММГ-74) < *сама;’н* цэгла-сырэц, зробленая з гліны, гною і сечанай саломы’ < тур., крым.-тат. saman ‘саломы’; *кірп і;’ч* ‘цэгла’ (Бяльк.) < рус. кирпич < тат. коґріс ‘цэгла, сырэц’;

г) жывёлагадоўчая лексіка: *та;’ба;’р, табалы;’ско* ‘агароджанае стойла для жывёлы ў лесе або на полі’ (Сцяшк.) < стпол. tabor < венг. tabor < тур., крым.-тат. tabur ‘умацаванне з павозак’; *таўбу;’н* ‘статак’ (МММГ-74) < пол. taubin або рус. табун < тур., крым.- тат. tabun.

Адзінкавыя канкрэтна-прадметныя намінацыі адносяцца да іншых тэматычных груп: *алты;’н* ‘манета’ (Нас.) < струс. алтын < цюрк. altyn ‘золата’; *ко;’бза* ‘музычны інструмент’ (Нас.), < укр. кобза < тур. koruz ‘аднаструнная гітара’, тат. kubuz ‘скрыпка’; *пала;’ш* ‘сабелька’ (Нас.) < стпол. palasz < венг. pallos < тур. pala ‘меч’.

Нешматлікія асабовыя намінацыі характарызуюць чалавека паводле розных прыкмет – знешняга выгляду, асаблівасцей паводзін, роду заняткаў: *аргама;’ка* ‘гуляка, п’яніца’ (Нас.) < струс. аргмакь ‘парода рослых скакавых коней’ < чаг. аґатак ‘арабскі скакун’, *балбе;’с* ‘дурань’ (Нас., Касп.) < рус. балбес < казах. bilbes, тур, тат. bilmas ‘ён не ведае’; *ляка;’й, лека;’й, ліка;’й, лёка;’й* ‘лакей’ (СПЗБ, СБК, 51, Шат.) < стпол. lokaj ‘слуга, апрануты ў ліўрэю’ < ням. Lakai ‘слуга’ < ісп. lacaño < новгрэч. ūla;’kēs < тур. alak ‘кур’ер, ганец, веставы’; *мама;’й* ‘дужы, здаровы, але неразумны чалавек’ (Янк., Ш) < рус. мамай < тат. Мамаі ‘страшыдла’;

Некаторыя цюркізмы з’яўляюцца народнымі прыродазнаўчымі назвамі. У іх ліку: а) батанічныя найменні: *а;’гер, ай;’р, айі;’р* ‘аір’ (Сцяшк., Бяльк., Касп., Янк., Мат.) < тур. agir; *цыбу;’к* ‘сцябло, суквецце цыбулі’ (СПЗБ) < пол. cybuch < тур. czubuk;

б) заалагічныя: *анго;’ра* ‘парода трусой’ (Сцяшк.) < пол. angora < тур. Angora стар. назва Анкары; *байба;’к* ‘сурок’ (Нас.) < пол. bajbak < караім. bajba, тат. bajbak; *во;’гер, во;’гір, ваге;’ра, о;’гар, о;’гір, о;’гер* ‘жарабец’ (Нас., Касп., БДС, ЖС, Бяльк., СПЗБ, ДСБ, Цых.) < пол. ogier < тур. ajkir, öjgür; *ла;’ша, ло;’ш*

a; 'лошу; 'к 'жараб'я' (ЗНС, МДСГ, ТС), 'ласіха' (ТС), 'лашаня' (ТС), *лашы; 'ца, лошы; 'ца* 'маладая жаробка' (ЗНС, БДС) < тур., тат. *alaša* 'конь', кумык. *alaša* 'нізкі', чуваш. *laša* 'конь';

в) тапанімічныя: *баера; 'к, байра; 'к, буяра; 'к* 'даліна, равок, кар'ер' (ТС), 'сухое рэчышча ў яры' (Яшк.), 'месца, зарослае бур'янам' (Бяльк.), 'высокае пустазелле', 'бур'ян' (ТС) < струс. байракъ < тур. *baıug*, карач. *baırak* 'гара, узгорак';

г) метрычныя: *аршы; 'н* 'мера даўжыні' (НЛС) < струс. аршинъ, тур. *arsyn* < іран. арш 'локаць'.

Некаторыя лексемы цюркага паходжання належаць да абстрактных назваў, маюць адцягненае значэнне: *байра; 'м* 'непарадак' (СПЗБ) < пол. *baıram* < тур. *baıram* 'мусульманскае свята, Новы год'; *кабала; 'м* 'турбота, клопат', 'галаваломная справа', 'падман, дробязь, глупства' (Нас.) < струс. кабала 'няволя' < асм-тур. *kabala* 'зададзеная работа аднаго дня'; *тала; 'н, тала; 'нь, тыла; 'нь, тала; 'ня* 'лёс, доля', 'шчасце' (ДСЛ, ЖС), 'шанцаванне, удача' (Касп., ДС), 'талент' (Касп.) < рус. талант 'шчасце, удача', 'прыбыль' < тур., чагат. *talan; ха; 'бар(ы), хабуо; 'р* 'барыш' (Нас., СПЗБ) < пол. *chabor* 'хабар, подкуп' < тур., чаг. *ıabär* 'вестка', першапач. 'узнагарода весніку'.

Як указвалася вышэй, цюркізмы запазычваліся ў беларускую мову рознымі шляхамі і ў розныя гістарычныя перыяды. Пэўная колькасць іх (30,5%) адносіцца да даўніх запазычанняў, адзначаных у помніках старабеларускай пісьменнасці. Гэта лексемы *алтын, чоботы* (XV), *абезмен, амбар, арап, аргамака, армяк, арчак, аршын, баклага, кабала, каберац, каліта, кешень, кутас, лёкай, опанча, палаш, сап'ян, сукманка, тасьма* (XVI), *баерак, байрам, бухай, кашук, кантар, канджук, кілім, кунтуш, папуці, табар* (XVII ст.).

Запазычаннямі больш позняга перыяду мэтазгодна лічыць лексемы, упершыню занатаваныя ў слоўніку І. Насовіча: *байбак, балбес, балта, бурда, казан, кеска, кобза, огер, хабар(ы)*. У дыялектных лексікаграфічных крыніцах нашага часу адзначаны такія цюркізмы, як *аір, гарба, кава, кацуба, кебка, кібітка, кірка, кірэя, коўп, куга, кундзюк, мажары, мэкіты, пасталы, рундук, саман, талан, таўбун, цыбук*.

Паводле функцыянальнай характарыстыкі цюркізмы не з'яўляюцца аднароднымі. Большасць з іх уваходзіць у актыўны слоўнікавы фонд беларускіх гаворак, хаця асобныя (15,3%) адносяцца да ўстарэлай лексікі, знаходзяцца ў складзе пасіўнага лексічнага фонду. Гэта ў асноўным этнаграфічная і экзатычная лексіка: *алтын, армяк, арчак, кірэя, кунтуш* і інш.

Як і запазычанні з іншых моў, цюркізмы паступова зайсвойваліся народна-дыялектнай мовай. Многія з іх у працэсе адаптацыі вар'іравалі сваю знешнюю форму, змянялі значэнне. Так, 29,4% цюркізмаў маюць варыянтныя формы, столькі ж (29,4%) набылі ў працэсе засваення мнагазначнасць. На вышэйшай ступені засваення некаторыя з іх (8,2%) рэалізавалі сваё словаўтваральныя здольнасці – набылі вытворныя лексічныя адзінкі. У сувязі з тым, што цюркізмы ў лексічнай сістэме народна-дыялектнай мовы выконваюць пераважна намінацыйную функцыю, у іх складзе мала экспрэсіўных назваў – 8,2%.

Тэматычная аднастайнасць цюркізмаў, прыналежнасць іх у асноўным да бытавых і народна-гаспадарчых назваў абумовіла нязначны працэнт (5,8) у іх складзе спецыяльнай лексікі.

Такім чынам, цюркізмы ў беларускіх гаворках складаюць даволі кампактную групу назваў, большасць з якіх адносіцца да канкрэтна-прадметных намінацый, якія характарызуюць як працоўную дзейнасць чалавека, так і яго побыт, паўсядзённае жыццё. Асобныя з іх запазычваліся ў беларускія гаворкі як экзатызмы, якія называлі пэўныя асаблівасці жыцця і побыту цюркскіх народаў – *алтын, аргамак 'парода коней', арчак, баклага, кірэя, саман* і інш.

Многія цюркізмы засвойваліся ў славянскія мовы, відавочна, разам з рэаліямі, якія яны абазначалі. Гэта назвы посуду і ёмістасцей – *баклага, казан, рундук, чугун*, адзення – *армяк, кірэя, кунтуш, кушак, сукман*, абутку – *мэшты, папуці, чоботы*, прыстасаванняў і прылад працы – *абізмен, балта, кацуба, кірка* і інш.

Большасць цюркізмаў заняла адпаведнае месца ў лексічнай сістэме беларускай народна-дыялектнай мовы, у якой яны выконваюць пераважна намінатывую функцыю. Многія з іх адносяцца да безэквівалентнай лексікі, што сведчыць аб мэтазгоднасці іх запазычвання ў народныя гаворкі.

РАЗДЗЕЛ 1.7. ГЕБРАІЗМЫ

Лексіка яўрэйскага паходжання ўтварае невялікую групу аналізуемых дыялектных запазычанняў (25 сл – 0,8 %), многія з якіх адносяцца да этнаграфічных назваў. Запазычваліся яны ў беларускую мову як непасрэдна з яўрэйскай (ідыш) у працэсе кантактаў іх носьбітаў з беларускім народам, так і праз іншыя мовы – пераважна польскую і нямецкую.

Першыя яўрэйскія абшчыны на Беларусі ўзніклі ў к. XIV ст. у Брэсце і Гродна. Інтэнсіўная міграцыя яўрэяў на Беларусь з Германіі і Польшчы пачалася ў другой палавіне XVI ст. Значнае павелічэнне колькасці яўрэяў на Беларусі адбылося ў к. XVIII ст., калі беларускія губерні былі ўключаны ў т.зв. мяжу аседласці яўрэяў. Так, паводле перапісу 1863 г. на Беларусі было 350 тыс. яўрэяў, 1897 – 890 тыс., 1914 – 1.250 тыс. (14%). Большасць яўрэяў (50-60%) пражывала ў гарадах і мястэчках, дзе актыўна займалася дробным гандлем, ліхварствам і разнастайнымі рамёствамі (кавальскім, цялярскім і інш.). Яны жылі адасобленымі абшчынамі – кагаламі, захоўваючы традыцыйную культуру, звычаі, абрады і вераванні [187, с. 556].

Ліквідацыя мяжы аседласці і ў сувязі з гэтым міграцыя яўрэяў з Беларусі ў Расію, вялікія страты ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў у час Вялікай Айчыннай вайны, пасляваенны выезд на 'гістарычную радзіму' абумовілі значнае змяншэнне іх колькасці ў нацыянальным складзе насельніцтва Беларусі – у 1926 г. іх налічвалася 8,2%, 1959 – 1,9%, 1970 – 1,6%, 1989 – 1,1% [132, с. 61]. У наш час гэта лічба працягвае памяншацца.

У працэсе ўзаемадзеяння з мясцовым насельніцтвам адбывалася паступовая асіміляцыя яўрэяў. Аб гэтым сведчаць наступныя факты. Пад час перапісу 1970 г. 17,8% яўрэяў назвалі роднай мову сваёй нацыянальнасці, а ў 1989 – толькі 7,6%, болей за 80% яўрэяў у 1970 г. роднай палічылі рускую мову, а ў 1989 – толькі 8,6%. Свабодна валодалі беларускай мовай паводле перапісу 1970 г. 2%, а у 1989 – ужо 27,6%. Цеснае гістарычнае суседства садзейнічала развіццю разнастайных кантактаў беларускага і яўрэйскага народаў, у працэсе якіх і маглі засвойвацца асобныя гебраізмы лексічнай сістэмай дыялектнай мовы.

1.7.1. ЛЕКСІКА-ТЭМАТЫЧНАЯ КЛАСІФІКАЦЫЯ ГЕБРАІЗМАЎ

Пераважная большасць гебраізмаў – канкрэтная лексіка, у складзе якой як асабовыя, так і прадметныя намінацыі.

Асабовая лексіка называе чалавека паводле пэўнай характэрнай рысы – роду заняткаў, асаблівасцей паводзін, характару: *балабо*; 'с 'яўрэй – гаспадар дома' (Нас.), *балабо*; 'ст 'балбатун' (Бір.) < пол. дыял. bałaboste 'гаспадар карчмы' < ідыш balabos; *балаго*; 'л 'возчык' (Сцяшк.) < ідыш. balagole 'фурман'; *баху*; 'р, *бахо*; 'р 'малады яўрэй, які прысвяціў сябе вывучэнню талмуда', 'таўстапузы' (Нас.) 'палюбоўнік, распуснік' (Нас., ТС), 'падшыванец, жэўжык' (ЖНС), 'бутуз, карапуз' (Цых.) < стпол. bachur, bachog зневаж. 'дзіця' < ст.яўр. bāchūr, яўр.-ням. Bacher 'малады чалавек, настаўнік'; *масія*; 'ш 'звадыяш' (БДС), 'хлус, прайдзісвет', 'гарэза' (ЗНС, НЛ), *месія*; 'ш, *мація*; 'ша 'месія' (Нас., Шат.) < стпол. Meysjasz < слац. Messias 'месія, збавіцель' < ст.яўр. maši'ach 'памазаны'; *місю*; 'гін, *мішу*; 'гін 'вар'ят' (Шат., Цых.) < ідыш Meschuggener < ст.яўр. mesuggah; *масалба*; 'с 'аболтус', 'балбес', 'гультай' (Бяльк.) < ідыш, параўн. ням. Massel 'балванка'; *талму*; 'дка 'балбатуха' (Касп.) < талмуд < ст. яўр. talmud; *хванабэ*; 'ра 'фанабэрыстая асоба' (НЛ, ДСБ) < пол. fanaberia < яўр.-ням. faine + berje.

Сукупнасць асоб называе лексема *кага*; 'л 'яўрэйская духоўная абшчына', 'яўрэйская школа' (Нас.), 'група людзей, кампанія' (ДСЛ, ДСБ, НЛ, СПЗБ), 'шумнае зборышча людзей, натоўп' (Нас., Касп., Янк., Мат., 87, Шат., СГЦР, Яўс.), 'род, радня' (НСл, СПЗБ, СГЦР) < яўр. kāhāl 'яўрэйская абшчына'.

Канкрэтна-прадметная лексіка абазначае пэўныя віды адзення і галаўных убораў: *лапсярда*; 'к, *лапсурду*; 'к, *лапсэарда*; 'к, *лапсарда*; 'к 'кафтан' (Сцяшк., БКЭ, 70), 'падранае адзенне, лахманы' (Нас.), 'доўгая мужчынская вопратка' (Цых.) < пол. łapserdak < ідыш lābserdak 'рытуальная кашуля, абвешаная з чатырох вуглоў махрамі'; *сак* 'верхняя жаночая вопратка на ваце' (ТС), 'жаночае паліто' (Бяльк.), 'кароткі жаночы кажух' (ЗНС), *са*; 'чык 'кароткае жаночае паліто' < фр. sac 'мех' < іт. sacco < нар.лац. saccus 'мех' < грэч. sakkos < ст. яўр. saq 'мех, шарсцяная тканіна, адзенне'; *шлэ*; 'ер 'галаўная (з тонкага палатна) павязка, якую яўрэйскія жанчыны носяць у выглядзе чапца', 'павязка накшталт вуалі' (Нас.) < яўр. shleer; стравы і кулінарныя вырабы: *фарфалі*; ' 'клёцкі' (ДСБ, ЖС), *фарфолі* 'дробна насечанае высушанае пшанічнае цеста накшталт ячных круп' (Нас.) < яўр.-ням. farfelen 'суп, у якім варыцца расцёртае цеста'; *ха*; 'ла;

‘пшанічная булка, якую рыхтуюць яўрэі да суботы і над якой моляцца ў суботу вечарам’ (Нас.), ‘здобны пірог, які пяклі яўрэі на свята’ (Цых.) < яўр. *chala*; *цы*; ‘*мус, цы*; ‘*міс, цы*; ‘*мас* ‘салодкая страва з тушанай морквы’ (Нас., Сцяшк., ЛП), ‘тушаная морква з мясам’ (СПЗБ), ‘салодкая яўрэйская ежа, прыгатаваная з бручкі, морквы, яек на гусіным шмальцы’ (Цых.), ‘спечаныя і працёртыя з цукрам яблыкі’ (НС), ‘вараная бручка’ (Касп.) < ст.-яўр. *sumes*; іншыя рэаліі: *каба*; ‘*ла*, мн. *каба*; ‘*лы* ‘гадальная карта’ (Шат., Фед. 2) < пол. *kabała* ‘варажба на картах’ < ст.-яўр. *kabbālāh*; *фаницы*; ‘*бэр* ‘чыстае срэбра, якое выпальваюць з парчы і галуноў’ (Нас.) < яўр. *Fain Zybber*; *цугу*; ‘*ндэр, цугу*; ‘*ндар* ‘кайданы’, ‘ланцугі’, ‘строгае спагнанне’, ‘цуглі’ (Нас., Цых.) < яўр. *Zu Hunden*.

У складзе гебраізмаў вылучаецца рытуальная лексіка, звязаная з этнакультурнымі і рэлігійнымі асаблівасцямі яўрэйскага народа: *ко*; ‘*шар, кошэ*; ‘*р* ‘дазволена яўрэям ежа’, ‘ачышчэнне’ (Нас.); *ко*; ‘*шыр* ‘мяса з пярэдняй часткі тушы каровы ці бычка’ (Цых.) < ідыш *košer* < ст.-яўр. *kāšēr* ‘прыдатны’; *маца*; ‘яўрэйскія праснакі, якія рыхтаваліся да яўрэйскага свята праснакоў’ (Нас.) < ідыш *maze* < ст. яўр. *maššā* ‘праснак’; *нэ*; ‘*йсах* ‘рэлігійнае свята ў яўрэяў (вялікдзень)’ (Нас., Цых.) < ст.-яўр. *rē’o*; ‘*th*; *нэ*; ‘*йс(ы)*, *нэ*; ‘*йсахі* ‘валасы на віску, якія яўрэі не абразалі’ (Нас.), ‘непрыбраныя, распушчаныя валасы’ (Нас., Сцяшк., Янк. Мат., 127, СПЗБ, Цых.) < пол. *rejsy* < яўр.-ням. *rejes* < ст.-яўр. *rē’o*; ‘*th* ‘скроні’; *ша*; ‘*бас* ‘святкаванне яўрэямі суботы’ (Нас.), ‘канец’ (СПЗБ, 326), *шаб*; ‘*ш* ‘адпачынак, ільгота’, у знач. прысл. ‘поўна’ (Нас.) < яўр.-ням. *Schabbes* ‘субота’ < ст.-яўр. *šabbath*.

Асобныя гебраізмы маюць адцягненае значэнне: *ле*; ‘*мезень, ле*; ‘*мез*, ‘(тайная мова’ (Рам.) < ідыш *leimaden, leimed* ‘вучэнне, навука’; *хаўру*; ‘*з, хаўру*; ‘*с* ‘саюз, кампанія, садружнасць’, ‘тайная згода’ (Нас., Касп.); *хе*; ‘*ўра* ‘талака’ (МММГ-77), ‘кампанія’ (ТС); *ша*; ‘*хер-ма*; ‘*хер* ‘ашуканства, абман’ (Цых.) < пол. *szacher-macher* < нвням. *Schacher und Macher* < яўр.-ням. *šocher* ‘вандроўны гандляр’.

У складзе лексікі яўрэйскага паходжання толькі некалькі слоў можна аднесці да даўніх запазычанняў – *талмуд* (XV ст.), *бахур, шабас* (XVI), *кагал* (XVII). Астатнія гебраізмы з’явіліся ў беларускай мове не пазней XIX ст., аб чым сведчыць фіксацыя пераважнай большасці іх у слоўніку І.Насовіча. Амаль трэць з іх у наш час устарэла. Гебраізмы, як і дыялектныя запазычанні з іншых моў, адносяцца ў асноўным да канкрэтна-прадметнай лексікі. Яны актыўна засвойваліся народнай мовай. Так, у працэсе засваення 15 з іх вар’іравалі сваю знешнюю форму, 16 – развілі мнагазначнасць, 9 – рэалізавалі словаўтваральны патэнцыял. Большасць з іх (15 сл.) набылі экспрэсіўную афарбоўку і толькі 8 адносяцца да спецыяльнай, пераважна культавай лексікі.

Такім чынам, нешматлікія гебраізмы, якія запазычваліся ў беларускія гаворкі пераважна як этнаграфічныя назвы, што характарызувалі асаблівасці жыцця і побыту яўрэйскага народа, з часам падвергліся архаізацыі або перайшлі ў фонд экспрэсіўнай дыялектнай лексікі.

РАЗДЗЕЛ 1.8. ЗАПАЗЫЧАННІ З ІНШЫХ МОЎ

Запазычанні з іншых моў засвойваліся ў беларускія гаворкі выключна апасродкаваным шляхам, праз мовы-пасрэдніцы, бліжэйшымі з якіх былі польская і руская. Гэта словы, запазычаныя пераважна з раманскіх і часткова фіна-угорскіх і усходніх моў. Многія з іх адносяцца да т. зв. культурных запазычанняў, засвоеных разам з рэаліямі, якія прайшлі шматступянёвы шлях пранікнення ў славянскія мовы, вандруючы з краіны ў краіну.

1.8.1. ЗАПАЗЫЧАННІ З РАМАНСКІХ МОЎ

З раманскіх моў засвойваліся пераважна словы французскага і італьянскага паходжання. Асобныя лексемны запазычаны з іспанскай і румынскай моў.

1.8.1.1. ГАЛІЦЫЗМЫ

Лексіка французскага паходжання засвойвалася ў беларускую мову праз польскую і рускую. У лексічнай сістэме народна-дыялектнай мовы яна папоўніла ў першую чаргу групу канкрэтна-прадметных намінацый як прадметна-бытавога, так і народна-гаспадарчага ўжытку. Галіцызмы даволі разнастайныя ў тэматычным плане. Асноўная іх маса адносіцца да прадметнай лексікі, у складзе якой:

а) назвы адзення і яго дэталей, тканіны, галаўных убораў, фасонаў адзення: *анталя*; 'жы, *антыля*; 'жы, *антуля*; 'жы 'карункі' (ДСБ, Сцяшк., СГЦР, ДСЗ, НЛС, МММГ-70); *антыля*; 'рыкі 'брыжы, карункі' (Цых.) < фр. *entoilage* 'палатняная падшыўка'; *брусле*; 'т 'бранзалет' (СГЦР, Сцяшк.) < рус. *браслет* < фр. *bracelet*; *бу*; 'хмы 'буфы' (МММГ-74, СГЦР) < пол. *buffy* < фр. *bouffe* < *bouffer* 'дзьмуць'; *галён(ы)* 'карункі' (ЖС, ДСБ), 'шнур з бліскучымі ніткамі залатога колеру' (Бяльк., Касп.), 'тасьма' (СПЗБ), 'фальбоны, якія нашываюцца на спадніцу ўнізе' (ЖС), 'вышытая безрукаўка' (ДСБ) < пол. *galon* 'галун, пазумент' < фр. *galon*; *гарніту*; 'р, *гарні*; 'дар 'тканіна градэтур', 'шоўк' (Нас.), '(мужчынскі) касцюм' (Нас., Шат., СПЗБ, Касп.) < рус. *гарнітур* < фр. *garniture* 'гарнітур, камплект, набор'; *гарсэ*; 'т, *гарсе*; 'т, *горсэ*; 'т, *карсэ*; 'т 'старадаўні жаночы ўбор – безрукаўка з тонкай матэрыі, якая апрацаецца паверх кашулі' (ЛП, Сцяшк., ДСЗ), 'камізэлька' (ДСБ), 'кабат' (ДСБ, СПЗБ, СГЦР), 'карсет' (Нас., Касп., СПЗБ) < пол. *gorset* 'карсет' < фр. *corset*; *жале*; 'тка, *жыле*; 'тка 'камізэлька, безрукаўка' (ДСБ, Сцяшк.) < рус. *жилет* < фр. *gillet* < *gille* 'блазан, клоун'; *жаке*; 'т, *жыке*; 'т, *жаке*; 'тка, *жуке*; 'тка 'пінжак' (СГЦР, СПЗБ), 'верхняе кароткае жаночае адзенне' (СПЗБ) < рус. *жакет* < фр. *jaquette*; *каза*; 'к 'казакін' (МДСГ), 'жаночае верхняе адзенне, пашытае ў зборкі' (СПЗБ) < фр. *casaque* 'кафтан, плашч з шырокімі рукавамі'; *казачы*; 'на, *казачы*; 'нка 'казакін', 'кажух' (МДСГ) < пол. *kazakinka* < фр. *casaquin* < *casaque* 'кафтан'; *камлёт*, *камл о*; 'т, *каллёт* 'саматканая шарсцяная спадніца, упрыгожаная ўнізе стужкамі' (ДС), 'саматканая спадніца, андарак' (Бяльк. ЖС, МАСМ), 'суконная або шарсцяная тканіна' (Гар.) < пол. *kamlot* < фр. *camelot* 'тканіна камлот'; *канва*; ' , *канво*; ' 'рэдкае сятчатая тканіна, якая служыць асновай пры вышыванні крыжам'

(Сцяшк., СПЗБ) < рус. канва < фр. canevas < лац. canava ‘каноплі’; *капішо;’н, капіжо;’н* ‘капюшон’ (Сцяшк., СГЦР) < пол. kariszon ‘каптур’ < фр. saruchon; *капо;’т(а)* ‘жаночая сукенка шырокага пакрою з рукавамі і разрэзам спераду’ (СГЦР, НС, ЛП), ‘верхняя жаночая кашуля, блузка’ (ЛП), ‘мужчынскае верхнее адзенне з шэрага сукна з металічнымі гузікамі’ (НС, Цых.), ‘паліто’ (СГЦР, Цых., НС), ‘бурка’ (Цых.), ‘жакет, фуфайка’, ‘халат’ (СПЗБ), ‘кароткае, саматканае і паношанае верхняе адзенне’ (НЛ), ‘плашч з саматканага сукна’ (ДСЗ, НЛС) < пол. karota < ням. Karote < фр. sarote ‘плашч з капюшоном, халат, шынель’; *ке;’па, ке;’пка* ‘галаўны ўбор, кепка’ (МДСГ, ЛБ, Сцяшк., НЛС) < рус. кепи, кепка < фр. кері; *крамдашы;’н* ‘крэпдэшын’ (Сцяшк., НС) < рус. крепдешин < фр. sere de Chine ‘крэп з Кітая’; *крыалі;’ны* ‘фасон пашыву з абручамі’ (СПЗБ) < рус. кринолин < фр. crinoline; *кука;’рда* ‘бант’ (НСл), СПЗБ, Шпіл.) < пол. kokarda ‘бант’ < фр. cocarde ‘какарда’; *ле;’і* ‘падцяжкі’ (Сцяшк.), ‘нашыўкі з моцнай тканіны або скуры на калені і заднюю частку галіфэ’ (Сцяшк., НСл., НЛ) < фр. le ‘палотнішча’, ‘шырыня тканіны паміж краямі’; *манжэ;’т, манке;’т(а), манкэ;’та, манкатэ;’* ‘манжэта’ (МАСМ, Сцяшк., НСл., СПЗБ, СГЦР, ДСБ, НС, БДС, Касп., ДСЗ, Цых.) < пол. mankiet < фр. manchette ‘рукаўчык’; *му;’льт(а), му;’льта;’н, маліта;’н, мальта;’н* ‘мультан’ (Нас., МДСГ, МАСМ, Бяльк., СПЗБ, СГЦР, Сцяшк., Янк., Мат., 101) < пол. multan < фр. molleton ‘гатунак мяккай баваўнянай тканіны’; *паляты;’нка* ‘мужчынская верхняя вопратка з даматканага сукна’ (СГЦР), ‘летнік з чорнага даматканага сукна’ (НС) < пол. palatynka ‘футравы каўнер на шыю’ < фр. palatine ‘паланцін’; *пасама;’ны* ‘аздоба на сукенцы, пазументы’ (Доўн.-Зап.) < стпол. pasaman < іт. pasamano < фр. passement; *прынцэ;’са* ‘сукенка з шырокімі фальбонамі’ (МММГ-77) < рус. принцесса < фр. princesse ‘прынцэса’; *фіга;’рка* ‘безрукаўка’ (Сцяшк.) < пол. figaro < фр. figaro ‘цырульнік’; *фальбо;’на, фальба;’на, хвальбо;’на, хальбо;’ны* ‘брыжы’, ‘шырокая аборка’ (СПЗБ, ЛП, ТС, Бяльк., Сцяшк., ДСБ); *фальба;’нка* ‘саматканая спадніца, пашытая ў складкі’ (Цых.) < стпол. falbana < фр. falbana ‘аборка’; *фуражэ;’рка* ‘пілотка’ (СПЗБ) < пол. furazer ‘фуражыр’ < фр. fourrage ‘фураж’;

б) хатніх рэчаў, мэблі, посуду, ёмістасцей: *бале;’я, балі;’я* ‘неглыбокая з клёпак пасудзіна для мыцця бялізны’ (Шат., Нас., Касп., НЛС, Сцяшк.), ‘вялікі цэбар, у якім мыюць бялізну або мыюцца’ (Янк., Мат., 161) < пол. baleja < фр. baille ‘бак, чан’; *валі;’за, валі;’зка, валі;’ска* ‘чамадан’, ‘дарожная сумка’ (Нас., СПЗБ, Янк., Мат., 122, ДСБ, Сцяшк., НСл) < пол. waliza, walizka < фр. valise; *жарандо;’л* ‘вялікі фігурны падсвечнік для некалькіх свечак’ (СГЦР), *жаро;’ндаль* абрад. ‘абруч, увіты кветкамі, які вешаюць над месцам маладой за сталом’ (СГЦР), *жаро;’ндлі* ‘люстра’ (СГЦР); *жыра;’нг* ‘абажур’ (Цых.) < пол. żygodol ‘люстра’ < фр. girandole ‘канцэлябр’; *кінке;’т* ‘лямпавае шкло’ (Сцяшк., Сл.) < пол. kinkiet < фр. quinquet ‘лямпа’; *клёш* ‘абажур’ (Др-Падб.) < клёш ‘крой адзення’ < рус. клёш < фр. cloche ‘звон, званочак’; *кушэ;’тка* ‘канапа’ (Сцяшк.) < рус. кушетка < фр. couchette; *пара;’ван* ‘занавеска’ (Сцяшк.), ‘шырма’ (МДСГ) < пол. ragavan ‘шырма’ < фр. ragavent; *партамане;’т, партма;’н, прытумане;’т, пырьтымане;’т* ‘кашалёк’ (Бяльк., Сцяшк., Гав., ДСБ) < пол. portmoneta < фр.

portemonnaie; сурвэ; 'та, сарвэ; 'та, сэрвэ; 'та, сарвэ; 'тка 'абрус, настольнік' (Касп., ЛП, Сцяшк., ДСБ, СПЗБ, Цых.) < стпол. serweta, serwetka < фр. serviette; ту; 'лі, туль 'цюлевая гардзіна, цюль' (НЛС, ДСБ, ДСЗ, Касп.) < фр. tull; этаге; 'рка 'этажэрка' (Сцяшк.) < рус. этажэрка < фр. etagere;

в) пісьмовых прыналежнасцей: брыльён 'альбом' < пол. brulion 'агульны сшытак, блакнот' < фр. brouillon 'чарнавік, чарнавыя запісы'; кандуі; 'т 'агульны сшытак' (СГЦР) < пол. konduite < фр. conduite 'кіраванне, кіраўніцтва'; купе; 'рт, купэ; 'рт(а), куве; 'рт, кувэ; 'рт 'паштовы канверт' (Нас., Сцяшк., Бяльк., СГЦР, СПЗБ) < пол. koperta < фр. couvert 'закрыты';

г) кулінарных вырабаў, стравы: булён 'засквараны бульбяны суп' (НЛ, НС, СГЦР, Сцяшк., Шат., Касп., НЛС) < пол. bulion < фр. bouillon 'булён'; вінагрэ; 'т, вінігрэ; 'т 'вінегрэт' (Сцяшк., Бяльк.) < пол. winegret < фр. vinaigrette 'соус з воцату, алею і солі'; какле; 'та 'катлета' (Бяльк.) < рус. 'котлета' < фр. cotelette; канфіту; 'ры 'варэнне' (Сцяшк.) < пол. konfitury < фр. confiture 'закансервавана садавіна ў цукры'; руля; 'да 'тоўстая каўбаса з ліверу' (ЖНС) < пол. rolada < фр. roulette 'ролік, рулетка'; сельцісо; 'н, салцісо; 'н, сольцісо; 'н, сальцісо; 'н, салцос; 'н, сыльцісо; 'н 'зельц, начынены адваранымі ўнутранасцямі', 'свіны страўнік або тонкая кішка, спрасаваны пад грузам' (ЛП, Янк., Мат, 105; Бяльк., СПЗБ) < пол. salceson < іт. salsiccone < фр. saucisson 'каўбаса'.

Многія канкрэтна-прадметныя намінацыі адносяцца да народна-гаспадарчай лексікі і называюць: а) пабудовы і памяшканні, іх часткі: абажу; 'р 'навес з бляхі над плітой для выцяжкі дыму, пары' (Сцяшк.) < рус. абажур < фр. abat-jour 'абажур'; абэ; 'ржа, абэ; 'рда, абэ; 'рджа 'вялікая, не даведзеная да ладу пабудова' (МДСМ, ЗНС, Цых.), 'вялікая, непрыбраная хата' (СГЦР); абэ; 'ржня 'заездны дом, карчма' (СГЦР) < пол. oberża 'карчма' < фр. auberge; вета; 'ж 'паверх' (СГЦР, МММГ-74) < рус. этаж < фр. etage; лафе; 'тка 'лата, жэрдка' (МДСГ) < рус. лафет < фр. l'affut 'ствол, слуп'; лямпэ; 'рня 'карніз' (СГЦР, МММГ-74), лямпэ; 'рыя(я), лямпе; 'рыя, лямпэ; 'ра 'ліштва, шалёўка' (СГЦР, ДСБ, СПЗБ, НС) < пол. lamperia < фр. lambris; шпінгале; 'т 'засаўка на раме акна' (Сцяшк.) < рус. шпингалет < ням. Spaniolett < фр. espagnolette;

б) збудаванні і пасадкі: паліса; 'да 'дрэвы, якімі абсаджана дарога' (Сцяшк., Сл.; СПЗБ) < пол. palisada 'частакол' < фр. palissade 'агароджа, плот'; паліса; 'днік, палуса; 'днік 'агародчык, кветнік' (МДСГ, Бяльк., СПЗБ) < рус. полисадник < фр. palissade;

в) віды транспарту і іх дэталі: алто; 'бус, анто; 'бус, антабу; 'с, аўтабу; 'с 'аўтобус' (ДСБ, СГЦР) < рус. автобус < ням. Autobus < фр. autobus; лісапе; 'д, лісапе; 'т(а), лісапэ; 'т, лісафе; 'та(а), лісінэ; 'т 'веласіпед' (НЛС, Сцяшк., ДСБ, Янк. I, СНЛ, МДСГ, СПЗБ), 'самакат на двух колах' (КЭС) < рус. велосипед < фр. velocipede (< лац. velox 'хуткі + pes, pedis 'нага'); марцыкле; 'т, мацыкле; 'т, манцыкле; 'т, мотокле; 'т, мотоцыкле; 'т, мато; 'цык(л), матацыкле; 'та, мацыкле; 'та 'матацыкл' (СГЦР, Сцяшк., ДСБ, МММГ-70, СПЗБ, МДСГ) < пол. motocykl, рус. мотоцикл < фр. motorcycle, motocyclette; пасажы; 'рка 'аўтобус' (Сцяшк.) < пасажыр < фр. passager 'пасажыр'; райсо; 'ра, лісо; 'ра 'рысора' (Цых., СНЛ) < рус. рессора < фр. ressort 'спружына'; хурго; 'н 'фургон, парныя калёсы'

(Касп., ЧК П 24) < пол. furgon < фр. fourgon; *шараба; 'н* 'воз' (ДСБ) < пол. szaraban < фр. char à bancs 'адкрыты фаэтон';

г) прыстасаванні і прылады: *манкёр, ма; 'нкер, манкіра; 'нт* 'прыстасаванне, якім праводзяцца пасяўныя або пасадачныя разоркі на радкі' (СГЦР, МММГ-70) < пол. markier < фр. marqueur 'адзначаць'; *машынэ; 'рыя* 'нескладанае, прымітыўнае прыстасаванне, прылада' (Янк., Мат., 101) < пол. maszyneria < фр. machinerie 'механічнае прыстасаванне'; *фло; 'йкі* 'плойка' (СПЗБ) < рус. плойка < фр. ployer 'згінаць, складваць' (<лац. plicare);

д) іншыя народнагаспадарчыя паняцці: *мане; 'ж* 'пляц', 'месца каля малацілкі, дзе ходзяць коні з прывадам' (Сцяшк.), 'малатарня' МММГ-74), 'конны прывод, які рухае малатарню, сячкарню' (Шат., ДСЗ) < пол. maneż < фр. maneège 'манеж, конны прывод'; *фе; 'рма, фэ; 'рма, фі; 'рма, хе; 'рма* 'жывёлагадоўчая ферма' (СПЗБ) < рус. ферма < фр. ferme.

Рэаліі прыроднага свету называюць асобныя батанічныя тэрміны: *шафіёны, шампіёны, шампіньён* 'шампіньён' (СПЗБ) < рус. шампіньон < фр. champignon (нарлац. *campaniolus); медыцынскія: *гры; 'па, гры; 'фа, хры; 'па* 'грып' (Янк., Мат., 97; СГЦР, МММГ-74, СПЗБ) < пол. група < фр. grippe; тапанімічныя: *кулі; 'са* 'бор, парослы мохам і папараццю' (Сцяшк., Сл.), 'прасека ў лесе' (Бяльк., Яшк.) < рус. куліса < фр. coulisse 'выемка, паз, куліса'; метрычныя: *акта; 'р* 'гектар' (МММГ-74, СПЗБ, СГЦР) < пол. hektar < фр. hectare.

Нешматлікай з'яўляецца група асабовых намінацый. Яны называюць асобу: а) па роду дзейнасці: *гарніза; 'тар* 'арганізатар, стваральнік' (СНС) < рус. організатор < фр. organisateur; *жара; 'нт* 'сведка' (Цых.) < пол. gwarant < фр. garant 'паручыцель'; *камандзе; 'р, кыманьдзэ; 'р, кьмандзе; 'р* жарт. 'камандзір', 'кіраўнік', 'галава' (Нас., СНЛ, ЗНС); *камандзёрка* 'жанчына ў гасціне, якая зацягвае песні, пачынае забавы, гульні'. (Нас.) < рус. командир < фр. commande 'загад'; *кушэ; 'рка* 'акушэрка' (МММГ-74, СГЦР, ДС, Янк. I) < рус. акушэрка < фр. accoucheur; *шо; 'фер, шо; 'фяр, шо; 'хвыр, шофёр* 'шафёр' (Сцяшк., СПЗБ) < пол. szofer < фр. chauffeur 'качагар';

б) паводзінах і характару: *мушкаты; 'р* 'неспакойны, адчайны чалавек' (Фед., 4) < пол. muszkietyr 'салдат, узброены мушкетам' < фр. mousquet 'мушкет';

в) роднасных адносінах: *кузы; 'нка* 'сваячка' (Сцяшк., Сл.); *кузы; 'нства* 'радня, сваякі' (СПЗБ) < пол. kuzyn, kuzynka 'дваюрадны брат, сястра' < фр. cousine.

Асобныя галіцызмы маюць абстрактнае значэнне: *амбара; 'с, амбыра; 'с* 'непакой', 'клопаты', 'перашкода' (Нас., Бяльк., Касп.) < пол. ambaras 'тс' < фр. embaras 'перашкода, цяжкасць, замінак'; *блізі; 'р* 'забава, пацеха' (СГЦР) < рус. близир < фр. plaisir; *дэсэ; 'ні, дэ; 'сань, дэ; 'сень, дасэ; 'ні, дэс* 'узор (тканы, вышываны, вязаны і інш)' (Шат., Касп., СГЦР, СПЗБ, МММГ-70, НСл) < пол. desen; 'узор, малюнак' < фр. dessin 'малюнак'; *фаты; 'га* 'турботы, клопат', 'старанне' (Сцяшк., Янк. Мат., 108, СПЗБ, Цых.), 'натхненне' (НСл) < стпол. fatyga < фр. fatigue 'стомленасць', 'хваляванні', 'клопаты'; *фо; 'рс(а), хво; 'рс(а)* 'намаганне' (Нас.), 'фанабэрыстасць, форс' (Сцяшк., МММГ-74, ТС, МММГ-74), 'нораў' (СПЗБ) < пол. forsa < фр. forse 'сіла, моц'; называюць дзеянне ці яго

вынік: *ка; 'драль, кадры; 'ль, кадры; 'ля, кадрэ; 'ля, ка; 'дры* 'танец з некалькіх фігур з цотным лікам пар, а таксама музыка да гэтага танца' (МММГ-77, Шат., Сцяшк., Янк.П, Касп., ДСЗ, Бяльк.) < рус. кадрили < фр. quadrille 'танец у чатыры пары' (< лац. quadra 'чвэрць'); *лямпо; 'рт, ляпо; 'рт* 'рапарт' (НЛГ, СБК, 186) < рус. рапорт < фр. rapport 'рапарт, паведамленне'; *лямава; 'ць* 'аблямоўваць, абводзіць, падшываць' (Нас.) < пол. lamowac; ' < фр. lame 'тонкая металічная пласцінка, лязо'.

У складзе галіцызмаў вельмі мала даўніх запазычанняў. Толькі асобныя з іх занатаваны ў помніках старабеларускай пісьменнасці – *казачына, пасаманы, сарвета, фатыга* (XVI), *камлет, фальбана* (XVIIст.), што складае ўсяго 5,3% ад агульнай колькасці. Да перыяду не пазней XIX ст. можна аднесці час запазычвання галіцызмаў, зафіксаваных у слоўніку 1. Насовіча і фальклорных запісах гэтага перыяду: *амбарас, балая, валіза, гарнітур, гарсэт, камандзер, кукарда, куперт, лямаваць, мушкатыр, форс(а)*. Запазычаннямі нашага часу можна лічыць лексемы *абажур, антобус, ветаж, канфітуры, лісанет, мацыклет, манкёр, пасажырка, райсора, ферма, этагерка* і інш., паколькі яны абазначаюць параўнальна новыя паняцці ў жыцці грамадства.

Як відаць з прыкладаў, галіцызмы ў асноўным папоўнілі склад прадметна-побытавай і тэхнічнай лексікі народнай мовы. У колькасных адносінах у іх вылучаюцца назвы адзення і тканіны. Гэта зразумела, калі ўлічыць, што французы заўсёды былі заканадаўцамі моды. Пэўная частка галіцызмаў (20,4%) адносіцца ў наш час да ўстарэлай або пасіўнай лексікі.

Апасродкаваны шлях запазычвання галіцызмаў у беларускія гаворкі абумовіў актыўнае вар'іраванне іх знешняй формы і змену значэння. Так, 44% з іх набылі ў народнай мове варыянтныя формы, 25,8% – мнагазначнасць, 17,2% – вытворныя формы. У складзе галіцызмаў невялікая колькасць (15%) спецыяльнай лексікі, мала (6,4%) экспрэсіўных назваў. Большасць галіцызмаў (64,5%) захавала значэнне этымонаў.

1.8.1.2 ІТАЛЬЯНІЗМЫ

Лексіка італьянскага паходжання, як і запазычання з французскай мовы, засвойвалася ў беларускую мову праз пасрэдніцтва іншых заходнееўрапейскіх (нямецкай і французскай) і славянскіх (польскай і рускай) моў. Італьянізмы прадстаўлены ў гаворках тымі ж тэматычнымі групамі, што і галіцызмы. У выключнай большасці яны адносяцца да канкрэтна-прадметнай лексікі.

Асноўная маса італьянізмаў абазначае прадметы паўсядзённага абыходку. Гэта: а) назвы адзення і яго частак, галаўных убораў, тканіны: *бандале; 'т* 'скураны пояс, да якога прымацоўваецца сабля; перавязь паляўнічай стрэльбы' (Нас.) < пол. bandolet 'партупея' < іт. bandoliera 'партупея, плечавы рамень'; *брыль* 'круглы капялюш з шырокімі палямі, саламяны ці суконны' (Нас., ДСЛ, Касп., Бяльк., ЛП, Сцяшк., СГЦР, НС), 'казырок летняй шапкі, шапка' (Бяльк., СПЗБ, Касп.), 'фальбона' (МММГ-74, СГЦР) < пол. bryl 'саламяны капялюш' < іт. ombrello 'парасон'; *герля; 'нт, гірля; 'нда* 'жаночы галаўны ўбор, які апрадалі

пад хустку' (Сцяшк., СПЗБ) < пол. girlanda < іт. ghirlanda 'вянок', 'кветкі і зелле, сплеченыя ў выглядзе стужкі', 'узор, арнамент'; *кальсо; 'ны* 'споднія мужчынскія штаны' (НЛСц, Сцяшк.) < рус. кальсоны < іт. calzoni; *камізэ; 'лька, камызэ; 'лька, камізэ; 'рка, камузэ; 'лька, камзэ; 'лька, гамізэ; 'лька, гамзэ; 'лька* 'безрукаўка' (Шат., Касп., ЛП, МММГ-74, СПЗБ, СГЦР, Сцяшк., Янк. I, НЛСц, Цых.) < стпол. kamizela 'мужчынская камізэлька пад пінжаком' < фр. camisole 'каптан' або іт. camiciaola 'фуфайка'; *кармазы; 'н* 'тонкае сукно пунсовага колеру' (Нас., Гар.) < стпол. karmazyn < іт. carmesino; *карту; 'з* 'шапка з казырком' (Бяльк.) < рус. картуз < нням. kartuse < фр. cartouche < іт. cartoccio 'кулёчак'; *карту; 'н* 'фартух' (ДСБ), 'паркаль' (ТСБМ) < пол. kartun 'паркаль' < нар. ням. Kartun < іт. cotone 'бавоўна, вата'; *кашмі; 'р, кашамі; 'р* 'тонкая шарсцяная тканіна' (Сцяшк.); *кашміро; 'ўка, казьмяро; 'ўка* 'кашаміравая хустка' (Касп., СПЗБ, Сцяшк., НЛСц) < пол. kaszmir, kaszemir < іт. casimiro; *муслі; 'н, масьлён, мыслён* 'батыст' (МММГ-74, КЭС), 'паўбатыст' (Шпіл) < рус. муслин < фр. mousselin < іт. mussolina; *сае; 'т(а)* 'тонкае фабрычнае сукно' (Нас., ТС) < пол. sajeta < іт. sajetta < saio 'плашч'; *шкарпэ; 'ткі, шкарпэ; 'ткэ, шкарпе; 'ткі, шкарпэ; 'ткі, скарпэ; 'ткі* 'кароткія панчохі, якія не даходзяць да калена', 'род пальчаткі з адным пальцам' (ЛП), 'шкарпэткі' (СПЗБ) < стпол. szkarpetka < іт. scarpetta 'боцік';

б) абутку: *барэ; 'ткі* '(жаночыя) туфлі' (Касп., МММГ-74), 'тапкі' (СГЦР) < пол. bogatek 'гатунак тканіны' < фр. burat < іт. buratto 'абутак з матэрыі'; *панты; 'кі* 'апоркі' (ТС) < пол. ratynka, ratunek 'туфель' < іт. ratino 'тапкі';

в) хатніх рэчаў, посуду: *балён* 'трохлітровая шкляная банка' (ДСБ, СГЦР, МММГ-74), 'шарык' (СГЦР) < пол. balon 'шар, балон' < фр. ballon < іт. ballone; *к о; 'ўдра, ко; 'дра, ко; 'ндра, ко; 'рдла, ко; 'рла, ко; 'дра* 'дамацкая коўдра' (ЛП, СПЗБ, МДСГ, Шат., Бяльк., Касп.), 'коўдра фабрычнага вырабу' (СПЗБ), 'дзяруга', 'ватнае коўдра' (ЛП), 'гунька' (МДСГ) < стпол. koldra < іт. coltra 'пакрывала'; *парасо; 'н, парасо; 'ля, паросо; 'ля, хварасо; 'н* 'парасон' (Касп., Сцяшк., ДСБ) < пол. parasol < іт. parasole 'парасон ад сонца'; *та; 'леж, та; 'лер* 'талерка' (ДСБ, ЖС) < пол. talerz < свням. talier < іт. tagliere 'дошка для рэзкі мяса'; *шпага; 'та, шпіга; 'цінка* 'шпагат' (ЖНС, СПЗБ) < пол. szpagat < ням. Spagat < іт. spaghetti 'тонкі шпагат, спагетці';

г) кулінарных вырабаў, прадуктаў: *бішко; 'кт* 'бісквіт' (Нас.) < пол. biszkopt < іт. biscanto 'скошаны вугал'; *мармытэ; 'ль* 'вермішэль' (ДСБ) < рус. вермишель < фр. vermicel < іт. vermicelli 'чарвячкі'; *фра; 'шка* 'клёцка' (Сцяшк.) < стпол. fraszka 'дробязь' < іт. frasca 'галінка', 'глупства'.

У складзе народна-гаспадарчай лексікі італьянскага паходжання: а) назвы пабудовы, памяшканняў і іх частак: *аўстэ; 'рыя* 'карчма, заезджы двор, гасціна' (Нас., Бяльк.) < пол. austerja < іт. osteria; *альта; 'на* 'гара, мезанін, балкон' (Нас.) < пол. altana < ням. Altane або іт. altana 'адкрытая тэраса'; *баля; 'с(а)* 'точаны слупок у поручнях' (Нас.), 'слупок для агароджы' (Касп., Шат.), 'перакладзіна ў драбінах, у парэнчы, станку' (ТС), 'шост' (СПЗБ); *баля; 'скі* 'частакол, плот, агароджа' (ДСБ, НС) < стпол. balas(a) < іт. balaustro 'слупок, балясіна'; *пацыя; 'т, пацые; 'т, пація; 'т* 'франтон' (ДСБ, БДС, Сцяшк., Сл, ЖС) < пол. faciata 'мансарда' < іт. facciata 'фасад'; *са; 'ля* 'пакой' (МММГ-74), 'зала' (СПЗБ) <

стпол. sala < іт. sala ‘зала, салон’; *суфі;’т, суфэ;’т, софі;’т, сухві;’т, суні;’ць* ‘столь’ (ДСБ, СПЗБ), ‘падшыўка дошак да столі’ (ТС) < пол. sufit < іт. soffito ‘столь, плафон, сафіт’; *штахэ;’т, штанке;’т, штынке;’т, шчынке;’т, штыке;’т, штахве;’т, штахе;’т* ‘вузкія дошкі, планкі, з якіх робіцца плот’, ‘плот з дошак, завостраных уверсе’ (НЛ, СПЗБ) < пол. sztachet < ням. Staket < іт. stacchetta ‘агароджа’;

б) транспартных сродкаў: *ба;’рка* ‘лодка’ (ДСБ) < рус. барка < ням. Barke < іт. barca; *бат* ‘невялікая лодка’ (Цых.) < стпол. bata < іт. batto; *гіля;’ра* ‘дашчатая лодка з вострым носам’ (ДСБ), *гіля;’рка* ‘невялікая лёгкая лодка ў плытнікоў’ (ТС, НС), *гале;’ра* ‘від лодкі’ (Касп.) < стпол. galera < іт. galera ‘галера, катарга’;

в) прылад працы, прыстасаванняў і іх частак: *дуча;’й* ‘адтуліна у верхнім камені жорнаў’ (СПЗБ) < пол. ducza ‘правядзенне’ < іт. doccia ‘вадаправодная труба, жолаб’; *са;’па, са;’пка* ‘матыка’ (Касп., ДСБ) < рус. сапа, сапка < фр. sape < іт. sara ‘кірка’.

Асобныя італьянізмы з’яўляюцца батанічнымі назвамі: *каляфёра, каляфёра* ‘цвятная капуста’ (СПЗБ) < пол. kalafior(y) < іт. cavolo fiore; *карто;’плі, карто;’пле, карто;’хлі, карто;’фля, кардо;’пля, кардо;’хлі, кардо;’шка, карто;’пля, карто;’пель, корду;’п, курду;’п, курдо;’па, кардо;’па, курдо;’пля* ‘бульба’ (Нас., Шат., Бяльк., Янк. П, Сцяшк., СПЗБ, ДСБ, МАСМ, ЖС, МДСГ, ЛП) < пол. kartofel < ням. Kartoffel < іт. tartufolo ‘труфель’; *я;’граст, я;’грыст, я;’грус* ‘куст і ягады агрэсту’ (СПЗБ, МАСМ) < пол. agrest < іт. agresto ‘дробны кіслы вінаград’; медыцынскімі тэрмінамі: *малярэ;’я, маляры;’я* ‘малярыя’ (Бяльк., СПЗБ) < рус. малярия < іт. malaria < mala aria ‘дрэннае паветра’.

Адзінкавыя італьянізмы называюць асобу: *банкру;’т* ‘неплацежаздольны даўжнік’, ‘бессаромнік’, ‘махляр, ашуканец’, ‘які страціў давер’ (Нас.) < пол. bankrut < ням. Bankrott < іт. bancarotta ‘зламаны лаўка’, ‘банкроцтва’; *касіе;’р* ‘касір’ (Сцяшк., СПЗБ) < пол. kasjer < іт. cassiere < cassa ‘каса’, ‘скрынка’; *муфл о;’н* ‘нязграбны чалавек’ (Сцяшк., Сл.) < пол. muflon ‘горны баран’ < фр. mouflon < іт. muflone.

Нешматлікія лексемны італьянскага паходжання абазначаюць адцягненыя паняцці: *а;’мба* ‘канец, смерць’ (Бяльк., СГЦР) < рус. амба < іт. ambo ‘два нумары латэрэйнага квітка, якія даюць права на выйгрыш’; *капры;’з, капры;’з(ы)* ‘капрыз’ (Бяльк.) < рус. каприз < фр. caprice < іт. capriccio; і дзеянні: *апала;’нт, пала;’нт* ‘гульня, у час якой удзельнікі спаборнічаюць ва ўменні паслаць кароткую палку’ (Янк. П); *паля;’нт(а), паля;’нтра* ‘гульня ў мяч, лапта’ (Нас., НС, СПЗБ), ‘палка, якой б’юць па мячу’ (Нас.) < пол. palant ‘лапта’ < іт. palla ‘мяч, шар’.

Лексіка італьянскага паходжання, нешматлікая па колькасці, але разнастайная ў тэматычных адносінах, засвойвалася ў беларускія гаворкі праз іншыя мовы. Больш чым чвэрць (28,6%) дыялектных італьянізмаў можна лічыць даўнімі запазычаннямі. Гэта лексемны *гіляра, картун, колдра, куртына, саля, талеж, фрашка, шкарпэткі* (XVI ст.), *баляса, бандалет, бат, галера, кармазын* (XVII), *банкрут, яграст* (XVIII). У лексікаграфічных крыніцах і фальклорных запісах XIX ст. упершыню зафіксаваны запазычаны *альтана, басэтя, бішкок, брыль, курдопля, муслін, палянт, саета*. Да запазычанняў больш позняга часу

мэтазгодна аднесці лексемы *балён, герлянт, кальсоны, касіер, картуз, парасоля* і інш.

У наш час амаль трэць (30,6%) італьянізмаў перайшла ў пасіўны лексічны фонд, адносіцца да ўстарэлых назваў. У працэсе адаптацыі, прыстасавання да фанетыка-граматычнага ладу і лексіка-семантычнай сістэмы народна-дыялектнай мовы 44,9% італьянізмаў вар’іравалі сваю знешнюю форму, 24,5% – набылі мнагазначнасць, 22,4% – развілі словаўтваральныя здольнасці. Агульнаўжывальны характар запазычанняў з італьянскай мовы абумовіў нязначную колькасць (12,2%) спецыяльных назваў, а іх намінацыйная функцыя выклікала малую ўдзельную вагу (6,1%) у іх складзе экспрэсіўнай лексікі.

1.8.1.3. З іншых раманскіх моў у беларускія гаворкі запазычаны адзінакавыя лексемы. Гэта словы іспанскага паходжання: *кака*; *'во* ‘какао’ (Сцяшк.) < рус. какао < ісп. сасао; *куфа*; *'йка, куха*; *'йка, кухва*; *'йка, куха*; *'йка, кафа*; *'йка, кухва*; *'йка, квухва*; *'йка, хухва*; *'йка, фуфа*; *'йка, фафа*; *'йка* ‘фуфайка’ (Сцяшк., СГЦР, МММГ-77, ДСБ, СПЗБ, МАСМ, Бяльк., Янк. Мат., 125, ДС) < рус. фуфайка < ісп. fofo ‘надзьмуты’, ‘вялы. порысты’; *мунду*; *'р(ак)* ‘мундзір’ (СПЗБ, Нас.) < пол. Mundur(ek) < ням. Montur < ісп. montura ‘кавалерыйскі рыштунак, зброя’; *фарбо*; *'ты* ‘вязаныя ручным спосабам карункі’ (Бяльк.), ‘простыя ручныя карункі з прымясцю чырвоных нітак’ (Нас.), *фарбо*; *'нкі* ‘аборкі’, ‘валаны, вышытыя чырвонай ніткай’ (Нас.) < пол. farbota < ісп. farrado ‘які мае востры канец’; *чукул я*; *'да, чыкуля*; *'да* ‘шакалад’ (СПЗБ), *'цура* (Касп.) < пол. czekolada < іт. cioccolata < ісп. chocolate.

Румынскімі па паходжанні з’яўляюцца лексемы: *какару*; *'за, какару*; *'с* ‘кукуруза’ (Сцяшк., СПЗБ) < рус. кукуруза < рум. cuscuz ‘кукуруза’, ‘яловая шышка’; *кашкада*; *'н* ‘нехайны, брудны чалавек’ (Нав.) < пол. koszkodan < рум. coşcodan; *манту*; *'ла* ‘ход гульні ў баланты (цуркі)’, *манту*; *'ліць* ‘біць, гуляць’ (ТС) < рум. mântuio; *'ла* ‘заканчэнне, вызваленне’; *мацю*; *'к* ‘род зельцу з барановых унутранасцей’ (НС) < пол. maciek ‘сальцісон’ < рум. mat ‘кішкі, унутранасці’; *папу*; *'ша, пону*; *'шка, папу*; *'га, папу*; *'ха, папу*; *'жа* ‘нізка тытуню’ (БДС, МДСГ, ТС, Янк. I), ‘пачак чаю або тытуню’ (Касп.), ‘скрутак якога-н. лісця’ (СПЗБ), ‘пак, звязка’ (Сцяшк.), ‘пачак паперы’ (СПЗБ) < пол. papusza < рум. papişa ‘звязка’.

1.8.2. ЗАПАЗЫЧАННІ З ФІНА-УГОРСКИХ МОЎ

Пераважная большасць запазычанняў з гэтай моўнай сям’і – словы венгерскага і фінскага паходжання.

Словы з венгерскай мовы засвойваліся, як правіла, праз польскае пасрэдніцтва і адносяцца да асабовай і канкрэтна-прадметнай лексікі. У іх складзе: а) назвы асобы: *гайду*; *'к* ‘служка ў багатага пана’, ‘аб’езчык па віннаму выкупу’, ‘чумак, работнік на стругах, барках і інш.’ (Нас.), ‘казачок у памешчыка, дарослы слуга,

высокі, у прыгожым убранні' (Шат.) < стпол. hajduk < венг. hajduk; *ку; 'чар, ку; 'чыр* 'фурман' (СПЗБ), *рамізнiк* (Бяльк.) < рус. кучер < ням. Kutscher 'кучар, вазніца' < kutsche 'карэта' < венг. kocsi 'экіпаж'; *мэх* 'чалавек, які імкнецца паласаватца чужым з дапамогай хітрыкаў' (ЗНС) < пол. mecha 'пітны мёд' < венг. me; 'hsör, me; 'zser < me; 'h 'пчала';

б) адзення: *беке; 'ш(a), біке; 'ш, баке; 'ш* 'футра, абцягнутае чым-н.' (Нас.), 'доўгае мужчынскае адзенне з даматканага або фабрычнага сукна са зборкамі ў таліі' (ЛП, ДСБ, Сцяшк., Цых., НС), 'кароткае паліто', 'куртка' (ДСБ), 'зімовая мужчынская куртка' (Янк., Мат.), 'кароткая мужчынская вопратка з сукна' (Цых., НС), *беке; 'шка* 'адразная і прызбораная ў таліі сукенка' (СГЦР) < стпол. bekiesza < Bekesz, прозвішча венгерскага караля С. Баторыя; *бу; 'нда* 'старажытная жаночая сукенка асаблівага фасону: доўгая, прамога крою', 'дзіцячая сукенка' (ЛП) < пол. bunda < венг. bunda 'футра, кажух'; *маге; 'рка, маге; 'рка, марге; 'лка* 'лямцавая сялянская шапка' (Нас., Бяльк., НЛ, Сцяшк.), 'фетравая шляпа' (Сцяшк.) < стпол. magierka < венг. magyar 'венгр';

в) транспартных сродкаў: *коч, кош*, 'экіпаж', 'брычка' (СБК, 143, ЧК П, 254, Шпіл., Шн.), *качэ; 'брык* 'павозка для святочных абрадаў' (МММГ-74) < стпол. kotczy, пол. kocz < венг. kocsi (szeker) 'кочскі вазок' < Kocs 'г.Коч'; *лаго; 'жы, лаго; 'жы, лаго; 'шы, лагяжы;* 'сані-развалкі або выязныя сані' (СПЗБ, БДС, НС, МММГ-74); 'вялікі воз для сена, саломы, снапоў' (Касп.), 'сані з надбудаванай скрыняй перавозіць сыпкія харчы' (МММГ-74), 'старыя, паломаныя сані' (НС), 'рама для саней, воза' (СПЗБ, НС, ЗНС) < стпол. łogosz 'дадатковы конь у запряжцы', 'лаўка ззаду воза' < венг. lo; 'go; 's 'дадатковы конь';

г) прыстасаванняў: *бізу; 'н, безу; 'н* 'пуга, сплеченая з некалькіх вузкіх раменьчыкаў', 'раменная частка такой пугі' (ЛП, НЛС, Нас.) < пол. bizun < венг. biza;

д) збудаванняў: *барка; 'н, парка; 'н* 'плот, агароджа' (Касп, ДСБ, ЛП) < пол. parkan < венг. parkany.

Асобныя запазычанні называюць дзеянне: *гарцава; 'ць, гарцыва; 'ць, гарца; 'ць* 'скакаць на кані', 'бегаць, насіцца, падскокваць' (Бяльк., ТС, СПЗБ, Шат.) < стпол. harsowac; ' < венг. harsol 'ваяваць' < hars 'барацьба, бой'; адцягненыя паняцці: *гас* 'страх' (Нас.) < пол. gas < венг. gaz 'нягоднік'; *шыры; 'нга, шэрэ; 'нг* 'рад', шарэнга' (СПЗБ), 'рад, штабель' (СПЗБ) < стпол. szeręg < венг. seręg 'натоўп, атрад'.

З фінскай мовы ў асноўным праз рускае пасрэдніцтва запазычаны нешматлікія назвы розных прадметаў і паняццяў: *ке; 'нгі* 'цёплыя галёшы' (Нас., Грыг.) < рус. кенги < карэл. kengä 'чаравік' < фін. kenkä; *лаба; 'з(a), лаба; 'с* 'памяшканне для захавання ільнянога сям'я' (СГЦР), 'будынак для сена з плеченымі з лазы сценамі і страхой' (ЖС), 'стажар'е з пад'ёмнай стрэшкай на чатырох слупках' (НС), 'яма, склеп для гародніны' (Сцяшк.), 'вялікі дом' (МДСГ), 'старая пабудова' (ТС) < рус. лабаз 'свіран, павець, пуны' < фін-уг., комі lobos 'хата, будан'; *ласт* 'застаронак' (СПЗБ) < рус. ласт 'дранка, рэйкі' < фін. lasta ; *ла; 'йба* 'баржа' (ДСЛ, ТС, НС, Касп.), 'вялікая лодка' (НС) < пол. lajba або літ. laivė < фін. laiva 'лодка, судна'; *лаўды; 'добра* (Яўс.) < фін.-уг., пар. эст. laudi 'палок у

лазні'; *лы; 'нда* 'страва з бульбы і льнянога сям'я' (МДСГ), 'гатунак бульбы беллага колеру з ружовымі плямамі' (Цых.) < рус. лінда < карэл. linda 'поліўка'; *ма; 'йн* ;' 'луг, затоплены вадой' (МДСГ), 'палонка, шырокая расколіна у ледзе' (ТСБМ) < рус. майна < фін. mainas 'вялікая палонка'; *мамара; 'нкі* 'неўрадлівыя ягады' (Сцяшк., Сл.) < рус. мамура 'ягады касцяніцы, марошкі' < фін. maatuiga'in 'касцяніца'.

Праз рускую мову запазычана таксама з мовы комі слова *магале; 'йка, мыгале; 'йка* 'кісет' (Бяльк., СБК, 303) < паўн.-рус. магиль 'суконная торбачка' < комі mę gij 'мяшочак'.

У складзе слоў, запазычаных з венгерскай мовы, можна адзначыць даўнія запазычанні: *коч* (XV), *бекеша, гайдук, гарц, гарцаваць, магерка, палаш, шэрэнг* (XVI), *лагожы* (XVII).

У працэсе адаптацыі ў народна-дыялектнай мове некаторыя запазычанні фіна-ўгорскага паходжання вар'іравалі сваё гучанне і знешнюю форму, набылі вытворныя значэнні. У адрозненне ад запазычанняў з іншых моў у іх нізкія дэрывацыйныя здольнасці, абмежаваны словаўтваральны патэнцыял. Некаторыя з іх маюць вузкі рэгіён бытавання, адносяцца да ўстарэлай або пасіўнай лексікі.

1.8.3. ЗАПАЗЫЧАННІ З АРАБСКОЙ МОВЫ

Словы, якія паходзяць з моў усходніх народаў, звязаны пераважна з прадметамі паўсядзённага абыходку і адносяцца ў асноўным да 'культурных' запазычанняў. У беларускія гаворкі яны засвойваліся рознымі шляхамі – заходнім, усходім і паўднёвым, праз рускую, польскую і ўкраінскую мовы, у якія яны ў сваю чаргу траплялі з заходнееўрапейскіх і цюркскіх або непасрэдна з усходніх моў.

Да такіх запазычанняў адносяцца ў першую чаргу словы арабскага паходжання. Гэта: а) назвы адзення, тканіны, галаўных убораў, упрыгожванняў: *барха; 'н* 'мульта' (СПЗБ) < стпол. barchan < іт. baggascano 'від тканіны' < слац. baggascanus < араб. baggacan 'грубая тканіна'; *бурно; 'с, бу; 'рнас, бурну; 'с* 'традыцыйная верхняя мужчынская або жаночая вопратка з даматканага сукна' (Сцяшк., СПЗБ, НС, СГЦР); 'доўгая вопратка з шырокімі рукавамі' (СГЦР), 'бурка' (СПЗБ, Янк., Мат., 95), 'доўгае адзенне з даматканага сукна' (ЛП, Касп., Сцяшк.), 'вялікі мужчынскі кажух' (ЛП), 'плашч' (СГЦР, ЛП) < пол. burnus < фр. bournois < тур. burnus < араб. burnus 'шырокі плашч'; *жуна; 'н* 'кароткае верхняе мужчынскае адзенне з даматканага сукна', 'доўгі да пят суконны каптан' (ЛП, СПЗБ), 'каптан з каляровага сукна, купленага ў лаўцы' (Нас.), 'кажух, пакрыты сукном' (ТС), 'пінжак' (СНС); *жуна* 'від дзіцячай вопраткі' (ТС) < стпол. župan < іт. giurpone 'сялянскі пінжак з грубай тканіны' < араб. džubban 'сукня з воўны'; *каба; 'т, кыба; 'т* 'душагрэйка; безрукаўка, цёплая камізэлька на ваце' (Касп., СПЗБ, ЛП, СГЦР), 'кароткая жаночая куртка' (ДСБ), 'старадаўняе кароткае жаночае адзенне з даматканага сукна, з вялікім выразам на грудзі, абшывалася стужкамі' (ЛП), 'карсет, да якога прышывалася спадніца' (Нас.), 'карсецік' (Бяльк.), 'дзіцячая кофтачка на падбіўцы' (БДС), 'кофта' (МДСГ), 'рознае

адзенне' (ЖС), 'сукенка' (Касп.) < пол. kabat < грэч. kaba; 'dion < перс. kabā 'кафтан' < араб. kabā 'від кароткага адзення'; ху; 'ста, ху; 'сты, ху; 'стка, ку; 'стка, ху; 'сце, ху; 'сты, ху; 'сця 'жаночы галаўны ўбор, хустка' (Касп., ЛП, СПЗБ), 'вялікая хустка, якой акрываліся' (СПЗБ), 'бялізна' (ДСБ, ЧК П 421, СПЗБ, Цых.) < пол. chusta < іт. fustagno < слац. fustanum 'від баваўнянай тканіны' < араб. Fostât, стар. назва Каіра;

в) хатніх рэчаў і посуду: *грахві; 'н* 'графін' (СБК, 50) < рус. графин < ням. Karaffine або фр. carafine < іт. caraffa < ісп. garrafa < араб. garraf 'чарпак, коўш'; *імбры; 'чак, інбры; 'чак, індры; 'чак, лімбры; 'чак, янбры; 'чак, ямбры; 'чак, бры; 'чак* 'чайнік для заваркі чаю' (Сцяшк., СГЦР, СПЗБ, Бяльк., Касп., МДСГ, НС, Сцяшк., Сл., Янк. Мат., 110) < пол. imbruczek < imbryk < тур. ibrik < перс. ābrīz < аб 'вада' + rithen 'ліць'; *матра; 'с, матэра; 'с* 'матрац, цюфяк' (Нас.), 'сяннік' (СПЗБ) < пол. materac < іт. materazzo < араб. al matrah 'падушка, пасцель'; *сага; 'н, цага; 'н* '(высокі) чыгун з ручкамі' (Касп., ДСЗ, ТС) < тур., крым – тат. sahan 'блюда з накрывкай, міска' < араб. ṣaḥn;

г) ежы і пітва: *марцыпа; 'ны* 'вараныя буракі' (ТС), 'нешта вельмі смачнае, страва, якой не існуе, нахштальт птушынага малака' (ЗНС) < стпол. marcypan < іт. marzapane 'пернік' < араб. mauthabon; *цу; 'кер, цу; 'кар, цу; 'гар, цу; 'кяр* 'цукар' (Сцяшк., СПЗБ, Цых.), *цуке; 'рак, цуке; 'рка* (Касп.) < стпол. cukier < ням. Zucker < іт. zucchero < араб. sukkar; *цыро; 'п* 'сіроп' (Сцяшк., СПЗБ) < пол. syrop < фр. sirop < іт. sirorro < араб. ṣāra; 'b 'напітак';

д) прылад працы і прыстасаванняў: *маса; 'т* 'кавалак сталі для выкрэшвання іскры' < тур. masat 'тачыла' < араб. mishad; *та; 'мбур, тымбу; 'рак, та; 'нбу; 'рка, та; 'мбурка* 'кручок для вязання' (Касп., Бяльк., ЖНС, СПЗБ) < пол. tambor < фр. tambour 'тамбур для вышывання' < перс.-араб. tabir 'барабан'; *фіціль* 'кнот' (СПЗБ) < рус. фитиль < тур. fitil < араб. fatil;

е) транспартных сродкаў: *тары; 'фа* 'таксі' (СПЗБ) < пол. taryfa < іт. tariffa < араб. ta'rif(a) 'аб'ява аб пошлінных зборах';

ж) рэалій, звязаных з народна-гаспадарчым жыццём: *але; 'мбік* 'перагонны апарат' (Нас.) < стпол. alembik < фр. alambik < слац. alambicum < араб. al'anbiq 'кубак'; *магазе; 'я, магазе; 'й, гамазе; 'я, магазы; 'н* 'магазин' (Нас, МДСГ), 'агульны свіран у вёсцы' (Касп., Раст., МДСГ) < рус. магазин < фр. magasin < іт. magazzino < араб. mahzūn, mohāzin 'склад тавараў'; *та; 'мбур, та; 'мбар, та; 'мбор* 'падстаўка для ядра каля калодзежа' (ДСБ), 'ганак' (НС) < пол. tambor 'прыбудова' < фр. tambour < перс.-араб. tabir 'барабан'; *майда; 'н* 'адкрытая прастора, поле, адкрытае месца для размяшчэння пабудоў' (ТС, ЗНС) 'вялікі двор або пляц' (ДСБ, Сцяшк., СПЗБ, НС), 'плошча ў вёсцы, дзе часта збіраліся сяляне', 'месца на кірмашы, дзе прадавалі скаціну' (ДСБ, НС), 'адгароджанае месца на двары для жывёлы' (ДСБ, НС, СГЦР), 'прыбудова да хлява' (ДСЗ, ДСБ, НЛС, НС, БДС), 'чатыры слупы з перакладзінамі, на якія клалі сена, лён' (ДСБ, НС); 'зарослы хмызняком роў', 'месца, дзе гналі дзёгаць' (Бяльк.), 'участак ворнай зямлі' (Яшк.), 'вымашчаная каменем яма для гною' (Цых.) < укр. майдан 'плошча, лясная паляна, смалакурня' < крым.-тат. maidan, тур. meydan < араб. majdan;

з) раслін: *шахра*; 'н 'шафран' (ТС) < стпол. *szafran* < ням. *Sa; 'fran* < іт. *zafferano* < араб. *zafarân*; я; 'змін, я; 'змень, я; 'звін 'язмін' (СПЗБ) < пол. *jasmin* < ням. *Jasmin* < араб.-перс. *jaʔsāmiʔn*;

і) хімічных рэчываў: *бельзі*; 'н, *білзі*; 'н, *білізі*; 'н, *більзі*; 'н "бензін" (СГЦР, ДСБ, МММГ-74) < фр. *benzine* < араб. *luba; 'n-jâvî* 'яванскія духмяныя рэчывы';

к) адцягненых паняццяў: *лахва*; ' 'добра' (МММГ-74), 'раскоша, удача' (СПЗБ), 'спажыва, карысць, лёгка набываемы прыбытак' (Нас., Шат.) < пол. *łafa* або рус. *лафа* < тур. *alafa, alef* < араб. *elef* 'плата султана за ўтрыманне паслоў, слуг і коней'; *магары*; 'ч, *магары*; 'ш 'пачастунак асобы, якая атрымала прыбытак ад здзелкі' (Нас., ТС), 'прыбытак ад гандлю, барыш' (Нас.) < рус. *магарыч* < цюрк. < араб. *maħarij* 'выдаткі'; *цы*; 'хра 'лічба' (Бяльк.) < пол. *cytra* < сяр лац. *cifra* < араб. *ṣifr* 'пусты'; 'нуль'.

У складзе дыялектнай лексікі арабскага паходжання можна адзначыць даўнія запазычанні *хуста* (XIV), *бархан*, *жупіца*, *жупан*, *кабат*, *магарыш*, *матрас*, *цукер*, *шафран* (XVI), *алембік*, *кайданы*, *марцыпаны* (XVII), *тарыфа* (XVIII ст.).

Шматступянёвы шлях засваення гэтых запазычанняў абумовіў змену іх формы і значэння – больш чым палова з іх (17 сл.) вар'іравалі сваю знешнюю форму, трэць (11 сл.) набылі мнагазначнасць, чвэрць (8 сл.) утварылі дэрываты. Амаль усе яны ў асноўным супадаюць па семантыцы з этымонамі.

1.8.4. ЗАПАЗЫЧАННІ З ПЕРСІДСКАЙ МОВЫ

Некалькі ўступаюць у колькасных адносінах, але супадаюць паводле тэматычнай прыналежнасці словы персідскага паходжання, якія ўжываюцца ў беларускіх гаворках.

Да іх адносяцца: а) назвы адзення, абутку, тканіны, шавецкага матэрыялу: *балахо*; 'н, *балаха*; 'н 'верхняя доўгая мужчынская вопратка з даматканага сукна' (Інстр. I), 'палатняны плашч' (Гар.), 'шырокае нязграбна пашытае адзенне' (Касп., Шат., НЛСц., Сцяшк., СПЗБ), 'бальнічны халат' (Янк., П), 'старая, парваная вопратка' (Цых.) < рус. *балахон* < перс. *bālājāme*; *капта*; 'н, *кафта*; 'н, *кыпта*; 'н, *кыхта*; 'н 'двухбортная мужчынская і жаночая верхняя адзежына з даматканага сукна' (СГЦР, НЛСц.), 'пінжак' (ДСБ, Сцяшк., Касп., Бяльк., ЛП), 'кофта' (ДСБ, Янк., Мат., 114), 'блузка' (БДС, СГЦР, ЛП), 'жаночая сукенка' (НСл), 'касцюм' (ДСБ) < асм.-тур. *kaftan* 'доўгая верхняя адзежына' < перс. *kāftān*; *парка*; 'ль, *пэрка*; 'ль, *пэ*; 'ркыль, *пярка*; 'ль 'паркаль' (СПЗБ, МАСМ, Сцяшк.) < пол. *perkal* < фр. *percale*, ісп. *percal* < перс. *pargal*; *пасталы*; ', *пасталэ*; ', *постолэ*; ', *пасту*; 'лі, *посто*; 'лі, *пустолы*; ' 'лыкавыя лапці' (ЛП, Янк. Ш, СПЗБ, МДСГ, ДСЛ, ДСБ), 'скураныя лапці' (Касп., МДСГ, ДСБ), іран. 'туфлі з дзірачкамі, басаножкі' (ДСБ) < тур. *postal* 'туфель' < сяр. перс. *rōst* 'скура'; ю; *хта* 'недавырабленая скура, з якой шылі абутак' (Касп., СПЗБ) < цюрк. *juft* 'мяккая скура' < перс. *juft* 'пара';

б) пабудовы і іх частак: *балага*; 'н, *балга*; 'н 'часовая пабудова' (ЧК, П, 211), 'пабудова для захавання бульбы' (ЛП), *бълга*; 'н 'полаг' (НС) < рус. *балаган* < тур. < перс. *balalanā* 'верхні пакой', 'пакой над галоўным уваходам';

в) посуду: *філіжа; 'нка* ‘кубак з фарфору’ (Сцяшк.), ‘чайны кубак’ (Нас.), ‘кубак’ (СПЗБ), ‘талерка’ (ДСБ) < пол. *filizanka* ‘кубак’ < тур. *fildžan* < перс. *pingān*;

г) прадуктаў харчавання: *ло; 'кша, ло; 'кшын(а), лакшы; 'ны, ло; 'кшыны* ‘лапша дамашняга прыгатавання’ (Нас., ЛП, ТС, Бяльк., МДСГ, ДСЛ, Касп., Шат., Янк. I, СПЗБ), ‘макароны’ (СПЗБ), ‘соус з пшанічнай мукі’, ‘малочны суп з крухмалу’ (МДСГ) < тат. уйг. *lakša*, чув. *läskä* < перс. *lukše, lakše*;

д) рэчываў: *лазу; 'рак, лазу; 'рка* ‘фарба сіняга колеру’ (Нас., Касп., СПЗБ) < пол. *łazur* < свням. *lāsūr(e)* < слац. *lazurium* < араб. *lāzaward* < перс. *lādźwārd* ‘лазурыт; блакітная фарба’; *ляк* ‘сургуч’ (Нас., Гар.) < пол. *lak* < ням. *Lack* < іт. *lassa* < слац. *laca* < араб. *lakk* < перс. *lak*; *на; 'фта* ‘газа’ (СГЦР), ‘нафта’ (Некр., Байк.) < пол. *nafta* < лац. *naphtha* < грэч. < перс. *nāft*.

Сярод слоў персідскага паходжання – даўнія запазычанні *каптан, нафта, юхта* (XVI), *лазурка, памаранча* (XVII ст.), столькі ж у беларускіх гаворках развілі семантычны і словаўтваральны патэнцыял, чвэрць іх (3 сл.) вар’іравала гучанне. Гэтыя запазычанні стылістычна нейтральныя, адносяцца ў асноўным да актыўнага лексічнага фонду і адпавядаюць семантыцы этымона.

1.8.5. Як запазычанні старажытнаіндыйскага паходжання кваліфікуюцца ў этымалагічных крыніцах лексемы: *кампо; 'р(а)* ‘канфара’ (Бяльк., ЗНС) < пол. *kamprog(a)* < слац. *camphora* < новагрэч. *kamphora* < стінд. *kaṅṛiga* ‘дрэва’; *карава; 'н* ‘штабель торфу’ (ДСБ) < рус. *караван* < перс. *karawan* ‘група вандроўнікаў, група вярблюдаў’ < стінд. *kaṛabhāh* ‘вярблюд’; *памара; 'нча, памара; 'нц, памара; 'нец* ‘апельсін’ (Сцяшк., НСл) < стпол. *romarancza* < ням. *Romeranze* ‘горкі сорт апельсіна’ < іт. *romo* ‘яблык’ + *arancia* ‘апельсін’ < перс.-араб. *paṅanj* < стінд. *paṅangas* ‘апельсінавае дрэва’; *рыш* ‘рыс’ (СПЗБ) < пол. *ryz* < свням. *ris* < іт. *riso* < нарлац. *oгуza* < грэч. *o; 'гуza* < іран. *vrižē* < стінд. *vrihis*; *цы; 'ндал* ‘сандал, чырвонае дрэва’ (Нас.) < грэч. *sa; 'ndalon* < араб. *sandal* < стінд. *sandanas*.

ВЫВАДЫ

1. Такім чынам, у лексічнай сістэме народна-дыялектнай мовы функцыянуе даволі значная па колькасці група іншамоўнай лексікі, пераважную большасць якой складаюць словы польскага, германскага і лацінскага паходжання.

2. Лексіка іншамоўнага паходжання засвойвалася ў беларускія народныя гаворкі ў розны час і рознымі шляхамі. Амаль трэць (29,7%) прааналізаваных лексем была ў свой час занатавана ў помніках старабеларускай пісьменнасці, што дае падставу аднесці іх да даўніх запазычанняў. Найбольш актыўна яны засвойваліся ў старабеларускую мову ў XV-XVI ст.ст.

Самая значная колькасць даўніх запазычанняў у складзе германізмаў, лацінізмаў і грэцызмаў, некалькі ніжэй гэты паказчык у цюркізмаў, італьянізмаў і паланізмаў, зусім нязначны ён – у балтызмаў і галіцызмаў (гл. табліцу 1.2).

Табліца 1.2

Даўнія запазычанні

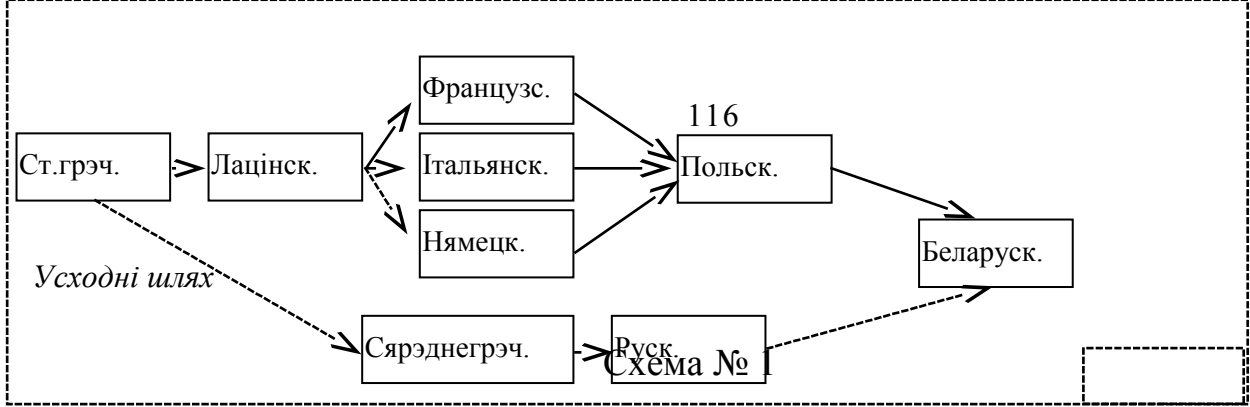
Паходжанне запазычанняў	% даўніх запазычанняў	Паходжанне запазычанняў	% даўніх запазычанняў
Германізмы	49	Італьянізмы	28,6
Лацінізмы	43,3	Паланізмы	27,4
Грэцызмы	40,8	Балтызмы	5,6
Цюркізмы	30,5	Галіцызмы	5,3

Для большасці (70,3 %) запазычанняў характэрны больш позні час засваення ў беларускія гаворкі, пачынаючы з к. XIX – пач. XX ст.

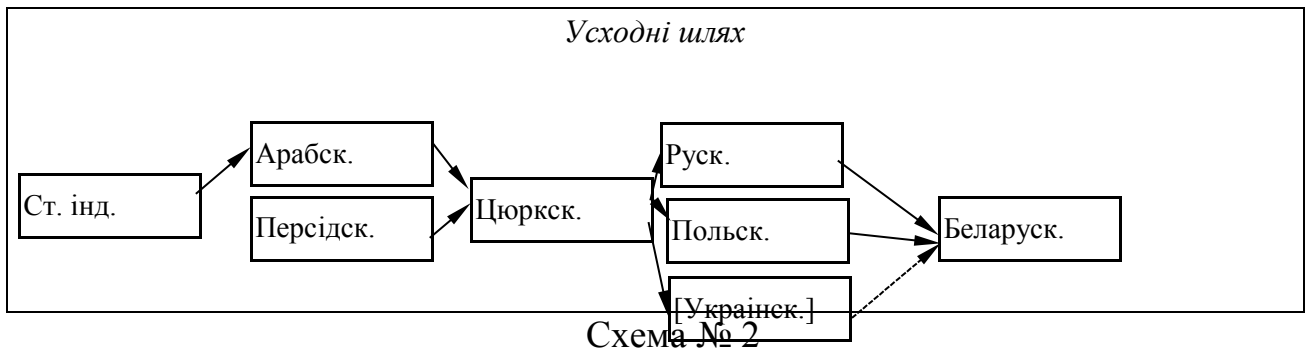
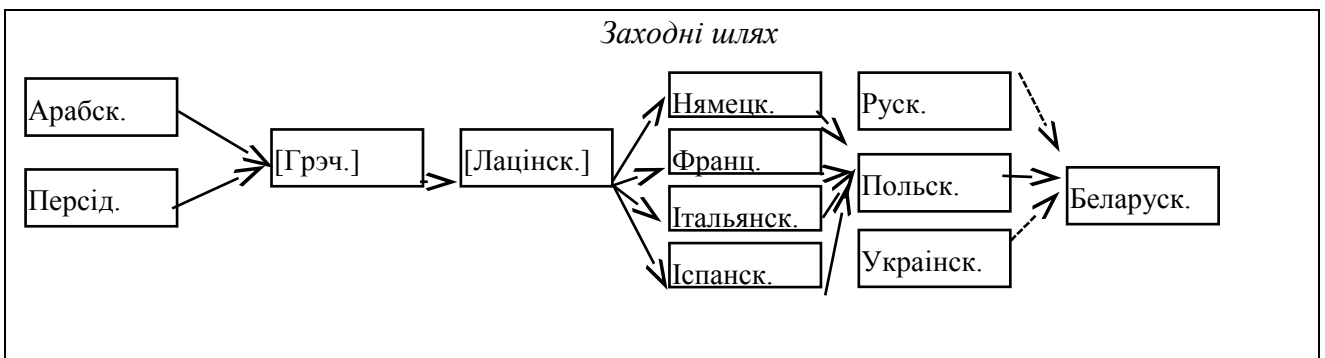
3. Даволі значная колькасць лексікі іншамоўнага паходжання (53,8%) засвойвалася ў беларускія гаворкі непасрэдна з мовы-крыніцы. Гэта былі словы пераважна польскага і балтыйскага паходжання, а таксама асобныя германізмы, цюркізмы, гебраізмы. Некалькі менш палавіны ўсіх запазычанняў (46,2%) мелі апасродкаваны шлях засваення. У ліку іх лексем, запазычаныя з класічных, германскіх, раманскіх, цюркскіх, усходніх і іншых моў. Многія з іх засвойваліся праз некалькі моў-пасрэніц, што істотна ўплывала на змену формы, гучання і значэння.

Самы складаны, шматступянёвы шлях характэрны для лексікі, засвоенай са старажытных моў – старажытнаўрэйскай, грэчаскай, лацінскай, арабскай, персідскай. Так, напрыклад, словы старажытнагрэчаскага паходжання засвойваліся ў беларускую мову як заходнім шляхам – праз лацінскую ў заходнееўрапейскія (нямецкую, французскую, італьянскую), затым – у польскую, адкуль – у беларускую, так і ўсходнім – праз сярэднегрэчаскую і рускую (гл. схему № 1). Пункцірам абазначаны шлях запазычвання, характэрны толькі для асобных лексем.

Заходні шлях

Розныя шляхі запазычвання характэрны і для слоў арабскага і персідскага паходжання – заходні – праз грэчаскую і лацінскую (або непасрэдна) у германскія і раманскія, а з іх – у славянскія, у тым ліку – польскую, украінскую, рускую, праз якія у беларускія гаворкі і ўсходні – праз пасрэдніцтва цюркскіх моў (гл. схему № 2). Квадратныя дужкі ўказваюць на пасрэдніцтва моў, характэрнае для засваення некаторых запазычанняў.

Запазычанні старажытнаўрэйскага паходжання таксама прыходзілі ў беларускую мову рознымі шляхамі, як праз пасрэдніцтва класічных і заходнееўрапейскіх моў, так і праз мову ідыш (гл. схему №3).

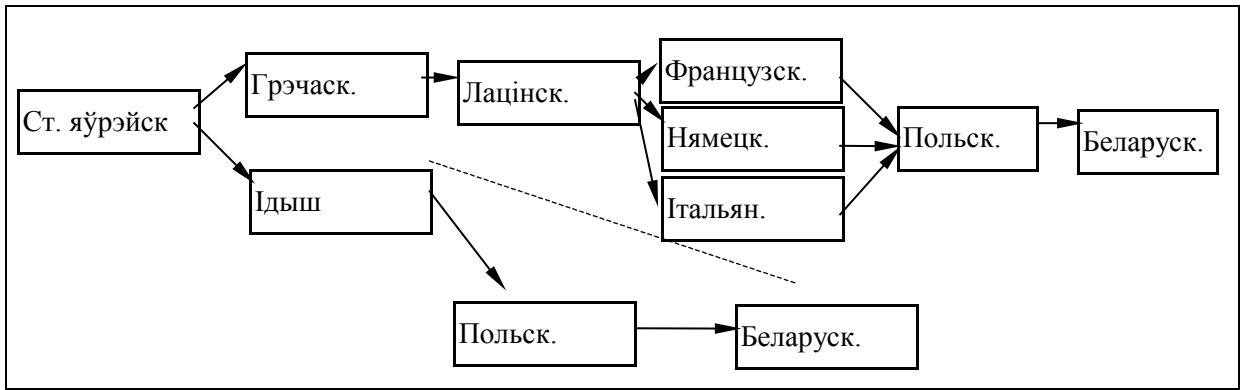

Схема № 3

Лацінізмы засвойваліся ў беларускую мову пераважна заходнім шляхам – праз французскую, нямецкую, італьянскую, а затым – польскую мову – пасрэдніцу, хаця пэўная група іх запазычвалася праз сярэднелацінскую. Для асобных лацінізмаў мовай-пасрэдніцай была руская (гл. схему № 4).

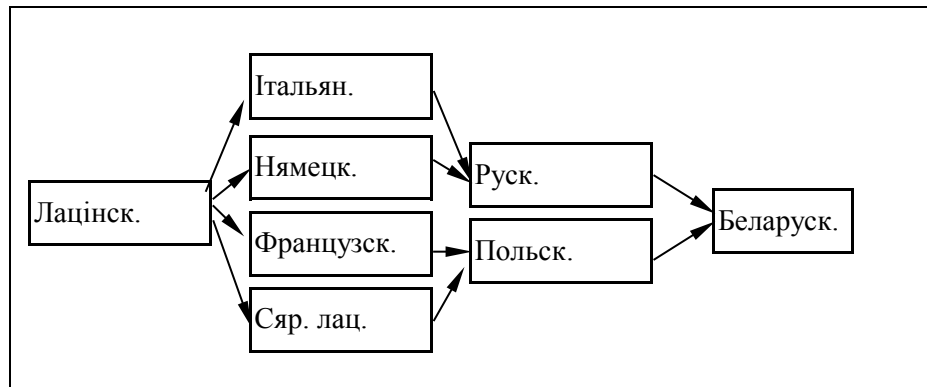

Схема № 4

Для пераважнай большасці цюркізмаў характэрны апасродкаваны шлях запазычвання, хаця для асобных з іх не выключаецца непасрэднае засваенне з мовы-крыніцы (гл. схему № 5).

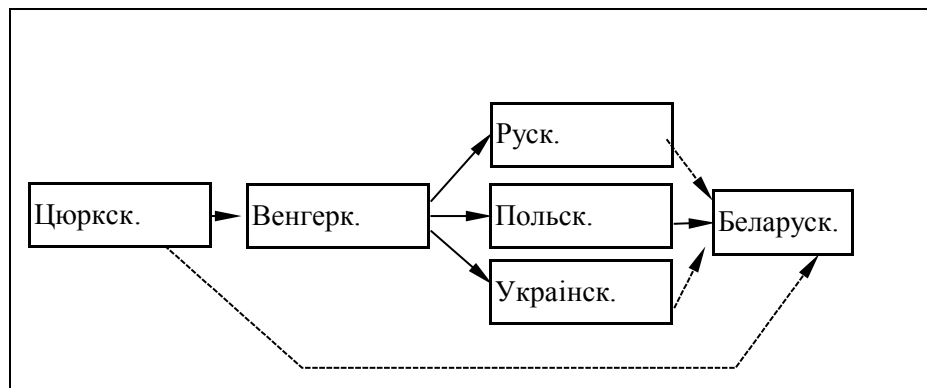

Схема № 5

Для слоў, запазычаных з германскіх і раманскіх моў, быў характэрны пераважна двухступянёвы шлях засваення ў беларускія гаворкі.

Адзначаныя вышэй схемы не адлюстроўваюць усёй разнастайнасці апасродкаваных шляхоў запазычвання лексікі іншамоўнага паходжання ў беларускія гаворкі. Магчымы і іншыя варыянты, асабліва калі размова датычыцца ‘культурных’ запазычанняў, якія ‘вандравалі’ з мовы ў мову і амаль кожнае з якіх мае сваю непаўторную гісторыю і заслугоўвае спецыяльнага аналізу.

ГЛАВА II

АДАПТАЦЫЯ ЗАПАЗЫЧАННЯЎ У НАРОДНА-ДЫЯЛЕКТНАЙ МОВЕ

Асноўным паказчыкам замацавання запазычанняў у дыялектнай лексічнай сістэме з’яўляецца іх фармальна і семантычная адаптацыя. Засваенне іншамоўнай лексікі звычайна адбываецца шляхам яе прыстасавання да фаналагічнай сістэмы, асіміляцыі асноўным граматычным катэгорыям, развіцця словаўтваральнага патэнцыялу, лексіка-семантычнай эвалюцыі ў мове-рэцэптары [90, с. 35, 123, с. 23; 141, с. 235].

Працэс адаптацыі запазычанняў у народна-дыялектнай мове носіць спецыфічны характар. Ён значна адрозніваецца ад засваення іншамоўнай лексікі літаратурнай мовай больш поўнай асіміляцыяй, імкненнем максімальна наблізіцца да фанетыка-граматычнай і лексіка-семантычнай сістэм пэўнай гаворкі, у выніку чаго назіраецца пастаяннае вар’іраванне іх знешняй формы і значэння.

Ступень фармальнай і семантычнай адаптацыі дыялектных запазычанняў вызначаецца рознымі фактарамі – храналагічным (даўнасцю запазычвання), арэальным (тэрыторыяй распаўсюджвання), семіятычным (важнасцю і актуальнасцю называемых паняццяў у жыцці грамадства) і інш. Найбольш засвоенымі ў знешнім і ўнутраным плане з’яўляюцца даўнія запазычанні, пашыраныя на значнай тэрыторыі, якія часта выкарыстоўваюцца ў паўсядзённых зносінах. Як адзначаюць даследчыкі, на адаптацыю запазычанняў у значнай ступені ўдзейнічае іх ‘унутраная геаграфія’ [96, с. 183] – чым бліжэй знаходзіцца іншамоўнае слова да крыніцы запазычвання, тым дакладней яно захоўвае форму і значэнне этымона. У гэтым плане максімальна набліжанымі да сваіх этымонаў з’яўляюцца запазычанні, што функцыянуюць на сумежнай тэрыторыі, якая непасрэдна прымыкае да крыніцы запазычвання. Гэта пераважна лакальныя і астраўныя запазычанні з польскай і балтыйскай моў, якія ўжываюцца ў гаворках паўночна-заходняй Беларусі, на паграніччы з Латвіяй, Літвой і Польшчай, а таксама ў акружэнні астраўных гаворак [51, с. 89, с. 92].

Для запазычанняў, якія ўжываюцца на перыферыі міжмоўнага ўзаемадзеяння і аддалены ад этнакантактнай пагранічнай тэрыторыі, характэрна большая ступень адаптацыі. Чым далей знаходзіцца запазычанне ад мовы-крыніцы або мовы-пасрэдніцы, тым большая ступень уплыву на яго з боку фанетыка-марфалагічнай і лексіка-семантычнай сістэмы мовы-рэцэптара. Па меры аддалення запазычанняў ад кантактнай зоны працэс іх асіміляцыі, ‘абеларушвання’ ўзмацняецца. У сваю чаргу пашырэнне арэала распаўсюджвання запазычанняў у народных гаворках залежыць ад даўнасці іх запазычвання, дэнататыўнай суаднесенасці, актуальнасці называемых паняццяў.

Раздзел 2.1. Фанетычная адаптацыя запазычанняў у беларускіх гаворках

Як адзначалася вышэй, адаптацыя запазычанняў можа быць фармальнай (фанетычнай і марфалагічнай) і семантычнай. Пры фармальнай адаптацыі змяняецца знешняя форма запазычанняў – іх фанемны склад, марфемная будова, граматычная характарыстыка, словаўтваральная структура.

У лінгвістычнай літаратуры пры аналізе умоў запазычвання і засваення іншамоўнай лексікі прапануецца адрозніваць фанематычную субстытуцыю (перадачу іншамоўнага слова фанемнымі сродкамі запазычваючай мовы), якая непазбежна пры лексічным запазычванні і фанетычнае асваенне запазычанага слова, прыстасаванне яго да фанетычнай сістэмы мовы-рэцэптара, якое адбываецца ўжо ў працэсе функцыянавання іншамоўнага элемента ў маўленні і не з'яўляецца прыметай, характэрнай для кожнага запазычанага слова [90, с. 36-37].

Фанетычная адаптацыя дыялектных запазычанняў, у адрозненне ад літаратурных, ахоплівае большасць іншамоўных лексем і адбываецца па шляху іх максімальнага прыстасавання да фанетыка-фаналагічнай сістэмы народнай мовы шляхам замены неўласцівых ёй гукаў і спалучэнняў. Паколькі фанетычныя змены дыялектных запазычанняў адлюстроўваюць іх прыстасаванне да гукавой сістэмы пэўнай гаворкі, то нярэдка адна і тая ж лексема ў розных рэгіёнах адаптуецца па-рознаму.

2.1.1. Фанетычныя змены запазычанняў у сістэме вакалізму

Фанетычная адаптацыя запазычанняў адлюстроўвае наступныя асаблівасці вакалізму беларускіх гаворак: розныя тыпы акання і якання, оканне, ёканне, лабіялізацыю і рэдукцыю галосных, эпентэзу і пратэзу, спрашчэнне спалучэнняў і іншыя змены галосных.

2.1.1.1. Ненаціскны вакалізм пасля цвёрдых зычных. У запазычаннях, якія ўжываюцца ў паўночна-ўсходняй частцы Беларусі (на тэрыторыі Віцебскай, усходняй часткі Магілёўскай, паўночна-ўсходніх раёнах Мінскай і Гомельскай абласцей) паслядоўна перадаецца дысімілятыўнае аканне: а) вымаўленне ў першым пераднаціскным складзе пасля цвёрдых зычных [а], калі пад націскам не [а]: *акрэнт, апінія, алекцыя, барэт, вінагрэт*; б) вымаўленне ў той жа пазіцыі [ы], калі пад націскам [а]: *бышка, вірыплан, гырбата, гырмата, кымашы, кынапа, мыжары, цымант*.

Многія дыялектныя запазычання адлюстроўваюць недысімілятыўнае аканне, якое характэрна для ўсёй цэнтральнай часткі Беларусі. Гэта супадзенне галосных *а, о, е* пасля цвёрдых зычных у першым пераднаціскным складзе ў гуку [а] незалежна ад таго, які галосны пад націскам: *агзамін, аксам, аляктроўня, апанча, гарбата, гармата, дакумент, дафактовы, карасіна, ракамендаваць, рамацізма, растарацыя*.

Запычання, якія ўжываюцца ў гаворках паўднёвай часткі Брэсцкай і паўднёва-заходняй Гомельскай вобласці, перадаюць оканне (вымаўленне

ненаціскаго гука [o]): *болонда, вонтроба, абэрлюхта, агніво, оказыя, окулёры, олей, оліва, опанча, ошчэндно, коцюба, касоваты, комнір, кончук, кантор, пончоха*. Як адзначаюць А.А. Крывіцкі і А.І. Падлужны, прыкметай асаблівацю ўсходнемагілёўскіх гаворак з'яўляецца супадзенне галосных [a], [o], [e] паміж губнымі зычнымі ў гуку [y] у першым пераднаціскным складзе, калі пад націскам [a] [88, с. 158-159]. Асобныя запазычанні адлюстроўваюць такі тып фанетычных змен: *балунда, буклага, бусак, вулан, кумпанія*. Такія формы занатаваны не толькі ў гаворках Магілёўшчыны, але і Гродзеншчыны, Брэстчыны. Лабіялізацыя галоснай [a] адбываецца таксама ў пазіцыі пасля губных або заднеязычных перад губнымі ці пярэднеязычнымі ў пераднаціскным складзе, калі пад націскам не [a] – [e], [y], [o]: *бруслет, куверт, кулёр, кулейка, кумета, кумэдзія, кундуктар, куперт, прутэсія*. У асобных выпадках у той жа пазіцыі лабіялізуецца галосны [ы]: *брульён, вужэлык*.

Пры фанетычнай адаптацыі дыялектных запазычанняў зрэдку назіраецца адваротны працэс – замена галоснай [y] на [a] у ненаціскным становішчы або [o] пад націскам: *какаруза, ром*.

Ненаціскны вакалізм пасля мяккіх зычных. Пры фанетычнай адаптацыі запазычанняў, якія ўжываюцца ў гаворках Віцебскай, паўночных раёнах Мінскай, Магілёўскай і паўночна-ўсходняй часткі Гомельскай абласцей паслядоўна адзначаецца дысімілятыўнае яканне – а) супадзенне галосных [a], [o], [e] пасля мяккіх зычных у першым пераднаціскным складзе ў гуку [a] калі пад націскам [e], [y], [o]: *вялебны, дзяньковаць, кялойша, кятурка, ядзенне, ясётка*; б) вымаўленне на месцы галосных няверхняга пад'ёму [e], [a] ў той жа пазіцыі [i], калі пад націскам [a]: *віцінар, кіпірацыя, підаль, сікрітарь, сінітарь*. Неабходна адзначыць, што ў некаторых запазычаннях [i] на месцы [e] вымаўляецца ў першым, другім і нават трэцім складзе перад націскам, калі пад націскам галосныя [e], [o], [y], [i], [a]: *бікеш, сікрэт, нізграбэйла, іканомія, нівярушкі, спіцыяліст, дзісянціна, відзяя, ніспадзяны*.

Недысімілятыўнае яканне (супадзенне галосных [a], [o], [e] пасля мяккіх зычных у першым пераднаціскным складзе ў гуку [a] незалежна ад якасці націскных галосных) адлюстроўваюць запазычанні *вягала, клямар, лямант, ляндар, лятарня, нявала, ядловец* і інш.

Пры фанетычнай адаптацыі запазычанняў у некаторых гаворках захоўваецца этымалагічны [e] у першым складзе перад націскам: *геретык, бекеша, вейкаліс, вельканоц, венглярня, керайша, ленгаміны, летніска, мегера, сермента* і інш.

У працэсе фанетычнай адаптацыі запазычанняў назіраецца як частковая, так і поўная рэдукцыя галосных, якая прыводіць да іх выпадзення. Гэта датычыць галоснага [a] у першым пераднаціскным складзе: *балган, барболя, кралі, хракцір*. Такія прыклады сустракаюцца ў гаворках Віцебшчыны, Міншчыны, Брэстчыны.

Пры засваенні некаторых запазычанняў адбываецца адпаўненне ў абсалютным пачатку слова галоснага [a]: *вантура, кіян, куляры, курат, кушэрка, мша, ляндар, рештант, рыштанец*; [e]: *вангеля, пачатковага складу: беркулёз, струмант*.

У многіх запазычанняў у выніку адаптацыі развіліся прыстаўныя галосныя ў пачатку слова перад зычнымі. Найчасцей пратэтычным выступае галосны [a]:

абізмен, аканон, анягош, апалант, арэдалы, асвер, атрама, у асобных выпадках [o]: *окулёры*, [i]: *ізмэнчыць*, [y]: *ушула*.

Пры збегу некалькіх зычных на канцы або ў сярэдзіне слова паміж імі развіваецца ўстаўны галосны [a]: *канаверт, літар, міністар, мэтар*, [э]: *цэнтэр*, [ы]: *ворыволя, дрывець*.

Даволі пашыранай з'явай з'яўляецца замена пачатковага галоснага [i] галосным [a]: *ампіратар, ампэт, андык, анжынер, аніцёрэс, аніцілігент*. Вельмі рэдка назіраецца адваротны працэс (a→i): *індуляцыя*.

У працэсе фармальнай адаптацыі некаторых запазычанняў адбываецца спрашчэнне спалучэнняў галосных [aэ], [ia] у пачатку слова: *ераплан, ірдань*, [ія] у канцы: *бібля, кампаня, клябаня, ліня, цынтура*.

2.1.2. Фанетычныя змены запазычанняў ў сістэме кансанантызму

У сістэме кансанантызму пры фанетычнай адаптацыі запазычанняў у першую чаргу неабходна адзначыць разнастайныя камбінаторныя змены зычных, асіміляцыйныя і дысіміляцыйныя. У ліку асіміляцыйных змен: а) рэгрэсіўная кантактная асіміліцыя па глухасці: *кніцці, аццэнгі, ашшыт, блюска, дыхт, святка, трахт*; звонкасці: *гнёпа, бланка, блізёр, граты, агзамін*; мяккасці: *асьнід, асьвер, бавэдня, бэльзін, біньдзюк, бэньсь, інвэньцыя, маськірант, резьвіны, прэнзэлі, ськірта, ценькі; цвёрдасці: бадка, будба, вадка*;

б) рэгрэсіўная дыстантная асіміляцыя: *бломба, залеза, піціцылін*;

в) прагрэсіўная кантактная асіміляцыя па глухасці: *бонць, фаланка*; звонкасці: *гонда, швайга*; цвёрдасці: *бдзніць, кдыпша*; мяккасці: *падць*.

Пры засваенні запазычанняў адбываюцца ўсе выпадкі дысіміляцыйных змен: а) рэгрэсіўная кантактная дысіміляцыя: [мн] > [нп]: *конпус, купняк, лампа*; [мб] > [нб]: *анбар, бонба*; [мв] > [нв]: *канволь*; [рб] > [л'б]: *кольба*; [бл] > [мл]: *камлук*; [дл] > [гл]: *венглярня*; [тл] > [кл]: *клум, клушч*; [кт] > [пт]: *бішкопт*; [гз] > [кз]: *кзымс*;

б) рэгрэсіўная дыстантная дысіміляцыя: [р]...[р] > [н] ... [р]: *андынарыя, манынарка, манкёр, некрут*; [р]...[р] > [л] ... [р]: *левізор, лігулятар, лімар, лісора, лямпорт*; [н] ... [н] > [л]... [н]: *бэльзін*; [т] ... [т] > [к] ... [т]: *каклетка*; [м] ... [л] [н] ... [л]: *налпа*; [в] ... [б] > [м] ... [б]: *матраб'янка*; [ў] ... [б] > [л], [н] ... [б]: *алтобус, антобус*;

в) прагрэсіўная кантактная дысіміляцыя: [мн] > [мл]: *комплата*; [л'н] > [л'м]: *кельма*, [гр] > [гл]: *глабузда*;

г) прагрэсіўная дыстантная дысіміляцыя: [м] ... [н] > [м] ... [л]: *гармоль*; [б] ... [р] > [б] ... [л]: *кабелец*.

У працэсе гукавых змен запазычанняў адбываецца азванчэнне зычных у пачатку слова перад галоснай: *баркан, гаёт, гермаш*, у сярэдзіне слова: *банды, гірза, капіжон, лагожы, маліза* і на канцы: *закрэнд, кроўж, пожаг, рагойж*. І, наадварот, некаторыя этымалагічна звонкія зычныя аглушаюцца пераважна ў канцы слова: *арут, длух, жонт, каць, лёс, лоўш, люс, подлух, послух*.

У працэсе фанетычнай адаптацыі запазычанняў нярэдка адбываецца метатэза, перастаноўка гукаў і складоў: а) кантактная метатэза гукаў: *анрамант, бруштын, бурнэлька, грабар, гримзуль, інфаркт, ніжынер*;

б) дыстанцыя метатэза гукаў: *акоман, крылус, лёндар, павяндліцы, ферчал, шпікінар*;

в) метатэза складоў: *ваганас, гамазея, гарнізацыя, намастыр, немарасць*. Метатэза абумоўлена імкненнем народнай мовы прыстасаваць неўласцівыя ёй спалучэнні гукаў і складоў да больш звыклых і вядомых.

Тэндэнцыяй да зручнасці вымаўлення абумоўлена ўзнікненне ў запазычаннях устаўных зычных як паміж галоснымі, так і паміж галоснымі і зычнымі. Эпентычнымі найчасцей бываюць зычныя **в**: *алівэс, гладзіволусы, мацівола, радзіва, стадзівон* (у інтэрвакальным становішчы), *ліштва, рынва, швыдэлак* (у пазіцыі паміж зычным і галосным), **ј**: *бэйла, клімат, пляйстар, райсора, фейфер*. Радзей назіраецца эпентэтыкум іншых зычных – **н**: *заўзённы, штанкет*, **д**: *марцыпляны*, **г**: *кроглік*, **д**: *ядловец*, **с**: *электрыка*. Як відаць, эпентычнымі з'яўляюцца найчасцей санорныя і зубныя зычныя.

Нярэдка пры засваенні запазычанні набываюць прыстаўныя (пратэтычныя) зычныя ў пачатку слова як перад націскнымі лабіялізаванымі галоснымі **о**, **у**, так і перад нелабіялізаванымі **а**, **е**. Пратэтычнымі з'яўляюцца найчасцей зычныя **в**: *вангель, ветаж, вогер, вогніско, водар, вуксус, вухналь, вушмала* і **г**: *гавэла, гайцец, галёс, гандарак, гануш, гарбон, гармяк, гаруд, гогер, голій*, а таксама **ј**: *ейроплан, еёдром*, **д**: *лоферма*. У асобных выпадках пратэтычныя зычныя ўзнікаюць у пачатку слова перад іншай зычнай – **б**: *блакатар*, **с**: *спанцырка, стрыца*, у канцы слова: *акзамінт, асверх, валент, вэлянт*.

Пры фанетычнай адаптацыі запазычанняў у беларускіх гаворках даволі часта перадаецца дзеканне: *дзекада, дземакратка, дзепутат, дзіктандо, дзіплом, ідзівот, камедзія, радзіва, стадзівон, экспедзіцыя* і цеканне: *арціст, вецінар, інсітут, квацера, мацерыя, рыхцік, церыторыя, цігра, цілівізар, ціліфон, цітулаваць, ціятр*. Але асобныя запазычанні, пераважна ў гаворках паўночна-заходняй Беларусі, захоўваюць цвёрдыя зычныя **д**, **т** перад галоснымі пярэдняга рада **і**, **е**: *дыван, дыявал, дыямент, дэтанавец, дэфензіва, тыфус, тэстамент, тэсць*. Пры засваенні запазычанняў у некаторых гаворках у гэтай жа пазіцыі адбываецца ацвярдзенне губных **в**, **м**, **п**: *вонпыты, жвыр, інвэньцыя, камызелька, капэлія, капэлюш, камэдзія, купэрт, мылта, мэтар, зубных д, н, з, с*: *гузык, зымна, лапсардак, лына, ныгды, ныц, празэнт, разынкі*.

Разнастайнай з'яўляецца ў гаворках адаптацыя зычнага **ф**. Найчасцей ён перадаецца спалучэннем **хв**: *ахвіцэр, панахвіда, рэхва, хвайны, хвалда, хванер, хварба, хвікус, хвіранка, хвузія, хвэст* і зычнымі **ц**: *арпа, вапля, гапт, картоплі, копта, купар, парпуровы, пацэтны, пікус, пляга, прэнзэлі*, **х**: *анахіма, кахля, кухаль, люхт, мухта, панахіда, хлегма, храмуга, хрэнч, хунт, хутбол*, у асобных выпадках спалучэннем **кв**: *аквяркі, квасоля*, зычнымі **ў**: *аграўка*, **к**: *какля*, **б**: *басоль*.

У некаторых выпадках у гаворках сустракаюцца гіперызаваныя формы, у якіх гук [ф] ужываецца на месцы этымалагічнага ц: *лісафет, фігулка, флойка, флюндра*, або х: *фігург, флёрка, футар*.

Асобныя запазычанні страчаюць пачатковы зычны в: *акансія, ангерка* або г: *актар, армата, армонік, афтка*, ‘агаляючы’ такім чынам першы склад.

У пачатку слова перад зычнымі этымалагічнымі зычнымі в даволі часта перадаецца складовым у: *уплётцаць, упул, устыд, устэч, усцёніш, утэды, уцяля, ушыстка*.

У працэсе фанетычнай адаптацыі запазычанняў спрашчаюцца спалучэнні зычных у сярэдзіне, пачатку і канцы слова, пры гэтым адбываецца выпадзенне зычных т: *прэнкі, ягрус; балабос, ваган*; н: *кантыгент, натрэтны, крэдас*; й: *баструк, растопы*; к: *мэшыты, камплет*; д: *кодра*; д: *нэнзлы*; ц: *стронг*; ў: *комер*.

2.1.3. Лексіка-фанетычнае вар’іраванне запазычанняў

Імкненне народна-дыялектнай мовы максімальна прыстасаваць іншамойныя лексічныя адзінкі да сваёй фанетычнай сістэмы па меры пашырэння іх ужывання ў працэсе функцыянавання і ўзаемадзеяння з уласнай лексікай, а таксама лакальная замацаванасць, вусная форма існавання прыводзіць да разнастайнага вар’іравання, узнікнення шматлікіх фанетычных варыянтаў запазычанняў, як у розных гаворках, так і ў межах адной гаворкі.

Лексіка-фанетычныя варыянты запазычанняў пры аднолькавым марфемным саставе адрозніваюцца гукавым складам каранёвай марфемы. Сярод іх: 1. Лексемы, якія вар’іруюць галосныя гукі: пры перадачы этымалагічнага а: а-о: *балахан-балахон, барлячы-барлэчы*, а-е: *вархал-вэрхал, бляды-бледы, пацыят-пацыет*, а-нуль гука: *балага-балган, бараболя-барболя*, а-ы: *жакет-жыкет*, а-і-у: *баклага-біклага-буклага*, а-о-у: *баланда-болонда-балунда*, а-е-ы: *атожал, атожэла, атожыл*, этымалагічнага о: о-а: *мосенж-масенж, панчоха-панчаха-пончоха*, о-у: *бронкт-брункт, ванчос-ванчус, канон-канун*, о-а-у: *калейка-калейка-кулейка, когут-кагут-кугут*, о-а-ы: *кантор-кантар-кантыр*, о-і: *клёц-кліц*, а-у: *анталяжы-антуляжы, басак-бусак, кампанія-кумпанія*, а-нуль гука: *каралі-кралі*; этымалагічнага е: е-а: *выжэл-выжал, вэнгэр-вэнгар, гавэла-гавяла, гербата-гарбата, гэбэль-гэбаль, керасіна-карасіна, крэдэнс-крэданс, мелес-маляс, пэркаль-паркаль-пяркаль, стэльвага-стальвага*, э-і: *амэн-амін, баля-балія, ведзя-відзя, гігель-гігіль, евель-евіль, лемантар-лімантар, недалэнга-нідалэнга, недарайда-нідарайда*, е-у: *навэдлуг-навудлуг*, е-і-а: *керэпла-кірапла-кярапла*, е-а-ы: *ровэр-ровер, ровар-ровыр*, а-і: *вінагрэт-вінігрэт*, а-ы: *калтуя-кылтуя*, этымалагічнага і: і-э: *апікула-апекула, апінія-апенія, бізун-безун*, і-а: *камінок-камянок*, і-у: *келіх-келюх*, ы-а: *жылетка-жалетка*, ы-э: *зідэль-зэдаль*; этымалагічнага у: у-а-ы-э: *андуляцыя-андаляцыя-андыляцыя-андэляца*, этымалагічнага ы: ы-у: *абыватэль-абуватэль*.

2. Запазычанні, у якіх пры фанетычнай адаптацыі вар’іруюцца зычныя гукі. Варыянты такіх лексем адлюстроўваюць: а) апазіцыю па звонкасці-глухасці зычных г-к: *аргуш-аркуш, гзымс-кзымс, граты-краты, грыга-грыка, дронг-*

дронк, гает-кает, гермаш-кермаш, грайзэга-крайзэга, лагіза-лакіза, магазін-маказын, шляг-шляк; г-х: длуг-длух, подлуг-подлук, пожаг-пожах, послуг-послук; д-т: аруд-арут, банды-банты, барда-барта, жонд-жонт, закрэнд-закрэнт, свядка-святка; з-с: блюзка-блюска, гірза-гірса, лёз-лёс, люз-люс, маліза-маліса; ж-ш: капіжон-капішон, кроўж-кроўш, лагожы-лагошы, рагойж-рагойш, б-п: абцэнгі-апцэнгі, баркан-паркан, клуб-клуб, дз'ц': кадзь-каць. Як паказваюць адзначаныя варыянтныя формы, працэс аэванчэння або аглушэння пры засваенні запазычаннаў адбываецца найчасцей са змычнымі і шчыліннымі зычнымі;

б) па цвёрдасці-мяккасці зычных л-л': блузіць-блюзіць, валка-валька, камлот-камлёт, клышша-кльшша, лавіна-лявіна, лына-ліна, луні-люні, палант-палянт; м-м': атрамант-атрамент, камэдзія-камедыя, мэтра-метра, мыгла-мігла; н-н': магнэс-магнэз, ныгды-нігды, ныц-ніц, прывен-прывень, шнур-шнюр; з-з': гузык-гузік, зымно-зімно, празэнт-празэнт, разынкі-разінкі; с-с': лапсардак-лапсардак, скрыта-ськірта; т-ц': бестыя-бесція, кватэра-квацера, рыхтык-рыхцік; ц-ц': кацуба-кацуба, пальц-пальць, сымбур-сімбур; в-в': жвыр-жвір, выспа-віспа; б-б': бэмбаль-бембель, лубын-лубін; д-дз': дырса-дзірса; п-п': купэрт-куперт; к-к': кымбалка-кінбалка. Як бачна, найчасцей у варыянтных формах дыялектных запазычаннаў апазіцыю па цвёрдасці-мяккасці маюць санорныя зычныя.

Некаторыя варыянты адлюстроўваюць розныя тыпы ааптацыі гука *ф*: *ф-хв: афіцына-ахвіцына, канфеты-канхветы, ліфік-ліхвік, фанер-хванер, фельчар-хвельчар, фашына-хвашына; ф-х: фрэнч-хрэнч, фронт-хронт, футар-хутар, фура-хура, фунт-хунт; ф-б: фас-бас, ф-хв-п: фікус-пікус-хвікус; ф-х-к: кафля-кахля-какля; ф-х-хв-кв-к: куфайка-кухайка-кухвайка-квухвайка-хухвайка-фуфайка.*

Неабходна таксама адзначыць варыянтныя формы запазычаннаў, якія адрозніваюцца: а) шчыліннымі зычнымі *с-ш: клестор-кляштор, крусня-крушня, місюгін-мішугін, парсюк-паршук, рыс-рыш, смалец-шмалец, стіль-штыль, сош-шаша, ў-ф: аграўка-аграфка; х-ш: ірха-ірша, пархі-паршы; шчыліннымі і змычнашчыліннымі с-ц: апсэсам-абцэсам, вансак-ванцак, граса-граца, пансак-панцак; ч-ш: коч-кош, кульча-кульша, шаса-часа; з-дз: вэнза-вэндза; змычнымі к-п: клібанія-плібанія; санорнымі м-н: амбар-анбар, вомніць-вонніць, каін-каім, компан-конпан, каўнер-каўмер, кельма-кельня; н-л: андынарыя-андылярыя, комната-комлата; заднеязычнымі к-х: дыкта-дыхта, катар-хатар; наяўнасцю і адсутнасцю прыстаўнога *г*: арбон-гарбон, армяк-гармяк, алей-голій, устаўнога *і*: байструк-баструк.*

Сустрэкаюцца варыянты, у якіх камбінуецца некалькі адрозненняў: напр., апазіцыя: глухасць-звонкасць + цвёрдасць-мяккасць: *камізэлька-камызэлька-гамізэлька, крэтка-кредка, лоўж-лёўж-лоўш, лісапед-лісапэт; глухасць-звонкасць + прыстаўное г – нуль гука: аруд-гаруд-арут, асцюк-гасцюк-касцюк; глухасць-звонкасць + апазіцыя л-р: караўлотак-караўлодак-калаўротак, глухасць-звонкасць + апазіцыя м-н: кумпяк-кунпяк-кунбяк, глухасць-звонкасць + выпадзенне зычнай: прэндкі-прэнткі-прэнкі і інш.*

Многія варыянтныя формы запазычаннаў адрозніваюцца і галоснымі, і зычнымі гукамі. У гэтых варыянтах прадстаўлена апазіцыя наступных гукаў: а-о

+ д-дз': *адзінак-одынак*; і-у + прыст. г-Ø: *аплік-гаплік-аплюк-гаплюк*; а-е-у + прыст. г, в-Ø: *аргіня-вяргіня-аргінія-гаргіня-ергеня-юргіня*; а-ы + прыст. г-Ø; *армата-гармата, гырмата*; а-э + л-л'-н': *балька-балка-бэлька-банька*; а-у + а-о + метатеза: *барнэлько-брунэлька-бурнэлька*; е-і + эпентычны і: *бельзін-білізін*; е-а-і + з-с: *беркулёз-бяркулёс-біркулёз*; а-э + г-д + в-в': *вангліна-вянгліна-венгліна-вэндліна-вандліна-вангліна*; а-э + а-ы + дз-з: *вандзэлак-ванзэлык-ванзэлак-вэнзэлак*; а-э + г-д + в-в': *вэндлярня-вяндлярня-венглярня-вянглярня*; е-і-а + в-Ø: *вераплан-вірыплан-вяраплан-яраплан*; е-і + к-к' + к-г: *вінкель-вінгель-вэнкыль*; е-і + прыст. в, г-Ø + р-р': *вогер-огір -вогірь-гогэр*; а-э-о + прыст. в-Ø: *оцат-оцот-оцэт, воцэт-воцат*; а-е-у-і-ь + г-г': *вягел-вягул-вягял-вягала-вягела-вягула-вягіла-вягело-вягьло-вягло*; а-э + у-ы + ы + г-Ø: *гануш-ганус-гэнус-аныш-ганыш*; а-э-ы + д-дз'-р-л', м-д: *гармідэр-гармідар-гармідыр-гармідаль, гармідэль-гармідзель-гардымель*; а-о + г-к-с-с': *гарсэт-гарсет-горсэт-карсэт*; у-ы + ч-ж-дж + метатеза: *гручолы -гружолы-грычолы-гружолы-грычолы-гурджолы-гурчолы*; а-е-д-т-г-д: *грэбест-грэбязд-грабьст-грэбьст-драбьст-дрэбьст*; у-е-о-і + л-л' + п-п' + б-п + м-н + б-д: *клубы-клубі-клубы-кљомбы-клембы-кљёмбы-кљёмпы-кљёмны-кљумны-кљонбы-гљумбы-гљубы-кљенды-кљінды*; а-е-і-ы + к-х-н-л' + к-кл + д-дз': *кіндзюк-кіндзюх-кэндюхі-кындюх-кандзюх-кандзюк-кандюх-кендюх-кундзюх-кундзюк-кљындзюк-кэндюх-кельдзюх-кендзюх*; а-о + а-э + і-ы + в-л-л-л' + н-м-б-д + п-к + в-б-р: *повяндліцы-палямбіца-палянгвіца-палядныца-поляндыца-полянвіца-паляндрыца-паляндвіца-калямбіца-палэмбіца-полэбныця-паляныця* і інш.

У выніку фармальнай адаптацыі запазычанняў нярэдка ствараюцца акцэнтныя варыянты, у якіх вар'іруюцца націскныя і ненаціскныя галосныя о, а, е: *аднак о; 'ва-адна; 'кава, ако; 'нам-акано; 'м, бала; 'ган-балага; 'н, бурно; 'с-бу; 'рнас, жарандо; 'л-жара; 'ндаль, каміно; 'к-камі; 'нак, кварта; 'л-ква; 'ртал, махі; 'на-м а; 'хіна, стальма; 'х- стэ; 'льмах, ста; 'туй-стату; 'й, шо; 'фер-шафёр.*

Вар'іраванне гукавой абалонкі запазычанняў паказвае розныя этапы іх адаптацыі. Як правіла, адзін з фанетычных варыянтаў набліжаны да этымонаў, астатнія – адлюстроўваюць розныя формы і этапы засваення.

Неабходна адзначыць, што некаторыя лексіка-фанетычныя варыянты запазычанняў утвараюцца не ў выніку адаптацыі, а па прычыне розных шляхоў запазычвання. Напрыклад, *амін* < рус. амин < сяр. грэч. amēn – *амэн* < пол. amen < лац. amen < грэч. amēn; *бранзалет* < пол. branzoleta < ням. Branzolette – *бруслет (бружлет)* < рус. браслет < фр. bracelet; *лёкай* < пол. lokaj – *лакей* < рус. лакей < ням. Lakei; *рыс* < рус. рис – *рыш* < пол. ryz < сням. ris; *сая* < пол. sala < іт. sala – *зал(а)* < рус. зал < свням. Sal.

Асобныя варыянты ўзніклі ў выніку запазычвання розных форм адной і той жа мовы-крыніцы або пасрэдніцы (*кашмір* – *кашамір* < пол. kaszmir, kaszemir < іт. casimiro; *тыбель* – *тэбель* < ням. Dobel) або засваення паралельных дыялектных ці літаратурнай і дыялектнай форм аднаго слова (*гірса* – *дырса* < літ. дыял. girsa, dirse; *бульвеня* – *гульбеня* < літ. дыял. gulbiene, літар. bulviene).

Такім чынам, пры фанетычнай адаптацыі адбываюцца разнастайныя гукавыя змены запазычанняў, абумоўленыя імкненнем прыстасаваць вымаўленне

іншамоўнай лексічнай адзінкі да фанетыка-фаналагічнай сістэмы пэўнай гаворкі. Гэты працэс нарэдка суправаджаецца лексіка-фанетычным вар'іраваннем.

РАЗДЗЕЛ 2.2. МАРФАЛАГІЧНАЯ АДАПТАЦЫЯ ЗАПАЗЫЧАННЯЎ

2.2.1. Спосабы марфалагічнага засваення запазычанняў

Марфалагічная адаптацыя выражаецца ў падпарадкаванні запазычанняў граматычнай сістэме народна-дыялектнай мовы. У працэсе марфалагічнай адаптацыі вызначаецца граматычная характарыстыка слова, устанаўліваецца яго прыналежнасць да пэўнай часціны мовы, адбываецца ўключэнне слова ў сістэму асноўных марфалагічных форм і катэгорый гэтага граматычнага класа, акрэсліваецца яго марфемная будова [80, с.37; 90, с.37]. Як паказвае статыстычны падлік, выключная большасць дыялектных запазычанняў (79,2%) адносіцца да назоўнікаў, у складзе дзеясловаў – 11,4%, прыметнікаў – 5,5%. Нязначнай колькасцю запазычанняў прадстаўлены граматычныя класы прыслоўя (2,8%) і лічэбніка (0,74%). Да іншых часцін мовы адносяцца адзінкавыя запазычання (гл.табліцу 2.1)

Табліца 2.1

Граматычная характарыстыка запазычанняў

Часціна мовы	Агульная колькасць запазычанняў	%	Часціна мовы	Агульная колькасць запазычанняў	%
Назоўнік	2464	79,22	Займеннік	1	0,03
Дзеяслоў	355	11,40	Злучнік	3	0,09
Прыметнік	172	5,52	Часціца	3	0,09
Прыслоўе	88	2,82	Прыназоўнік	3	0,09
Лічэбнік	23	0,74	Усяго	3112	

Перавага субстантыўных назваў у складзе запазычанняў тлумачыцца тым, што мова найчасцей запазычвае назвы новых прадметаў, з'яў, паняццяў. Асноўная маса назоўнікаў іншамоўнага паходжання належыць да мужчынскага і жаночага роду. Назоўнікі, якія пры запазычванні набылі аснову на цвёрды зычны з нулявой флексіяй у назоўным склоне адзіночнага ліку, адносяцца да мужчынскага роду (*арбон, аруд, бжух, біндзюг, вансач, гілос, гзымс, жонд, клуб, кунтуш, пожаг, прымен*), з флексіяй *-а, -ја* – да жаночага (*аграўка, афіцына, барта, граса, кайстра, кінбалка, крайзэга, кухвайка, маліза, пігулка, свядка, шпэрка* – з асновай на цвёрды зычны; *аванэля, аргіня, басэтля, блаўкіня, бодня, парцэля, раўгеня, свіршня, слоксня* – на мяккі зычны) і мужчынскага па значэнні роду (*аргамака, арганіста, гайдамака, інваліда, служонца*). Некаторыя запазычання з флексіяй *-а* належаць да назоўнікаў агульнага роду: *апікула, афэрма, бестыя, валацэнга, вушмала, гавэла, керайша, клытша* і інш.

Словы з нулявым канчаткам на мяккі зычны ў назоўным склоне адзіночнага ліку набылі ў асноўным катэгорыю мужчынскага: *абуваталь, брузукель, брыль, брысь, бэмбаль, вангель, гігель, гіль, гугель, гэбаль, кнібель, крэндзель, кухаль, лемезень, мэндаль, пундэль, пыталь, пэркаль, рыдзель, шыль, зрэдку жаночага роду: кадрель, пель, підаль, плэць.*

Некаторыя лексемы на -о, -а, -е маюць значэнне ніякага роду: *абецадло, блонне, блоцко, булёвене, валане, валачыдло, вандзідла, вогніско, выдзірства, гургале, жалязко, езёро, кичэнне, літанне, мавенне, пасвіско, радзіво(а), седліско, шлунне.*

Прыналежнасць назоўнікаў іншамоўнага паходжання да граматычнага роду ў гаворках вызначаецца марфалагічна (тыпам скланення і характарам асновы). Паколькі тып скланення залежыць ад характару асновы, то марфалагічнае асваенне ў пэўнай ступені абумоўлена фанетычнай адаптацыяй запазычанняў.

У навуковай літаратуры выдзяляюцца тры тыпы структурнай дыферэнцыяцыі запазычанняў: а) словы без марфалагічнай субстытуцыі (loan-words), якія поўнасьцю адпавядаюць іх прататыпам у мове-крыніцы; б) словы з частковай марфалагічнай субстытуцыяй (loan-blends) або гібрыды, якія толькі часткова складаюцца з іншамоўных элементаў; в) словы з поўнай марфалагічнай субстытуцыяй, гэта калькі (loan-shifts) або семантычныя запазычанні (Semantic loans) [190]. Іншыя даследчыні пры аналізе структурных тыпаў запазычанняў выдзяляюць 1) словы, якія структурна супадаюць з іншамоўным прататыпам (напр., *бизнес*); 2) словы, марфалагічна аформленыя сродкамі запазычваючай мовы (шорты); 3) словы з частковай марфалагічнай субстытуцыяй (телевидение) [90, с. 110, 117].

Пры аналізе адаптацыі запазычанняў у народных гаворках вызначаюцца два марфалагічныя спосабы іх засваення: найчасцей запазычваецца аснова этымона з далейшым развіццём уласных афіксаў, а ў асобных выпадках – засвойваецца поўная форма этымона з наступным марфалагічным апрошчваннем у мове-рэцэптары. Многія запазычанні захавалі пачатковую форму этымона і яго катэгорыю роду. Гэта назоўнікі жаночага роду на -а, -ја: *амылка, акавітка, ахрона, баланда, бамбула, барка, брама, брыка, гарончка, гіляра, граматыка, алягорыя, імперыя, камунія, канвалія, клібанія*, мужчынскага роду на цвёрды зычны: *абрэнч, агзамін, аматар, акрэнт, арбон, асэсар, ахвіцэр, блотнік, брытан, будулец, левізор, люцыпар* і інш.

Марфалагічнаму апрошчванню падвергліся назоўнікі, пераважна класічнага паходжання, запазычаныя ў зыходнай форме этымона разам з флексіяй, якая стала ўспрымацца як канцавыя элементы асновы: *аргуш, градус, вуксус, музыкус, тыфус.*

Запазычванне многіх слоў з неславянскіх моў суправаджалася іх дадатковай славянскай афіксацыяй, якая адбывалася як у беларускай мове (напр., пры засваенні балтызмаў), так і ў польскай і рускай мовах – пасрэдніцах, праз якія запазычвалася лексіка з іншых моў.

Цікавай з’явай, характэрнай для гутарковай мовы, з’яўляецца марфалагічная ‘лацінізацыя’ асобных слоў, якая надае ім выразнае экспрэсіўнае адценне.

Многія з іх узнікалі як жартаўлівыя формы ў мове бурсакаў, якія вывучалі і ведалі латынь. Гэта формы на -ус: *абдзяргі*; *'тус* 'абдзірала' (ЗНС); *бы*; *'кус* 'хлапчук-падлетак' (ЗНС); *канэ*; *'рус* 'пагібель, канец' (Касп.), *кны*; *'пус* 'маларослы чалавек' (НЛ), *расхе*; *'дус* 'расход', 'развод' (НЛ), *ха*; *'птус* 'хапуга' (НС); -(ц)ыя: *бу*; *'рцыя* 'скандал, сварка' (НЛ), *ма*; *'цыя* 'задавака' (НЛ); *мірка*; *'цыя* 'меркаванне' (Грыг.); *страмо*; *'цыя* 'сорам' (НСл), *стыдо*; *'цыя* 'вялікі сорам' (ЗНС), *цудэ*; *'рыя* 'выпадак, гісторыя' (Касп.).

Асобныя назоўнікі мужчынскага роду пры запазычванні ў народныя гаворкі набылі флексію -а і захавалі значэнне граматычнага роду: *арганіста*, *аргамака*, *інваліда* або змянілі яго на жаночы: *арганізма*, *бома*, *лабаза*, *метра*, *паля*, *танга*, *тарыфа*, *шпагата*, *шпарага*. І, наадварот, пры марфалагічным засваенні некаторыя назоўнікі жаночага роду, страціўшы флексію -а, перайшлі ў групу назваў мужчынскага роду: *лампад*, *мончк*, *рэгул*, *статуй*.

Большасць назоўнікаў іншамоўнага паходжання ўвайшла ў сістэму скланення беларускай мовы, набыўшы катэгорыі адзіночнага і множнага ліку. Але некаторыя з іх былі запазычаны ў форме множнага ліку: *аблядры*, *апцэнгі*, *анталаяжы*, *барыкулі*, *бляты*, *віштуклі*, *відлы*, *вяжаціны*, *габы*, *гарункі*, *гегні*, *жагіні*, *клейноды*, *клумпы*, *курпы*, *ленгаміны*, *майткі*, *мішкіні*, *мэвы*, *рэдалы*, *скоршні*, *сласты* і інш. На такую форму запазычвання, відавочна, уплывала семантыка лексем: яны абазначаюць парныя або састаўныя прадметы, з'яўляюцца рэчыўнымі або зборнымі назвамі, адносяцца да спецыяльнай лексікі.

Ступень марфалагічнай трансфармацыі запазычанняў пэўным чынам залежыць ад суадносін граматычных сістэм кантактуемых моў. Чым бліжэй іх моўныя сістэмы, тым прасцей адбываецца марфалагічная адаптацыя запазычанняў.

2.2.2. Лексіка-марфалагічнае вар'іраванне запазычанняў

Заканамерным вынікам адаптацыі запазычанняў у гаворках з'яўляецца іх марфалагічнае вар'іраванне. Да марфалагічных варыянтаў адносяцца аднакаранёвыя лексічныя адзінкі з ідэнтычнай семантыкай, якія адрозніваюцца граматычнымі паказчыкамі або афіксальнымі марфемамі. Самая значная колькасць марфалагічных варыянтаў адрозніваецца граматычнай катэгорыяй роду. Гэта варыянтныя формы назоўнікаў мужчынскага і жаночага роду: *алёс-альса*, *алярм-алярма*, *аспід-аспіда*, *ашак-ашака*, *балён-балёна*, *баляс-баляса*, *бамбэлак-бамбэлка*, *бекеш-бекеша*, *бібул-бібула*, *бом-бома*, *бонк-бонка*, *брыль-брыля*, *буч-буча*, *бэз-бэза*, *бэнсь-бэнся*, *ваг-вага*, *вандол-вандола*, *гак-гака*, *гаруд-гаруда*, *гашт-гашта*, *грац-граца*, *гурт-гурта*, *дыль-дыля*, *дыхт-дыхта*, *жвір-жвіра*, *какаруз-какаруза*, *кан-кана*, *канун-кануна*, *капот-капота*, *картун-картуна*, *квіт-квіта*, *кісет-кісета*, *клямар-клямра*, *крам-крама*, *лабаз-лабаза*, *лэх-лэха*, *лісанет-лісанета*, *лоўж-лоўжа*, *літар-літра*, *ліфт-ліфта*, *мончк-мончка*, *мэтар-мэтра*, *пагалосак-пагалоска*, *паль-паля*, *пур-пура*, *різык-різыка*, *сает-саета*, *сякунд-сакунда*, *тон-тона*, *трам-трама*, *тронак-тронка*, *фігель-фігля*, *цын-цына*, *шклярроз-шклярроза*, *шупель-шупля*, *шпадаль-шпадля*, *шруб-*

шрубa, мужчынскага і ніякага роду: *дышаль-дышло*, *люстэрак-люстэрка*, *пудэлак-пудэлка*, *пуц-пуцо*, *шыдэлак-шыдэлка*, жаночага і ніякага роду: *канва-канво*.

Многія марфалагічныя варыянты адрозніваюцца катэгорыяй ліку. У іх складзе назоўнікі мужчынскага роду: *блят-бляты*, *брыж-брыжы*, *брызгуль-брызгулі*, *бэмбаль-бэмблі*, *гамар-гамары*, *горс-горсы*, *драб-драбы*, *дронг-дронгі*, *дэгель-дэгли*, *дэсэнь-дэсэнні*, *жэгенъ-жэгені*, *калдун-калдуны*, *квят-кваты*, *легар-лягары*, *магель-магли*, жаночага роду: *ашака-ашакі*, *бэтка-бэткі*, *вандола-вандолы*, *гавэнда-гавэнды*, *гохта-гохты*, *насідла-насідлы*, *швэля-швэлі*, *шпонка-шпонкі*. Асобныя запазычанні вар’іруюць і катэгорыю роду, і ліку: *ваг-вага-вагі*, *габ-габа-габы*, *дзяшар-дзяшара-дзяшары*.

Некаторыя марфалагічныя варыянты адрозніваюцца афіксальнымі марфемамі-суфіксамі -к, -ак-, -ік-, -нік: *аспіда-аспідка*, *баляса-баляска*, *валіза-валізка*, *вэнда-вэндка*, *крэд-крэдка*; *біржа-біржак*, *гармоль-гармолік*, *гэбэль-гэблік*, *палісад-палісаднік*.

Асобныя марфалагічныя варыянты ўзніклі, магчыма, у выніку запазычвання розных форм адной і той жа мовы-крыніцы або пасрэдніцы: *бранзалет-бранзалетка* < пол. *branzoleta*, *branzoletka* < ням. *Branzolette*; *калея-калейка* < пол. *kolej*, *kolejka*; *келіх-келішак* < пол. *kielich*, *kieliszek* < свням. *kelch*; *палісад-палісаднік* < рус. *палисад*, *палисадник* < фр. *palissade*; *трэпы-трэпкі* < пол. *trepy*, *treпки* або розных шляхоў засваення: *камода* < пол. *komoda* – *камод* < рус. *комод* < фр. *commode* < лац. *commodus*; *касіер* < пол. *kasjer* < іт. *cassiero* – *касір* < рус. *кассир* < ням. *Kassierer* < іт. *cassiero*; *магнэс* < пол. *magnes* < свням. *magnes* – *магнет* < пол. *magnet* – *магніт* < рус. *магнит* < ням. *Magnet* < лац. *magnetus* < грэч. *magnes*, *magnetis*; *манкет* < пол. *mankiet* < іт. *manichette* – *манжэта* < рус. *манжета* < фр. *manchette*; *матэрас*, *матрас* < пол. *materac* < фр. *materas* – *матрац* < рус. *матрац* < нвням. *Matratze*; *пачак* < пол. *paczek* – *пачка* < рус. *пачка* < ням. *Packen*; *рызык* < рус. *риск* < фр. *risque* – *рызыка* < пол. *ryzyko* < іт. *risico*.

Сказанае вышэй, аднак, не выключае магчымасці ўтварэння асобных з адзначаных варыянтных форм пры адаптацыі ў беларускіх гаворках, што дае магчымасць разглядаць іх у такім выпадку як паралексы.

У выніку адваротнага словаўтварэння ўзніклі варыянты *архітэктар* > *архітэкт*, *біздрыс* > *біздра*, *гарнец* > *гарці*, *гестка* > *геста*, *гудас* > *гуд*, *каператыў* > *каперат*, *кролік* > *кроль*, *кумняк* > *кумп*, *ламбьяк* > *лэмб*, *мульта* > *мульти*, *пінжак* > *пінж*, *мажары* > *мажы*, *фуганак* > *фуган*.

Як і фанетычныя, марфалагічныя варыянты адлюстроўваюць розныя шляхі і этапы засваення іншамоўнай лексікі ў народна-дыялектнай мове. Адны з іх па сваёй граматычнай характарыстыцы максімальна набліжаны да этымонаў, другія – з’яўляюцца формамі, адаптаванымі на беларускай моўнай глебе.

(49%) вар’іраванне знешняй формы суправаждаецца лексіка-семантычнымі зменамі, развіццём полісеміі. Паводле дэнататыўнай суаднесенасці найбольш актыўнымі ў працэсе ўтварэння варыянтаў з’яўляюцца канкрэтна-прадметныя намінацыі. Тэматычныя групы назваў асобы, дзеяння і адцягненых паняццяў валодаюць аднолькавымі здольнасцямі да вар’іравання знешняй формы. Некалькі слабей гэты патэнцыял у атрыбутыўных назваў. Пераважная большасць варыянтных форм запазычанняў (84,5%) – агульнаўжывальная лексіка, частае выкарыстанне якой таксама садзейнічала яе актыўнаму засваенню і вар’іраванню (гл. табліцу 2.2).

Табліца 2.2

Варыянтныя формы запазычанняў

Запазычанні з варыянтнымі формамі	Агульная колькасць	%	Запазычанні з варыянтнымі формамі	Агульная колькасць	%
Даўнія	433	37,7	Назвы прадмета	427	37,2
Мнагазначныя	562	49,0	Назвы асобы	107	9,3
Агульнаўжывальныя	969	84,0	Назвы дзеяння	100	8,7
Абмежаванага выкарыстання	178	15,5	Назвы адцягненага паняцця	100	8,7
			Назва прыметы	24	2,1
Усяго	1147				

Запазычанні з розных моў маюць у народных гаворках неаднолькавую ступень адаптацыі, што звязана з розным часам і шляхамі іх засваення, спосабамі пранікнення, мэтай запазычвання і функцыянальнай роляй у мове-рэцэптары. Як сведчыць статыстычны падлік, найчасцей пры адаптацыі вар’іруюць сваю знешнюю форму лексемы, засвоеныя з класічных і заходне-еўрапейскіх моў, многія з якіх належаць да ‘культурных’ запазычанняў. Несумненна, на вар’іраванне іх формы і гучання ў значнай ступені ўплываў апасродкаваны, у многіх выпадках шматступянёвы шлях засваення, адсутнасць прамых міжэтнічных моўных кантактаў і непасрэднага лексічнага ўзаемадзеяння паміж народамі-носьбітамі іх моў.

Запазычанні, якія засвойваліся ў працэсе непасрэдных сацыяльна-эканамічных і культурна-гістарычных працяглых кантактаў беларусаў з іншымі этнасамі, у першую чаргу палякамі, вызначаюцца большай аднастайнасцю перадачы фанетыка-марфалагічных асаблівасцей мовы-крыніцы, адноснай устойлівасцю знешняй формы многіх з іх.

Градацыя запазычанняў паводле ступені іх фармальнай адаптацыі ў залежнасці ад паходжання прадстаўлена ў наступнай табліцы:

Варыянтныя формы запазычанняў з розных моў

Паходжанне запазычанняў	% варыянтных форм	Паходжанне запазычанняў	% варыянтных форм
Грэцызмы	46,3	Балтызмы	33,6
Італьянцы	44,9	Лацінізмы	30,6
Галіцызмы	44,0	Цюркізмы	29,4
Германізмы	43,0	Паланізмы	29,0

Такім чынам, фармальная адаптацыя запазычанняў у беларускіх гаворках адбывалася па шляху падпарадкавання іх гукавой абалонкі і марфалагічнай характарыстыкі фанетыка-граматычнай сістэме народна-дыялектнай мовы. Ступень інтэнсіўнасці фармальнага засваення запазычанняў вызначаецца ў гаворках шэрагам экстралінгвістычных фактараў: часам і шляхамі запазычвання, арэалам распаўсюджвання лексемы, яе дэнататыўнай суаднесенасцю, частотнай характарыстыкай (прыналежнасцю да актыўнага або пасіўнага дыялектнага лексічнага фонду).

Пры фанетычным і марфалагічным засваенні запазычанняў у беларускіх гаворках праяўляецца, з аднаго боку, тэндэнцыя да поўнай адаптацыі іншамоўнага лексічнага матэрыялу ў адпаведнасці з фанетычнай сістэмай і граматычнымі заканамернасцямі народна-дыялектнай мовы-рэцэптара. З другога боку, лакальны характар, вусная форма існавання дыялектнай мовы, розныя крыніцы запазычвання абумоўліваюць узнікненне разнастайных лексіка-фанетычных і марфалагічных варыянтаў, якія парушаюць аднастайнасць адаптацыі запазычанняў. Такія варыянты адлюстроўваюць розныя формы і этапы фанетыка-марфалагічнага засваення запазычанняў, а таксама пасрэдніцтва розных моў пры засваенні іх у народныя гаворкі.

Працэс фармальнай адаптацыі запазычанняў у народна-дыялектнай мове адрозніваецца яшчэ і тым, што ўваходжанне іншамоўнага слова ў лексічную сістэму літаратурнай мовы звычайна суправаджаецца вар'іраваннем яго знешняй формы, а затым, у працэсе засваення, адбываецца выбар аднаго з варыянтаў і ўсталяванне адзінай стабільнай формы (ад шматстайнасці да аднастайнасці), а ў дыялектнай мове запазычванне адной формы прыводзіць да разнастайнага вар'іравання ў працэсе засваення ў выніку шматстайнасці Перавага субстантыўных назваў у складзе запазычанняў тлумачыцца тым, што мова найчасцей запазычвае назвы новых прадметаў, з'яў, паняццяў. Асноўная маса назоўнікаў іншамоўнага паходжання належыць да мужчынскага і жаночага роду. Назоўнікі, якія пры запазычванні набылі аснову на цвёрды зычны з нулявой флексіяй у назоўным склоне адзіночнага ліку, адносяцца да мужчынскага роду, з флексіяй -а, -я – да жаночага і мужчынскага па значэнні роду. Некаторыя запазычання з флексіяй -а належыць да назоўнікаў агульнага роду: *апікула*, *афэрма*, *бестыя*, *валацэнга*, *вушмала*, *гавэла*, *керайша*, *клытша* і інш.

Ступень фармальнай адаптацыі запазычанняў у значнай ступені залежыць ад генетычнай тоеснасці або тыпалагічнага падабенства моў. Чым менш падобных рыс у кантактуючых моў, тым больш глыбокія перамены павінна адчуць слова, каб прыстасавацца да новай лексіка-граматычнай сістэмы. У сувязі з гэтым запазычанні з неславянскіх моў падвяргаюцца больш істотнай фармальнай трансфармацыі ў параўнанні са словамі, запазычанымі з іншых славянскіх моў.

РАЗДЗЕЛ 2.3. СЛОВАЎТВАРЭННЕ ЗАПАЗЫЧАННЯЎ У БЕЛАРУСКІХ ГАВОРКАХ

Адным з важнейшых паказчыкаў засвоенасці запазычанняў з’яўляецца ўключэнне іх у сістэму словаўтварэння мовы-рэцэптара. “Запазычанне канчаткова атрымлівае права грамадзянства ў мове ў тым выпадку, калі яно пачынае даваць вытворныя шляхам словаўтварэння або шляхам змены значэння. Акружанае сваім лексічным патомствам, выступаючы на чале словаўтваральнага гнязда, запазычанае слова перастае быць адзінокім астраўком ва ўспрыняўшай яго мове” [63, с. 138].

Даследаванне асаблівасцей дэрывацыйнай сістэмы народна-дыялектнай мовы мае важнае значэнне пры вывучэнні міжмоўных кантактаў і лексічнага ўзаемадзеяння, паколькі крытэрыі словаўтваральнай інавацыі з’яўляецца адным з асноўных для вызначэння крыніцы лексічнага пранікнення [105, с. 7].

Рэалізацыя дэрывацыйных магчымасцей лексікі² іншамоўнага паходжання ў народных гаворках адбываецца ў працэсе яе функцыянавання і ўзаемадзеяння з іншымі словамі. Развіццё словаўтваральнай актыўнасці запазычанняў з’яўляецца вынікам іх максімальнага прыстасавання да сістэмы дэрывацыйных сродкаў народна-дыялектнай мовы. Словаўтваральны патэнцыял развіваюць далёка не ўсе дыялектныя запазычанні. Як сведчаць статыстычныя дадзеныя, толькі 560 запазычанняў (18%) рэалізавалі ў гаворках свае дэрывацыйныя здольнасці, набылі вытворныя лексічныя адзінкі. Выключная большасць іх (84%) адносіцца да субстантыўнай лексікі. І гэта заканамерна, таму што, як адзначаюць даследчыкі, з усёй дэрывацыйнай сістэмы самая багатая – субстантыўная падсістэма, бо назоўнік мае самае шырокае кола ўтваральных асноў, найбольшую колькасць спосабаў словаўтварэння і словаўтваральных афіксаў [160, с. 5].

2.3.1. Субстантыўныя дэрываты

Субстантыўная дэрывацыйная сістэма дыялектных запазычанняў мае даволі разнастайны набор словаўтваральных фармантаў. Найбольш прадуктыўным спосабам словаўтварэння ад асноў запазычанняў з’яўляецца афіксацыя.

² Пад вытворным словам маецца на ўвазе другасная лексема, утвораная ад іншага слова, структурна і семантычна матываваная яго асновай [18, с.16; 38, с.16; 131, с.18].

Абсалютную перавагу ў сістэме субстантыўнай афіксальнай дэрывацыі дыялектных запазычанняў мае суфіксальны спосаб.

Субстантыўныя дэрываты ў пераважнай большасці ўтвараюцца ад асноў назоўнікаў іншамоўнага паходжання пры дапамозе разнастайных суфіксаў як з агульным словаўтваральным, так і мадыфікацыйным значэннем. Назоўнікі мужчынскага роду ўтвараюцца пры дапамозе суфіксаў -нік, -ік (-ык), -ік-і, -ак (-ок), -ач,-анец, -ан (-ян), -чук, -чык, -ар, -ер, -ас, жаночага роду – к-а, -оўк-а (ёўк-а), -аўк-а, -ачк-а, -ін-а, -ніц-а, -іц-а, -от-а, -ск-а, -ш-а, -ч-а, -ух-а, -ушк-а, ніякага роду – -ств-а, -э,- о, -шш-а, -оцьц-е, -ышч-а, агульнага роду – -ін-а.

Субстантыўныя дэрываты адпрыметнікавага і аддзеяслоўнага ўтварэння значна уступаюць у колькасных адносінах папярэдняй групе. Назоўнікі, утвораныя ад прыметнікаў з асновай іншамоўнага паходжання, складаюць невялікую, але даволі разнастайную паводле словаўтваральных фармантаў групу намінацый. Гэта назоўнікі мужчынскага роду, утвораныя пры дапамозе суфіксаў -ік, -ень, -чык і жаночага роду – -оўк-а, -асць, -анін-а, -іц-а, -ус-я, ніякага – цтв-а. Ад дзеяслоўных асноў назоўнікі мужчынскага роду ўтварыліся пры ўдзеле суфіксаў -ант (-янт), -шчык, -цель, жаночага роду – -оўк-а, -ніц-а, анін-а, -ачк-а і ніякага – -нн-е.

Адзінкавыя субстантыўныя дэрываты ўтвораны прэфіксальным спосабам (пры дапамозе прэфіксаў за-, пад-) і прэфіксальна-суфіксальным (пры ўдзеле конфіксаў за- + -ак, пад-+ -ак, пад- + -ік, пры- + -ак). Асаблівасці субстантыўнай дэрывацыі ад асноў запазычанняў паказвае табліца 2.4.

Табліца 2.4

Субстантыўная дэрывацыя

Словаўтваральны спосаб	Словаўтваральны фармант	Катэгорыя граматычнага роду	Лексіка-граматычнае значэнне вытворнага назоўніка	Субстантыўныя дэрываты	Утваральны слов
1	2	3	4	5	6
суфіксальны	суфікс -нік	м.р.	1. 'назвы асобы па пра фессіі, роду заняткаў паводле аб'екта ці месца працы або прадмета вытворчасці, названых утваральнай асновай (УА)'	- <i>амбарнік</i> 'купец' (Нас.), <i>арганнік</i> 'майстар, які робіць або рамантуе арган' (Нас.), <i>квотнік</i> 'ліхвяр' (Нас.), <i>крамнік</i> 'купец, прадавец' (Нас.), <i>масёнжнік</i> 'меднік' (Нас.), <i>музычнік</i> 'музыкант' (МДСГ)	назоўнік амбар арган квота крама масенж музыка
			2. 'назвы асобы па прыхільнасці да таго, што названа УА	<i>авантурнік</i> 'авантурыст, прайдоха, дзівак' (Нас.), <i>аспіднік</i> 'злы мужчына' (Нас.), <i>баляснік</i> 'расказчык' (Нас.), <i>магарычнік</i> 'барышнік, аматар піць магарыч' (Нас.)	аспід баляса магарыч
			3. 'назвы прадмета, паводле адносін да УА'	<i>каляднік</i> , 'вяпрук, якога колюць на каляды, туша яго' (ДСЗ), <i>патэльнік</i> 'аладка з грэчневай мукі' (ЛП)	каляды патэльня

	-ік (-ык)		1. 'назвы асобы па адносінах да таго, што названа УА'	<i>алягорык</i> 'выдумшчык, той, хто гаворыць незразумела' (Нас.), <i>амбіцік</i> 'малады фанабэрысты чалавек' (Нас.)	алягорыя амбіт
			2. 'назвы прадмета, падобнага на тое, што абазначана УА'	<i>гзымсік</i> 'прымурак каля коміна печы, выступ' (Сцяшк.), <i>горсік</i> 'гестка, какетка (СГЦР), <i>камашык(і)</i> 'хатнія тапачкі' (ДСБ)	гзымс горс камаш(ы)
			3. 'назвы прадметаў і асоб з памяншальна-ласкальным значэннем'	<i>габэлік</i> 'малы гэбель' (СГЦР), <i>зэдлік</i> 'лавачка' (Нас.), <i>кухлік</i> 'кубак' (МДСГ), <i>мундурык</i> 'мундзірчык' (Нас.), <i>кепik</i> 'дурненькі' (Нас.)	гэбель зэдаль кухаль мундур кеп
	-ік-і		назоўнікі множнага ліку са значэннем адцягненай прыметы	<i>гіморыкі</i> 'капрызы' (СНС), <i>кепікі</i> 'жарты' (Нас.)	гіморы кеп
	-ак (-ок)		1. 'назвы маладой асобы па адносінах да таго, што абазначана УА'	<i>аспідок</i> 'злы хлопчык' (Нас.), <i>бахурук</i> 'яўрэйскае дзіця, якое навучаецца пісьму', 'таўстунчык' (Нас.)	аспід бахур
			2. 'назвы прадмета па адносінах да таго, што абазначана УА'	<i>гандэлак</i> 'закусачная' (Сцяшк.), <i>габелак</i> 'рубанак' (МММГ-77), <i>мундурак</i> 'мундзір' (СПЗБ), <i>шурпак</i> 'парода курэй' (СПЗБ)	гандаць гэбель мундур шурпа
			3. 'назвы прадмета па падабенстве з тым, што абазначана УА'	<i>каптурок</i> 'цёплая лёгкая мужчынская шапачка, якая закрывае вушы' (Нас.), <i>капшучок</i> 'лямпачка без шкла' (Бяльк.), <i>келішак</i> 'чарка' (Нас.), <i>камінак</i> , <i>комінак</i> 'бакавая частка прыпека' (СПЗБ)	каптур капшук келіх комін
			4. 'назвы прадметаў з памяншальным значэннем'	<i>андарачок</i> , памянш. да андарак (Нас.), <i>кухлічак</i> , памянш. да кухлік (Нас.)	андарак кухлік
	-ач		1. 'назвы асобы па прымеце, звязанай з тым, што абазначана на УА'	<i>куксач</i> 'чалавек з куксай' (Цых.), <i>магнач</i> 'багач' (ТС)	кукса магнат
			2. 'назвы прадметаў'	<i>гарнач</i> 'збанок' (ДСБ), <i>куртач</i> 'кароткае на ваце мужчынскае паліто' (Касп.)	гарнак курта
	-анец		'назвы асобы па адносінах да таго, што абазначана УА'	<i>арыштанец</i> 'арыштант', 'хуліган' (Янк., Ш), <i>кватаранец</i> 'кватарант' (Сцяшк.)	арыштант кватэра
	-ан (-ян)		'назвы асобы са схільнасцямі да таго, што названа УА'	<i>амбіцыян</i> 'фанабэрысты чалавек' (Нас.), <i>камадыян</i> 'штукар, жартаўнік' (КЭС, Нав.), <i>пасіян</i> 'люты чалавек' (НЛ)	амбіцыя камедыя пасія
	-чук		'назвы маладых асоб паводле роду іх дзейнасці'	<i>дактарчук</i> 'малады доктар' (Сцяшк.), <i>кухарчук</i> 'вучань кухара' (Нас.)	дактар кухар
	-чык		'назвы асобы па роду заняткаў, абазначаных УА'	<i>каператчык</i> 'прадавец' (МММГ-70)	каперацыя
	-ар		'назвы асобы паводле адзнакі, абазначанай	<i>клёндар</i> 'кльшаногі чалавек' (ТС)	клёнды

			УА'		
	-ер		'назвы асобы паводле аб'екта працы, абазначанага УА'	<i>магазінер</i> 'прадавец' (СГЦР)	магазін
	-ас		'назвы асобы паводле асаблівасці, названай УА'	<i>дырдас</i> 'хлопчык-гарэза, свавольнік' (Нас.)	дырда
	-уг-а		'негатыўная назва асобы'	<i>латруга</i> 'лодар, гультай, п'яніца' (СГЦР)	лотр
	-к-а	ж.р.	1. 'назвы асоб жаночага полу па роду за няткаў'	<i>аграномка</i> 'жанчына-аграном' (Нас.), <i>арендарка</i> 'шынкарка' (Нас.), <i>бібліятэкарка</i> (Янк., І), <i>дохтарка</i> 'жанчына-доктар' (ДСБ), <i>магазінерка</i> 'прадаўшчыца' (СГЦР)	аграном арендар бібліятэкар магазінер
			'па характару або паводзінах'	<i>амбітка</i> 'ганарліўка' (Нас.), <i>амбіцыянтка</i> 'тс' (Нас.), <i>анахімка</i> 'праклятая' (Нас.), <i>гунсвотка</i> 'нягодніца' (Нас.), <i>камандзёрка</i> 'запявала, завадзіла' (Нас.), <i>кунпанка</i> 'сяброўка' (ЖНС), <i>мантачка</i> 'ашуканка' (Нас.), <i>скрупулятка</i> 'гаспадыня, якая ўнікае ў кожную дробязь' (Нас.)	амбіт амбіц анахіма гун камандзёр кунпан мантач скрупулат
			'па сваяцкіх Адносінах'	<i>кузынка</i> 'сваячка' (Сцяшк., Сл.)	кузын
			2. 'назвы прадметаў з памяншальным або памяншальна-канкрэтызаваным значэннем'	<i>гачка</i> 'матыка' (НЛ), <i>гамерка</i> 'ніжня ручка падоўжанай пілы' (ТС), <i>гілярка</i> 'невялікая лёгкая лодка ў плытнікоў' (ТС), <i>гратка</i> 'палічка для пасуды' (Сцяшк.), <i>граматка</i> 'азбука, буквар' (Нас.), <i>груца</i> , памянш. да груца (СГЦР), <i>гунька</i> 'посцілка, дамацкая коўдра' (СПЗБ), <i>жакетка</i> 'верхняе кароткае жаночае або мужчынскае адзенне' (СПЗБ), <i>злотка</i> '15 капеек серабром' (Нас.), <i>каморка</i> 'кладоўка' (НС), <i>каплічка</i> 'маленькая цэркаўка на могілках' (Сцяшк.), <i>кашулька</i> 'абалонка лічынкі пчалы' (ДСБ), <i>кеска</i> 'кашалёк, торбачка' (Бяльк.), <i>крамка</i> , памянш. да крама (Нас), <i>крэйдка</i> 'аловак' (Сцяшк.), <i>кулька</i> 'ручка сахі' (ЖНС), <i>лампатка</i> , памянш. да лампада (СПЗБ), <i>машынка</i> 'прылада для стрыжкі', 'запальніца' (ДСЗ, Янк., І), <i>паперка</i> 'афіцыйны дакумент' (Бяльк.)	гака гамер гіляра грата грамата груца гуня жакет злоты камора капліца кашуля кеса крама крэйда куля лампада машына папера

			3. 'назвы прадметаў паводле матэрыялу іх вырабу, названага УА'	<i>аксамітка</i> 'галаўны вясельны ўбор нявесты' (Касп.), 'аксамітная стужка' (Нас.), <i>гаруска</i> 'гарусовая хустка' (ДСЛ)	аксаміт гарус
	-оўк-а (еўк-а) -аўк-а		1. 'назвы прадметаў паводле адносін да таго, што названа УА'	<i>гарусоўка</i> 'гарусовая хустка' (ДСЛ); <i>дылёўка</i> 'склюд' (ТС), <i>квартоўка</i> 'бутэлька 0,5 л' (МММГ-77), <i>ліштаўка</i> 'устаўка пад пазухай у сарочцы' (НС), <i>гаёўка</i> 'хата лесніка' (ЗНС)	гарус дыль кварта лішта гаёвы
			2. 'назвы асобы жаночага полу'	<i>латроўка</i> 'гультайка' (Нас.)	лотр
	-ачк-		'назвы прадметаў з памяншальным і памяншальна-ласкальным значэннем'	<i>гвяздачка</i> 'зорачка' (ЧК П, 320), <i>граматчка</i> 'азбука, буквар' (Нас.), <i>грызолачка</i> , памянш. 'залоза' (СГЦР), <i>каморачка</i> 'ячэя ў сотах' (СПЗБ), <i>картачка</i> 'запісачка' (Нас.), <i>кватэрачка</i> 'частка столі' (НС), <i>крамачка</i> , памянш. да крама (Нас.), <i>куртачка</i> 'жакецік' (Сцяшк.)	гвязда грамата грызолак камора карта кватэра крама курта
	-ін-а		1. 'назвы адзінкавага прадмета'	<i>галэндзіна</i> 'сук, сухая галіна' (СГЦР), <i>жабрына</i> 'рабрына' (СПЗБ), <i>клібіна</i> 'вітка' (ЗНС), <i>лярвіна</i> 'лічынка' (КЭС)	галэнзі жабры кліба лярва
			2. 'назвы адной часткі ў парным або састаўным прадмеце'	<i>лейчына</i> 'адна бакавіна ў лейцах' (ТС), <i>мурлаціна</i> 'верхні вянок у зрубе' (НСл)	лейцы мурлат(а)
			3. 'назвы прадметаў з павелічальным значэннем'	<i>гармаціна</i> , павел. да гармата (Нас.)	гармата
	-ніц-а		1. 'назвы асобы паводле месца працы, абазначанага УА'	<i>крамніца</i> 'купчыха, гандлярка' (Нас.)	крама
			2. 'назвы асобы па схільнасці да таго, што названа УА'	<i>авантурніца</i> 'авантурыстка, прайдоха' (Нас.)	авантура
			3. 'назвы прадметаў, прызначаных для захавання рэчыва, абазначанага УА'	<i>керасініца</i> 'газніца' (Бяльк.), <i>голійныця</i> 'посуд, у якім трымаюць алей' (ДСБ)	керасін голій
	-іц-а		'назвы прадметаў з павелічальным значэннем'	<i>барыліца</i> , павеліч. да барыла (Нас.)	барыла
	-от-а		'назвы з адцягнена-зборным значэннем'	<i>мызырота</i> 'дробязь' (ЛП)	мізэрыя
	-ск-а		'назвы ўстановы паводле асобы, якая там працуе'	<i>палікмахерска</i> 'цырульня' (СГЦР)	палікмахар
	-ш-а		'назвы асобы жаночага полу па прафесіі'	<i>дохтырша</i> 'доктар-жанчына' (Бяльк.)	дохтыр
	-ч-а		'назва асобы па роду заняткаў'	<i>кулінарча</i> 'жанчына-кулінар' (ДСЗ)	кулінар
	-ух-а		'назвы прадметаў з павелічальна-	<i>літруха</i> 'бутэлька ёмістасцю 1 л' (СНЛ)	літр

			канкрэтызаваным значэннем		
	-ств-а	н.р.	1. 'назвы стану або паводзін асобы паводле асабліваасці, абазначанай УА'	<i>гіморства</i> 'капрызы' (СНС), <i>бахурства</i> 'разбэшчанаасць' (Нас.), <i>філюства</i> 'хітрыкі' (Нас.)	гіморы бахур філют
			2. 'назвы роду дзейнасці асобы'	<i>арэндарства</i> 'званне або пасада аранда гар' (Нас.)	арэндар
			3. 'назвы сукупнасці асоб'	<i>кузынства</i> 'радня' (СПЗБ)	кузын
	-jэ -jо		1. 'назвы прасторы, занятай тым, што абазначана УА'	<i>камор'е</i> 'камера' (НС)	камера
			2. 'назва сукупнасці аднародных прадметаў'	<i>драбясцё</i> 'латы' (ЗНС)	драбяст
	-шш-а		'назвы сукупнасці аднародных прадметаў'	<i>лантушыа</i> 'вантроба' (ДС)	лантух
	-отът-е		'назвы з адцягнена-зборным значэннем'	<i>мызыротыте</i> 'драбната, дробязь' (ЛП)	мізэрыя
	-ін-а	аг.р.	'назвы асобы з павелічальна-зневажальным значэннем'	<i>каіміна</i> 'скупы, люты чалавек' (НСл), <i>лайдачына</i> 'гультай, гультайка' (СПЗБ)	каім лайдак
	-ік	м.р.	1. 'назвы асобы-носьбіта прыметы, абазначанай УА'	<i>бульбянік</i> 'той, хто любіць страву з бульбы' (Мат., Янк.), <i>далікацік</i> 'пястун' (Нас.); <i>крэўнік</i> 'стрыечны брат'	<u>прыметнік</u> бульбяны далікатны крэўны
			2. 'назва прадмета-носьбіта прыметы, абазначанай УА'	<i>бульбянік</i> 'блін з бульбы' (Касп.)	бульбяны
	-ень		'назва-асобы па інтэнсіўнай знешняй прымеце'	<i>кльшавень</i> 'касалапы' (СПЗБ)	кльшавы
	-чык		'назва адцягненай якасці'	<i>лончык</i> 'круты паварот ракі' (СПЗБ)	лонскі
	-оўк-а	ж.р.	'назва прадмета паводле прыметы, названай УА'	<i>алембікоўка</i> 'хімічная гарэлка, перагнаная на куб' (Нас.), <i>дубальтоўка</i> 'вялікая суконная хустка' (ДСЗ)	алембіковы дубальтовы
	-асць		'назва адцягненай прыметы'	<i>клустанасць</i> 'тлустанасць' (Сцяшк.), <i>пабожнасць</i> 'набожнасць' (Нас.)	клустаны пабожны
	-анін-а		'назва рэчыва паводле паняцця паводле прыметы, абазначанай УА'	<i>паганіна</i> 'мярцвячына' (СПЗБ)	паганы
	-іц-а		'назва асобы паводле прыметы, абазначанай УА'	<i>эканомніца</i> 'эканомная жанчына' (ДС)	эканомны
	-ус-я		'назва асобы паводле прыметы, абазначанай УА'	<i>даліктуса</i> 'вельмі далікатная асоба' (ДСЗ)	далікатны
	-іцтв-а	н.р.	'назва паводзін асобы паводле прыметы, абазначанай УА'	<i>далікатства</i> 'далікатнасць' (СНС)	далікатны
	-ант (-янт)	м.р.	'назвы асобы паводле дзеяння, абазначанага УА'	<i>мазькірант</i> 'той, хто ўмее замацаваць свае сляды' (НС); <i>рызыконт</i> 'рызыкаўны чалавек' (БРС); <i>шпікулянт</i> 'спекулянт'	<u>дзеяслоў</u> мазькіраваць рызыкаваць шпікуляваць

				(БНС)	
	-шчык		‘назвы асобы па прафесійным дзеянні, абазначаным УА’	<i>літоўшчык</i> ‘пайшчык’ (Нас.)	літаваць
	-цель		‘назва асобы па дзеянні, абазначаным УА’	<i>ксіццель</i> ‘хрысціцель’ (Нас.)	ксіць
	-оўк-а	ж.р.	1. ‘назвы са значэннем адцягненай працэсуальнай прыметы’	<i>літоўка</i> ‘пайка’ (Нас.), прыміроўка ‘прэмія’ (МММГ-74), <i>фальцоўка</i> ‘фальцаванне’ (Сцяшк.), <i>футроўка</i> ‘падшыўка, абмазка’ (Нас.)	літаваць прыміраваць фальцаваць футраваць
			2. ‘назвы прадмета-носьбіта працэсуальнай прыметы’	<i>дакляроўка</i> ‘абяцаная рэч’ (Нас.)	дакляраваць
	-ніц-а		‘назва прадмета, прызначанага для выканання дзеяння, абазначанага УА’	<i>магляўніца</i> ‘драўлянае прыстасаванне для разгладжвання бялізны’ (Цых.)	магляваць
	-анін-а		‘назва адцягненай працэсуальнай прыметы’	<i>турбаніна</i> ‘клопат, турбота’ (СПЗБ)	турбаваць
	-ачк-а		‘назва прадмета-носьбіта працэсуальнай прыметы’	<i>мандравачка</i> ‘павестка’ (МДСГ)	мандраваць
	-нн-е	н.р.	‘назвы працэсу дзеяння’	<i>адукаванне</i> ‘адукцыя’ (Бялк.), <i>густаванне</i> ‘адчуванне смаку’ (Нас.), <i>дзенькованне</i> , <i>дзенчанне</i> ‘дзякаванне’ (Нас.), <i>калізаванне</i> прышчэпленне’ (ДСЗ), <i>калядаванне</i> ‘святкаванне каляд’ (Нас.), <i>камісаранне</i> , <i>камісарстваванне</i> ‘праца ў якасці кіраўніка, начальства’ (СНЛ), <i>кермашванне</i> ‘удзел у кірмашы’ (Нас.), <i>кірмашнічанне</i> ‘гульня’ (СНС), <i>кішчэнне</i> ‘хрышчэнне’ (ДС)	адукваць густваць дзеньковаць дзенчыць калізаваць калядаваць камісарыць камісарстваваць кермашаваць кірмашнічаць ксіць
прэфіксальны	прэфікс за-	м.р.	‘назва прадмета або месца, якія знаходзяцца за тым, што абазначана УА’	<i>закаблук</i> ‘заднік’ (БРС), <i>закомін</i> ‘месца паміж комінам і сцяной’ (МДСГ)	назоўнік каблук комін
	пад-		‘назва прадмета, размешчанага пад тым, што абазначана УА’	<i>падкаркі</i> ‘падсанкі, каркі’ (СГЦР)	каркі
прэфіксальна-суфіксальны	прэфікс за- суфікс -ак	м.р.	‘назва месца, размешчанага за тым, што названа УА’	<i>закомінак</i> ‘прамежак паміж комінам і сцяной’ (МДСГ)	комін
	пад-	-ік	‘назва маладой істоты’	<i>падкухцік</i> ‘хлопчык-памочнік кухара’ (БРС)	кухта
	пад-	-ак	‘назва прадмета, размешчанага пад тым, што названа УА’	<i>падмурак</i> ‘фундамент’ (Сцяшк.)	мур
	пры-	-нік	‘назва прадмета, які мяжуе з аб’ектам, абазначаным УА’	<i>прыпунік</i> ‘прыбудова да пуні’ (БНС)	пуня

Такім чынам, як паказвае аналіз, большасць субстантыўных дэрыватаў утворана ад асноў назоўнікаў. Набор іх словаўтваральных фармантаў (суфіксаў) даволі разнастайны, але найбольш актыўна ў словаўтварэнні назоўнікаў мужчынскага роду ўдзельнічаюць суфіксы -нік, -ік, -ак, -ант, жаночага роду – -к-а, -оўк-а, -ачк-а, -ін-а, ніякага – -нн-е. Асноўная маса субстантыўных дэрыватаў адносіцца да канкрэтнай лексікі, у складзе якой вызначаюцца асабовыя і прадметныя намінацыі. У сваю чаргу сярод асабовых намінацый выдзяляюцца агентыўныя і атрыбутыўныя назвы. Назвы асобы мужчынскага полу ўтвараюцца пры дапамозе суфіксаў -нік, -ік, -ок, -ант, -цель, -ер, -чук, -чык, -шчык і інш., жаночага роду – пры ўдзеле суфіксаў з мадыфікацыйным значэннем -к-а, -ш-а, -ч-а, -ніц-а, -іц-а.

Канкрэтна-прадметныя намінацыі ад асноў дыялектных запазычанняў утвараюцца пры дапамозе суфіксаў -нік, -ік, -ак, (-ок), -ач (м.р.) і -ін-а, -ніц-а, -оўк-а, -аўк-а (ж.р.). Невялікая колькасць дэрыватаў мае значэнне адцягненай прыметы. Гэта назвы з суфіксамі -чык, -ік-і, -асць, -анін-а, -нн-е. Зборнае і адцягнена-зборнае значэнне набылі нешматлікія назвы з суфіксамі -ств-а, -о, -шш-а, -оцьц-е. У словаўтварэнні субстантыўных назваў удзельнічаюць таксама суфіксы суб'ектыўнай ацэнкі. Пры дапамозе суфіксаў -ік, -ок, -чык утвараюцца назвы з памяншальным і памяншальна-ласкавым значэннем, -ін-а, -іц-а, -ух-а, -ышч-а – словы з павелічальным і ўзмацняльна-павелічальным значэннем. Негатыўную ацэнку пры дэрывацыі набываюць экспрэсіўныя назвы асоб з суфіксамі -ан(-ян), -ар, -ас, -ень, -уга.

2.3.2. АД'ЕКТЫЎНЫЯ ДЭРЫВАТЫ

Ад'ектыўныя дэрываты складаюць значна меншую ў параўнанні з назоўнікамі групу, якая вызначаецца разнастайнасцю словаўтваральных фармантаў. Яны ўтвараюцца найчасцей ад асноў назоўнікаў, а ў асобных выпадках – прыметнікаў і дзеясловаў.

Пры словаўтварэнні прыметнікаў ад асноў назоўнікаў выкарыстоўваюцца суфіксы – -ов-, -ав-(-яв-), -н-, -ан-(-ян-), -ат, -ават-, -лів-, -іст-(-ыст-), -ск-, -ач-, -л-, ад прыметнікаў – суфіксы -н-, -ават-, дзеясловаў -- -ск-, -іт-, -лів-, -н-. Адзінкавыя ад'ектыўныя дэрываты ўтвораны прэфіксальным (пры дапамозе прэфіксаў без-, не-) і прэфіксальна-суфіксальным спосабам (з канфіксамі без- + -н-, не- + -н-). Сістэму словаўтваральных спосабаў і фармантаў, семантыку ад'ектыўных дэрыватаў, іх матывацыю паказвае табліца 2.5.

Ад'ектыўная дэрывацыя

Словаўтваральны спосаб	Словаўтваральны фармант	Лексіка-граматычнае значэнне вытворнага прыметніка	Ад'ектыўныя дэрываты	Утваральнае слова
1	2	3	4	5
суфіксальны	<u>суфікс</u> -ов- (-ав-) (-яв-)	1. 'які адносіцца да таго, што названа УА'	<i>адамашковы</i> 'зроблены з адамашку' (Нас.), <i>аксамітавы</i> 'з аксаміту' (Нас.), <i>алембіковы</i> 'перагнаны на рэторту' (Нас.), <i>аліосавы</i> 'які складаецца з алое' (Нас.), <i>арэндовы</i> 'які адносіцца да арэнды' (Нас.), <i>аргушовы</i> 'ліставы' (Нас.), <i>атраментавы</i> 'чарнільны' (Нас.), <i>бамбаковы</i> 'баваўняны' (Нас.), <i>бізуновы</i> 'які адносіцца да бізуна' (Нас.), <i>бруштыновы</i> 'зроблены з бруштыну' (Нас.), <i>ванчосовы</i> 'які адносіцца да ванчосу' (Нас.), <i>гарусовы</i> 'шарсцяны' (Нас.), <i>гумалястовы</i> 'гумовы' (Касп.), <i>квотавы</i> 'сабраны за працэнт' (Нас.), <i>кермашовы</i> 'які адносіцца да гандлю' (Нас.), <i>масензавы</i> , <i>масяндзовы</i> 'медны' (Нас., МММГ-70), <i>парыскавы</i> 'паркалёвы' (МДСГ)	назоўнік адамашка аксаміт алембік аліос арэнда аргуш атрамент бамбак бізун бруштын ванчос гарус гумалястка квота кермаш мосенз парыск
		2. 'які мае тое, што названа УА'	<i>кльышавы</i> 'крываногі' (СПЗБ), <i>прухнявы</i> 'парахнявы' (СПЗБ), <i>філінговы</i> 'двухстворкавы (пра дзверы)' (СПЗБ)	кльышы прухно філінг
		3. 'які ўласцівы таму, што названа УА'	<i>бахусовы</i> 'схільны да п'янства' (Нас.)	бахус
	-н-	1. 'які адносіцца да таго, што названа УА'	<i>аксамітны</i> з аксаміту (Нас.), <i>андарачны</i> (Нас.), <i>аргушны</i> 'ліставы' (Нас.) <i>валізны</i> 'чамаданны' (Нас.), <i>бруштынны</i> 'зроблены з бруштыну' (Нас.), <i>бізунны</i> 'які адносіцца да бізуна' (Нас.) <i>балясны</i> 'зроблены з баляс' (Нас.), <i>едвабны</i> 'шаўковы' (Нас.), <i>квотны</i> 'працэнтны' (Нас.), <i>крамны</i> 'куплены ў краме' (Нас.), <i>лілейны</i> 'які адносіцца да лілеі' (МДСГ), <i>млечны</i> 'які мае сям'явую вадкасць' (СПЗБ), <i>ратны</i> 'арэндны' (Нас.).	аксаміт андарак аргуш валіза бруштын бізун баляса едваб квота крама лілея млека рата
		2. 'які мае якасць таго,	<i>алягорны</i> 'які гаворыць	алягорыя

		што названа УА’	мудрагеліста’ (Нас.), <i>амбарасны</i> ‘цяжкаваты, клапатлівы’ (Нас.), <i>амбітны</i> ‘фанабэрысты’, ‘надзьмуты’, ‘паважны, сталы’ (Нас.), <i>вархальны</i> ‘шумны, неспакойны’ (Нас.), <i>бальсамны</i> ‘духмяны, пахучы’ (Нас.), <i>камедны</i> ‘смешны’ (ДСЛ), <i>кашэрны</i> ‘чысты, ачышчаны’ (Нас.), <i>подэйсны</i> ‘ліхі, подлы’ (Сцяшк., Сл.), <i>таланны</i> ‘здольны’ (МММГ- 77), <i>тандэтны</i> ‘недабраякасны’ (ДСЗ), <i>махінны</i> ‘вялізны, вялікі’ (Нас.), <i>руінны</i> ‘мяцежны’ (Нас.).	амбарас амбіт вархал бальсам камедыя кашэр падэсць талан тандэт махіна руіна
	-ан- (-ян-)	‘зроблены з таго або з прымессю таго, што названа УА’	<i>путраны</i> ‘з путры’, <i>путряный</i> ‘густы’ (НЛ), <i>сукняны</i> ‘суконны’ (Нас.)	путра сукно
	-ат-	‘які мае тое, што названа УА’	<i>кірматы</i> ‘вілаваты, сукаваты, з раздвоеным каранём’ (СПЗБ), ‘невысокі’ (БДС), <i>кірпаты</i> ‘кірпаносы’ (МДСГ), <i>клендаты</i> ‘клышаногі’ (ТС, ЗНС), <i>гантоваты</i> ‘вуглаваты’ (ТС), <i>мармузоваты</i> ‘тоўсты, непаваротлівы’ (ТС)	кірна кірпа кленды гант мармуза
	-ават-	‘які мае ўласцівасць таго, што названа УА’		
	-лів-	1. ‘які схільны да таго, што названа УА’	<i>звядлівы</i> ‘пагрозлівы, здрадлівы’ (Сцяшк.), <i>натурлівы</i> ‘упарты’ (Нас.)	звада натура
		2. ‘які мае тое, што названа УА’	<i>таланьлівы</i> ‘здольны, шчаслівы’ (Нас.)	талань
	-іст- (-ыст-)	1. ‘які змяшчае, мае тое, што названа УА’	<i>алесісты</i> ‘балоцісты’ (Нас.), <i>барвісты</i> ‘які мае яркі колер’ (Нас.), <i>вантробісты</i> ‘пузаты’ (Нас.)	алес барва вантроба
		2. схільны да таго, што названа УА’	<i>натурысты</i> ‘упарты, наравісты’ (Нас.)	натура
	-ск-	1. ‘які адносіцца да таго, што названа УА’	<i>арендарскі</i> ‘які належыць арандатару’ (Нас.), <i>марімонскі</i> ‘вышэйшага гатунку’ (НСл)	арандатар марімон
		2. ‘які мае ўласцівасць таго, што названа УА’	<i>анахімскі</i> ‘пракляты’ (Нас.), <i>аспідскі</i> ‘злы’ (Нас.)	анахіма аспід
	-ач-	‘які мае ўласцівасць таго, што названа УА’	<i>лайдачы</i> ‘лянівы’ (Сцяшк.)	лайдак
	-л-	‘схільны да таго, што названа УА’	<i>нэнзлы</i> ‘пераборлівы’ (СПЗБ)	нэнза
	-аў -ін	‘які належыць таму, хто названы УА’	<i>лотраў</i> ‘які належыць гультаю’ (СНС) <i>лотрын</i> ‘тс’ (СНС)	лотр
	-ават-	‘які валодае ў меншай ступені якасцю, названай УА’	<i>кершаваты</i> ‘пярэсты’ (СПЗБ)	прыметнік кершы
	-н-	‘які валодае ўласцівасцю, названай УА’	<i>амбарасоўны</i> ‘клапатлівы’ (Нас.), <i>арэндоўны</i> ‘які можа паступаць на арэнднае	амбарасавы арэндавы дыхтовы

			ўтрыманне' (Нас.), <i>дыхтоўны</i> 'моцны, шчыльна (пра матэрыю)' (Нас.)		
	-ск-		'схільны да дзеяння, абазначанага УА'	<i>філютэрскі</i> 'хітраваты' (Нас.)	дзеяслоў філютэрыць
	-іт-		'які характарызуецца дзеяннем, названым УА'	<i>капавіты</i> 'разумны, кемлівы' (Сцяшк.)	капаваць
	-лів-		'які характарызуецца дзеяннем, названым УА'	<i>вонтплівы</i> 'недаверлівы', 'небяспечны', 'баязлівы' (Нас.)	вонтпіць
	-н-		'які характарызуецца дзеяннем, названым УА'	<i>дастрэнчны</i> 'дасціпны, скрытны' (Сцяшк.)	дастрэнчыць
прэфіксальны	прэфікс		'які характарызуецца адсутнасцю або супрацьлегласцю таму, што названа УА'	<i>безмалімонны</i> 'бесцырымонны' (Нас.), <i>безквотны</i> 'беспраэнтны' (Нас.), <i>безпільны</i> 'не вельмі патрэбны' (Нас.), <i>безпрывілейны</i> 'які не мае законнага права' (Нас.), <i>безратны</i> 'які не падлягае плацяжу раты', <i>безрахубны</i> 'безразліковы' (Нас.), <i>безрахунковы</i> 'які не падлягае разліку' (Нас.), <i>безрупатлівы</i> 'бесклапотны' (Нас.)	прыметнік малімонны квотны пільны прывілейны ратны рахубны рахунковы рупатлівы
	не-		'які характарызуецца адсутнасцю таго або супрацьлегласцю таму, што названа УА'	<i>невонтплівы</i> 'не пужлівы' (Нас.), <i>непамыслны</i> 'нежаданы, нечаканы' (Нас.)	вонтлівы памыслны
прэфіксальны а- суфіксальны	прэ- фікс	су- фікс	'які характарызуецца адсутнасцю таго, што названа УА'	<i>безмаённы</i> 'які не мае радавога маёнтка' (Нас.), <i>безквітны</i> 'які не мае пісьмовага пасведчання', 'незадаволены' (Нас.)	назоўнік маёнтак квіт
	не-	-н-	'які характарызуецца адсутнасцю таго, што названа УА'	<i>нехватывжны</i> 'непаважны' (ТС)	хватывга

Як відаць з прыведзенай вышэй табліцы, найбольш актыўна пры ад'ектыўнай дэрывацыі выкарыстоўваюцца суфіксы -ов- (-ав-), -н-. Ад'ектыўныя дэрываты адносяцца пераважна да якасных і адносных прыметнікаў. Якасныя прыметнікі называюць уласцівасць, якасць таго або схільнасць да таго, што абазначана ўтваральнай асновай. Адносныя прыметнікі маюць значэнне 'які зроблены або складаецца з таго, што названа УА', 'які ўдзельнічае ў тым, што абазначана УА'. Адзінкавыя дэрываты з суфіксамі -аў, -ін- з'яўляюцца прыналежнымі прыметнікамі.

2.3.3. Дзеяслоўныя дэрываты

Адметнасцю дзеяслоўнай афіксацыі, у адрозненне ад субстантыўнай і ад'ектыўнай, з'яўляецца разнастайнасць яе тыпаў. Большасць дзеясловаў утворана суфіксальным і прэфіксальным спосабамі. Ад іменных асноў дзеясловы найчасцей утвараліся суфіксальным спосабам з дапамогай суфіксаў -ава-(-ява-),

-і(-ы-), -а-, -ніча-, -е-. Асобныя дзеясловы – адыменныя дэрываты былі ўтвораны прэфіксальна-суфіксальным (пры дапамозе конфіксаў аб- + -і-, за- + -і-) і суфіксальна-постфіксальным спосабам (з удзелам суфіксаў -і-, -ава- + постфікса -цца).

Ад дзеяслоўных асноў дэрываты ўтвараліся прэфіксальным, постфіксальным і прэфіксальна-постфіксальным спосабамі. Пры ўтварэнні дзеясловаў прэфіксальным спосабам ужываліся прэфіксы ад-, вы-, да-, за-, з-, на-, па-, пад-, пра-, пры-, рас-, са-, с-, у-, постфіксальным – постфікс -цца і прэфіксальна-постфіксальным – прэфіксы да-, на- + постфікс -цца. Разнастайнасць мадэлей дзеяслоўнай афіксацыі, лексіка-граматычнае значэнне дэрыватаў, іх утваральныя словы адлюстроўвае табліца 2.6.

Табліца 2.6

Дзеяслоўная дэрывацыя

Словаўтваральны спосаб	Словаўтваральны фармант	Лексіка-граматычнае значэнне вытворнага дзеяслова	Дзеяслоўныя дэрываты	Утваральнае слова
1	2	3	4	5
суфіксальны	<u>суфікс</u> -ава- (-ява-)	‘утвараць дзеянне паводле таго або з дапамогай таго, што названа УА’	<i>амбарасаваць</i> ‘абцяжарваць’, ‘займаць’ (Нас.), <i>апшытаваць</i> ‘звальняць’ (Нас.), <i>арэндаваць</i> ‘браць маёнтак у арэнду’ (Нас.), <i>бахусаваць</i> ‘п’янстваваць’ (Нас.), <i>бізунаваць</i> ‘караць’ (Нас.), <i>візытаваць</i> ‘наведваць’ (Нас.), <i>гаптаваць</i> ‘вышываць’ (Шат.), <i>гвалтаваць</i> ‘крычаць, узнімаць гвалт’ (Янк., Ш), <i>гіляваць</i> ‘гізаваць’, ‘лётаць, свавольнічаць’ (СПЗБ), <i>густаваць</i> ‘смакаваць’ (Нас.), <i>жагляваць</i> ‘веяць (пра вецер)’ (ДСЗ), <i>календаваць</i> ‘калядаваць’ (Цых.), <i>квітковаті</i> ‘прадаваць білеты’ (ЗНС), <i>кермашаваць</i> ‘святкаваць’ (ЖС), <i>кныпляваць</i> ‘моцна звязваць, сціскаць кніпцем’ (ДСЗ), <i>кунпанаваць</i> ‘сябраваць’ (ЗНС), <i>лазуркаваць</i> ‘падсіньваць’ (СПЗБ), <i>манебраваць</i> ‘манеўраваць’ (ДСЗ), <i>нітаваць</i> ‘злучаць’ (Нас.), <i>празвіскаваць</i> ‘даваць мянушкі’ (СПЗБ), <i>сапаваць</i> (сапуваты) ‘апрацоўваць матыкай’ (ДСБ), <i>склютаваць</i> ‘абчэсваць’ (Янк. Мат., 106), <i>фальцаваць</i> ‘рабіць паз у дошчы’ (Сцяшк.), <i>фастрыгаваць</i> ‘шыць вялікімі шыўкамі’ (Касп.), <i>філютаваць</i> ‘хітраваць, крывадушнічаць’ (Нас.), <i>фугаваць</i> ‘стругаць фуганкамі’, ‘рабіць паз’ (СПЗБ) <i>хвэставаць</i> ‘святкаваць’ (Нас.), <i>хураваць</i> ‘кіраваць запрэжаным канём’ (Янк. І)	назоўнік амбарас апшыт арэнда бахус бізун візыт гапт гвалт, гіль густ жагель календы квіток кермаш кныпель кунпан лазурка манебры ніт празвіска сапка склют фалец фастрыга філют фуган хвэст хура
	-і- (-ы-)	‘утвараць дзеянне паводле значэння УА’	<i>алеіць</i> ‘паліваць алеем’ (Бяльк.), <i>аргамачыць</i> ‘буяніць, п’янстваваць, гуляць’ (Нас.), <i>барвіць</i> ‘фарбаваць’ (Нас.), <i>бізуніць</i> ‘караць’ (Нас.), <i>вантурыць</i> ‘гарэзаваць, жартаваць’ (Нас.), <i>грабляціць</i> ‘насцілаць латы’ (СГЦР), <i>камісарыць</i> ‘працаваць камісарам, кіраўніком,	алеі аргамака барва бізун вантура грэбест

			начальнікам' (СНЛ), <i>кашарыць</i> 'мыць, чысціць' (СПЗБ), <i>кужціць</i> 'біць кулаком, штурхаць' (Сцяшк.), <i>лямчыць</i> 'валіць воўну' (Нас.), <i>манежыць</i> 'аб'язджаць каня', 'мучыць' (Шат.), <i>мантачыць</i> 'падманваць' (Нас.), <i>натурыць</i> 'прывучаць да наравістасці' (Нас.), <i>мі(н)трэжыць</i> 'непакоіць, трывожыць' (ТС, Янк. Мат., 75), <i>грандзіць</i> 'скандаліць' (Цых.), <i>іршыць</i> 'абшываць тасьмою' (Нас.), <i>камэдзіць</i> 'гарэзаваць, жартаваць' (КЭС), <i>таланіць</i> 'шанцаваць' (Нас.), <i>талмудзіць</i> 'абманваць' (Бяльк.)	камісар кашэр кукса лямец манеж мантач натура мітрэнга гранда ірха камедыя талан талмуд
	-а-	'утвараць дзеянне, якое мае адносіны да таго, што названа УА'	<i>дындаць</i> 'хадзіць без справы' (СПЗБ), <i>квітаць</i> 'прымаць у разлік' (Нас.), <i>клемпаць</i> 'марудна ісці' (ЖНС), <i>куксаць</i> 'штурхаць, біць кулаком' (Сцяшк.), <i>сапаць</i> 'акопчаць матыкай' (ДСБ)	дында квіт клемпы кукса сапка
	ніча-	'утвараць дзеянне, якое мае адносіны да таго, што названа УА'	<i>камісарнічаць</i> 'камандаваць' (СНЛ), <i>кірмашнічаць</i> 'гуляць (як на кірмашы)' (СНС)	камісар кірмаш
	-е-	'набываць прымету таго, што названа УА'	<i>киталцець</i> 'прымаць лепшы выгляд' (Нас.)	кшталт
прэфікса льны	прэфікс ад-	'закончыць дзеянне, названае УА'	<i>адрэнчыць</i> 'перастаць непакоіць' (СНС)	дзеяслоў дрэнчыць
	вы-	'выканаць, завяршыць дзеянне'	<i>выжлукціць</i> 'выпіць да дна' (СПЗБ) <i>вымагляваць</i> 'выпрасаваць' (Цых); <i>вышмаравачць</i> 'зашмальцаваць шмараваннем' (СНС)	жлукціць магляваць шмаравачць
	да-	1. 'давесці дзеянне да канца'	<i>дамэнчыць</i> 'замучыць да канца', 'дасягнуць у часе' (СНЛ), <i>даскірдаваць</i> 'закончыць скірдаванне' (СНЛ)	мэнчыць скірдаваць
		2. 'давесці з дапамогай адпаведнага дзеяння да непажаданага выніку'	<i>дагайдамачыць</i> 'змарнатравіць' (СНС), <i>дагіморнічаць</i> 'дакапрызнічаць' (СНЛ), <i>датранжырыць</i> 'растраціць да канца' (СНЛ), <i>давогірыць</i> 'трапіць у непрыемнасць, быць пакараным' (СНС)	гайдамачыць гіморнічаць транжырыць вогірыць
	за-	1. 'давесці дзеянне да выніку, выканаць дзеянне'	<i>загабаць</i> 'забраць' (Нас.), <i>загандляваць</i> 'прамяняць' (Нас.), <i>залітаваць</i> 'запаяць' (Нас.), <i>замагляваць</i> 'загладзіць, замазаць' (Нас.), <i>замітрэнжыць</i> 'затрымаць' (Нас.), <i>замэнчыць</i> 'замучыць' (СГЦР), <i>зарандаваць</i> 'узяць на арэнднае ўтрыманне' (Нас.), <i>зарэштаваць</i> 'затрымаць' (Нас.), <i>зафундаваць</i> 'пачаставаць' (Нас.)	габаць гандляваць літаваць магляваць мітрэнжыць мэнчыць рандаваць арэштаваць фундаваць
		2. 'дасягнуць чаго-небудзь'	<i>заталаніць</i> 'пашчаслівіць' (Нас.)	таланіць
	з-	'давесці дзеянне да выніку'	<i>змэнчыць</i> 'змучыць' (СНС), <i>змітрэнжыць</i> 'сапсаваць' (СПЗБ), <i>знатурыць</i> 'знаравіць' (Нас.)	мэнчыць мітрэнжыць натурыць
	на-	'завяршыць дзеянне, давесці яго да канца, дасягнуць	<i>набайсяліць</i> 'нагаварыць недарэчнае' (СПЗБ), <i>нагрэбеставаць</i> 'прыбіць латы' (СПЗБ), <i>надэчыць</i> 'нагаварыць' (СПЗБ), <i>нагіморнічаць</i> 'пакапрызіць' (СНЛ), <i>накуксіць</i> 'набіць'	байсяліць грэбеставаць дэчыць гіморнічаць

		дастатковай паўнаты або празмернасці дзеяння	(СПЗБ), <i>натаркаваць</i> ‘нацерці (на тарцы)’ (СПЗБ), <i>нафрызаваць</i> ‘завіць’ (СПЗБ), <i>нашакаляць</i> ‘пашчапаць’ (СПЗБ), <i>нашыпуліць</i> ‘накрышыць, пасячы’ (СПЗБ)	куксіць таркаваць фрызаваць шакаляць шыпуліць
	па-	1. ‘выканаць дзеянне на працягу пэўнага часу’	<i>пагавэндаць</i> ‘пагутарыць’ (СПЗБ), <i>патурбаваць</i> ‘прывесці клопат’ (Нас.), <i>пафілютаваць</i> ‘пахітраваць’ (Нас.)	гавэндаць турбаваць філютаваць
		2. ‘завяршыць дзеянне, названае УА’	<i>навэндзіць</i> ‘зрабіць вэнджаным’ (СПЗБ), <i>навэтаваць</i> ‘адпомсціць’ (Нас.), <i>падзенковаць</i> ‘падзякаваць’ (Нас.), <i>падэлікатнець</i> ‘зрабіцца ветлівым, далікатным’ (Нас.), <i>пажлуктаць</i> , <i>пажлукціць</i> ‘выпіць’ (Нас.), <i>паквітаць</i> ‘задаволіць па разліку’ (Нас.), <i>пакрэдытаваць</i> ‘паверыць, даць на веру’ (Нас.), <i>пакіталцець</i> ‘прыняць лепшы выгляд’ (Нас.), <i>памантачыць</i> ‘змарнаваць, падмануць’ (Нас.), <i>памізэрнець</i> ‘збяднець’ (Нас.), <i>папэнкаць</i> ‘патрэскацца’ (СПЗБ), <i>парахаваць</i> ‘палічыць’ (Нас.)	вэндзіць вэтаваць дзенковаць дэлікатнець жлуктаць жлукціць квітаць крэдытаваць кшталцець мантачыць мізэрнець пэнкаць рахаваць
	пад-	‘выканаць дзеянне, названае УА’	<i>падпільнаваць</i> ‘паглядзець за кім-н.’ (Нас.), <i>падфутраваць</i> ‘паштукатурыць унутры’, ‘падшыць мех’, ‘зрабіць строгуую заўвагу’ (Нас.), <i>падшпэціць</i> ‘наўмысна нашкодзіць’ (Нас.)	пільнаваць футраваць шпэціць
	пра-	1. ‘ажыццявіць дзеянне на працягу нейкага, звычайна доўгага часу’	<i>прагавэндзіць</i> ‘прагаварыць’ (МММГ-77), <i>прагандляваць</i> ‘прамяняць’ (Нас.)	гавэндзіць гандляваць
		2. ‘прапусціць што-небудзь’	<i>прагапіць</i> ‘правароніць’ (СПЗБ)	гапіць
	пры-	‘давесці дзеянне да выніку’	<i>прыдэкляраваць</i> ‘паабяцаць’ (Нас.), <i>прымінтрэжыць</i> ‘перашкодзіць’ (СПЗБ), <i>прынітаваць</i> ‘далучыць, прыпаяць’ (Нас.), <i>прыфастрыгаваць</i> ‘зрабіць фастрыгу’ (Нас.)	дэкляраваць мінтрэжыць нітаваць фастрыгаваць
	рас-	‘падзяліць на часткі’	<i>распарцэляваць</i> ‘падзяліць на порцыі’ (СПЗБ)	парцэляваць
	са- с-	‘выканаць дзеянне, названае УА’	<i>сашмароваць</i> ‘сцерці, знасціць’ (СПЗБ), <i>сашпэціць</i> ‘папсаваць’ (СПЗБ), <i>спразентаваць</i> ‘падароваць’ (МММГ-70), <i>сшыпуліць</i> ‘сшыць’ (Яўс.)	шмароваць шпэціць прызентаваць шыпуліць
	у-	‘давесці дзеянне да выніку’	<i>убандажаваць</i> ‘забінтаваць’ (СПЗБ), <i>уфаляваць</i> ‘зваліць (пра сукно)’ (СПЗБ)	бандажаваць фаляваць
	да-	‘давесці дзеянне да пэўнага, звычайна непрыемнага выніку’	<i>дагайдамачыцца</i> ‘змарнатравіць’ (СНС), <i>дакавэнчыцца</i> ‘дачакацца горшага, пакутуючы’ (СНС), <i>дакуксіцца</i> ‘дахныкацца’ (СНС), <i>дамэнчыцца</i> ‘дамучыцца’ (СНЛ)	постфіксальны дзеяслоў гайдамачыцца кавэнчыцца куксіцца мэнчыцца
	з- (с-)	‘выканаць дзеянне, абазначанае УА’	<i>змінтрэжыцца</i> ‘змарнавацца’ (ЖНС), <i>сфатыгавацца</i> ‘патурбавацца’ (СПЗБ)	мінтрэжыцца фатыгавацца
	за-	‘паглыбіцца ў дзеянне, названае УА’	<i>заамбарасавацца</i> ‘займацца’, ‘ускладняцца’, <i>заамбіціцца</i> ‘заганарыцца’ (Нас.), <i>замалімоніцца</i> ‘заўпарціцца’ (Нас.), <i>замэнчыцца</i> ‘змучыцца’ (СПЗБ), <i>заштапарыцца</i> ‘затрымацца (пра справу)’ (СНЛ), <i>зарахманіцца</i> ‘засумаваць’ (Нас.)	амбарасавацца амбіціцца малімоніцца мэнчыцца штапарыцца рахманіцца

	па-		‘ажыццавіць дзеянне, названае УА’	<i>падэлікаціцца</i> ‘стрымацца ад чаго-н. з-за сціпласці або ветлівасці’ (Нас.), <i>паквітацца</i> ‘разлічыцца’ (Нас.), <i>памалімоніцца</i> ‘паўпарціцца’ (Нас.)	дэлікаціцца квітацца малімоніцца
прэфіксальна-суфіксальны	прэ-фікс аб-	су-фікс -і-	‘надаць якасць, названую УА’	<i>абшурпаціць</i> ‘зрабіць шурпатым’ (СНС)	прыметнік шурпаты
	за-	-і-	1. ‘зацікавіць каго-небудзь’ 2. пачаць дзеянне’	<i>закадрыліць</i> ‘павесці за сабой’ (СНЛ) <i>зацымбаліць</i> ‘зайграць на цымбалах’ (Сцяшк.)	назоўнік кадрыль цымбалы
	на-	-ава-	‘напоўніць тым, што названа УА’	<i>наспрыхаваць</i> ‘уставіць спіцы’ (СПЗБ)	спрыха
постфіксальны	постфікс -цца		‘дзеянне або працэс, накіраваны на сам суб’ект і сканцэнтраваны ў ім’	<i>длубацца</i> ‘корпацца, марудна есці’ (СПЗБ), <i>енчыцца</i> ‘мучыцца, стогнуць’ (Нас.), <i>кашэрыцца</i> ‘старанна мыцца, адышчацца’ (Шат.), <i>лямчыцца</i> ‘збівацца ў камяк, каўтун’ (Нас.), <i>мітрэжыцца</i> ‘адчуваць недамаганне’ (НЛ), <i>натурыцца</i> ‘упарціцца, не слухацца’ (Нас.)	дзеяслоў длубаць енчыць кашэрыць лямчыць мітрэжыць натурыць
прэфіксальна-постфіксальны	прэ-фікс да-	пост-фікс -цца	‘давесці сябе да непрыемнага выніку’	<i>дагіморнічацца</i> ‘дакапрызнічаць’ (СНЛ)	гіморнічаць
	на-	-цца	‘давесці да поўнай або частковай завершанасці дзеяння, названае УА’	<i>нагіморнічацца</i> ‘пакапрызіць’ (СНЛ), <i>нагішэхтавацца</i> ‘здаволіцца ў сяброўстве’ (СНЛ), <i>нахаўрусавацца</i> ‘набыцца ў хаўрусе’ (СНС)	гіморнічаць гішэхтаваць хаўрусоваць
Суфіксальна-постфіксальны	су-фікс -і-	пост-фікс -цца	1. ‘паводзіць сябе падобна таму, хто названы УА’ 2. ‘ствараць тое, што прыводзіць да таго, што названа УА’	<i>нэндзіцца</i> ‘капрызіць’ (СПЗБ), <i>камадыяніцца</i> ‘вычвараць’ (КЭС, Нав.) <i>амбіціцца</i> ‘фанабэрыцца’ (Нас.), <i>звэдзіцца</i> ‘сварыцца’ (СГЦР)	назоўнік нэндза камадыян амбіцыя звада
	-ава-	-цца	‘ствараць тое, што прыводзіць да таго, што названа УА’	<i>амбарасавацца</i> ‘абцяжарвацца, ускладняцца’ (Нас.), <i>фатыгавацца</i> ‘клапаціцца, непакоіцца’ (ЖС)	амбарас фатыга
	-і-	-цца	‘набываць якасць, названую УА’	<i>мондрыцца</i> ‘ганарыцца’ (Сцяшк., Сл.)	прыметнік мондры

Такім чынам, найбольш актыўна дыялектныя дзеясловы ўтвараюцца ад іменных асноў іншамоўнага паходжання суфіксальным спосабам пры дапамозе суфіксаў -ава-, -і-, а ад дзеяслоўных асноў – прэфіксальным пры ўдзеле прэфіксаў да-, за-, на-, па-. Дзеяслоўныя дэрываты ўтвараюцца як ад невытворных, так і вытворных асноў. Так, многія суфіксальныя і прэфіксальныя дзеяслоўныя дэрываты ўтварыліся ад асноў запазычаных дзеясловаў (*адрэнчыць* < *дрэнчыць*), назоўнікаў (*гайдамачыць* < *гайдамака*) і прыметнікаў (*мондрыцца* < *мондры*). У сваю чаргу значная колькасць прэфіксальных дзеясловаў з’яўляюцца дэрыватамі ад вытворных дзеяслоўных асноў – *прафастрыгаваць* <

фастрыгаваць < *фастрыга*, *падэлікаціца* < *дэлікаціца* < *дэлікаціць* < *дэлікатны*, *абшурпаціць* < *шурпаты* < *шурпа* і інш.

Асобныя дзеясловы ў этымалагічных крыніцах разглядаюцца як запазычаныя з польскай або праз пасрэдніцтва польскай мовы (*візытава; 'ць*, *гаптава; 'ць*, *гартава; 'ць*, *ляментава; 'ць*, *маглява; 'ць*, *пытлява; 'ць*, *сеймікава; 'ць*, *спацырав а; 'ць*, *таркава; 'ць*, *фальцава; 'ць*, *шліхтава; 'ць*, *шлямава; 'ць* і інш.), хаця, улічваючы прадуктыўнасць іх словаўтваральнай мадэлі (аснова назоўніка + суф. -ава-) і акцэнтуацыйныя асаблівасці, можна разглядаць іх як дыялектныя ўтварэнні ад асноў адпаведных запазычаных назоўнікаў *візыт*, *гапт*, *гарт*, *лямент*, *маглі*, *пыталь*, *сейм*, *спацыр*, *тарка*, *фалец*, *шліхта*, *шлям*. “Польскі” шлях запазычвання абумовіў бы адпаведную акцэнтуацыю: *візыто; 'ваць*, *гапто; 'ваць*, *гарто; 'ваць*, *ляменто; 'ваць* і г.д.

Дакладна вызначыць асноўныя заканамернасці словаўтваральных працэсаў, у якіх удзельнічаюць дыялектныя запазычаныя, даволі складана, паколькі лексікаграфічныя крыніцы не адлюстроўваюць у поўным аб’ёме неабходны лексічны матэрыял – вытворныя намінацыі адзінкі.

Прааналізаваны вышэй фактычны матэрыял, занатаваны ў лексікаграфічных выданнях рознага часу, уласныя назіранні над асаблівасцямі словаўтварэння Навагрудчыны даюць падставу зрабіць наступныя вывады.

Дэрывацыя ад асноў некаторых запазычанняў адбываецца ў межах аднаго граматычнага класа: назоўнік > назоўнік (*магарыч* > *магарычнік*, *патэлья* > *патэльнік*), прыметнік > прыметнік (*кершы* > *кершаваты*). Але найчасцей пры рэалізацыі дэрывацыйных здольнасцей запазычанняў назіраецца словаўтваральны пераход з адной часціны мовы ў другую. Найбольш актыўна ў словаўтварэнні першай ступені³ удзельнічаюць запазычаныя назоўнікі. Ад іх асноў утвараюцца не толькі субстантыўныя дэрываты (тыпу *амбіт* > *амбітка*), але і ад’ектыўныя (*амбітны*) і дзеяслоўныя (*амбіціць*). Запазычаныя прыметнікі з’явіліся асновай для ўтварэння вытворных назоўнікаў (*далікатны* > *далікатнасць*), прыслоўяў (*дэлікатна*) і дзеясловаў (*дэлікаціць*). Ад дзеясловаў іншамоўнага паходжання найчасцей утвараліся дзеясловы (*вэтаваць* > *адвэтаваць*), дзеепрыметнікі (*кшціць* > *кшчоны*, *дранцвець* > *здранцвелы*), зрэдку – прыметнікі (*капаваць* > *капавіты*, *вонтпіць* > *вонтплівы*).

Дэрываты, утвораныя ад асноў запазычаных назоўнікаў, прыметнікаў і дзеясловаў, у сваю чаргу становяцца словаўтваральнай базай для ўзнікнення вытворных іменных і дзеяслоўных намінацыяў адзінак ужо на другой, трэцяй і г.д. ступенях словаўтварэння. Напрыклад:

	натурысты – натурлівы
натура –	натурыць – натурыцца – занатурыцца
	знатурыць – знатурыцца

³ Пад словаўтварэннем першай ступені маецца на ўвазе першы крок у словаўтваральным ланцужку, першая ступень у словаўтваральным гнездзе.

філют	філютэрыя – філютэрскі філютэрыць – пафілютэрыць філютка – філютства філютаваць – пафілютаваць – сфалютаваць
далікатны	далікатна далікатнасць далікацік – даліктуся падэлікаціцца
мізэрны	мізэрняк мізэрыць – змизэрыць мізэрыцца – змизэрніцца мізэрніцца – змизэрніцца мізэрнець – памизэрнець
турбаваць	турбота – турбаніна турбаванне турбавацца – турбаваны патурбаваць – патурбавацца – патурбаваны натурбаваць – натурбавацца – натурбаваны
вонтпіць	вонтпенне вонтплівы – вонтплівасць вонтпіцца – звонтпіцца
мэнчыць	мэнчыцца змэнчыць – змэнчыцца – змэнчаны замэнчыць – замэнчыцца – замэнчаны памэнчыць – памэнчыцца – памэнчаны дамэнчыць – дамэнчыцца – дамэнчаны

Схематычна працэс пераходу з адной часціны мовы ў другую пры словаўтварэнні запазычанняў можна ўявіць наступным чынам:

Схема № 6

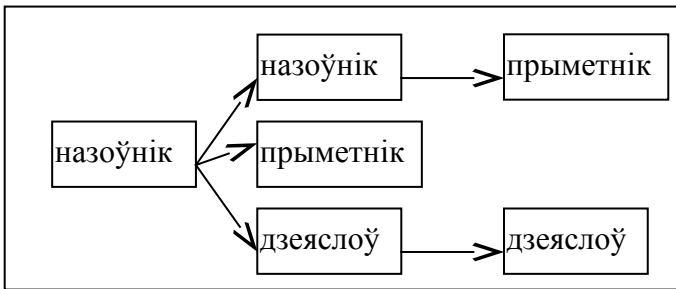

Схема № 7

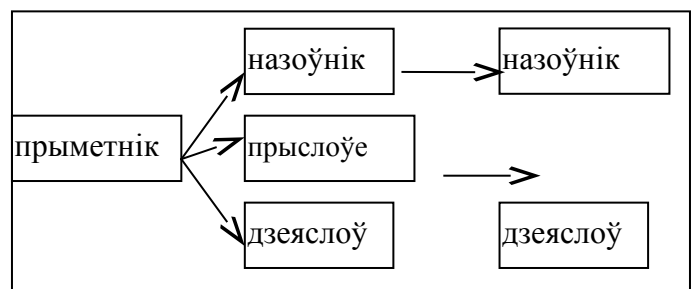
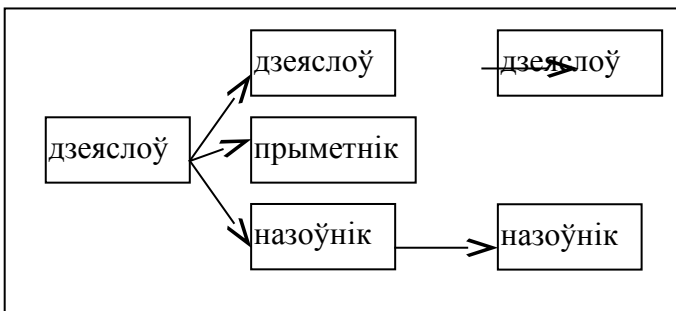

Схема N8

Калі аналізаваць дэрывацыйныя здольнасці запазычанняў у сувязі з іх дэнататыўнай суаднесенасцю, неабходна адзначыць, што найбольш актыўна ў словаўтварэнні ўдзельнічае канкрэтна-прадметная лексіка, некалькі ніжэй словаўтваральны патэнцыял у асабовых намінацый, прыблізна аднолькавыя словаўтваральныя магчымасці ў назвах дзеяння і абстрактных паняццяў, самы нізкі гэты паказчык – у атрыбутыўных формах (гл. табліцу 2.7)

Табліца 2.7

Словаўтваральны патэнцыял запазычанняў паводле іх значэння

Лексіка-граматычнае значэнне	Колькасць запазычанняў, якія маюць дэрываты	%
Назвы прадмета	328	58,6
Асобы	84	15
Адцягненага паняцця	67	12
Дзеяння	64	11,4
Прыкметы	17	3

Хаця найбольш часта ў словаўтварэнні дыялектных запазычанняў удзельнічаюць канкрэтна-прадметныя намінацыі, іх дырэвацыйны патэнцыял абмежаваны дакладнай дэнататыўнай суаднесенасцю, рэфэрэнтнай залежнасцю. Іх словаўтваральныя рады ў большасці выпадкаў з'яўляюцца двух- або трохкампанентнымі. У двухкампанентных радах прадстаўлены вытворныя назоўнікі (*кліба* > *клібіна*, *керасін* > *керасініца*), прыметнікі (*валіза* > *валізны*,

алёс > алёсісты, нэнза > нэнзлы) і дзеясловы (хура > хураваць, грэбест > грабясьціць). У трохкампанентных словаўтваральных гнёздах структурна і семантычна суадносяцца субстантыўныя і ад’ектыўныя дэрываты: амбар > амбарны > амбарнік, аксаміт > аксамітка > аксамітавы, алембік > алембіковы > алембікоўка, гарус > гарусовы > гаруска, ад’ектыўныя і дзеяслоўныя: бахус > бахусовы > бахусаваць, бізун > бізунны > бізуніць; субстантыўныя і дзеяслоўныя: гэбэль > габелак > габляваць, звада > звадыяш > звадзіцца і інш. Асобныя запазычанні маюць шматкампанентныя словаўтваральныя гнёзды, якія налічваюць звыш 10 дэрыватаў: арэнда > арандар, арандарка, арандарскі, арандарства, арандатарка, арандаваць, арандоўнік, арандоўніца, арэндавы, арэндоўны, арэндавае; авантура > авантурнік, авантурніца, авантурка, авантурушчык, авантурушчыца, авантурыць, авантурыца, наавантурыць; кірмаш (кермаш) > кермашаваць, кірмашаваць, кермашаванне, кірмашнічанне, кермашовы, кермашоўка, кірмашовік, кермашовак. Такой высокай словаўтваральнай прадуктыўнасцю вызначаюцца назвы з працэсуальным значэннем, якія валодаюць дэрывацыйнай гнуткасцю і разнастайнасцю мадэлей словаўтварэння. Неабходна адзначыць таксама, што запазычанні з розных моў валодаюць неаднолькавым словаўтваральным патэнцыялам. Найбольш высокі ён – у слоў, засвоеных з класічных і заходне-еўрапейскіх моў (гл. табліцу 2.8).

Табліца 2.8

Словаўтваральны патэнцыял запазычанняў з розных моў

Паходжанне запазычанняў	Колькасць (у %) запазычанняў, якія маюць дэрываты	Паходжанне запазычанняў	Колькасць (у%) запазычанняў, якія маюць дэрываты
Грэцызмы	29,2	Галіцызмы	17,2
Германізмы	26,6	Балтызмы	14,2
Лацінізмы	25,9	Паланізмы	11,5
Італьянізмы	22,4	Усяго запазычанняў, якія маюць дэрываты	18,0

Раздзел 2.4. Семантычная адаптацыя запазычанняў у беларускіх гаворках

Семантычнае асваенне з’яўляецца вышэйшай ступенню адаптацыі запазычанняў у мове-рэцэптары. Некаторыя даследчыкі дапускаюць адсутнасць семантычнага асваення па той прычыне, што не ўсе іншамоўныя словы змяняюць сваё першапачатковае значэнне, тады як усе яны падвяргаюцца фанетычным і марфалагічным пераўтварэнням [67, с. 15]. Такая думка здаецца неправамернай, паколькі семантычнае асваенне праяўляецца не толькі ў набыцці запазычаннямі новага значэння, але і ва ўключэнні ў лексічную сістэму мовы-рэцэптара, стварэнні іх сэнсавай самастойнасці, дыферэнцыяцыі і вызначэнні дакладна

акрэсленага значэння, а таксама пашырэнні сферы выкарыстання і развіцця лексіка-фразеалагічных сувязей з уласнымі намінатыўнымі адзінкамі [90, с. 42-43; 43, с. 12].

У сувязі з гэтым семантычнае асваенне іншамоўнай лексікі неабходна адрозніваць ад яе семантычнага пераўтварэння. Першае адбываецца з усёй запазычанай лексікай, тады як другое закранае толькі яе пэўную частку. [47, с. 120]

2.4.1. СЕМАНТЫЧНАЯ АДАПТАЦЫЯ ЗАПАЗЫЧАННЯЎ НА ПЕРШАЙ СТУПЕНІ ЗАСВАЕННЯ

Семантычнае асваенне, асабліва семантычнае пераўтварэнне, з'яўляецца паступовым працэсам, які можа адбывацца на працягу доўгага часу і мае некалькі этапаў. Першы з іх характэрны для іншамоўных слоў у момант іх запазычвання ў лексічную сістэму мовы-рэцэптара і выражаецца ў вызначэнні прадметна-паняццёвай суаднесенасці, чоткай дыферэнцыяцыі семантычнага аб'ёму, акрэсліванні семасіялагічных межаў. Пры гэтым назіраецца як захаванне этымалагічнага значэння ў новым лексіка-семантычным асяроддзі, так і змена семантыкі этымона ў выніку яе пашырэння, звужэння або вобразнага перасэнсавання.

Як адзначаюць даследчыкі, рэдка адбываецца, каб іншамоўнае слова ўвайшло ў мову-рэцэптар з усімі сваімі значэннямі, нават калі іх і няшмат. Звычайна яно захоўвае толькі адно значэнне і такім чынам аддзяляецца ад свайго прататыпа. Мова-рэцэптар, абмяжоўваючы значэнне этымона, засвойвае слова і ізноў стварае яго [63 б с. 138]. Семантычная структура іншамоўнага слова пры запазычванні, такім чынам, спрашчаецца: мнагазначнае слова прыходзіць у мову-рэцэптар з абмежаваным колам значэнняў у параўнанні з мовай-крыніцай.

На першым этапе семантычнага засваення дыялектных запазычанняў вызначаюцца наступныя тыпы:

1. Поўнае супадзенне значэння запазычання і этымона пры засваенні адназначнай лексемы або аднаго значэння мнагазначнага этымона: *абецадло, абрончка, абронч, австэрыя, аер, аграўка, акрэнт, актар, алекцыя, алівэс, апшыт, армяк, аруд, арчак, асёклі, атора, балагол, балта, бальсаміна, барвенак, барта, блаўкіня, блотнік, блэнд, брукар, бруслет, ваганас, венцер, врубаль, гарнак, грамбуль, доба, люн, оцат, сцібіклі* і інш. (тлумачэнне прыкладаў гл. вышэй, у лексіка-тэматычнай класіфікацыі).

2. Запозычванне некалькіх значэнняў этымона і іх захаванне ў мове-рэцэптары тыпу *гохта, груца, калтуя, путра*, што адбываецца даволі рэдка. У дадзеным выпадку магчыма як адначасовае запозычванне некалькіх значэнняў этымона (напр., разам з называемай рэаліяй), так і другаснае, паўторнае засваенне этымалагічнага значэння, а таксама семантычная інавацыя, самастойнае развіццё значэння, якое паўтарае семантычную структуру этымона.

3. Частковае супадзенне семантыкі запозычання і яго этымона, калі адбываецца:

а) пашырэнне этымалагічнага значэння або яго абстрагаванне: а; 'мба 'канец, смерць' (Бяльк., СГЦР) < рус. амба < іт. ambo 'два нумары латэрэйнага квітка'; ды; 'тка 'пабочны заробак' (СПЗБ) < пол. dytek 'старажытная манета, роўная 6 грошам'; кушла; 'ты 'калматы' (СПЗБ) < літ. kuslas 'аброслы валасамі';

б) звужэнне семантыкі этымона, яго спецыялізацыя: акцэ; 'пція 'частка зямлі, гаспадарка, якую пакідалі сабе бацькі да канца жыцця' (СПЗБ) < лац. assertio 'прыняцце, допуск, прызнанне'; аляго; 'рія 'мудраванне, незразумелая мова' (Нас.) < грэч. allegoria 'іншасказанне'; андына; 'рыя 'натуральная плата, якую атрымлівалі батракі ад пана' (СПЗБ) < пол. ordynarja 'гадавая праца, заробак' < лац. ordinarius 'адпаведны правілу, звычайны'; апліка; 'нт 'вучань пры адвакаце ці землямеры', 'пісец, звыш штата прыняты ў канцылярыю' (Нас.) < пол. aplikant 'стажор-юрыст' < лац. applicans, ntis 'прыстаўлены, далучаны, падначалены'. Працэс звужэння семантыкі быў характэрны таксама для запазычанняў *амаратура, атрамент, ахтамат, бакса, брызголь, валька, веба, войт, горан, кабза, кашар, крэс, леватыва, лейстры, лушты, люляк, парцэла, плюсна, спрага, трыба* і інш. (гл. тлумачэнне ў лексіка-тэматычнай класіфікацыі). Звужэнне семантычнага аб'ёму можа прыводзіць да канкрэтызацыі значэння і змены граматычнага разраду слова: *красля; 'к 'зуб мудрасці' (СПЗБ) < літ. kreslinis 'каранёвы';*

в) вобразнае пераансэнсаванне семантыкі этымона на аснове метафарычнага пераносу па форме рэалій: *вальне; 'нка 'скрынка для сала' (Сцяшк.) < пол. wanienka 'ванначка' < ням. Wanne 'ванна'; вандзэ; 'лак 'клунак' (СПЗБ) < пол. węzełek 'вузельчык'; зігза; 'г 'від бараны – парная барана' (Сцяшк.) < ням. Zickzack 'зігзаг, ламаная лінія'; кушне; 'ль 'недаростак, карлік' (Цых.) < пол. kuszpiel 'маленькі ножык' < літ. kušpielis 'тс';*

па знешнім выглядзе: *бэ; 'ста 'тоўстая жанчына' (СПЗБ) < літ. piesta 'ступа' (у параўн.); ву; 'шмала 'нехайны чалавек' (СПЗБ) < літ. ušmala 'рукавіца з аўчыны' ляме; 'нь 'поўны, тоўсты, здаровы чалавек' (ЗНС) < літ. liemuoš 'ствол'; мо; 'нчк(а) 'дробны цукар' (Сцяшк.) < пол. mączka 'мука дробнага памолу'; кашкада; 'н 'нехайны, брудны чалавек' (Нав.) < пол. koszkodan < рум. coccodan 'малпа';*

па колеры: *дэ; 'гель 'птушка з доўгімі нагамі' (СПЗБ) < літ. dešglis 'стракаты, прырэсты, плямісты'; няле; 'ка 'пясчаная, неўрадлівая глеба' (СПЗБ) < літ. pele; 'kas 'шэры';*

унутраным падабенстве, якаснай характарыстыцы: *аджгі; 'р 'забіяка, задзіра' (СГЦР) < літ. ažgyšs 'ёрш'; аргама; 'ка 'гуляка, п'яніца' (Нас.) < тат. arğamak 'арабскі скакун'; асэ; 'сар 'валадар, фанабэрысты чынуша' (СНС) < ст. пол. asesor < лац. assessor 'памочнік суддзі і прэтара, засядацель'; балда; ' 'дурань' (Касп.) < тур. balta 'сякера'; бэ; 'ля, бэ; 'йла 'нехайны чалавек, п'яніца' (НЛ, СГЦР) < пол. bela 'пакунак' < ням. Ballen 'цюк, кіпа, мякаць'; валанты; 'р 'брадзяга, лодыр' (Нас.) < англ. volunteer 'дабраахвотнік'; гавэ; 'ла 'разява, недарэчны чалавек' (СПЗБ) < літ. avele 'авечка'; гу; 'ндэр 'нягоднік' (Нас.) < ням. Hund 'сабака'; лямп е; 'х 'тлусты, адкормлены чалавек' (НСл) < літ. lamrė; 'kas 'сырое, цяжкае палена, цурбан'; маму; 'ты 'сорт сталовых буракоў' (Сцяшк., Сл.) < пол. mamut 'мамант'*

< якуц. мамта ‘зямля’; *муфло;’н* ‘нязграбны чалавек’ (Сцяшк., Сл.) < пол. mufłon < фр. mouflon < іт. mufflone ‘дзікі горны баран’; *мушкаты;’р* ‘неспакойны, адчайны чалавек’ (Фед. 4) < пол. muszkietyr ‘салдат, узброены мушкетам’ < фр. mousquet;

г) пераасэнсаванне семантыкі этымона ў выніку метанімічнага пераносу на аснове прасторавай сумежнасці: *лэ;’гір* ‘цялушка, якая вучыцца пасвіцца’ < лагер ‘летні загон для жывелы ў полі’ (Свяж.) < ням. Lager ‘начлег, лагер’; *пэ;’йс(ы)* ‘валасы на скронях, якія яўрэі не абразалі’, ‘распушчаныя валасы, космы’ (Нас.) < ст.-яўр. рê’о;’th ‘скроні’;

лагічнай сумежнасці: *аванэ;’ля* ‘абрадавая малітва па нябожчыку’ (Сцяшк.) < евангелле < грэч. euaggelos; *амбі;’т* ‘ганарлівец’, ‘паважны чалавек’ (Нас.) < пол. ambit < лац. ambitus ‘пыхлівасць, ганарыстасць’; *дземакра;’тка* ‘жаночая прычоска’ (Сцяшк.) < пол. demokratka < фр. democrate < грэч. demos ‘народ’ + kratos ‘улада’; *кандуі;’т* ‘агульны сшытак’ (СГЦР), у дарэвалюцыйнай школе ў такі сшытак даносілі звесткі аб паводзінах вучняў’ < пол. konduite < фр. conduite ‘паводзіны’; *мамо;’н* ‘глухі чалавек’ (Бяльк.) < літ. motune ‘цемечка’ (пакуль цемечка не зарасце, дзіця не загаловыць); *пацер(ы)* ‘малітва’ (СПЗБ) < ст. пол. pascierz ‘тс’ < лац. pater noster ‘ойча наш’; *прутэ;’сія* ‘іконы, якія насілі ў час царкоўнай працэсіі’ (СПЗБ) < пол. procesja ‘працэсія’ < лац. processio ‘рух наперад, урачысты выхад’;

сітуацыйнай сумежнасці: *акцэ;’нты* ‘размова, гаворка’ (СПЗБ) < пол. акцент ‘націск, вымаўленне’ < лац. accentus ; *апала;’нт* ‘гульня, пад час якой удзельнікі спаборнічаюць ва ўменні далей пасылаць кароткую палку’ (Янк. П) < пол. palant ‘лапта’ < іт. palla ‘шар, галка’; *байра;’м* ‘непарадак’ (СПЗБ) < тур. bayram ‘свята Новы год’, *вака;’рына* ‘(вялікая) хваля на рацэ, возеры’ (СПЗБ, Сцяшк.) < літ. vakariñnis, vakañris ‘заходні вецер’; *карнава;’л* ‘перыяд часу ад каляд да масленіцы’ (Сцяшк.) < фр. carnaval < іт. carnevale < лац. carne, vale ‘бывай, мяса’; *растар;’цыя* ‘рэстаран, закусачная’ (Сцяшк.) < пол. restauracja ‘тс’ < лац. restauratio ‘падмацаванне, узнаўленне’;

часовай сумежнасці: *адве;’нт* ‘пост перад калядамі’ (Сцяшк.) < ст. пол. adwent ‘тс’ < лац. adventus ‘прышэсце Хрыста; *вігі;’лія* ‘урачыстая вячэра напярэдадні каляд’ (СГЦР) < пол. wigilia ‘куця’ < лац. vigilia ‘начная варта, бяссонная ноч’; *па;’сія* ‘набажэнства пасля вячэрні ў нядзелю Вялікага посту’ (Нас.) < пол. passja ‘пакуты Госпада’ < лац. passio ‘страсць’;

д) сінекдахальнага пераносу назвы часткі на цэлае і наадварот: *бука;’та* ‘бохан хлеба’ (Касп.) < пол. bukata < рум. bukata ‘кавалак’; *вінагрэ;’т, вінігрэ;’т* ‘вінегрэт’ (Сцяшк., Бяльк.) < пол. winegret < фр. vinaigrette ‘соус з воцату, алею і солі’; *вяжа;’ціны* ‘жэрдкі, да якіх прымацоўваюцца планкі ў драбінах воза’ (СПЗБ) < літ. vežeè;’čios ‘драбіны’; *кінке;’т* ‘лямпавае шкло’ (Сцяшк., Сл.) < пол. kinkiet < фр. guinguet ‘лямпа’; *лэ;’дары* ‘воз, на якім возяць сена, снапы’ (Касп.) < ням. Leiter < ст.в.ням. leitara ‘драбіна, лесвіца’; *манке;’т(а)* ‘манжэта’ (Сцяшк., СПЗБ) < пол. mankiet < фр. manchette ‘рукаўчык’; *ма;’нькі* ‘шарсцяныя рукавіцы з адным вялікім пальцам’ (ДАБМ) < іт. manica ‘рукаў’ і інш.

Такім чынам, на першым этапе семантычнага засваення іншамоўнай лексікі адбываецца яе семантычная дыферэнцыяцыя, якая найчасцей выражаецца ў монасемантызацыі. Значэнне этымона пры гэтым можа захоўвацца або змяняцца на аснове пашырэння, звужэння або метафарычнага і метанімічнага пераносаў.

2.4.2. СЕМАНТЫЧНАЯ АДАПТАЦЫЯ ЗАПАЗЫЧАННЯЎ НА ДРУГОЙ СТУПЕНІ ЗАСВАЕННЯ. ТЫПЫ СЕМАНТЫЧНАЙ ДЭРЫВАЦЫІ

На другім этапе семантычнага засваення запазычанняў у працэсе функцыянавання і ўзаемадзеяння з уласнай лексікай адбываецца іх далейшая семантыка-стылістычная дыферэнцыяцыя і эвалюцыя, якія прыводзяць да архаізацыі або ўзнаўлення значэння, пашырэння або звужэння семантычнага дыяпазону слова, яго пераноснага словаўжывання. Вынікам такой семантычнай эвалюцыі звычайна з'яўляецца ўтварэнне полісемантычнай адзінкі.

Развіццё семантыкі запазычанняў абумоўлена як экстралінгвістычнымі (анамасіялагічнымі), так і лінгвістычнымі фактарамі (узаемадзеяннем з уласнай лексікай) [13, с. 71].

Полісемантызацыя як унутраны спосаб намінацыі, звязаны з развіццём полісеміі, ажыццяўляецца рознымі тыпамі семантычнай дэрывацыі. Тэрмінам семантычная дэрывацыя [182, с. 54] абазначаецца фармальна нявыражаны, унутраны спосаб намінацыі, пры дапамозе якога ўтвараецца полісемантычная лексічная адзінка [188, с. 129; 150, с. 22; 122, с. 36-38.].

Пры аналізе семантычнай дэрывацыі ў лінгвістычнай літаратуры традыцыйна выдзяляюць наступныя яе тыпы: спецыялізацыю, генералізацыю, метафарызацыю, метанімізацыю і функцыянальны перанос [2, с. 3-171, 120, с. 95-96; 183, с. 91-106]. Як сведчыць фактычны матэрыял, асноўнымі тыпамі семантычнай дэрывацыі дыялектных запазычанняў з'яўляюцца метафарычны і метанімічны пераносы, пашырэнне і звужэнне значэння, апелятывацыя семантыкі, паралельнае развіццё вытворных значэнняў у выніку дэталізацыі розных прымет называемага словам паняцця. Змены значэнняў у гаворках суправаджаюцца, як правіла, утварэннем полісемантычнай лексічнай адзінкі з камбінаванай сэнсавай структурай, у якой спалучаюцца розныя тыпы семантычнай дэрывацыі.

Аналіз фактычнага матэрыялу паказвае, што самым актыўным тыпам семантычнай дэрывацыі дыялектных запазычанняў з'яўляецца іх пераноснае словаўжыванне, найбольш пашыранымі відамі якога выступаюць метафарычны і метанімічны пераносы.

2.4.2.1 МЕТАФАРЫЗАЦЫЯ.

Найчасцей пры полісемантызацыі запазычанняў у народных гаворках іх пераноснае значэнне развіваецца ў выніку метафарызацыі на аснове падабенства разнастайных прымет прадметаў – іх формы, знешняга выгляду, колеру, велічыні, аб'ёму, памеру, структуры, а таксама ўнутраных уласцівасцей.

Метафарычныя значэнні ўзнікаюць на аснове семантычных патэнцый слова, якія дазваляюць устанавіць паміж двума назвамі сэнсавую сувязь, што адлюстроўвае скрытыя сувязі прадметаў або з'яў [113, с. 77].

Метафарычны перанос, які прыводзіць да змены прадметнай суаднесенасці слова, выконвае ў асноўным дзве функцыі – ‘функцыю характарызацыі і функцыю намінацыі індывідаў і класаў аб'ектаў’ [16, 140]. Сярод запазычанняў у першую чаргу метафарызуюцца ў гаворках канкрэтныя назоўнікі, значэнне якіх з'яўляецца інфармацыйна насычаным, мае некалькі прымет. Утварэнне намінацыйнай метафары, якое адбываецца ў межах канкрэтна-прадметнай лексікі, засноўваецца, як правіла, на падабенстве знешніх прымет прадметаў і выконвае класіфікуючую або ідэнтыфікуючую функцыю ў мове.

Так, пры метафарычным пераносе назвы на аснове падабенства формы рэалій асновай для семантычнай карэляцыі прамога і вытворнага значэнняў лексемы⁴ могуць быць шаравідная форма прадметаў: *баку; 'ла* ‘нараст’, ‘гуз, шышка’ (ТС, НС); *балён(а)* ‘трохлітровая шклянная банка’ (ДСБ, СГЦР), ‘шарык’ (СГЦР), ‘бурбалка’ (СПЗБ); *бу; 'лба* ‘бульба’ (БДС), ‘дажджавая бурбалка’, ‘мыльны пухір’ (НЛ); круглая: *пігу; 'лка* ‘таблетка’ (СПЗБ), ‘гузік’ (МММГ-74); *тале; 'рка* ‘талерка’, ‘металічны кружок над вісячай лямпай’ (Сцяшк.); паўкруглая: *ку; 'кса* ‘астатак ампутаванай рукі’ (Нас.), ‘нагі’ (ТС), ‘кулак’ (Нас.), ‘від закручанай жаночай прычоскі, закручаныя на патыліцы валасы’ (МДСГ), ‘нараст на дрэве’ (Бяльк.); прадаўгаватая: *біру; 'лька* ‘прадаўгаваты драўляны гузік’ (БДС, НС), ‘глінянае грузіла ў рыбалоўнай снасці’ (НС); лінейная: *ле; 'нта* ‘прылада для вымярэння даўжыні’ (Сцяшк.), ‘вузкія плыт, які складаецца з некалькіх звенняў’ (НС); *лі; 'нія* ‘роўны контур чаго-н.’, ‘вузкая роўная прасека ў лесе’, ‘чыгунка’ (СПЗБ); *па; 'сак* ‘пояс’, ‘папруга’, ‘палоскі’, ‘узор на тканіне ў палосы’, ‘кавалак сала прадаўгаватай формы’ (СПЗБ); дугападобная: *каблу; 'к* ‘абадок, дужка ў кошыку’, ‘вобад у рыбалоўнай снасці’, ‘аснова ў форме дугі ў драўлянай баране’, ‘вобад у калысцы’, ‘ярмо’ (СПЗБ); хвалістая: *брыжы; 'к* ‘вузкая палоска тканіны, сабраная ў зборкі’ (СПЗБ), ‘свіны кішэчны тлушч, здор’, ‘рабізна на вадзе’ (ЛП); *галёны* ‘карункі’ (ЖС), ‘шнур з блішчастымі ніткамі залацістага колеру’ (Бяльк.), ‘фальбоны, якія нашываюцца на спадніцу ўнізе’ (ЖС, НС); *хва; 'нды, хва; 'лды* ‘зборкі, складкі ў адзенні’, ‘пласцінкі ў пласцінчатых грыбах’, ‘маршчыны’ (СПЗБ), ‘няроўнасці на вастрэй касы’ (Сцяшк.); чатырохгранная: *скры; 'ня* ‘вялікі сундук, куфар’, ‘рыбнік (для захавання жывой рыбы ў рацэ)’, ‘вялікая чатырохвугольная драўляная пасудзіна для захоўвання збожжа’, ‘збіты з дошак кузаў воза’, ‘засек у хляве на дробны корм жывёле’ (Нас., НЛС, ДСБ), ‘аконная ці двярная шуфляда’, ‘зруб у калодзежы’, ‘яслі, у якіх даюць корм жывёле’ (БДС); рашоцістая: *гра; 'ты* ‘краты’ (НЛ), ‘жэрдкі ў сушні, на якія кладзецца лён’ (Сцяшк.); вострая форма: *кру; 'к* ‘вілы на два жалезныя зубы, загнутыя для скідвання гною’ (ЖС, НЛ, СПЗБ), ‘металічны або драўлены шпянёк, загнуты на

⁴ Асноўным, першасным значэннем у семантычнай структуры полісемантаў іншамоўнага паходжання мэтазгодна лічыць лексіка-семантычны варыянт, які адпавядае этымону, суадносны з зыходнай формай гэтага слова ў мове-крыніцы, або мовы-пасрэдніцы, вытворнымі – значэнні, якія развіліся на яго аснове. Такое ўяўленне семантычнай структуры мнагазначных запазычанняў дазваляе ўстанавіць іерархічныя адносіны паміж іх рознымі значэннямі, што ў сваю чаргу дапамагае вызначыць і прааналізаваць розныя тыпы семантычнай дэрывацыі.

канцы' (Сцяшк.) 'драўляная прылада з кручком на канцы для выскубання сена' (СПЗБ).

Асновай для метафарычнага пераносу некаторых канкрэтна-прадметных назваў іншамоўнага паходжання з'явілася падабенства размяшчэння прадметаў або іх частак у прасторы. Спецыфічным атрыбутам, які аб'ядноўвае розныя значэнні гэтых лексем, з'яўляецца інварыянтная перыферыйна сема 'размешчаны над чым-небудзь, пад чым-небудзь або на паверхні чаго-небудзь': *бля; 'т(ы)* 'від кузава воза, частка яго' (ЛП), 'верхняя частка стала' (Цых.); *лі; 'штва* 'абліцовачная дошка' (Сцяшк.), 'драўляная планка' (СПЗБ), 'карніз' (Нас.), 'пакладка ў адзенні' (МММГ-74), 'падшыты край вопраткі' (ЖС); *пасту; 'мант, пасту; 'мэнт* 'каркас плуга, калаўрота', 'аснова печы', 'пастамент' (СПЗБ).

Перанос асобных назваў быў абумоўлены падабенствам аб'ёмна-прасторавай характарыстыкі прадметаў, у якой выдзяляюцца такія спецыфічныя атрыбуты, як 'асобны, ізаляваны', 'прасторны', 'высокі', 'вузкі, цесны', 'глыбокі', 'паглыблены': *камо; 'ра* 'асобны, адзелены перагародкай пакойчык у доме, спальня' (Нас., СГЦР), 'кладоўка' (Бяльк.), 'варыўня, стопка' (СПЗБ), 'асобная клетачка ў сотах' (ЗНС); *каза; 'н* 'кацёл з круглым дном і шырокім верхам' (Касп., БДС), 'чыгун' (ЗНС), 'паглыбленне круглай формы на полі' (Яшк.); *ке; 'льня* 'келля, невялікі вузенькі пакойчык' (Бяльк.), 'старая невялікая хатка' (СНЛ, МДСГ); *лаба; 'з(а)* 'памяшканне для захавання сена' (ЖС), 'ільнянога семя' (СГЦР), 'яма, склеп для гародніны' (Сцяшк.), 'вялікі дом' (МДСГ), 'старая пабудова' (ТС); *лэх(а)* 'склеп' (Сцяшк.), 'пограб' (ТС), 'нара', 'падземны ход', 'падземная прабоіна', 'дымаход' (СПЗБ); *рышту; 'нкі, ры; 'шты* 'рыштаванне' (Касп.), 'падмосткі, падстаўка' (Нас.), 'вышкі ў хляве' (НС); *стадо; 'ла* 'будынак для вазоў на заезным двары' (Бяльк.), 'хлеў', 'адрына', 'гумно', 'канюшня', 'вялікі будынак' (СПЗБ, ДСЛ).

Намінатыўным з'яўляецца таксама метафарычны перанос назвы на аснове функцыянальнага падабенства некалькіх прадметаў, якія выконваюць агульнае дзеянне або маюць падобнае прызначэнне: *брузу; 'кель* 'гузік', 'бірка для падвешвання сала', 'вертыкальны шпянёк у жорнах, на які насаджваецца камень' (СПЗБ); *гу; 'лта* 'гняздо', 'бярлог, логавы', 'палеглыя пасевы', 'саломы на подсціл', 'пасцель' (СПЗБ); *ка; 'на* 'лёгкае ўзорыстае пакрывала', 'коўдра', 'прасціна' (Нас., ДСБ), 'скураное покрыва хамута' (ДСЗ, Цых.); *кля; 'мар* 'скаба, жалезны прут для ўмацавання сцяны' (СПЗБ), 'скаба, за якую засоўваецца засаўка дзвярэй' (НС), 'ціскі' (Сцяшк.); *ко; 'йка* 'ложак' (Сцяшк.), 'кош або лодка з дзіркамі ў дне для перавозкі свежай рыбы' (ТС); *ку; 'ля, ку; 'лька* 'ручка сахі', 'ручка касы' (ЛП, ЖНС), 'мыліца' (ДСЗ); *магазі; 'н, маказы; 'н* 'крама' (Бяльк.), 'грамадскі свіран', 'рэзервуар у лямпе, у які наліваецца газа', (БДС), 'частка вуля' (МДСГ); пялюшка 'пялёнка', 'сорт гароху' (СПЗБ).

У некаторых выпадках семантычная карэляцыя асноўнага і вытворнага значэнняў запазычанняў ускладняецца сумяшчэннем некалькіх уласцівасцей прадмета: яго знешняй формы і прызначэння: *акуля; 'ры* 'акуляры', 'частка вобраці – навочнікі, шоры' (Сцяшк., ДСЗ); *сталю; 'га* 'высокія козлы для

распілоўкі бярэнаў на дошкі’, ‘козлы для распілоўкі дроў’, ‘казёл, аб які малоцяць жыта’ (Бяльк.), ‘бандарскі станок для апрацоўкі клёпак, абручоў’ (Янк. I); формы і размяшчэння: *ві;’нкель* ‘навугольнік пад 90, вугламер’ (Сцяшк., СГЦР), ‘дэталі у плузе, да якой прымацоўваюцца падэшва і паліца’ (БДС); *канэ;’люш, капялю;’ш* ‘галаўны ўбор’, ‘абажур’ (СГЦР, Шат.); *парасо;’н, парасо;’ль* ‘парасон’, ‘жэрдка ў хаце пад столлю, на якую вешаюць адзенне’, ‘суквецце’ (Сцяшк.); *шкапле;’ры* ‘ладанка’, ‘нанізаныя на нітку кавалачкі тканіны з вобразамі святых’, ‘перавіццё ў кошыку на месцы перакрывавання ручкі і вобада’ (СПЗБ, Цых.).

Намінатыўная метафара, як відаць з прыкладаў, не мае вобразнай афарбоўкі, паколькі яе асноўнае прызначэнне – стварэнне назвы для пэўнага прадмета паводле яго падабенства з іншым прадметам. У аснове значэння намінатыўнай метафары – характэрныя прыметы называемых прадметаў – ‘круглы’, ‘вялікі’, ‘высокі’ і інш.

Вобразная метафара, асноўная функцыя якой – характарыстыка прадмета, надае запазычанню выразнае экспрэсіўнае адценне. Яна ствараецца ў працэсе пераносу прадметнага значэння на абазначэнне пэўнай уласцівасці, прыметы іншага прадмета. Пры гэтым, як правіла, актуалізуецца пэўная прымета прадмета, пакладзеная ў аснову семантычнай карэляцыі прамога і пераноснага значэнняў. Так, напрыклад, пры метафарычным пераносе назвы прадмета на чалавека на аснове падабенства іх формы або знешняга выгляду ў семантычнай структуры слова выдзяляюцца такія прыметы, як ‘вялікі, круглы’ → ‘тоўсты, поўны’ → (‘непаваротлівы’): *бары;’ла* ‘невялікая двухдонная бочачка з дзіркай збоку для напіткаў, вады’, ‘тоўсты, непаваротлівы чалавек’ (ДСБ, ТС); *бу;’таль* ‘вялікая бутэлька’, ‘таўстун’ (СГЦР); гармата ‘гармата’, ‘тоўстая, непаваротлівая жанчына’ (Бяльк.); *сага;’н* ‘высокі чыгун з вушкамі’, ‘нізкі, тоўсты чалавек’ (ТС); *ту;’мба* ‘тумба’, ‘тоўстая, мажняя кабета’ (Яўс.); *шкілёнда* ‘тоўстая каўбаса, зробленая з вантробаў, крыві, мяса і інш. дадаткаў’, ‘тоўсты, непаваротлівы чалавек’ (СПЗБ); ‘малы’ → ‘невысокі’: *гаплю;’к* ‘кручок у адзенні’, ‘малы чалавек’ (Бяльк., НЛС); *кіндзю;’к* ‘страўнік у жывёлы’, ‘нізкарослы чалавек’ (СПЗБ); *кны;’пель, гны;’пель* ‘завостраная палачка для закручвання вітак, хамутоў і інш.’ (ЗНС), ‘малы ростам мужчына’ (ТС, НС); *пу;’пль* ‘сукараткі’ (СПЗБ), ‘карапузы’ (Касп.); *шп;’унт* ‘драўляны корак’ (Касп.), ‘чалавек невысокага росту’ (МММГ-74); ‘прасторны, свабодны’ → ‘расхрыстаны, нехайны’: *опанча;’* ‘шырокая вопратка’, ‘нехайна апрануты чалавек’ (ДСБ); *кяло;’йша* ‘калоша’, ‘нехайны чалавек’ (СПЗБ); ‘сагнуты’ → ‘кульгавы’: *ку;’льба* ‘кій з загнутай ручкай’, ‘кавяла’, ‘кульгавы, непаваротлівы чалавек’ (СПЗБ).

Даволі тыповым для дыялектных запазычанняў з’яўляецца перанос назвы канкрэтнага прадмета на частку цела чалавека, у выніку якога ўтвараецца саматычная лексіка з выразнымі адзнакамі экспрэсіі: *баля;’са* ‘точаны слупок у поручнях’ (Нас.), ‘перакладзіна ў драбінах, у парэнчы, станку’, ‘доўгія зубы’ (ТС); *бамбэ;’лак* ‘невялікі барабан з бразготкамі’, ‘жывот’ (Янк., Мат., 94); *гра;’са* ‘матыка’ (СГЦР), *гра;’сы* ‘доўгія ногі’ (НС); *гры;’нджалы* ‘вялікія сані для

перавозкі доўгага бяввення’ (БДС), ‘сані без розвальняў’, ‘ногі’ (ДСЛ); *капшу*; ‘к мяшочак на грошы’, ‘живот’ (СГЦР); *ку*; ‘*мпало, ко*; ‘*мпал* ‘купал у царкве’ (ТС), ‘галава’ (Яўс.); *конаўка* ‘кубак’ (Сцяшк.), ‘рот’ (ЖС); *крыж* ‘сімвал хрысціянскай рэлігіі’, ‘спіна, паясніца’ (Сцяшк., МДСГ); *лаго*; ‘*ш(ы)* ‘сані-развалкі або вязныя сані’ (СПЗБ), ‘чалавек з тонкімі і крывымі нагамі’ (НЛ); *лю*; ‘*шні* ‘калёсы для бяввенняў’ (МДСГ), ‘дугападобны ўпор, які злучае верх ручкі з воссю’ (СПЗБ), ‘доўгія ногі’ (НЛ); *ля*; ‘*мец* ‘войлак’, ‘каўтун’ (МДСГ), *ля*; ‘*мцы* ‘непрычэсаныя валасы’ (НЛ); *лята*; ‘*рня* ‘ліхтар’, ‘галава’ (Цых.); *мажджэ*; ‘*р(а)* ‘металічная ступка’, ‘галава’ (СПЗБ); *янд*; ‘*ўка* ‘маслабойка’, гаршчок з адной ручкай’, ‘нос’ (Касп.).

Агульным атрыбутам, на аснове якога адбываецца перанос назвы, з’яўляецца пэўная адзнака формы або знешняга выгляду рэаліі: ‘заточаны, востры’, ‘круглы’, ‘доўгі’, ‘зляжалы’ і інш. Адзначаны вышэй перанос заснаваны на прыблізным падабенстве аб’ектаў параўнання, у сувязі з чым у семантычнай структуры вытворнага значэння развіваецца сема ‘падобны на’. Паколькі падабенства тут недакладнае, параўнанне носіць утрыраваны характар, што і абумоўлівае экспрэсіўна-эмацыянальную канатацыю семантыкі і выклікае гумарыстычны эфект.

Даволі значная група запазычанняў метафарызуецца на аснове пераносу назвы прадмета на чалавека паводле пэўнай унутранай уласцівасці. Пры гэтым таксама актулізуюцца розныя прыметы прадметаў, якія, аднак, атрымліваюць вобразнае пераасэнсаванне і пераносяцца на характарыстыку разумовых здольнасцей чалавека: *пуц* ‘цяслярская сякера’, ‘сякера-калун’ (СПЗБ, Янк. I, НСл), ‘тугадум’ (НЛ); *рэ*; ‘*хва* ‘жалезны абруч, які надзяецца на калодку кола’, ‘дурань’ (ДСЗ); *ста*; ‘*туй* ‘статуя’, ‘манекен’, ‘фігурка, вылепленая з чаго-н.’ (Нас., СПЗБ, МММГ-74), ‘дурань, балван’ (Нас., МАСМ); яго фізічнага стану: *рыдван* ‘адкрытая лёгкая каляска’ (Нас.), ‘моцны, чырванашчокі, мажны мужчына’ (ДСЗ); *ры*; ‘*дзель* ‘драўляная лапата, акантаваная металам’, ‘здоровы, дужы чалавек’ (СПЗБ); асаблівасцей паводзін: *кацу*; ‘*ба* ‘качарга’ (Сцяшк.), ‘палка з загнутай ручкай’ (СПЗБ), ‘няспрытны, няўмелы чалавек’ (ДСЗ), *крэ*; ‘*ндзель* ‘вітая здобная булка’ (ТСБМ), ‘ашуканец, злодзей’ (СПЗБ); *ля*; ‘*мец* ‘падхамутнік’, ‘каўтун’, ‘гультай’ (МДСГ); *паўпры*; ‘*ца* ‘жалезны шворан’, ‘шпень’ (ДСЛ), ‘упарты чалавек’ (МАСМ); *пу*; ‘*жліс* ‘рыхлы качан капусты’, ‘ганарлівец’ (СПЗБ); сацыяльнага становішча: *бізу*; ‘*н* ‘раменная пуга’, ‘голы, бядняк’ (Нас.).

Метафарычныя значэнні асобных запазычанняў характарызуюць і знешні выгляд чалавека, і асаблівасці яго паводзін або характару: *склю*; ‘*д*, *склю*; ‘*т* ‘цяслярская сякера для абчэсвання бяввення’, ‘худы, прыгорблены чалавек’, ‘нязграбны чалавек’, ‘скупы’ (СПЗБ, ДСБ, НС).

У складзе дыялектных запазычанняў, якія набылі мнагазначнасць у выніку метафарычнага пераносу, сустракаюцца нешматлікія выпадкі зааморфнай метафары, у выніку якой адбываецца перанос назвы пэўнай жывёлы на чалавека на аснове асацыяцыі паводак жывёлы і паводзін або характару чалавека: *а*; ‘*спід(а)* ‘змяя’, ‘злы чалавек’ (Нас); *байба*; ‘*к* ‘сурок’ (Нас.), ‘абібок, гультай’

(ТСБМ); *брыта; 'н* ‘сабака англійскай пароды’ ‘таўстун’ (Нас.), ‘чалавек моцнага складу’ (ЛП); *во; 'гер* ‘жарабец’, ‘зух, хват, хлюст (пра чалавека)’ (Нас., ДС, Цых.); *вужэ; 'лак* ‘маленькі сабака’ (Гар., Др-Падб.), ‘свавольнік’, ‘вельмі рухавае дзіця’ (ЖС, ЗНС); *вя; 'гел(о)* ‘мянтуз’ (СПЗБ), ‘нехлямяжы чалавек’ (Лаўч.); *ці; 'гра* ‘тыгр’ (МММГ-74), ‘злы, шкодны чалавек’ (СПЗБ); а таксама падабенства іх знешняга выгляду: *на; 'лна, налу; 'па,* ‘малпа’, ‘абразл. пра чалавека’ (ДСЗ, ТС); *шу; 'рна* ‘парода кур, гусей з натапыраным пер’ем’, ‘курыца ў час лінькі’, ‘нехайны чалавек’ (СПЗБ, ТС), ‘кучаравы хлопчык або дзяўчынка’ (Нас.).

Пры метафарызацыі на аснове прадметных намінацый назіраецца працэс пераносу назваў асобных рэалій на жывёлу на аснове іх знешняга падабенства: *драбі; 'на* ‘лесвіца’, ‘вялікія, тонкія, худыя конь або карова’ (Янк.І); *ку; 'кса* ‘астатак ампутаванай рукі або нагі’, ‘бязрогая карова’ (МДСГ), *ла; 'йба* ‘вялікая лодка’, ‘карова з вялікім жыватом’ (НС); *склют* ‘сякера для абчэсвання бяровення’, ‘худая жывёліна’ (ЖС).

Да ліку антрапаморфнай метафары неабходна аднесці вытворныя значэнні запазычанняў: *лёкай; лаке; 'й* ‘служба’, ‘стаячы лучнік (для лучыны)’ (СПЗБ); *мана; 'х* ‘член царкоўнай абшчыны, які жыве ў манастыры’ (Нас., Шат.); ‘бутля’ (ДСЛ). У аснове такой метафары – функцыянальнае падабенства аб’ектаў супастаўлення (*лёкай*) або вобразная асацыяцыя паводле іх знешняга выгляду (*манах*).

Даволі рэдка пры метафарызацыі семантыкі запазычанняў адбываецца перанос назвы канкрэтнай рэаліі на адцягненае паняцце, абстрактную з’яву: *грунт* ‘прысядзібны ўчастак зямлі з забудовамі’ (СГЦР), ‘глыбіня зямлі’, ‘аснова, сутнасць’ (Сцяшк.), ‘род, племя, парода’ (ЖС); *крук* ‘жэрдка з кручком для даставання вады з калодзежа’, ‘палка з крукам, якой выцягваюць сена са стога, скопваюць гной’, ‘строй птушак клінам (пры палёце)’ (ТС); *ланцу; 'х* ‘ланцуг’, ‘строй птушак пры палёце’ (СПЗБ); *макаро; 'н(ы)* ‘локшына’ (НС), ‘мітусня’ (Нас.); *марцыпа; 'ны, марцыпля; 'ны* ‘вараныя буракі’ (ТС), ‘нешта неверагодна смачнае, страва, якой не існуе, накіштат птушынага малака’ (ЗНС), ‘нешта незразумелае, выкрутасы’ (МММГ-74); *фарфал(і; ')* ‘дробна насечанае высушанае пшанічнае цеста’ (Нас.), ‘клёцкі’ (ДСБ), ‘брак, памылка’ (Цых.).

Такі тып метафарычнага пераносу суправаджаецца абстрагаваннем семантыкі слова і прыводзіць да пашырэння яго сэнсавага аб’ёму.

Метафарычны перанос на аснове якаснай характарыстыкі аб’ектаў, іх унутранага падабенства – даволі складаны семантычны працэс, заснаваны на пэўных асацыяцыях. Семантычная карэляцыя прамога і пераноснага значэнняў у гэтых выпадках апасродкаваная, яна ўскладняецца асацыятыўна-псіхалагічнымі напластаваннямі, выкліканымі ў свядомасці намінатара пэўнымі прыметамі і ўласцівасцямі рэалій. Напрыклад, моцны, устойлівы прадмет → здаровы чалавек (*ры; 'дзель, рыдва; 'н*); грувацкі, нязручны прадмет → неразумны, упарты чалавек (*бу; 'кса, паўпры; 'ца, пуц, рэ; 'хва, ста; 'туй*); закручаны прадмет → чалавек-ашуканец (*крэ; 'ндзель*), натапыраны прадмет → важны, пыхлівы чалавек (*пу; 'жліс*), зляжалы прадмет → лянівы чалавек (*ля; 'мец*), тонкі, завостраны

прадмет → худы → згорблены → нязграбны чалавек → скупы чалавек (*склюд*); драпежная жывёла → злы чалавек (*цігра*) і інш.

Некаторыя запазычанні ў працэсе полісематызацыі развіваюць розныя тыпы метафарычнага пераносу. Пры гэтым, як правіла, сумяшчаюцца пераносы па знешнім і ўнутраным падабенстве аб'ектаў, што прыводзіць да суіснавання ў семантычнай структуры такіх слоў розных катэгарыяльных сем – неадушаўлёнасці і адушаўлёнасці, прадметнасці і асабовасці, канкрэтнасці і абстрактнасці, прадметнасці і адцягненасці: *абэ*; *ржа* 'вялікая, не даведзеная да ладу пабудова', 'вялікая, прасторная хата', 'вялікая, няспрытная жывёліна' (ЗНС, СГЦР), 'здоровая, мажная, не вельмі спрытная ў рабоце асоба' (СГЦР); *банду*; *ра* 'музычны інструмент', 'скрыпка контр-бас', 'празмерна вялікая рэч', 'вялікарослы дурань' (Нас., НЛ); *басэ*; *тля* 'кантрабас, віяланчэль (Нас.), 'вялікая бочка', 'мажная жанчына' (ДСЗ); *буч* 'рыбалоўная снасць, зробленая з лазы ці ніцяной сеткі і абручоў', 'кораб з лазы і саломы', 'кош', 'непаваротлівы чалавек' (СПЗБ); *капшу*; *к* 'мяшочак на грошы' (СГЦР), 'кісет' (Бяльк.), 'плавальны пузыр' (ЗНС), 'мёрзлая бульба, якая праляжала зіму на полі' (ЖС), 'жывот' (СГЦР), 'целяпень' (ЖС); *ланту*; *х* '(вялікі) мех', 'сплечены з вярвак мех для сена', 'сяннік', 'посцілка', 'вялікі живот', 'тоўсты, непаваротлівы чалавек', 'гультай' (СПЗБ, СГЦР); *мажджэ*; *р(а)* 'металічная ступка', 'невялікая гармата', 'галава', 'неразумны чалавек' (Нас., СПЗБ, СГЦР); *ко*; *бза* 'музычны інструмент' (Нас.), 'торба' (Кірк.), 'тоўстая, сытая істота' (ТС), 'злы чалавек' (МДСГ); *ла*; *йба* 'баржа', 'вялікая лодка', 'вялікі воз для перавозкі сена', 'карова з тоўстым жыватом', 'тоўсты чалавек', 'мажная кабета' (НС, СПЗБ, ТС); *махі*; *на(я)* 'машына', 'велікан' (Нас.), 'вялікі чалавек' (МДСГ), 'высокая жанчына' (Сцяшк., Сл.), 'велізарная прастора' (Нас.), 'велічэзнасць' (ТС).

Пры вобразнай метафарызацыі прамое і пераноснае значэнні запазычанняў знаходзяцца ў апазіцыі нейтральнай і экспрэсіўна афарбаванай намінацыі. Эмацыянальная ацэнка аб'екта 'характарызуе станоўчыя або адмоўныя адносіны да намінатара [44, с. 280]. У складзе прааналізаванай лексікі экспрэсіўна афарбаваныя значэнні маюць, як правіла, адмоўную ацэнку, што з'яўляецца тыповым для выражэння канатацыі ў народна-дыялектнай мове.

Вобразная метафара, у адрозненне ад намінатыўнай, не толькі садзейнічае ўзбагачэнню семантычнай структуры слова новымі значэннямі, але і папаўняе сінанімічныя рэсурсы лексічнай сістэмы народнай мовы, а таксама развівае экспрэсіўны патэнцыял дыялектнага слова.

2.4.2.2. Метанімізацыя

Метанімізацыя як адзін са спосабаў семантычнай дэрывацыі дыялектных запазычанняў сустракаецца радзей ў параўнанні з метафарызацыяй. Метанімічны перанос назвы адбываецца на аснове сумежнасці ў выніку пэўных прасторавых, часавых, сітуацыйных, лагічных, прычынна-выніковых сувязей паміж прадметамі, асобамі, з'явамі, дзеяннямі, працэсамі і падзеямі. Метанімія перадае пастаяннае ўзаемадзеянне прадметаў і з'яў з паняццямі, праз якія яны

адлюстроўваюцца ў нашай свядомасці [17б, с. 300]. Пры ўмове рэгулярнасці метанімічнай сувязі ствараецца семантычная мадэль полісеманта, у якой сумяшчаюцца розныя лексіка-катэгарыяльныя семы – канкрэтнасці і абстрактнасці, аб’ектнасці і атрыбутыўнасці, прадметнасці і працэсуальнасці і г.д.

Самым прадуктыўным тыпам метанімізацыі запазычанняў з’яўляецца перанос на аснове прасторавай сумежнасці, у якім вызначаецца некалькі разнавіднасцей:

1) Месца **Ъ** прадмет, дзеянне, людзі.

У гэты тып метанімізацыі ўключаюцца:

а) перанос назвы пэўнага месца, пабудовы або памяшкання на прадмет, які там захоўваецца, выкарыстоўваецца або вырабляецца і наадварот: *блех* ‘луг ля рэчкі, дзе беляць палотны’ (Нас.), ‘роўнае месца’ (Касп.), ‘хлорная вапна’ (НСл), ‘адбельваючы парашок’ (ЛП); *вор* ‘мех’, ‘хлеў’ (Нас.); *кра*; *’м(а;’)* ‘магазін, крама’, ‘матэрыял фабрычнага вырабу’ (Бяльк., СПЗБ); *пы;’таль*, *пытль* ‘вальцавы млын’ (СПЗБ), ‘мука’ (Касп.); *рум*, *ром* ‘месца на беразе ракі, адкуль сплаўляюць лес’, ‘бярвенні, дровы, складзеныя ў штабель’ (СПЗБ, ЖС); *скульпна;’* ‘ігліца’, ‘галінка хвоі’, ‘месца, пакрытае ігліцай’ (СПЗБ); *тандэ;’т* ‘месца гандлю старымі, паношанымі рэчамі’ (Нас.), ‘дрэнная, танная рэч’ (ТСБМ); *рунд*; *’к* ‘куфар (для прыпасаў), ‘невялікая крамка на рынку’ (Бяльк., Касп.);

б) перанос назвы месца на дзеянне, якое там адбываецца: *ірда;’нь* ‘месца, дзе ў дзень богаўлення асвятчаюць ваду’ (Нас.), ‘рэлігійны абрад асвятчэння вады’ (Бяльк.);

в) перанос назвы сукупнасці людзей на месца, дзе яны збіраюцца: *кага;’л* ‘яўрэйская духоўная абшчына’, ‘яўрэйская школа’ (Нас.), ‘група людзей, кампанія’ (ДСБ), ‘шумны натоўп, зборышча’ (Шат.), ‘род, радня’ (СПЗБ), ‘месца, звычайна цэнтр вёскі, дзе ў вольны час збіраюцца людзі’ (ДСБ).

2) Рэчыва → выраб.

Адзначаны тып метанімічнага пераносу прадстаўлены наступнымі відамі:

а) перанос назвы пэўнага рэчыва на выраб з яго: *бавэ;’лна* ‘бавоўна, вата’ (Нас.), ‘баваўняная каляровая фабрычная пражка’, ‘мяккая шарсцяная каляровая пражка, ссучаная ў некалькі нітак’ (ЛП); *вэ;’лна* ‘воўна’, ‘шарсцяная матэрыя’ (СПЗБ); *гу;’ма* ‘рызіна’ (БРС), ‘гумаваыя абутак’ (СПЗБ), ‘гумаваыя палка’ (СГЦР); *папе;’р(а)* ‘папера’ (ДСБ), ‘шпалеры’ (НЛС, СГЦР);

б) будаўнічага матэрыялу на пабудову: *брук* ‘каменне’, ‘брукаваная дарога’ (Сцяшк.); *мур* ‘мураваная сцяна’, ‘цагляны дом’ (СПЗБ), ‘агароджа з камення і цэгля’ (Сцяшк.); *сама;’н* ‘цэгла-сырэц’ (ТСБМ), ‘ферма’ (МММГ-74); *цэмэ;’нт* ‘цэмент’, ‘зацэментаваная падлога’ (СПЗБ);

в) прадукта на страву, прыгатаваную з яго: *гру;’ца* ‘ячменныя крупы’, ‘каша або суп з гэтых круп’ (СГЦР); *панца;’к*, *панса;’к* ‘ячныя крупы’, ‘каша або суп з гэтых круп’ (СГЦР, ЗНС);

3) Мера **Ъ** посуд, памяшканне.

На аснове аб’ёмна-прасторавай сумежнасці адбываецца:

а) перанос назвы меры на посуд такога ж аб’ёму: *га;’рнец* ‘мера вадкіх і сыпкіх рэчываў’, ‘драўляная, часам сплечаная з саломы пасудзіна, якой вымяралі

сыпкія рэчывы’, ‘шклянны посуд ёмістасцю каля 3л.’ (Нас., ДСБ); *ква;’рта* ‘мера вадкіх і сыпкіх рэчываў’, ‘конаўка, кубак’ (Сцяшк.), ‘бутэлька 0,75 л.’ (МАСМ); *кватэ;’рка* ‘мера ў 0,5 л’ (Нас.) ‘металічны кубак, роўны прыкл. 0,14 л’ (СГЦР); *пу;’р(а)* ‘мера вагі, роўная 3 пудам’, ‘пасудзіна, якая змяшчае такую вагу’ (СПЗБ).

Такі тып метанімічнага пераносу называецца ў лінгвістычнай літаратуры метанімічным апрадмечваннем [81 с. 227];

б) назвы посуду на аб’ём рэчыва, якое там знаходзіцца: *по;’рцыя* ‘чарка’, ‘шклянка гарэлкі’, ‘частка чаго-н.’ (Нас., ЗНС); *чвя;’ртка* ‘пасудзіна ў чвэрць літра’, ‘чацвёртая частка чаго-н.’ (НСЛ);

в) памяшкання на аб’ём таго, што там знаходзіцца: *ёўня* ‘частка гумна, дзе сушаць лён, каноплі, збожжа, асець’ (Бяльк, СПЗБ), ‘колькасць таго, што можа змясціцца ў ёўні’ (СГЦР);

г) ёмістасці на змесціва: *пля;’йстар, пля;’стар* ‘штучныя соты’, ‘васковая абалонка’, ‘кавалак мёду’ (СПЗБ); *то;’рба* ‘кайстра’, ‘харч які бралі з сабой’ (СПЗБ).

4) Прадмет, сукупнасць прадметаў → аб’ём.

У выніку колькасна-аб’ёмнай сумежнасці адбыўся перанос назвы прадмета або сукупнасці прадметаў на аб’ём, які яны займаюць: *куль* ‘вялікі сноп’, ‘сноп адборнай саломы для накрыцця хаты’ (ДСЛ), ‘хлебная мера, вялікая звязка чаго-н.’ (Нас.), *мэ;’ндаль* ‘бабка з 10 снапоў, састаўленых на прасушку’, ‘малая ўкладка снапоў на полі’, ‘15 штук чаго-н. (адзінка ліку)’ (СГЦР, СПЗБ).

5) Мера → прылада вымярэння.

На аснове прасторавай сумежнасці адбыўся таксама перанос назвы меры (даўжыні, вагі, плошчы) на прыладу для вымярэння: *мэ;’тар* ‘мера вагі, роўная 1 ц’, ‘мера даўжыні – 100 см’ (ДСЗ), ‘вымяральная стужка ці лінейка на 100 см’ (НСЛ); *файта;’к* ‘сажань’, ‘мера плошчы ў 2 м’, ‘землямерны цыркуль у 2 м’ (Сцяшк., СПЗБ).

Адносінамі часткі і цэлага абумоўлены семантычныя змены запазычанняў *бжух, брух* ‘жывот’, ‘страўнік’, ‘падбрушша’, ‘пуза’ (СПЗБ, Сцяшк.) *ке;’пель* ‘плечы’ (Сцяшк., Сл.), ‘патыліца’ (НЛ), ‘карак’ (ЖС); *ку;’кса* ‘астатак ампутаванай рукі’ (Нас., СПЗБ, ТС, МДСГ), ‘нагі’ (МДСГ), ‘кулак’ (Нас.), ‘сухарукі чалавек’ (Нас.), ‘бяспалы’ (Бяльк.); *ны;’рка* ‘унутраны орган’ (Касп.), ‘свежына’ (СПЗБ), якія можна кваліфікаваць як сінекдахальны перанос.

Разнастайнымі з’яўляюцца таксама тыпы метанімічнага пераносу запазычанняў, якія адбываюцца на аснове сітуацыйнай і лагічнай сумежнасці. Яны адлюстроўваюць сувязі паміж асобамі і / або прадметамі, з аднаго боку, і падзеямі, у якіх яны ўдзельнічаюць, дзеяннямі, якія з імі адбываюцца, аб’ектамі або з’явамі, да якіх яны маюць дачыненне, уласцівасцямі, якія для іх характэрны, а таксама падзеямі і з’явамі, звязанымі прычынна-выніковымі адносінамі. Тут можна адзначыць наступныя тыпы пераносу:

1. Чалавек Ъ дзеянне, прадмет, з’ява: а) перанос назвы асобы на дзеянне, якое яна ўтварае: *гайду;’к* ‘служка ў багатага пана, высокі, ў прыгожым убранні’

(Нас., Шат.), ‘танец, падобны на казачок’ (НС); *мо;’длы* ‘набожныя людзі’ (СПЗБ), ‘малітва’, ‘моцная просьба’ (Яруш.);

б) на аб’ект яго працы: *балаго;’л* ‘возчык, фурман’ (Сцяшк.), ‘дыліжанс, фура, будка’ (Касп.);

в) з’яву, характэрную для яго: *вале;’нта, вале;’нтая* ‘эпілепсія’ (СПЗБ, Бір.), ‘неўраўнаважаны, нервовы чалавек’ (НС); *палі;’тыка* ‘ветлівасць’, ‘ветлівы, хітры чалавек’ (Нас., Касп.);

г) перанос назвы дзеяння на асобу: *зва;’да* ‘плётка’, ‘сварка’ (СПЗБ), ‘чалавек, які заводзіць сварку’ (СГЦР); *ція;’тра* ‘відовішча, смешная сцэна’, ‘скамарох, жартаўнік’, ‘весялун’ (Яўс.);

д) прадмета (адзення, абутку) на чалавека або часткі яго цела: *каўме;’р, каўне;’р* ‘каўнер’, ‘шыя’ (СГЦР); *ку;’рта* ‘куртка’, ‘блuzка, кофточка’ (Нас., СГЦР), ‘хлопчык, які прыслужвае ў пакоях’ (Нас.); *лахма;’н(ы;’)* ‘старая адзежына, рызман’, ‘адзежына’, ‘беднякі’ (СПЗБ), *лаху;’дра(о)* ‘старое падранае адзенне’, ‘неахайны, апушчаны чалавек’ (ЖС); *цю;’мки, цю;’нкі* ‘тапкі, вязаныя або пашытыя з матэрыялу’, ‘анучкі, закручаныя на нагах або пашытыя з матэрыялу’, ‘мянушка жыхароў, якія насілі лапці з пянькі’ (СПЗБ);

2. Дзеянне **Ђ** вынік, прадмет: а) перанос назвы дзеяння на яго вынік: *шлі;’ф(ы)* ‘шліфоўка’ (Нас.) ‘трэскі, якія застаюцца пасля бервяна’ (СПЗБ);

б) аб’ект дзеяння: *ра;’нда* ‘арэнда, арэндная плата’, ‘арэнднае ўтрыманне’, ‘карчма’ (Нас.);

в) перанос назвы прадмета на дзеянне: *кура;’нты* ‘гадзіннікі з мелодыяй’, ‘плач нараспеў’ (Нас.); *філёнка, фі;’лінг* ‘створка дзвярэй’ (СПЗБ), ‘тонкая мастацкая апрацоўка вырабаў з дрэва, разьба’ (Цых.);

г) яго вынік: *габэ;’лек* ‘гэблік’, *габлю;’кі* ‘стружкі’ (МММГ-74); *міля;’р, мілёр, мулёр, мулёры* ‘доўгі капец дрэва, закрытага зямлёй, з якога выпальвалі дрэўны вугаль’ (Луч-Фед.), ‘печ, у якой выпальвалі дрэўны вугаль’ (Рэг. тр.), ‘вугаль для кузні’ (ДСЛ).

Асновай для метанімічнага пераносу па лагічнай сумежнасці з’яўляецца сувязь аб’ектаў супастаўлення з пэўнымі паняццямі, якія ўзнікаюць у свядомасці намінатара пры абазначэнні прадметаў і з’яў аб’ектыўнай рэчаіснасці. У дадзеным выпадку можна вылучыць наступныя тыпы пераносу:

1. Чалавек **Ђ** прадмет: а) перанос назвы асобы на пэўны прадмет: *гі;’цаль* ‘сабакар’, ‘жулік, нягоднік’, ‘зраднік’ (Нас., Касп., Сцяшк.), ‘пятля, вешалка ў адзенні’ (ДСЗ, СПЗБ); *гунсво;’т*, ‘нягоднік, паганец’ (Нас., Цых.), ‘вешалка ў адзенні’ (СГЦР);

б) назвы прадмета на асобу: *малімо;’нік(і)* ‘салодкая лёгкая ежа для дзяцей’, ‘пірог з гатунковай пшанічнай мукі’, ‘пястун’ (Нас., ТС), *малімо;’нка, малімо;’нтка* ‘пястуха’ (НС), ‘какетка’ (СПЗБ)

2. Чалавек **Ђ** з’ява: а) перанос назвы сукупнасці людзей на пэўную з’яву: *бу;’рса* ‘група, пэўная колькасць людзей, кампанія’ (СРЦР), ‘сварка, лаянка’ (ДСЗ);

б) з’явы, дзеяння на сукупнасць людзей: *гавэ;’нда* ‘гаворка, размова’, ‘пустая размова’, ‘гурт, натоўп, грамада’ (СГЦР, ДСБ); *гармі;’дэр, гармі;’дар* ‘шум, трывога, неспакой’ (Нас.), ‘зборышча, натоўп людзей’ (СГЦР);

3. Прадмет → з’ява: перанос назвы прадпрыемства, аб’яднання, уладання на сумежную з ім з’яву: *гамэ;’рня, гама;’рня* ‘медны завод’ (Нас.), ‘вялізны будынак’ (СГЦР), ‘шумнае месца’ (Касп., Яшк.), ‘шумная гутарка’ (Шат.), ‘сварка’ (МММГ-74); *пара;’хвія, пара;’хвэја* ‘акруга, якая адносіцца да аднаго касцёла, прыход’ (Нас.), ‘прывычка’ (ЛП); хвартуна ‘памесце’, ‘багацце, шчасце’ (Нас.).

4. Дзеянне → з’ява: перанос назвы дзеяння, працэсу на з’яву, сумежную з ім: *керма;’ш, кірма;’ш* ‘вялікі базар’, ‘свята’, ‘мноства народу’, ‘шум, неспакой’ (Нас., СПЗБ, ЖС).

5. Прадмет → уласцінасць: перанос назвы прадмета на ўласцінасць, асацыяцыю з якой выклікае характар дзеяння прадмета: *но;’мна* ‘насос’, ‘пышнасць’, ‘напышлівасць, гордасць’ (Нас.).

Метанімічны перанос значэння асобных запазычанняў адбыўся на аснове часовай сумежнасці прадметаў і паняццяў: *каля;’ды(а)* ‘зімовае абрадавае свята’ (Сцяшк.), ‘абрад хаджэння па хатах у калядны вечар з віншаваннем’ (Нас.), ‘калядны вечар, куцця’, ‘абрадавая песня’, ‘прадукты, якія дарылі ў час каляд’ (СПЗБ), ‘дабраахвотнае прынашэнне сялян святару’, ‘той, хто віншуе песняй з калядамі’ (Нас.), ‘кабан, выкармлены к калядам’ (Сцяшк., СГЦР), ‘хвост вяпука, які вараць на куццю і ядуць ў багатыя каляды’ (НЛСц); *ква;’дра* ‘адна з чатырох фаз месяца’ (СПЗБ), ‘чвэрць гадзіны’ (Нас.); *куцця;’* ‘рэлігійнае свята’, ‘каша з ячных круп, якую ядуць на куццю’ (НЛС, БДС); *маёвыі* ‘майскі’, ‘зялёны’ (Нас.); *ма;’рац* ‘сакавік’ (СПЗБ), ‘перыяд цечкі ў катой’ (ЖС), ‘юр’ (ДСЗ).

Метанімічны перанос, як відаць з прыкладаў, мае намінацыйную функцыю, ён пазбаўлены эмацыянальна-экспрэсіўных і ацэначных адценняў і прыводзіць да ўтварэння новых значэнняў слова.

Метанімія, якая заснавана на асацыяцыі аб’ектаў супастаўлення па іх сумежнасці і паняццяў па іх лагічнай блізкасці, абумоўлівае суіснаванне ў семантычнай структуры запазычанняў розных лексіка-граматычных значэнняў – канкрэтных і абстрактных, прадметных і рэчыўных, адушаўлёных і неадушаўлёных, субстантыўных і працэсуальных і г.д. Сувязь асноўнага і вытворных значэнняў пры гэтым з’яўляецца ўскоснай і выражаецца праз дыферэнцыяльныя лексіка-семантычныя кампаненты, на якіх і засноўваецца асацыяцыя аб’ектаў супастаўлення ў свядомасці намінатара. Напрыклад, *каўме;’р* ‘дэталі адзення, якая аблягае шыю → ‘шыя’; *ірдань* ‘месца, дзе асвятляюць ваду’ → ‘асвятленне вады’; *вэ;’лна* ‘воўна’ → ‘тканіна, вырабленая з воўны’; *мо;’длы* ‘набожныя людзі, якія часта чытаюць малітвы → ‘малітва’; *зва;’да* ‘сварка’ → ‘чалавек, які заводзіць сварку’.

Аналіз метанімічнай сувязі значэнняў некаторых полісемантаў патрабуе выяўлення дадатковых семантычных адценняў і асацыяцыі у структуры слова, на аснове якіх і адбываецца перанос: *гамэ;’рня* ‘медны завод’ (шумная вытворчасць) → ‘шумнае месца’, ‘шумная гутарка’; *керма;’ш* ‘вялікі святочны базар (на якім многа народу, шумна, неспакойна) → ‘свята’, ‘мноства народу’ → ‘шум, неспакой’; *хварту;’на* ‘памесце’ (зямельная ўладанні, якія мелі багатыя, заможныя жыхары) → ‘багацце’ (дабрабыт, які прыносіць шчасце) → ‘шчасце’.

У асобных выпадках у семантычнай структуры слова адсутнічаюць інварыянтныя лексіка-семантычныя кампаненты, на аснове якіх адбыўся перанос. Такія ‘пераходныя’ семы можна рэканструяваць у працэсе ўзнаўлення ланцужка семантычных ‘пераходаў’ назвы: *gi; 'цаль* ‘сабакар’, ‘жулік, нягоднік, здраднік’, ‘вешалка ў адзенні’ (1. ‘лавец сабак’ → ‘пятля, якой ловаць сабак’ → ‘пятля, вешалка ў адзенні’; 2. ‘лавец сабак’ → ‘жорсткі чалавек’ → ‘нягоднік’ → ‘зраднік’); *гунсво; 'т* ‘нягоднік, паганец’, ‘вешалка ў адзенні’ (‘нягоднік, чалавек, па якім ‘пятля плача’ → ‘пятля’ → ‘вешалка ў адзенні’).

Такім чынам, пераносныя значэнні запазычанняў, якія развіваюцца шляхам метафарызацыі і метанімізацыі, у многіх выпадках з’яўляюцца вынікам ускоснай намінацыі, звязанай з абазначэннем прадмета праз неістотныя, другарадныя прыметы другога прадмета. Семантычнае развіццё такіх запазычанняў адбываецца на падставе агульных лексіка-семантычных кампанентаў, т.зв. інварыянтнага значэння, якое і забяспечвае ўнутраную сувязь і цэласнасць семантычнай структуры слова.

2.4.2.3. АПЕЛЯТЫВАЦЫЯ

З метафарычным і метанімічным пераносамі значэння звязаны працэс апелятывацыі запазычанняў. Гэта цікавы і мала даследаваны спосаб семантычнай эвалюцыі запазычанняў. Апелятывацыя, або дэанімізацыя, – пераход уласных імён у агульныя. Як адзначаецца ў літаратуры, апелятывацыя адбываецца, калі дэнатат атрымлівае шырокую вядомасць у пэўным моўным калектыве, і слова перастае называць адзінкавы прадмет, пачынае абазначаць тып, клас прадметаў [63, с. 203; 154, с. 116].

У беларускіх гаворках ужываецца група запазычанняў, якія ўтварыліся ў выніку апелятывацыі анамастычнай лексікі. Гэта тапанімічныя назвы, якія пры запазычванні перайшлі ў разрад апелятыўнай лексікі. Як паказвае аналіз фактычнага матэрыялу, іх апелятывацыя адбывалася на аснове метафарычнага і метанімічнага пераносаў. Так, апелятывацыя тапонімаў была вынікам метанімічнага пераносу на аснове прасторавай сумежнасці і прадстаўлена наступнымі тыпамі:

а) перанос назвы населенага пункта на прадмет або рэалію, якія там вырабляліся: Гэта назвы транспартных сродкаў: *арбо; 'н, гарбо; 'н* ‘аўтобус’ (Сцяшк., СГЦР) < літ. *arbonas* ‘тс’ (па назве швейцарскага горада Арбон, дзе выраблялі аўтобусы); *коч, кош* ‘экіпаж’, ‘брычка’ (Шпіл., ЧК П, 254) < пол. *koksi szeker* ‘кочскі вазок’ < *Koks*. ‘Коч, населены пункт, жыхары якога ў ХУ-ХУІ стст. на такіх вазах займаліся возніцтвам паміж Будаю і Пештам’; тканіны і вырабаў з яе: *га; 'рус* ‘шарсцяная тканіна’ (Нас.) < пол. *hagus* < ням. *Haggas* ‘гор. Аппас у паўночнай Францыі, адкуль прывезлі тканіну’; *кашмі; 'р* ‘тонкая шарсцяная матэрыя’ (Сцяшк.) < пол. *kaszmir* ‘тс’ < іт. *casimiro* < ст.інд. *Kasmiras* ‘вобласць Кашмір у Індыі’; *крамдашы; 'н* ‘крэпдэшын’ (НС, Сцяшк.) < пол. *krepdeszyn* < фр. *crep de Chine* ‘Крэп з Кітая’; *муслі; 'н, мыслён* ‘батыст’ (МММГ-74),

‘паўбатыст’ (Шпіл.) < рус. муслин < ням. Musselin ‘тс’ < іт. Mussolina ‘г. Мосул на рацэ Тыгр’; *ху; ‘ста* ‘хустка’ (СПЗБ), ‘бязізна’ (ДСБ) < пол. chusta ‘тс’ < рум. fusta ‘спадніца’ < іт. fustagno < сяр.лац. fustanum ‘від баваўнянай тканіны’ < араб. Fostat стар. назва Каіра; абутку: *гама; ‘ш(ы), кама; ‘ш(ы)* ‘скураны мужчынскі або жаночы абутак’ (Сцяшк., Бяльк., СПЗБ, СГЦР), ‘хатнія тапачкі’ (ДСБ) < пол. kamaszy < фр. gamache < ісп. guadamasi < араб. gadamasi ‘скура з Гадамеса ў Трыпалітаніі’; прадуктаў харчавання: *малімо; ‘н, марымо; ‘н* ‘пірог з гатунковай пшанічнай мукі’ (ТС), *малімо; ‘нікі* ‘салодкая лёгкая ежа для дзяцей’ (НСл) < пол. marymontka ‘крупчастая мука’ < Marymont < фр. Mariemont ‘мястэчка каля Варшавы, дзе быў узорны млын, які малоў муку вышэйшага гатунку’;

б) перанос назвы мясцовасці на рэаліі прыроднага свету, якія прывезены з гэтай краіны – жывёлы: *анго; ‘ры* ‘парода трусоў’ (Сцяшк.) < пол. angoga < тур. Angoga ‘стар. назва сталіцы і вобласці Турцыі – Анкары’; *інды; ‘к, індзю; ‘ка* ‘свойская птушка сямейства фазанавых’ (Янк.1, Бяльк., СПЗБ) < пол. indyk < лац. gallus indicus ‘індыйскі певень’ (птушку завезлі ў XVI ст. з Вест-Індыі); расліны: *барабо; ‘ля, барабу; ‘ля, барбо; ‘ля* ‘бульба’ (ДСБ, ЖС, ТС, Цых.) < пол. barabola < чэш. brambor < ням. Brandenburg ‘г. Брандэнбург, адкуль завезена культура’; *ка; ‘ва* ‘расліна і напой з яе’ (Шат., СПЗБ) < пол. kawa < тур. kahva ‘тс’ < Kaffa ‘краіна, дзе расце кававае дрэва’; *мульта; ‘н* ‘гатунак табакі’ (Янк. Мат., 102) < пол. multan ‘тс’ < Multanu ‘назва Валахіі’; карысных выкапняў: *грэ; ‘та* ‘вапна, мел’ (Сцяшк., ЗНС) < пол. creta ‘мел’ < лац. Creta ‘востраў, дзе здабывалі белую гліну’.

Апелятывацыя антрапонімаў была вынікам як метанімічнага, так і метафарычнага пераносаў. Метанімічны перанос на аснове лагічнай сумежнасці назіраўся ў тым выпадку, калі пэўныя рэаліі называлі па імені асобы, якой яны належалі або прысвячаліся. Тут можна выдзеліць: а) перанос імя канкрэтнага чалавека на від адзення, якое ён насіў: *беке; ‘ш(а), біке; ‘ш, баке; ‘ш* ‘футра, абцягнутае чым-н.’ (Нас.), ‘мужчынскае паліто старадаўняга крою са зборкамі ў таліі’ (ДСБ, Сцяшк., НС); кароткая мужчынская вопратка з сукна’ (Цых.) < пол. bekiesza < венг. bekes ‘прозвішча венгерскага караля С.Баторыя’;

б) на расліну, якую ён вырасціў, ужываў або якая названа ў яго гонар: *аргі; ‘ня, іргі; ‘ня, гаргі; ‘ня, ерге; ‘ня, юргі; ‘ня, яргі; ‘ня* ‘вяргіня’ (Сцяшк., ДСБ, Шат., Касп., СПЗБ), ‘табака з прыемным пахам’ (Янк. Мат., 112) < пол. georgina або рус. георгина < ням. Georgine названа ў гонар рускага батаніка І.Георгі; *ахелей, ахла* ‘крываўнік’ (Кіс.) < лац. Achillea ‘Ахілесавы’, Ахіл вылечыў гэтай травой параненага ім Талефа, сына Геракла; *малгожа; ‘тка* ‘дрэва і плод грушы’ (МДСГ) < пол. malgorzatka ‘тс’ < Malgorzata ‘Маргарыта’; *маце; ‘йка* ‘ляўконія’ (Сцяшк., Сл.) < пол. maciejka ‘тс’ < Maciej ‘Мацей’.

На аснове ўскоснай метанімічнай сувязі адбыўся перанос асобных атрапонімаў на назвы пэўных канкрэтных прадметаў: *барба; ‘ра* ‘вяроўка, канат з кручаных дубцоў для прывязвання плыта да берага або тармажэння’ (Нл, ЗНС, Цых.) < пол. barbaga ‘канат’, ад уласнага імя Barbaga; *катры; ‘нка, кацяры; ‘нка* ‘шарманка’ (Нас., Шат., НЛ) < пол. katrynka, katarynka < ням. Scharmante Katharine ‘прыгожая Катарына’, пачатковыя словы песні, якую часта выконвалі

на катрынках або ад назвы марыянеткі *die schone Katharine*, выступленне якой суправаджалася ігрой на катрынцы.

Метафарычны перанос атрапонімаў, заснаваны на ўнутраным падабенстве, суправаджаўся пераходам антрапонімаў у разрад агульных асабовых намінацый. У гэтым выпадку ўласнае імя канкрэтнай гістарычнай асобы або міфічнай істоты становілася агульнай назвай чалавека паводле пэўнай прыметы – рысы характару, асаблівасцей паводзін, уласцівых гэтай асобе ці істоце: *атла; 'нка* ‘здоровая, гультаяватая жанчына’ (Юрч., СНЛ) < грэч. Atlas ‘Атлант, тытан, які трымаў на сваіх плячах купал неба’; *ба; 'хус* ‘п’яніца’, ‘высокі, мажны мужчына’ (Нас.) < пол. *Vachus* < лац. *Vacchus* < грэч. *Vachos* міф. Бахус; *i; 'рад* ‘вораг, бязбожны чалавек, скупы, скнара’ (Нас.), ‘мучыцель, кат’ (ТСБМ) < грэч. *Herodes* ‘ірад, цар Палестыны’; *ка; 'ім* ‘скупы’ (ЗНС), *ка; 'ін* ‘пракляты, акаянны’ (Нас.) < бібл. *Кайн; масы; 'ш* ‘хітрун’ (СПЗБ) < пол. *Mojzerz* ‘Майсей’; *махамэ; 'т* ‘прайдзісвет’ (ЗНС) < рус. Магомет < араб. *Muhammed*; *ка; 'львін* ‘свавольнік, вісус’ (Касп.) < пол. дыял. *kalwin* ‘бязбожнік’; ад імя рэфарматара Кальвіна; *лю; 'тар* ‘бязбожнік’ (ДСЗ) < пол. *luter* < ням. *Luther*, прозвішча Марціна Лютэра, дзеяча нямецкай Рэфармацыі; *меге; 'ра, міге; 'ра* ‘старая, худая жанчына’ (Раст.), ‘злая, сварлівая жанчына’ (ТСБМ) < рус. мегера < лац. *Maegera* ‘Мегера, адна з трох багінь помсты’; *ю; 'да* ‘прадажнік, здраднік’ (СПЗБ) < грэч. *Iudas* бібл. Іуда. Як відаць, метафарычны зрух семантыкі падобных антрапонімаў з’явіўся вынікам абсалютызацыі пэўнай рысы характару або асаблівасцей паводзін. Пры гэтым адбываўся перанос асобных лексіка-семантычных кампанентаў у семантыцы слова, якія абазначалі адмоўныя, заганныя рысы (сквапнасць, ілжывасць, жорсткасць, хітрасць, здрадніцтва, вераадступніцтва і інш.) канкрэтнага чалавека на агульную назву асобы. У выніку пашыраліся прадметна-дэнатыўныя сувязі лексем, абагульнялася яе семантыка, паколькі слова абазначала ўжо не канкрэтную асобу, а цэлы клас, тып людзей. Метафарычнасць пераносу абумовіла экспрэсіўную афарбоўку такіх запазычанняў, якія папоўнілі сінанімічныя рэсурсы народна-дыялектнай мовы.

Некаторыя запазычанні з’яўляюцца аданамастычнымі, як правіла, адтапанімічнымі дэрыватамі. Іх утварэнне суправаджалася дадатковымі метанімічнымі зрухамі ў семантыцы слова на аснове прасторавай сумежнасці. Такія запазычанні называюць прадметы адзення: *блю; 'ска, блю; 'зка* ‘кофта, блузка’ (Шат., ДСБ) < пол. *bluzka* < фр. *blouse* < сяр.лац. *pelusia* ‘адзенне з Пелузія’; *паляты; 'нка* ‘мужчынская верхняя вопратка з даматканага сукна’ (СГЦР,НС) < пол. *palatynka* ‘футравы каўнер на шыю’ < фр. *palatine* < *palatin* ‘пфальцкі’, гэты від адзення быў увезены ў Францыю пры Людовіку XIV з Пфальца; тканіну: *адама; 'шка* ‘шаўковая матэрыя з узорамі’ (Нас.) < пол. *adamaszek* < слац. *adamascus* ‘тканіна з Дамаску’; *пары; 'ск* ‘паркаль’ (МДСГ) < пол. *paryski* ‘парыжскі’ < *Parys* ‘Парыж’; абутку: *анге; 'лькі* ‘святочныя боты з дарагой скуры з высокімі заднікамі’ (Цых.) < пол. *angielski* ‘англійскі’; посуду: *парпур(о; 'вы), фарфуро; 'вы* ‘фарфоравы’ (Касп., СПЗБ) < пол. *Farfur(owy)* ‘тс’ праз тур. *farfur, faufur* < перс.-араб. *faufûr*, назва вобласці ў Кітаі, дзе вырабляўся фарфор, па месцы іх вырабу.

Да апелятывацыі анамастычных назваў набліжаецца працэс дээтнанімізацыі – пераход этнонімаў іншамоўнага паходжання ў іншыя лексіка-тэматычныя разрады. Метанімізацыя асобных этнонімаў прывяла да змены іх дэнататыўных сувязей – яны сталі называць асобу па віду дзейнасці: *вэ; 'нгар, вэ; 'нгэр, вэ; 'нгра* ‘лекар’, ‘кастратар’, ‘канавал’ (СПЗБ, ДСБ), ‘венгерец’ (Шат.) < пол. *węgiec* ‘венгерац’; прадмет: *мажа; 'ры* ‘вялікія калёсы з высокімі драбінамі’ (Бяльк., МДСГ) < крым.-тат. *madzar* ‘драбіны’ < *maɣyag* ‘мадзьяр’; расліну: *гры; 'ка, гры; 'га* ‘грэчка’ (СПЗБ) < пол. *gryka* ‘тс’ < ням. *Griechen* ‘грэк’; дзеянне: *мазу; 'р(ка)* ‘польскі танец’ (СПЗБ) < пол. *Mazur(ek)* ‘тс’ < *mazur* ‘мазур, паляк, паўночна-ўсходняй Польшчы’ і інш. Метафарызацыя этнонімаў адбылася на аснове знешніх асацыяцый і суправаджалася экспрэсівізацыяй іх семантыкі: *ара; 'п* ‘брудны чалавек, загарэлы’ (СНС) < тур., тат., араб ‘араб’; *му; 'рын* ‘чорнавалосы, смуглы чалавек’ (ДСЗ), ‘чорны чалавек, арап’ (Нас.) < ст. пол. *murzyn* < ст. в ням. *moog* < лац. *maurus* ‘маўр’. Метафарызацыя зборных імён (імён народаў, насельніцтва) абумоўлена тым, што назвы народаў сімвалізуюць пэўную якасць ці яшчэ часцей фізічны або маральны недахоп, рэальны або мяркуемы [63, с. 203].

У лінгвістычнай літаратуры выдзяляюць розныя тыпы апелятывацыі – поўную і частковую, натуральную і штучную [155, с. 43-44]. Для дыялектных запазычанняў характэрна пераважна поўная і натуральная апелятывацыя. Частковая апелятывацыя, пры якой анамастычнае значэнне суіснуе з апелятыўным (накшталт *бардады; 'н* ‘манах рымска-каталіцкага ордэна св.Бернарда’ (Нас.) і ‘адзінокі, беспрыютны чалавек’ (НЛ) і штучная, калі рэалію свядома называлі ў гонар пэўнай асобы, як правіла, вучонага (напрыклад, *аргі; 'ня*) у народных гаворках сустракаецца вельмі рэдка.

Такім чынам, апелятывацыя лексікі іншамоўнага паходжання адбывалася найчасцей на аснове іх метанімічнага, а ў некаторых выпадках – і метафарычнага пераносаў.

Метафарызацыя семантыкі тапанімічных і антрапанімічных назваў, як правіла, характэрна для т.зв. ‘культурных’ запазычанняў (тыпу *анго; 'ры, беке; 'ша, га; 'рус, гры; 'ка, блю; 'ска, жале; 'тка, ка; 'ва, кашмі; 'р, кама; 'шы, мажа; 'ры* і інш, якія засвойваліся разам з рэаліямі. Метафарызацыя анамастычнай лексікі з’яўлялася адным са спосабаў экспрэсівізацыі семантыкі запазычанняў у народна-дыялектнай мове.

2.4.2.4 ПАШЫРЭННЕ СЕМАНТЫКІ

Пашырэнне або генералізацыя семантыкі з’яўляецца малапрадуктыўным тыпам семантычнай дэрывацыі дыялектных запазычанняў. Генералізацыя значэння адбываецца дзякуючы пашырэнню сферы прадметна-паняційнай суаднесенасці слова, у выніку чаго яго семантыка становіцца больш агульнай, страчваючы розныя відавочныя адценні, канкрэтныя прыметы. Пры гэтым асобныя словы не змяняюць сваёй тэматычнай прыналежнасці. Гэта: а) назвы асобы: *мні*

; 'шка 'рымска-каталіцкая манахія' (Нас.), 'нерашучая асоба' (ЖС); *не; 'крут* 'навабранец, рэкрут', 'непаваротлівы, няспрытны чалавек' (Бяльк.);

б) прадмета: *бі; 'бля* 'біблія', 'тоўстая кніга' (СГЦР); *га; 'мар* 'верхняя ручка падоўжанай пілы' (СГЦР), 'вялікі і цяжкі прадмет' (ДСЗ); *калтуя; ' 'біч і цапільна ў цэпе*, 'таўкач', 'палка, палена' (СПЗБ);

в) рэчыва: *баланда; ' 'калатуша з мукі* (ТС), 'малакаларыйная, рэдкая страва' (ЛП), 'нясмачная страва' (Яўс.); *бурда; ' 'мутная вадкасць*, 'падонкі' (Нас.), 'нясмачная ежа' (Бяльк.);

г) дзеяння: *анэ; 'ма* 'клісцір', 'пакаранне розгамі' (Нас.); *літа; 'нне* 'малітвы ў католікаў', 'доўгае, манатоннае пералічванне чаго-н.', 'галашэнне' (НЛГ, ТСБМ).

У іншых выпадках пашырэнне значэння запазычання прыводзіла да абстрагавання яго семантыкі, падагульнення паняццёвага зместу, што абумоўлівала змену лексіка-тэматычнай і граматычнай характарыстыкі слова – пераход назвы з разраду канкрэтна-прадметных намінацый у склад адцягненай лексікі: *бурт* 'капец (бульбы, буракоў)', 'куча карчоў', 'штабель, складзены на полі з пластоў гною і торфу', 'вялікі кавалак чаго-н.' (СПЗБ, Сцяшк.); *ва; 'г(а; ' 'вага*, 'вагі', 'гіра', 'рычаг', 'аўтарытэт' (Касп.) 'раўнавага', 'лоўкасць' (Нас.); *г а; 'к(а)* 'крук для гною', 'матыка' (ДСБ), 'лішак меры' (ТС); *гарт* 'горан' (Нас.), 'закалка, загартаванасць (металу)' (Касп., ТС), 'сіла, моц' (ЖС); *гу; 'ра* 'гурба', 'гара' (НС), 'натоўп, гурт' (БДС), 'куча чаго-н.' (СПЗБ); *кашу; 'ля(е)* 'сподняя і верхняя сарочка', 'бялізна' (СПЗБ); *квіт* 'распіска, квітанцыя' (СПЗБ), 'канец, хопіць' (Бяльк.); *кру; 'шня* 'куча каменя', 'камяністы ўчастак поля', 'куча чаго-н.', 'значная колькасць, мноства' (СПЗБ); *лёз* 'зазор, запас', 'вузкі прамежак, лаз', 'вольны, свабодны час' (СПЗБ, Цых.); *лю; 'хта* 'юшка (у печы)', 'дымаход', 'адтуліна ў падмурку хаты' (ДСБ, Сцяшк.), 'нешта лёгкае, паветранае' (Бяльк.); *л я; 'мец* 'войлак', 'падхамутнік', 'ярэм, цяжкі абавязак' (Нас.); *ро; 'йст(а)* 'зарослае балота, звычайна ў лесе', 'зараснік', 'нізкае, вільготнае месца', 'беспарадак' (СПЗБ); *цы; 'ндра* 'акаліна на паверхні расплаўленага металу', 'вельмі цвёрдая, з чырванаватым адценнем зямля' (СПЗБ), 'што-н. цвёрдае' (ДСЗ); *шэ; 'лег* 'старажытная дробная манета', 'дробязь, нязначнасць' (Нас.).

Такім чынам, пашырэнне значэння запазычанняў суправаджаецца абагульненнем іх семантыкі і павелічэннем дэнататыўных сувязей слова.

2.4.2.5 ЗВУЖЭННЕ СЕМАНТЫКІ

Параўнальна рэдка пры полісемантызацыі запазычанняў адбываецца адваротны семантычны працэс – звужэнне, спецыялізацыя значэння. Як вядома, пры звужэнні значэнне слова пачынае абазначаць больш вузкае кола прадметаў або з'яў [73, с. 32.]. У гэтым выпадку назіраецца абмежаванне дэнататыўнай суаднесенасці лексемы і, адпаведна, – звужэнне яе семантычнага аб'ёму за кошт канкрэтызацыі, дэталізацыі называемага паняцця: *глянц* 'глянец', 'правы, добры бок матэрыі' (Нас., СГЦР); *лёс* 'доля', 'збег акалічнасцей, абставін' (Касп., Бяльк., СПЗБ), 'жэрабя' (СПЗБ), *лёсы* 'паперкі з нумарамі, якія выцягваюць пры жараб'ёўцы' (Сцяшк., Сл.); *смак* 'смак', 'апетыт', 'пра што-н. вельмі смачнае'

(СПЗБ), *лэзны* ‘свабодны, нічым не заняты’ (НСл), *лэзная* (карта) ‘неказырная’ (Янк.1).

У асобных выпадках звужэнне, канкрэтызацыя семантыкі атрымлівае граматычнае выражэнне, суправаджаецца ўтварэннем формы множнага ліку: *лэс–лэсы* (параўн. літарат. *сталь – сталі*).

2.4.2.5 КАМБІНАВАНЫ ТЫП СЕМАНТЫЧНАЙ СТРУКТУРЫ

Як адзначаецца ў літаратуры, мнагазначнае слова з’яўляецца адкрытай, дынамічнай структурай, шырокія, а ў асобных выпадках няпэўныя сэнсавыя межы якой аб’ядноўваюць розныя тыпы семантычных зрухаў [150, с. 23; 182, с. 91]. Семантычная структура мнагазначнага слова з’яўляецца сукупнасцю лексіка-семантычных варыянтаў, звязаных паміж сабой адносінамі пераносу або спецыялізацыі і генералізацыі, якія могуць факультатыўна спалучацца з эмацыянальнай і стылістычнай афарбоўкай [15, с. 7].

Семантычная структура дыялектнага мнагазначнага слова, у адрозненне ад літаратурнага, уяўляецца больш складанай камбінацыяй асобных лексіка-семантычных варыянтаў, звязаных разнастайнымі сувязямі і адносінамі [148, с. 34].

Многія запазычанні з полісемантычнай структурай у гаворках уяўляюць камбінаваныя тыпы семантычнай дэрывацыі, дзе метафарычны перанос спалучаецца з метанімічным, а таксама з пашырэннем або звужэннем значэння: *жлу; кта(о)* ‘пасудзіна для запарвання бялізны’, ‘замочаная бялізна’, ‘луг з попелу’, ‘мыццё бялізны такім спосабам’ (БДС, СПЗБ), ‘ненасытны чалавек’ (МАСМ); *ку; льша* ‘бядро, тазасцегнавы сустаў’, ‘бядровая частка тушы, кумпяк’, ‘вуглавы застаронак у гумне’, ‘месца пад звісаючай часткай страхі гумна’, ‘канцавая частка воза, спосаб укладкі воза’ (СПЗБ), ‘ручка на касі’, ‘папярочная планачка на дзяржанні ў лапаце’ (БДС); *лоўж, лоўш* ‘куча галля’, ‘куча бруднай бялізны’, ‘рэчы, складзеныя ў пэўным парадку’, ‘вялікая колькасць чаго-н.’, ‘рыззё’ (СПЗБ); *склюд, склют* ‘цяслярская сякера для абчэсвання бярэвення’, ‘худая жывёліна’, ‘худы, высокі, эгорблены чалавек’, ‘скупы чалавек’ (СПЗБ, ЖС, ДСЗ), ‘моцны мароз’ (БДС); *шу; ла(о)* ‘калода’, ‘слуп з пазамі ў пабудове або ў агароджы’ (Нас.), ‘будынак, куды складваюць торф’ (МММГ-77), ‘доўгія рукі’ (СПЗБ), ‘непаваротлівы чалавек’ (ТС), ‘таўстун’ (Нас.); *цы; мбал(ы)* ‘інструмент’, ‘высокі чалавек’, ‘тоўстыя губы’ (Нас., ДСБ), ‘пустазвон’, ‘гультай’ (СПЗБ); *цы; балы* ‘доўгія ногі’ (Касп.).

Асноўнай рухаючай прычынай полісемантызацыі дыялектных запазычанняў, як і ўласнай лексікі, з’яўляецца змена іх прадметна-паняційнай суаднесенасці, якая прыводзіць да пашырэння намінацыі функцыі слова. У сувязі з гэтым у працэсе семантычнай дэрывацыі дыялектных запазычанняў даволі часта актуалізуюцца розныя прыметы рэалій, што абумоўлівае драбленне, дэталізацыю семантыкі, у выніку чаго развіваецца складаная, разгалінаваная семантычная структура слова: *дэ; нка(о)* ‘кухонная дошка’ (ЗНС), ‘падстаўка пад патэльню’ (МММГ-74), ‘дошчачка для адціскання сыру’ (ЖС), ‘круглая драўляная накрыўка

да бочкі' (Сцяшк.); *жупан* 'кароткае верхняе мужчынскае адзенне з даматканага сукна', 'доўгі да пят суконны каптан' (ЛП), 'пінжак' (СНС), 'каптан з каляровага сукна, купленага ў лаўцы' (Нас.); *жур* 'страва з аўсянай мукі' (ДСЛ), 'страва, прыгатаваная з салоджанага цеста', 'расольнік', 'рэдка кісель', 'густы, аўсяны кісель', 'пена' (СПЗБ), 'кіслая студзьяністая маса' (ЛП); *калдуны;*, *голдунны;*, *колдуны;*, *кулдуны;*, *галдуны;* 'варэнік з мясам або з грыбамі' (Сцяшк.), 'бульбянік' (МДСГ), 'пельмені' (Бяльк), 'клёцкі, галушкі, начыненыя мясам або іншым фаршам' (СПЗБ), 'бульбяныя галушкі' (ЛП, СПЗБ); *ко;* *'льба, ко;* *'рба* 'вал з ручкай у розных прыладах' (НЛС, СПЗБ, ДСБ), 'ручка калодзежнага калаўрота' (ДСБ, Сцяшк., МММГ-74), 'калаўрот' (ДСБ), 'свердзел' (ТС, ДСБ, МДСГ, СПЗБ, Сцяшк.) 'пабудова' (ЖНС), 'ручка сячкарні' (ДСБ), 'дэталі медагонкі' (ЖНС), 'ручка ў тачыле' (НСл); *коц* 'коўдра фабрычнага вырабу з шэрсці ці бавоўны', 'вязаная коўдра' (СГЦР), 'саматканая посцілка на льяноў аснове, вытканая стужкамі са старога адзення' (ЖНС); *ла;* *'г(а)* 'падваліна, на якую кладзецца падлога' (ДСБ), 'апора, рычаг з жэрды, тонкага бервяна для падымання бярвенняў' (СГЦР), 'жэрдка, якую прыстаўляюць да воза і кацяць па ёй дрэва' (МММГ-74); *лега;* *'р, ляга;* *'р* 'папярэчныя бярвенні, на якія насцілаюць пол' (ЛП), 'рычаг для падымання бярвенняў' (СПЗБ), 'бярвенні, якія падкладваюцца пад штабель лесу, дроў' (СПЗБ), 'доўгія жэрды, якія кладуць аднымі канцамі ў ваду плыт, а другімі на бераг' (Цых.), 'папярочная калодка, якая кладзецца на сані пры перавозцы доўгага бервення (НСл.), 'ляжак пад бярвенні' (НСл.), 'падкладка пад наземны вулей – калоду' (ЛП); *лі;* *'ня, лі;* *'н(ь)ка, лы;* *'нва* 'вяроўка, пры дапамозе якой падымаюць вулей на дрэва' (ЛП, ЗНС), 'канат, па якому рухаецца паром' (Бяльк.,Сцяшк.), 'дрот, якім звязваюць бярвенні ў плытах' (Сцяшк.), 'драўляны трос, пры дапамозе якога трымаюць плыт на месцы' (НЛ); *шо;* *'па, шо;* *'фа, шоф* 'павець' (СПЗБ, Касп, ДСЛ, ЛП, ДСЗ, Сцяшк.), 'пабудова на чатырох слупах' (СПЗБ, ЛП), 'паветка над стогам, склепам' (ДСЛ), 'прыбудова да хлява для сена або гаспадарчых рэчаў', 'памяшканне для дроў' (ЛП, НЛС, ДСЗ), 'летняе памяшканне для жывёлы', 'застаронак', 'клубня' (ЛП), 'вазоўня' (Цых.), 'хлеў' (Касп.).

Пры такой полісемантызацыі семантычная структура запазычанняў, як правіла, не выходзіць за межы аднаго паняццянага поля, адбываецца паралельнае развіццё вытворных ЛСВ. Значэнні гэтых полісемантаў належаць пераважна да адной лексіка-граматычнай катэгорыі. Такія запазычанні адносяцца ў асноўным да канкрэтна-прадметных намінацый. У адрозненне ад іншых тыпаў семантычнай дэрывацыі (метафарызацыі, метанімізацыі, пашырэння і звужэння) тут інварыянтнымі з'яўляюцца асноўныя лексіка-семантычныя кампаненты значэнняў: *дэнка* [падстаўка], *жупа;* *'н* [верхняе адзенне], *жур* [кіслая страва], *калду;* *'н* [страва з начинкай], *ко;* *'льба* [прыстасаванне з ручкай], *коц* [посцілка], *ла;* *'га, ле;* *'га;* *'р* [апора] і г.д.

Полісемантызацыя дыялектных запазычанняў, якая адбываецца на вышэйшай ступені іх адаптацыі, закранае не ўсю, а толькі частку іншамоўнай лексікі. Як сведчаць статыстычныя даныя, толькі трэць запазычанняў (29,4%) у працэсе засваення рэалізавала свой

семантычны патэнцыял, набыла вытворныя значэнні. Найбольшай актыўнасцю ў працэсе полісемантызацыі вызначаюцца канкрэтна-прадметныя намінацыі (гл. табліцу 2.9).

Табліца 2.9

Тэматычная характарыстыка полісемантаў

Тэматычныя групы запазычанняў	Колькасць полісемантаў у %
Назвы прадмета	79,5
Асобы	7,9
Абстрактных паняццяў	9,8
Прыметы	2,8
Дзеяння	3

Выключная большасць мнагазначных запазычанняў адносіцца да агульнаўжывальнай лексікі. Шлях засваення многіх з іх у беларускія гаворкі апасродкаваны, – праз іншыя мовы. Даволі значная колькасць полісемантычных лексічных адзінак – даўнія запазычанні. Семантычная дэрывацыя дыялектнай лексікі іншамоўнага паходжання нярэдка суправаджалася развіццём іх словаўтваральнага патэнцыялу, што таксама сведчыць аб высокай ступені адаптацыі.

Табліца 2.10

Функцыянальная характарыстыка полісемантаў

Характарыстыка мнагазначных запазычанняў	Колькасць полісемантаў у %
Агульнаўжывальныя	88,9
Спецыяльныя	11,1
Даўнія	43,0
Якія маюць апасродкаваны шлях засваення	55,0
У якіх ёсць дэрываты (вытворныя)	30,2

Як паказвае статыстычны падлік (гл. табліцу 2.11), запазычанні з розных моў валодаюць неаднолькаваным семантычным патэнцыялам. Самы высокі ён – у слоў, запазычаных з класічных і германскіх моў.

Табліца 2.11

Семантычны патэнцыял запазычанняў з розных моў

Паходжанне запазычанняў	Колькасць полісемантаў у %	Паходжанне запазычанняў	Колькасць полісемантаў у %
Лацінізмы	44,3	Цюркізмы	29,4
Германізмы	40,2	Галіцызмы	25,8
Грэцызмы	34,0	Італьянізмы	24,5

Балтызмы	32,0	Паланізмы	21,3
----------	------	-----------	------

Такім чынам, полісемантызацыя дыялектных запазычанняў як працэс утварэння мнагазначнай лексічнай адзінкі адбываецца на вышэйшай ступені семантычнага засваення. Асноўнымі тыпамі семантычнай дэрывацыі запазычанняў з'яўляюцца метафарычныя і метанімічныя пераносы, якія нярэдка спалучаюцца з пашырэннем або звужэннем семантычнага аб'ёму, што выклікае змену прадметна-паняццёвай суаднесенасці слова і яго граматычнай характарыстыкі.

Складаны характар семантычнай структуры полісемантаў іншамоўнага паходжання ў гаворках, яе дыфузнасць у значнай меры абумоўлена спецыфікай дыялектнай лексічнай сістэмы, яе ўмоўным характарам, тэрытарыяльным вар'іраваннем, вуснай формай існавання, сітуацыйнай замацаванасцю.

Полісемантызацыя запазычанняў у народных гаворках вызначаецца многімі фактарамі – даўнасцю запазычвання, тэрыторыяй пашырэння слова, яго дэнататыўнымі сувязямі – актуальнасцю значэння і важнасцю называемых паняццяў у грамадскім жыцці.

Змены семантыкі запазычанняў абумоўлены рознымі, як пазамоўнымі фактарамі (гістарычнымі зменамі грамадскіх адносін, развіццём эканомікі, навукі і тэхнікі, культуры), так і лінгвістычнымі прычынамі (лексіка-семантычным узаемадзеяннем з іншымі словамі, развіццём разнастайных семантыка-стылістычных сувязей з імі).

2.4.3 АРХАІЗАЦЫЯ ЗАПАЗЫЧАННЯЎ

У працесе асваення лексікі іншамоўнага паходжання народна-дыялектнай мовай-рэцэптарам змяняўся функцыянальны статус многіх запазычанняў – пашыралася або звужалася сфера іх выкарыстання, памяншалася або павялічвалася частотнасць ужывання, архаізавалася або актывізавалася семантыка. Даволі складана дакладна вызначыць колькасць устарэлых назваў іншамоўнага паходжання, паколькі ў лексікаграфічных крыніцах не заўсёды адзначаецца архаізацыя дыялектнай лексікі і яе пасіўнае выкарыстанне. Тым не менш аналіз фактычнага матэрыялу дазваляе сцвярджаць, што каля 13% з усіх запазычанняў адносяцца ў сучаснай мове да ўстарэлай лексікі або належаць да пасіўнага лексічнага фонду. Яны, як правіла, захоўваюцца ў памяці старэйшага пакалення.

У складзе ўстарэлых назваў значная колькасць (34%) даўніх запазычанняў. Архаізацыя некаторых запазычанняў была абумоўлена экстралінгвістычнымі фактарамі – гістарычнымі зменамі ў жыцці грамадства. Такія словы выйшлі з ужытку разам з рэаліямі або паняццямі, якія яны абазначалі. Гэта назва асоб па пасадзе і роду заняткаў: *аконам, аплікант, асэсар, вэнгар, гайдук, жовнер, лядвойт, некрут, райзар, хлоп*; назвы некаторых устаноў і арганізацый, прамысловых прадпрыемстваў : *афіцына, гута, дэфензыва, пастарунак*; адміністрацыйных адзінак: *гміна*; прыватных уладанняў: *маёнтак, парцэля*,

сервітут, хваліварак; іншых юрыдычных паняццяў: актыкацыя, акцыдэнцыя, акцэпцыя, алекцыя, андынарыя, парцыляцыя, фактура.

Устарэлымі з’яўляюцца назвы многіх прадметаў адзення, якія выйшлі з моды: *андарак, жупан, камлёт, кірэя, кунтуш, лапсярдак, палятынка, саян, сукман; а* таксама галаўных убораў: *герлянт, шлээр; абутку: гамашы, клумпы, мэшты, пантыкі, папуці, насталы.* Да ўстарэлай лекстыкі адносяцца асобная запазычаныя назвы даўнейшых музычных інструментаў: *бандура, лера; зброі: палаш, паядынька, хвузія; транспартных сродкаў: гіляра, коч, лагожы.*

Працэсу архаізацыі падвергліся асобныя назвы адзінак вымярэння ў сувязі са зменамі ў метрычнай сістэме. Гэта лексемы *аршын, гарнец, лан, морг, пундэль, пур.* Пераход пэўнай часткі запазычання ў склад пасіўнай лексікі быў абумоўлены таксама паслабленнем уплыву польскай мовы на беларуская гаворкі. Гэта датычыць у першую чаргу паланізмаў, многія з якіх, не атрымаўшы шырокага распаўсюджання ў беларускіх гаворках, застаюцца на ўзроўні іншамоўных інфільтрацый. Гэта лексема тыпу *бронь, васімнасце, врубаль ‘вєрабєй’, вшэлякі, зэшыт, ксєнжска, млоды, сэндзя і мн інш.* Па гэтай жа прычыне звязілася сфера ўжывання некаторых рэлігійных назваў, якія абазначалі асобныя паняцці каталіцкага веравызнання: *адвент, вігілія, вілія, габіт, нешпор, шкаплеры і інш.*

Некаторыя запазычанні, засвоеныя ў беларускія гаворкі праз польскую мову, у наш час былі заменены іншымі назвамі: *амаратура – пенсія, атрамент – чарніла, бібула – прамакашка, вапоры – капрызы, кает – сшытак, лемантар – буквар, мапа – карта, тэстамент – завяшчанне.*

Пэўную ролю ў гэтым працэсе аказала пашырэнне беларуска-рускага двухмоўя ў наш час і ўзмацненне лексічнага ўздзеяння рускай мовы на беларускую.

Калі аналізаваць паходжанне ўстарэлых назваў, то неабходна адзначыць, што найчасцей архаізацыі падвяргаліся запазычанні з класічных і раманскіх моў, параўнальна невялікая колькасць устарэлых назваў у германізмаў і балтызмаў (гл.табліцу 2.12).

Табліца 2.12

Архаізацыя запазычанняў з розных моў

Паходжанне запазычанняў	% устарэлых назваў	Паходжанне запазычанняў	% устарэлых назваў
Лацінізмы	36,4	Галіцызмы	20,4
Італьянізмы	30,6	Цюркізмы	15,3
Грэцызмы	24,4	Германізмы	9,8
Паланізмы	22,3	Балтызмы	1,4

Працэс архаізацыі закранае запазычаную лексіку розных тэматычных груп, але найбольш характэрны для канкрэтна-прадметных намінацый (гл. табліцу 2.13).

Табліца 2.13

Тэматычная характарыстыка ўстарэлых назваў

Тэматычная група	% устарэлых назваў	Тэматычная група	% устарэлых назваў
Назва прадмета	37	Асобы	16,4
Дзеяння	20,4	Прыметы	4,1
Абстрактнага паняцця	19,5	Іншыя	2,6

У пераважнай большасці (88,3 %) ўстарэлыя назвы адносяцца да агульнаўжывальнай лексікі і з'яўляюцца нейтральнымі ў стылістычных адноснах (88,1 %). Гэта сведчыць аб тым, што працэс архаізацыі мала закранае спецыяльную і народна-тэрміналагічную лексіку і амаль не характэрны для экстрэсіўна афарбаваных назваў.

Раздзел 2.5 КАМПАНЕНТНЫ АНАЛІЗ СЕМАНТЫКІ ДЫЯЛЕКТНЫХ ЗАПАЗЫЧАННЯЎ

Як вядома, значэнне слова не з'яўляецца элементарнай семантычнай адзінкай. Яно падзяляецца на больш дробныя элементы, пэўная камбінацыя якіх і ўтварае значэнне слова [4, с. 254].

Камбінаторная методика семантычнага аналізу дазваляе выявіць сістэмныя адносіны ў межах семантычнай структуры пэўнай намінацыйнай адзінкі, паказаць іерархічную залежнасць яе лексіка-семантычных варыянтаў. Першыя спробы кампанентнага аналізу семантыкі слова ў айчынным мовазнаўстве належаць Т.П. Ломцеву, які значэнне намінацыйнай адзінкі ўяўляе як камбінацыю пэўнай колькасці пярвічных семантычных элементаў [100, с. 108]. А.І.Жалкоўскі, І.А.Мяльчук, Э.Ф.Скараходзька значэнне слова разглядаюць як камбінацыю некалькіх семантычных множнікаў, выдзяляючы ў межах лексіка-семантычнай групы слоў нязменную састаўляющую значэння – семантычную функцыю. Метад семантычных множнікаў, распрацаваны імі, дапамагае стварыць метамову як сродак эканомнага апісання лексікі [68, 109, 140].

Пад кампанентным аналізам у лінгвістычнай літаратуры звычайна разумеюць 'рад паслядоўнага раскладання гэтага значэння на некаторыя семантычныя састаўляючыя' [3, с. 65], такія 'адзінкі элементарнага сэнсу, якія не паддаюцца далейшаму члянэнню' [149, с. 139] або апісанне мноства значэнняў слова праз 'абмежаваны інвентар элементарных семантычных адзінак' [15, с. 80]. Кампанентны аналіз слова звычайна засноўваецца на лагічнай аперацыі азначэння зместу называемага словам паняцця, якое адлюстроўвае істотныя ўласцівасці прадметаў і з'яў. Кампанентамі значэння называюцца такія яго элементы, якія могуць быць суаднесены з адзнакамі выражаемага ў слове паняцця [57, с. 20].

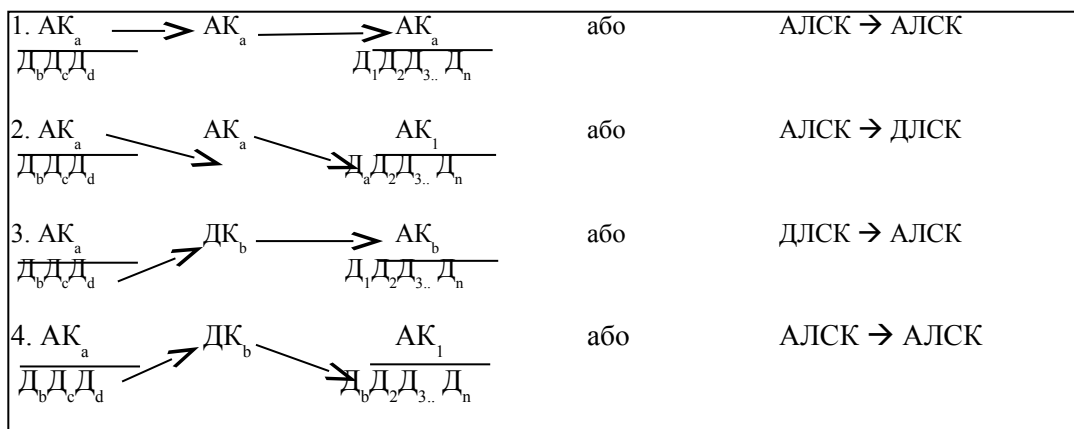
Метад кампанентнага аналізу звычайна выкарыстоўваецца пры апісанні лексічнага значэння ў межах пэўнай лексіка-семантычнай групы слоў. У нашым даследаванні камбінаторная методика прымянялася, па-першае, пры супастаўляльным аналізе семантыкі дыялектных запазычанняў і іх этымонаў у мове-крыніцы з мэтай выяўлення ўнутраных заканамернасцей працэсу запазычвання лексікі іншамоўнага паходжання ў народныя гаворкі. Па-другое, кампанентны аналіз у рабоце выкарыстоўваўся пры апісанні семантычнай структуры мнагазначных запазычанняў для таго, каб паказаць унутраны механізм працэсу семантычнай дэрывацыі дыялектных запазычанняў.

Пры кампанентным аналізе запазычанняў у рабоце выдзяляліся асноўны лексіка-семантычны кампанент /АК/, які адпавядае азначэнню бліжэйшага роду або класа прадметаў і дыферэнцыяльныя кампаненты /ДК/, што суадносяцца з відавymi адрозненнямі прадметаў і канкрэтызуюць асноўны кампанент. Асноўны кампанент адпавядае паняццю ядзернай семы, а дыферэнцыяльны – перыферычнай семы ў семантычнай структуры слова.

2.5.1 Кампанентны аналіз запазычанняў-монасемантаў

Параўнальны аналіз семантыкі запазычанняў і іх этымонаў абв'яргае думку, што многія іншамоўныя словы пры запазычванні набываюць значэнне, не характэрнае для іх этымонаў або засвойваюцца мовай-рэцэптарам у другарадным, неістотным для мовы-крыніцы значэнні. Камбінаторная методика аналізу лексікі іншамоўнага паходжання паказвае, што ў большасці выпадкаў засвойваўся асноўны кампанент значэння, які ў працэсе семантычнай эвалюцыі захоўваўся або пераўтвараўся ў дыферэнцыяльны кампанент, што сведчыць аб заканамернай унутранай сувязі семантыкі запазычанняў і іх этымонаў.

Вызначаюцца наступныя структурныя тыпы семантычнага засваення запазычанняў⁵:

⁵ АК, АЛСК – асноўны лексіка-семантычны кампанент, ДК, ДЛСК – дыферэнцыяльны лексіка-семантычны кампанент, a,b,c,d – кампаненты значэння этымона, 1,2,3,n – кампаненты значэння запазычання.

Схема № 9

1. Некаторыя лексемы засвойваліся ў поўным семантычным аб'ёме, захаваўшы як асноўны, так і дыферэнцыяльны кампаненты запазычанняў: *абрончка, акрэнт, алекцыя, асёклі, атора, бальсаміна, блаўкіня, блотнік, блэнд, ваганас, венцер, выходак, вярцэмак, масарня, гарфа, рышток, спранжыноўка, шыдэлак* і мн. інш.

2. Страта ДК значэння этымона выклікала пашырэнне сэнсавага аб'ёму запазычанняў і абагульненне іх семантыкі. У гэтым выпадку павялічвалася колькасць прадметна-паняційных сувязей слова, відавочна паняцце нярэдка пераносілася на радавочнае: *рушты; 'нак* 'рухомая маёмасць' (Нас.) < ням. Rustung 'узбраенне, амуніцыя'. Калі запазычанні набылі ў мове-рэцэптары новыя ДК-ты, іх семантычны аб'ём звужаўся, а значэнне канкрэтызавалася: *атра; 'мент* 'чарніла' < лац. atramentum 'чорная фарба'; *кабза; 'кашалец, торбачка для грошай* < лац. capsula 'сховішча, футляр, скрыня'; *леваты; 'ва* 'клісцір' < слац. levativus 'для мыцця'; *спра; 'га* 'праход у агароджы' < літ. spraga 'адтуліна, шчыліна'; *хвэст* 'храмавая свята' (СПЗБ) < лац. festum 'свята'.

3. Пэўная колькасць лексем змяніла АК этымона ў ДК запазычання, істотна трансфармуючы семантычную структуру этымона, але захоўваючы з ім сувязь праз агульны семантычны элемент: *па; 'цер(ы)* 'малітва' < лац. pater noster 'ойча наш' (першыя словы малітвы), *інспе; 'кты* 'парнікі' (СПЗБ) < лац. inspectus 'назіранне, догляд'.

4. У некаторых выпадках пры запазычванні засвойваўся ДК, які звычайна заставаўся на перыферыі семантычнай структуры слова: *крэс* 'мяжа' (Сцяшк., Сл.) < ням. Kreis 'круг, акруга'. У гэтым выпадку значэнне запазычання і этымона суадносяцца апасродкавана, праз пэўныя асацыяцыі.

Такім чынам, большая семантычная тоеснасць запазычанняў і іх этымонаў у мове-крыніцы характэрна пры засваенні асноўнага лексіка-семантычнага кампанента і захаванні яго ў якасці ядзернай семы ў структуры слова. Ускосным чынам суадносіцца семантыка запазычання і этымона пры пераўтварэнні АК этымона ў ДК запазычання або пры засваенні ДК з далейшым перамяшчэннем яго ў центр семантычнай структуры або захаваннем перыферыйнага палажэння ў ёй.

Семантычная структура мнагазначнага слова, як вядома, з'яўляецца ўпарадкаваным мноствам узаемазвязаных і супрацьпастаўленых значэнняў, якія могуць быць выражаны адно праз другое [14, с. 106; 15, с. 30; 65, с. 122; 164, с. 2].

2.5.2 КАМПАНАЕНТНЫ АНАЛІЗ ЗАПАЗЫЧАННЯЎ-ПОЛІСЕМАНТАЎ

Прымяненне камбінаторнай метадыкі пры аналізе семантычнай дэрывацыі лексічных адзінак іншамоўнага паходжання дапамагае выявіць унутраны механізм гэтага працэсу. Кампанентны аналіз паказвае, што асобныя значэнні мнагазначных запазычанняў звязаны паміж сабой ў межах адной семантычнай

структуры пэўнымі сістэмнымі адносінамі, і ў першую чаргу адносінамі семантычнай вытворнасці, калі кожны лексіка-семантычны варыянт (ЛСВ) слова можа быць растлумачаны праз адзін з астатніх ЛСВ. Улічваючы гэта, семантычную структуру мнагазначнага слова можна ўявіць як мноства іерархічна залежных лексіка-семантычных варыянтаў, першасных, асноўных і другасных, вытворных [165, с. 112; 92, с. 73; 181, с. 10].

Адзінства і цэласнасць полісеманта забяспечваюць адносіны семантычнай вытворнасці паміж асноўным і астатнімі, прыватнымі значэннямі або тыя семантычныя элементы, якія аказваюцца агульнымі для ўсіх ЛСВ-ш слова, так званае інварыянтнае значэнне, у якое ўваходзяць агульныя істотныя прыметы прадмета [2, с. 65; 181а, с. 94].

Кампанентны аналіз мнагазначных запазычанняў паказвае, што іх асобныя ЛСВ-ты ўзаемазвязаны паміж сабою праз агульны асноўны або дыферэнцыяльны кампаненты. Характар семантычнай сувязі асобных ЛСВ-ў мнагазначных запазычанняў, які адлюстроўвае адносіны матываванага і матывавальнага значэнняў, абумоўлены тыпам іх семантычнай дэрывацыі.

Вызначаюцца наступныя тыпы суадносін кампанентаў ЛСВ-ў мнагазначных запазычанняў (гл. схему № 9):

1. У многіх выпадках семантычная дэрывацыя запазычанняў адбывалася на базе асноўнага лексіка-семантычнага кампанента (АК→АК): *бурну; 'с, бурно; 'с* 'традыцыйная верхняя мужчынская (жаночая) вопратка з даматканага сукна', 'доўгая вопратка з шырокімі рукавамі', 'бурка', 'вялікі мужчынскі кажух', 'плашч' (асноўным кампанентам (АК) у семантычнай структуры гэтай лексічнай адзінкі з'яўляецца інварыянтная сема 'верхняе адзенне'); *гама; 'шы, кама; 'ш(ы), кыма; 'ш(а)* 'скураны абутак з кароткімі ўстаўкамі збоку або на шнурках; 'чаравікі'; 'мужчынскі абутак', 'самаробныя галеты', 'хатнія тапачкі' (АК – 'абутак'); *ку; 'бел, к; 'убял, ку; 'бёл* 'вялікая пасудзіна з клёпак для захавання палатна і адзення', 'вялікая дзежка для збожжа, мукі', 'кадушка, у якой мыліся'; 'кацёл, чан', 'плечены кораб' (АК – 'посуд'); *маляс, мэлес, мэляс* 'штучны мёд', 'патака', 'варэнне з яблук ці цукровых буракоў', 'павідла з гарбуза, груш, ягад', 'смажаная морква', 'цукеркі горшага гатунка' (АК – 'салодкая страва') і інш. Семантычная дэрывацыя падобных лексем адбываецца ў межах паняццйнага поля адной тэматычнай групы. Адзначаны характар унутранай арганізацыі семантычнай структуры полісеманта назіраецца пры паралельным развіцці лексіка-семантычных варыянтаў, а таксама пры драбленні, дэталізацыі значэння.

2. У некаторых полісемантаў вытворныя значэнні развіліся ў выніку пераўтварэння АК першаснага значэння ў ДК вытворнага : *гу; 'ма* 'гума ('рэчыва') → 'абутак з гумы', 'палка з гумы' ('рэчыва' → 'выраб з гэтага рэчыва'); *гру; 'ца* 'ячменныя крупы' → 'каша або суп з гэтых круп' ('прадукт' → 'страва, прыгатаваная з гэтага прадукта'); *пу; 'ра* 'мера, роўная тром пудам' → 'пасудзіна, якая змяшчае тры пуды' ('мера вагі' → 'посуд, які змяшчае такую меру'). Такі ірадыяльны тып семантычнага развіцця запазычанняў назіраўся пры разнастайных метанімічных пераносах

3. У некаторых выпадках асновай семантычнага пераносу з'явіліся дыферэнцыяльныя кампаненты першаснага значэння, якія пры семантычнай дэрывацыі пераўтвараліся ў асноўны кампанент вытворнага значэння (ДК1→АК2): *тандэ*; 'т' 'месца гандлю старымі, паношанымі рэчамі' → 'дрэнная, танная рэч'; *ірда*; 'нь' 'месца, дзе ў дзень богаўлення асвяталі ваду' → 'абрад асвятлення вады', *каўме*; 'р' 'дэталі адзення, якая аблягае шыю' → 'шыя'. Такі характар семантычнай структуры полісеманта вызначалі асобныя тыпы метанімічнага пераносу на аснове як прасторавай, так і лагічнай сумежнасці. Агульнымі ў семантычнай структуры падобных полісемантаў аказваліся інварыянтныя кампаненты, якія называлі сумежныя паняцці, што адносяцца да агульнай прасторавай сферы аб'ектыўнай рэчаіснасці.

4. Полісемантызацыя многіх дыялектных запазычанняў адбывалася на аснове пераносу агульных дыферэнцыяльных лексіка-семантычных кампанентаў (ДК1 → ДК2 → ДК3 → ДКп) *брыжы*; ' 'вузкая палоска тканіны, сабраная ў зборкі', 'свіны кішэчны тлушч', 'здор', 'рабізна на вадзе' (ДК – 'які мае або нагадвае зборкі, хвалі'); *капту*; 'р' 'галаўны ўбор, які насілі жанчыны пад хусткай; 'дзіцячая шапачка', 'высокая прычоска', 'надбудова над плітой, па якой адводзіцца ў комін дым і пара', 'верхняя частка печы, якая ўзвышаецца над ляжанкай у выглядзе сценкі', 'верхняя частка коміна', 'пірамідальны выцяжыны комін над горнам', 'абажур' (ДК – 'які знаходзіцца на (над чым-небудзь)'); *лі*; 'нія, лі; 'ня' 'роўны контур чаго-н.', 'вузкая роўная прасека ў лесе', 'чыгунка' (ДК – 'які мае працягласць у прасторы–даўжыню'); *лэх(а)* 'склеп', 'пограб', 'нара', 'падземны ход', 'падземная прабоіна' (ДК – 'які знаходзіцца пад зямлёй'). Семантычная дэрывацыя праз перанос ДК абумоўлівае суіснаванне ў слове значэнняў розных тэматычных груп. Адзначаны канкатэнацыйны тып семантычнай эвалюцыі дыялектных полісемантаў іншамоўнага паходжання сустракаецца пры разнастайных метафарычных пераносах. Аснову вытворнага значэння пры метафарызацыі запазычанняў складаюць, такім чынам, дыферэнцыяльныя семантычныя кампаненты асноўнага значэння. Дыферэнцыяльнымі, інварыянтнымі ў семантычнай структуры мнагазначных запазычанняў пры метафарычным пераносе з'яўляюцца перыферычныя семы, якія абазначаюць падобную форму супастаўляемых аб'ектаў (круглы, вузкі, доўгі), аб'ём (вялікі, малы, тонкі, тоўсты), паверхню (гладкі, шурпаты, ускудлачаны), агульную функцыю, прызначэнне, а таксама ўнутраныя ўласцівасці (павольны, вялы, непаваротлівы, скупы, злы і г.д.).

Як паказвае аналіз, першы і трэці тыпы семантычнай структуры полісеманта больш дынамічныя і адкрытыя, яны валодаюць большым семантычным патэнцыялам. Другі і чацвёрты тыпы маюць абмежаваную, як правіла, двух – або трохсемежную структуру, якая стрымлівае іх семантычнае развіццё.

Такім чынам, як сведчыць кампанентны аналіз, характар семантычнай дэрывацыі вызначае асаблівасць структурнай арганізацыі полісеманта, тып сувязей паміж яго асобнымі значэннямі. Асноўнымі відамі сувязі паміж семемамі ў структуры разглядаемых запазычанняў з'яўляюцца адносіны ўключэння пры інварыянтнай ядзернай семе, калі вытворныя значэнні развіваюцца на падставе

асноўнага лексіка-семантычнага кампанента (тыпу *бурнос, камашы, кубел*) або перасячэння пры інварыянтных перыферычных семах, калі полісемантызацыя ажыццяўляецца на аснове дыферэнцыяльных лексіка-семантычных кампанентаў запазычанняў (*брыжы, каптур, лѣх(а), лінія*). Адносіны ўключэння ў семантычнай структуры запазычанняў назіраюцца найчасцей пры паралельным развіцці вытворных ЛСВ і ў асобных выпадках пры пашырэнні значэння. Для метафарызацыі і метанімізацыі больш характэрны адносіны паміж ЛСВ у іх семантычнай структуры. У некаторых выпадках, калі полісемантызацыя дыялектных запазычанняў развівалася ў выніку іх метанімізацыі, адбываўся пераход асноўнага кампанента (ядзернай семы) першаснага значэння ў дыферэнцыяльны лексіка-семантычны кампанент (перыферычную сему) вытворнага значэння: *гума, груца, пура* і інш. Пры пашырэнні семантычнага аб'ёму асобных запазычанняў адзначаецца пераход дыферэнцыяльнага ЛСК асноўнага значэння ў асноўны кампанент вытворнага: *ірдань, каўнер, тандэт*.

Адзінства семантычнай структуры полісеманта іншамоўнага паходжання забяспечваюць інварыянтныя семы, якія прама або ўскосна суадносяцца са значэннем этымона. У многіх выпадках семантыка запазычанняў і іх этымонаў узаемазвязана праз асноўны лексіка-семантычны кампанент: *кумля*; 'к 'сцягну кабана' (Бяльк.), 'шынка' (Сцяшк.), 'бядро чалавека' (СПЗБ) < літ. *kumbris* 'сцягну'; *лі*; 'штва 'драўляная планка' (СПЗБ), 'абліцовачная дошка' (Сцяшк.), 'карніз' (Нас.), 'падшыты край вопраткі' (ЛП, ЖС, Нас.) < пол. *lisztwa* 'драўляная планка', 'падгорнутая або падшытая паласа матэрыі' < свням. *liste* 'тс'. Даволі рэдка адзначаецца сувязь семантыкі мнагазначных запазычанняў і іх этымонаў на аснове агульных дыферэнцыяльных лексіка-семантычных кампанентаў: *ква*; 'дра 'чвэрць гадзіны', 'адна з чатырох фаз месяца' < пол. *quadra* 'фаза месяца' < іт. *quadra* 'чвэрць кола або круга' < лац. *quadra* 'чацвёртая частка чаго-н'.

РАЗДЕЛ 2.6 АРЭАЛЬНА-ТЫПАЛАГІЧНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА ЗАПАЗЫЧАННЯЎ

Лінгвагеаграфічнае даследаванне лічыцца адным з самых перспектыўных напрамкаў у сучасным мовазнаўстве. Лінгвагеаграфія дапамагае ўстанавіць інавацыйныя працэсы, вызначыць рэліктавыя з'явы, адзначыць архаічныя зоны і г. д. [114, с. 158; 161, с. 4].

Арэальная характарыстыка прымяняецца звычайна пры даследаванні моўных з'яў на розных узроўнях, але найчасцей у дачыненні да лексікі, як правіла, з мэтай устанаўлення меж распаўсюджання той ці іншай лексемы або яе семантычнага аб'ёму.

Картаграфаванне звычайна праводзіцца на аснове пэўнай тэматычнай групы дыялектнай лексікі, у складзе якой дублетныя і варыянтныя формы. Паходжанне лексем пры гэтым не ўлічваецца. Між тым даследаванне запазычанняў у плане геаграфічнага распаўсюджання на лінгвістычнай карце беларускіх гаворках дазваляе адзначыць іх тэрытарыяльную дыферэнцыяцыю, дапамагае вызначыць некаторыя асаблівасці функцыянавання ў мове-рэцэптары.

Лексіку іншамоўнага паходжання, запазычаную ў народныя гаворкі, у лінгвагеаграфічным плане можна, як вядома, аналізаваць з пункту гледжання ‘знешняй’ геаграфіі – па ступені распаўсюджання ў розных славянскіх мовах і іх дыялектах і паводле ‘ўнутранай’ геаграфіі – па ступені іх канцэнтрацыі і адпаведна тэрыторыі пашырэння ў асобным дыялекце або групе гаворак [96, с. 180; 117, с. 60].

У нашым даследаванні праводзілася арэальная характарыстыка запазычанняў толькі паводле іх ‘ўнутранай’ геаграфіі.

Пры даследаванні балтызмаў у беларускіх гаворках звычайна выдзяляюць бліжнюю зону або вузкі арэал, які прымыкае да непасрэднай этнакантактнай паласы і аддалены, шырокі арэал, які не мае кантактнасці з непасрэднай крыніцай запазычвання [10, с. 36; 52, с. 163; 115, с. 78; 116, с. 181; 198, с. 46].

Такое размежаванне, як паказвае аналіз, цалкам адпавядае і запазычанням з іншых моў. Пераважная большасць запазычанняў сканцэнтравана на паўночным захадзе Беларусі. Па ступені іх канцэнтрацыі можна выдзеліць моцную, сярэдняю і слабую зону функцыянавання запазычанняў.

Так, для балтызмаў, паланізмаў і слоў, засвоеных праз польскае пасрэдніцтва, моцная, бліжняя зона прымыкае да беларуска-польскага, беларуска-літоўскага і беларуска-латышкага пагранічча. Яна ахоплівае паўночны захад Беларусі – паўночную частку паўночна-ўсходняга і заходнюю паўднёва-заходняга і сярэднебеларускага дыялектнага масіва – полацка-мінскія, гродзенска-баранавіцкія і заходнепалескія гаворкі.

Сярэдняя зона ўключае большую, але менш насычаную запазычаннямі тэрыторыю і распаўсюджваецца на ўсходне-магілёўскія, віцебскія, цэнтральную частку сярэднебеларускіх і усходнепалескіх гаворак.

Слабой зонай канцэнтрацыі адзначаных запазычанняў з’яўляецца паўднёва-ўсходні арэал беларускіх гаворак.

У залежнасці ад ступені распаўсюджвання запазычанняў у дыялектнай мове можна вызначыць іх агульнанародныя, міждыялектныя і лакальнадыялектныя тыпы. Агульнанародныя запазычання ахопліваюць усе дыялектныя зоны Беларусі. У іх складзе германізмы *андарак, бэлька, ваг(а), гак, груца, драбіна, дыль, крама, кубел, шула*, балтызмы *бонда, гірса, кукса, кумпяк, паўпрыца, пуня, склюд, лацінізмы барыла, буталь, гуня, дакляраваць, каляда, каптур*, паланізмы *парэнчы, рыдзель*, італьянізмы *баляса, брыль* і інш. Агульнанародныя запазычання ўваходзяць у склад літаратурнай мовы, асобныя з іх адзначаюцца ў нарматыўных слоўніках як размоўныя (*барыла*) або абласныя (*груца, дыль, рыдзель*) лексічныя адзінкі.

Міждыялектнымі можна назваць запазычання, вядомыя не ўсім, а толькі пэўнай групе беларускіх гаворках, часцей за ўсё суседніх, сумежных тэрыторый. Міждыялектныя запазычання ўтвараюць размыты, дысперсны арэал, калі выкарыстоўваюцца ў розных групах беларускіх гаворак або кампактны арэал, калі ўжываюцца ў тэрытарыяльна сумежных рэгіёнах. Да міждыялектных запазычанняў адносяцца германізмы *аргіня, арпа, ахмістрыня, бавэля, банды, бараболя, біндас, бома, брыжы, брытван, букса, варстак, вінда, вінкель,*

дубальт, дышаль, едwab, кан, клямар, кнібель, коц, легар, лёх, рум, тэбель, шопа, паланізмы блэндаць, бэнбаль, вандзонка, вандзэлак, гавэнда, галька, дэнтка, жалязка, паўроз, балтызмы аксны, алёс, асвер, асцюк, бамбіза, брызгуль, буч, вайцяць, венцер, грэбест, гугіль, евня, клуня, крушня, куль, кульша, лоўша, лоўж, пакуля, рэзгіны, лацінізмы апінія, бестыя, бібула, блюска, брысь, валан, граты, кварта, рондэль, а таксама запазычанні з іншых моў – іт. камізэлька, фр. анталяжы, яўр. бахур, венг. бекеша, цюрк. лаша і інш.

Значная частка запазычанняў мае ў беларускіх гаворках лакальнадыялектны, рэгіянальны характар. Напрыклад, лакальнадыялектныя балтызмы сканцэнтраваны ў гаворках паўночна-заходняй Беларусі ў бліжняй кантактнай зоне, дзе ад паўночнага ўсходу да паўднёвага захаду (у Браслаўскім, Пастаўскім раёнах Віцебскай вобласці, Іўеўскім, Дзятлаўскім, Воранаўскім, Астравецкім раёнах Гродзенскай вобласцей) размяшчаецца група астраўных літоўскіх гаворак, якія паступова асімілююцца з беларускім моўным асяроддзем [151, с. 4-5]. Як адзначае большасць дыялектолагаў, якія даследавалі паўночна-заходнюю беларускую дыялектную зону, гэтыя гаворкі ў пэўнай ступені выдзяляюцца з асноўнага дыялектнага масіву стракатасцю моўных рыс. У лексічнай, граматычнай і нават фанетычнай сістэмах беларускіх гаворках паўночна-заходняй часткі праяўляюцца мікраструктуры балтыйскага паходжання, якія вызначаюць спецыфічны каларыт гэтай мясцовасці, найбольш канцэнтравана выступаючы на заходняй ускраіне і паступова затухаючы па меры аддалення ад кантактнай зоны [48, с. 378; 50, с. 61-62; 51, с. 89; 151, с. 3; 170, с. 55]. У лексічнай сістэме гэтых гаворак функцыянуе значная група слоў балтыйскага паходжання, якія маюць вузкалакальны характар. Як адзначае В.Урбуціс, каля 40% літуанізмаў вядома толькі ў паўночна-заходніх раёнах Беларусі, размешчаных непадалёку ад літоўскай граніцы. Гэта, як мяркуецца, параўнальна малады пласт субстратнай лексікі [198, с.46]. Гэта балтызмы тыпу *баршкулі, біздрыс, ваганас, вейкаліс, віштуклі, грабузда, грамбуль, жувікішч, інстукі, крамзла, крумплі, куйла, кярш, лакты, ліжа, пагрэдзінь* (Воран.), *блаўкіня, глумбацца, клаўса, кроўж, кятуя, лагесь, лагяза, лалоўнікі* (Паст.), *гакты, дзяшар, евель, жылвіца, жэгель* (Брасл.), *асёклі, гнібур, звагуль, кніпаць* (Іўеў.), *гнібы, гургале, кіла, кушпель* (Гродз.), *блінда, вяпла, керайша, кукуць* (Ашм.), *гергуны, кампа, кніжэць* (Смарг.), *вяжаціны, дэгли, курчук* (Шчуч.), *барздзюк, граўжык* (Астр.) і інш.

Лакальнадыялектныя, рэгіянальныя паланізмы ўжываюцца пераважна на тэрыторыі беларуска-польскага пагранічча, а таксама ў раёнах існавання астраўных польскіх гаворак. Гэта даволі шматлікая група лексем, многія з якіх у наш час з'яўляюцца малаўжывальнымі, аб чым гаварылася вышэй. Да такіх паланізмаў адносяцца лексемны тыпу *адзьял, акрэнт, бязрэнкавец, вонскі, вэнжык, гаранцосць, настале, ойцец, памендзы* (Астр.), *блоцко, валане, валацэнга, зачонтак, стаёнцы* (Гродз.), *амылка, венкшы* (Іўеў.), *відлы, врубаль* (Воран.), *вшэлякі* (Навагр.), *апенты* (Маладз.), *младзянковы* (Ашм.), *всцёнж* (Маст.) і інш.

Лакальнадыялектныя германізмы і лацінізмы ужываюцца, як правіла, на тэрыторыі паўночна-заходняй і цэнтральнай Беларусі, якая ў свой час адчувала

моцны ўплыў польскай мовы. Гэта тлумачыцца польскім пасрэдніцтвам пры іх запазычванні. Да лакальнадыялектных германізмаў адносяцца лексемы *апыль*, *кібель* (Круп.), *ваха*, *гвінт* (Ваўк.), *гемз*, *крэс* (Гродз.), *гэлм* (Ашм.), *зайзаяр* (Карэл.), *кляшма* (Дзярж.), *грыф* (Драг.) і інш.

Рэгіянальнымі лацінізмамі з'яўляюцца лексемы *акцэпція* (Ашм.), *амаратура* (Зэльв.), *афіцына* (Уздз.), *вілея* (Лаг.), *дзіктандо* (Паст.), *дэфензыва* (Навагр.), *інвэньція* (Мядз.), *кампор* (Стаўб.), *клерык* (В.-Дзв.). Да лакальнадыялектнага тыпу адносяцца асобныя запазычванні з іншых моў: яўр. *балабос* (Дзярж.), *каім* (Міёр.), іт. *картун* (Камян.), фр. *канфітуры* (Лід.), цюрк. *кірэя* (Браг.), рум. *кашкадан* (Навагр.) і інш.

Улічваючы абмежаваную тэрыторыю выкарыстання і нязначную ступень адаптацыі, многія лакальнадыялектныя запазычванні, асабліва паланізмы і балтызмы (для якіх быў характэрны непасрэдны шлях пранікнення) у адносінах да агульнай лексічнай сістэмы народна-дыялектнай мовы можна лічыць украпленнямі.

Розныя тыпы запазычанняў маюць неаднолькавую арэальную характарыстыку. Арэалы, як вядома, адрозніваюцца не толькі па сваёй велічыні, але і па форме. У арэалогіі выдзяляюцца розныя тыпы арэалаў паводле іх формы і размяшчэння – цэнтральны і маргінальны (ускраінны), астраўны (у адносінах да цэнтра распаўсюджвання моўнай з'явы), хвалепадобны, клінавідны і падковападобны (па канфігурацыі) і, нарэшце, суцэльны, разарваны, размыты і карункавы (па працягласці і напоўненасці) [23, с. 32; 111].

Картаграфаванне запазычанняў на матэрыяле беларускіх гаворак паказвае наступныя заканамернасці⁶.

Па-першае, арэал запазычання знаходзіцца ў цеснай сувязі з часам яго засваення. Так, многія даўнія запазычванні тыпу германізмаў *андарак*, *арпа*, *бавэльна*, *балька*, *букса*, *брыжы*, *вінда*, *гак*, балтызмы *алёс*, *бонда*, *буч*, *жлукта*, паланізмы *вандзонка*, *гавэнда* і інш з'яўляюцца шырока ўжывальнымі ў беларускіх гаворках, тады як новыя запазычванні маюць абмежаваны арэал, хаця тут магчымы і выключэнні. Напрыклад, даўнія паланізмы *акрэнт* (Астр.), *венкшы* (Іўеў.), *вшэлякі* (Навагр.), германізмы *ваха* (Ваўк.), *кляпа* (Дзярж.), *крэс* (Гродз.) з'яўляюцца лакальнадыялектнымі, іх ужыванне абмежавана пэўным рэгіёнам, што, магчыма, звязана з дзейнасцю закона перыферычнасці у адпаведнасці з якім лексемы, зафіксаваныя на краях моўнай тэрыторыі, больш старажытныя за іх абсалютныя міждыялектныя сінонімы ў цэнтры [104, с. 22]. Абмежаванае выкарыстанне некаторых даўніх запазычанняў тыпу *балтушнік*, *дзякло*, *пура* абумоўлена іх архаізацыяй у беларускай мове.

Па-другое, існуе заканамерная сувязь паміж арэальнай характарыстыкай запазычання і яго семантычным аб'ёмам. Так, запазычванні з шырокім арэалам ужывання ў гаворках адрозніваюцца складанай семантычнай структурай, паколькі прасторавая радыяцыя лексемы вызначае яе семантучную дыфузію і

⁶ Лінгвагеаграфічная характарыстыка запазычанняў праводзілася на аснове даных Лексічнага атласа беларускіх народных гаворак, т.т. I, II, III і дыялектных слоўнікаў.

вар’іраванне знешняй формы. Асабліва гэта характэрна для агульнанародных і міждыялектных запазычанняў, якія функцыянуюць у розных групах гаворак. У сваю чаргу лакальнадыялектныя запазычанні ў большасці выпадкаў з’яўляюцца монасемантамі і маюць аднастайную знешнюю форму.

Арэалы адназначных і мнагазначных запазычанняў адрозніваюцца не толькі па працягласці, але і па напоўненасці. Так, для запазычанняў-полісемантаў характэрны несущельныя – разарваныя (*лямец* (ЛАБНГ II, № 323), *крушня*, *рыдзель* (II, № 290, 291), размытыя (*бурт* (II, № 224), *жлукта* (III, № 115) і карункавыя (*гірса* (I, № 250), *склюд* (II, № 276) арэалы, якія, магчыма, з’яўляюцца трыма ступенямі паступовага разбурэння аднаго, некалькі суцэльнага арэала. Разарваныя арэалы маюць два, тры і больш разрывы. Для размытых арэалаў характэрны, як правіла, астраўны характар (*бурт*, *кныпяль*, *рэзьвіны* (II, № 299). Разарваныя арэалы полісемантаў распадаюцца на адносна кампактныя субарэалы. Разрывы паміж субарэаламі тлумачацца як распадзеннем арэала, так і недастатковай вывучанасцю лексічнай сістэмы гаворак.

Монасеманты, адназначныя запазычанні, як правіла, маюць два палярныя тыпы арэалаў: кампактны і размыты. Кампактны арэал (па форме – падковападобны, круглы і інш.), як правіла, характэрны для больш позніх запазычанняў кантактнага характару (*папшчэнкі* (III, № 54), *пуц* (II, № 277), хаця магчымы і для даўніх запазычанняў (*мілта*, *пастыр* (I, № 61). Размыты (па форме астраўны) арэал монасеманта сведчыць аб даўнасці яго запазычання (*цуглі* (II, № 321), аднак у некаторых выпадках характэрны і для больш позніх запазычанняў (тыпу *байструк* (III, № 167), *венцер* (II, № 333, 335), *гігель* (I, № 265), *шыяга* (II, № 280). Для лакальнадыялектных запазычанняў характэрны кропкавы арэал (*вельканоц* (III, № 283), *крумплі* (III, № 94), *плюсна* (III, № 98), *тэсцёва* (III, № 158), *шлункі* (III, № 94). У адносінах да асноўнага дыялектнага масіву Беларусі арэал запазычанняў можа быць цэнтральным (*банкарт* (III, № 167), *лоўж* (I, № 191); *пеліка* (II, № 133), маргінальным (*крушня*), дысперсным, рассыпаным па ўсёй тэрыторыі (*аер* (I, № 272), *жлукта* (III, № 115), *каляды* (III, № 281), *кульша*, *люстэрка* (III, № 103), *пляц* (III, № 258). Часцей за ўсё сустракаюцца дысперсны і маргінальны арэалы. Маргінальны арэал запазычанняў можа быць кругавым (*аксны* (I, № 137), *крушня*, *скірда* (I, № 207), падковападобным (*гігель* (I, № 265), паўкруглым (*вогер* (I, № 41), *рымар* (III, № 210) або латэральным, бакавым (*аджгур* (I, № 322), *балька* (I, № 189); *бахур* (III, № 167), *вангор* (I, № 324); *вягал* (I, № 321), *гіль* (I, № 349), *паршы* (I, № 8), *прымен*, *скаўронак* (I, № 117). Ён можа быць рэліктавым, архаічным, з пункту гледжання ‘унутранай’ геаграфіі – субстратнай з’явай, у адносінах да якой дзейнічае закон перыферычнасці. Але ў большасці выпадкаў маргінальны арэал характэрны для пагранічных запазычанняў, якія з’яўляюцца вынікам больш позніх міжмоўных кантактаў.

Арэальнае вывучэнне лексікі іншамоўнага паходжання паказвае, такім чынам, ступень яе канцэнтрацыі і зоны распаўсюджвання ў беларускіх гаворках, дазваляе вызначыць агульнанародныя, міждыялектныя і лакальнадыялектныя

запозычанні, картаграфаванне якіх выяўляе асноўныя тыпы іх арэалаў, розных па канфігурацыі, размяшчэнні і напоўненасці.

Такім чынам, у працэсе функцыянавання і ўзаемадзеяння з уласнай лексікай адбывалася паступовая адаптацыя іншамоўных слоў ў адпаведнасці з фанетыка-марфалагічнымі і лексіка-семантычнымі асаблівасцямі народна-дыялектнай мовы-рэцэптара. Засваенне іншамоўнай лексікі закранае як яе знешнюю форму (фанетычная і марфалагічная адаптацыя), так і значэнне (семантычная адаптацыя).

У працэсе фанетычнай адаптацыі змянялася гукавая абалонка запозычанняў у выніку яе падпарадкавання асноўным асаблівасцям вакалізму і кансанантызму беларускіх гаворак.

Пры марфалагічнай адаптацыі вызначаецца граматычная характарыстыка слова, устанаўліваецца яго прыналежнасць да пэўнай часціны мовы, адбываецца ўключэнне слова ў сістэму асноўных марфалагічных форм і катэгорый гэтага граматычнага класа, акрэсліваецца марфемная будова.

Імкненне народна-дыялектнай мовы максімальна прыстасаваць іншамоўныя лексічныя адзінкі да фанетычнай і граматычнай сістэмы, а таксама лакальная замацаванасць і вусная форма існавання прыводзяць да ўзнікнення разнастайных лексіка-фанетычных і марфалагічных варыянтаў. Лексіка-фанетычныя варыянты пры аднолькавым марфемным саставе адрозніваюцца гукавым складам каранёвай марфемы. Марфалагічныя варыянты адрозніваюцца граматычнымі паказчыкамі або афіксальнымі марфемамі. Асобныя фанетычныя і марфалагічныя варыянты ўзніклі ў выніку запозычвання розных форм адной і той жа мовы-крыніцы (пасрэдніцы) або розных шляхоў засваення.

Адным з важнейшых паказчыкаў засвоенасці запозычанняў з'яўляецца ўключэнне іх у сістэму словаўтварэння народнай мовы. Дэрывацыйныя здольнасці рэалізавалі толькі 18% з прааналізаваных дыялектных запозычанняў у выніку максімальнага прыстасавання да словаўтваральнай сістэмы мовы-рэцэптара. Самым высокім словаўтваральным патэнцыялам валодаюць запозычаныя субстантыўныя назвы.

Вышэйшай ступенню адаптацыі іншамоўнай лексікі з'яўляецца яе семантычнае асваенне, у выніку якога адбываецца спачатку дыферэнцыяцыя значэння запозычанняў, вызначэнне дакладнай прадметна-паняццыйнай сувязі, а ў далейшым, у працэсе функцыянавання ў лексічнай сістэме народных гаворак, іх полісемантызацыя на аснове разнастайных тыпаў семантычнай дэрывацыі (метафарызацыі, метанімізацыі, пашырэння або звужэння значэння), шляхам іх камбінавання або паралельнага развіцця. Некаторыя запозычанні з цягам часу архаізавалі сваё значэнне пад уплывам як экстралінгвістычных, так і ўнутрымоўных прычын.

Кампанентны аналіз семантыкі запозычанняў дазволіў выявіць сістэмныя адносіны ў межах іх сэнсавай структуры, раскрыць унутраны механізм полісемантызацыі, паказаць іерархічную залежнасць розных лексіка-семантычных варыянтаў полісеманта.

Характар і ступень адаптацыі іншамоўнай лексікі ў значнай ступені абумоўлены тэрыторыяй пашырэння запазычанняў, у складзе якіх выдзяляюцца агульнанародныя, міждыялектныя і лакальнадыялектныя тыпы.

ВЫВАДЫ

1. Такім чынам, міжмоўныя кантакты адыгралі важную ролю ў развіцці лексічнай сістэмы народна-дыялектнай мовы. Вынікам іх з'явіліся шматлікія запазычанні, найбольш значныя ў колькасных адносінах і разнастайныя ў семантычным плане групы якіх складаюць словы польскага, германскага, балтыйскага і лацінскага паходжання. Інтэнсіўнасць запазычвання іншамоўнай лексікі ў значнай ступені вызначалі ўмовы білінгвізму, а ў некаторых выпадках і полілінгвізму, у якіх развівалася беларуская мова, найбольш актыўным з якіх было польска-беларускае моўнае ўзаемадзеянне. Гэтым тлумачыцца тое, што польская мова з'явілася крыніцай запазычвання самай значнай па колькасці групы (36%) лексем, а таксама была пасрэднай пры засваенні большасці слоў з германскіх, раманскіх і класічных моў.

2. Прычыны запазычвання ў народныя гаворкі слоў з іншых моў былі рознымі: засваенне лексем адначасова з абазначанай ёю рэаліяй, найчасцей гэта адбывалася з так званымі “культурнымі” запазычаннямі (*буч* ‘рыбалоўная прылада з лазы ці ніцяной сеткі абручоў’, *дрыль* ‘інструмент для пракручвання дзірак’, *клямар* ‘ціскі’, *сласты* ‘прыстасаванне для сушкі травы’, *стальзак* ‘нажоўка’, *фура* ‘вялікі воз, прызначаны для перавозкі грузаў’), тэндэнцыя да лаканічнасці і моўнай эканоміі, калі запазычанне адносіцца да безэквівалентнай лексікі, – у мове-рэцэптары адсутнічае аднаслоўная назва рэаліі і яе значэнне перадаецца апісальна (*гамарня* ‘вялікі, няўтульны будынак’, *скірда* ‘спецыяльная ўкладка сена, саломы’, *тарпа* ‘запоўнены чым-небудзь застаронак у гумне’), імкненне да сінаніміі, разнастайнасці выражэння (*гасла* ‘паведамленне’, *доба* ‘суткі’, *дакляраваць* ‘абяцаць’, *фундаваць* ‘частаваць’), папаўненне экспрэсіўнага лексічнага фонду народнай мовы (*абэржа* ‘вялізны будынак’, *бамбіза* ‘гультай’, *вэрхал* ‘гвалт’, ‘беспарадак’, *вяпла* ‘дурань’, *гавэнды* ‘пустыя размовы’), працяглыя міжмоўныя (беларуска-польскія, напрыклад,) кантакты і як вынік – паланізацыя слоўнікавага складу асобных груп беларускіх гаворак і інш.

3. Як указвалася ва ўводзінах, у рабоце аналізаваліся пераважна народна-дыялектныя запазычанні, якія адсутнічаюць у нарматыўнай мове або маюць фармальныя ці семантычныя адрозненні ад сваіх літаратурных адпаведнікаў. На аснове супастаўлення лексічных адзінак народна-дыялектнай і нарматыўнай, літаратурнай мовы, былі вызначаны наступныя тыпы дыялектных запазычанняў: лексічныя, фанетычныя, марфалагічныя, словаўтваральныя і семантычныя.

4. Лексічныя запазычанні не маюць нарматыўных адпаведнікаў, іх значэнне ў літаратурнай мове перадаецца іншымі словамі або апісальна, многія з іх адносяцца да безэквівалентнай лексікі. Фанетычнымі з'яўляюцца запазычанні, якія пад уплывам народнага вымаўлення змянілі сваё гучанне, чым і адрозніваюцца ад літаратурных адпаведнікаў. Да марфалагічнага тыпу адносяцца запазычанні, якія ў працэсе засваення змянілі граматычную характарыстыку, да словаўтваральнага – запазычанні, засваенне якіх у гаворках суправаджалася дадатковай народнай афіксацыяй. І, нарэшце, да семантычнага тыпу неабходна далучыць запазычанні, якія змянілі ў народнай мове семантычны аб'ём або

стылявую афарбоўку. Акрамя таго, у рабоце аналізавалася невялікая колькасць (3,3%) запазычанняў, якія не адрозніваюцца ад літаратурных адпаведнікаў, але вызначаюцца сваім агульнаўжывальным характарам і сталай традыцыяй выкарыстання, што дае падставу адносіць іх да народных запазычанняў.

Колькаснае размеркаванне запазычанняў па адзначаных тыпах паказвае табліца 3.1.

Табліца 3.1

Структурныя тыпы запазычанняў

Тып запазычанняў	Колькасць	%
Лексічны	1771	56.9
Фанетычны	794	25.5
Семантычны	292	9.5
Словаўтваральны	107	3.5
Марфалагічны	40	1.3

Большасць запазычанняў, як сведчаць статыстычныя дадзеныя, адносіцца да лексічнага тыпу, што паказвае мэтазгоднасць засваення многіх іншамоўных лексічных адзінак у народна-дыялектную мову. Перавага фанетычнага тыпу над іншымі адлюстроўвае большую ўспрымальнасць гукавой абалонкі слова да адаптацыі і пераўтварэнняў у параўнанні з марфемнай будовай, марфалагічнай характарыстыкай і семантыкай намінацыйнай адзінкі. У асобных выпадках у гаворках ужываюцца камбінаваныя тыпы запазычанняў, у якіх сумяшчаюцца адрозненні знешняга і ўнутранага характару – плана выражэння і плана зместу.

Запазычаная ў розныя гістарычныя перыяды як непасрэдным, вусным шляхам у працэсе цесных сацыяльна-эканамічных і культурна-гістарычных кантактаў беларусаў з суседнімі народамі, так і праз пасрэдніцтва іншых моў, лексіка іншамоўнага паходжання паступова засвойвалася ў адпаведнасці з унутранымі заканамернасцямі народна-дыялектнай мовы-рэцэптара. Ступень яе адаптацыі вызначалі як экстралінгвістычныя, так і ўнутрымоўныя фактары – час і шляхі запазычвання, арэал распаўсюджвання, камунікатыўная мэтазгоднасць і дэнататыўная суаднесенасць (жыццёвая важнасць абазначаемых ёю прадметаў і паняццяў), частотная характарыстыка (прыналежнасць да актыўнага або пасіўнага дыялектнага лексічнага фонду) і інш. У сувязі з гэтым найбольш засвоенымі ў фармальным і семантычным плане з’яўляюцца даўнія запазычання, пашыраныя на значнай тэрыторыі, якія называюць важныя ў народна-гаспадарчым жыцці рэаліі і паняцці. Аднак гэтыя заканамернасці не з’яўляецца абсалютнай. Есць значная колькасць лексем, запазычаная ў беларускія гаворкі ў к. XIX-XX ст.ст., якія актыўна засвойваюцца народнай мовай, пашыраючы рэгіён свайго выкарыстання.

Ёсць пэўная замежнасць паміж ‘геаграфіяй’ запазычанняў у народных гаворках і ступенню іх адаптацыі. Чым бліжэй знаходзіцца іншамоўнае слова да

крыніцы запазычвання, тым больш адпавядае яно па форме і семантыцы этымону. Так, максімальна набліжанымі да сваіх этымонаў з'яўляюцца запазычанні, якія функцыянуюць на сумежнай тэрыторыі, што непасрэдна прымыкае да крыніцы запазычвання. Гэта пераважна лакальныя запазычанні з польскай і балтыйскіх моў, якія ўжываюцца ў гаворках паўночна-заходняй Беларусі, на паграніччы з Латвіяй, Літвой, Польшчай, а таксама ў акружэнні астраўных гаворак. Для запазычанняў, якія ўжываюцца на перыферыі міжмоўнага ўзаемадзеяння, аддаленай ад этнакантактнай пагранічнай тэрыторыі, характэрна большая ступень адаптацыі. Чым далей знаходзіцца запазычанне ад мовы-крыніцы або пасрэдніцы, тым большая ступень уплыву на яго з боку фанетыка-марфалагічнай і лексіка-семантычнай сістэмы мовы-рэцэптара. Па меры аддалення запазычанняў ад кантактнай зоны працэс іх асіміляцыі, 'абеларушвання' ўзмацняецца.

Ступень адаптацыі іншамоўнай лексікі абумоўліваюць таксама шляхі і спосабы яе засваення – словы, якія засвойваліся апасродкаваным, даволі часта шматступяньчым шляхам, праз іншыя мовы (напр., лацінізмы, германізмы, галіцызмы), больш актыўна адаптуюцца ў параўнанні з лексэмамі, запазычанымі ў працэсе непасрэдных, прамых міжэтнічных кантактаў (паланізмы, балтызмы). Засваенне іншамоўнай лексікі залежыць і ад генетычнай тоеснасці або тыпалагічнага падабенства кантактуючых моў – так, запазычанні з неславянскіх моў падвергліся больш істотным фармальным і семантычным зменам у параўнанні са словамі, засвоенымі з іншых славянскіх (у першую чаргу польскай) моў.

5. Працэс адаптацыі запазычанняў у народна-дыялектнай мове носіць спецыфічны характар. Ён значна адрозніваецца ад засваення іншамоўнай лексікі літаратурнай мовай больш поўнай асіміляцыяй, імкненнем максімальна наблізіцца да ўнутраных заканамернасцей мовы-рэцэптара. Адаптацыя запазычанняў можа быць фармальнай (фанетычнай і марфалагічнай) і семантычнай. Пры фармальным засваенні змяняецца знешняя форма запазычанняў – іх фанемны склад, марфалагічная будова, граматычная характарыстыка, словаўтваральная структура. Пры адаптацыі знешняй формы запазычанняў у гаворках праяўляецца, з аднаго боку, тэндэнцыя да поўнай асіміляцыі іншамоўнага лексічнага матэрыялу ў адпаведнасці з фанетычнай сістэмай і граматычным ладам народна-дыялектнай мовы. З другога боку, лакальны характар, вусная форма існавання дыялектнай мовы абумоўліваюць узнікненне разнастайных варыянтаў – лексіка-фанетычных і марфалагічных, якія парушаюць аднастайнасць адаптацыі запазычанняў. Лексіка-фанетычныя і марфалагічныя варыянты запазычанняў адлюстроўваюць, як правіла, розныя этапы і формы адаптацыі – адны з іх па сваёй форме набліжаны да этымонаў, іншыя – з'явіліся ў выніку мадыфікацыі іх гучання і граматычнай формы ў адпаведнасці з фанетычнай сістэмай і граматычным ладам пэўнай гаворкі. У працэсе адаптацыі не ўсе запазычанні вар'іравалі сваю знешнюю форму, а толькі – 37%, больш чым трэць з іх – даўнія запазычанні. Найбольшай актыўнасцю пры вар'іраванні формы вызначаліся канкрэтна-прадметныя намінацыі.

6. Вышэйшая ступень адаптацыі запазычанняў – семантычнае асваенне, якое з’яўляецца паступовым працэсам і мае некалькі этапаў. На першым з іх адбываецца вызначэнне прадметна-паняційнай суаднесенасці слова, чоткая дыферэнцыяцыя яго семантычнага аб’ёму, акрэсліванне семасіялагічных межаў. На другім этапе семантычнага засваення запазычанняў у працэсе функцыянавання і ўзаемадзеяння з уласнай лексікай адзначаецца іх далейшая семантыка-стылістычная дыферэнцыяцыя і эвалюцыя, якая найчасцей прыводзіць да полісемантызацыі ў выніку разнастайных тыпаў семантычнай дэрывацыі. Самым актыўным тыпам семантычнай дэрывацыі дыялектных запазычанняў з’яўляецца іх пераноснае словаўжыванне на аснове метафарычных і метанімічных пераносаў, значна радзей пры полісемантызацыі назіраецца пашырэнне і звужэнне семантыкі.

Семантычная структура дыялектнага мнагазначнага слова, у адрозненне ад літаратурнага, уяўляецца больш складанай камбінацыяй, у якой спалучаюцца розныя тыпы полісемантызацыі. У працэсе семантычнай дэрывацыі дыялектных запазычанняў даволі часта актуалізуюцца розныя прыметы рэалій, што прыводзіць да драблення, дэталізацыі семантыкі, у выніку чаго развіваецца складаная разгалінаваная семантычная структура слова.

У працэсе засваення свой семантычны патэнцыял рэалізавала толькі трэць (29,4%) запазычанняў, прычым, найбольшай актыўнасцю ў працэсе полісемантызацыі вызначаюцца канкрэтна-прадметныя намінацыі. Самая вялікая колькасць полісемантаў – у складзе запазычанняў з класічных і германскіх моў. Многія з іх з’яўляюцца даўнімі запазычаннямі, засвоенымі ў беларускія гаворкі праз пасрэдніцтва іншых моў.

Як паказаў кампанентны аналіз, у большасці выпадкаў засвойваўся асноўны кампанент значэння этымона, які ў далейшым захоўваўся або ў працэсе семантычнай эвалюцыі пераўтвараўся ў дыферэнцыяльны кампанент. Характар сэнсавай сувязі асобных значэнняў полісемантаў абумоўлены тыпам іх семантычнай дэрывацыі. Так, напрыклад, дэталізацыя і генералізацыя семантыкі адбывалася на базе асноўнага лексіка-семантычнага кампанента, што абумоўлівала адносіны ўключэння ў іх семантычнай структуры. Метафарызацыя дыялектных запазычанняў з’яўлялася найчасцей вынікам пераносу дыферэнцыяльных лексіка-семантычных кампанентаў, што выклікала адносіны перасячэння ў іх семантычнай структуры. Пры разнастайных метанімічных пераносах вытворныя значэнні развіваліся на аснове пераўтварэння АК першаснага значэння ў ДК другаснага, а ў асобных выпадках – у выніку пераходу ДК у АК, што стварала ірадыяльны тып семантычнага развіцця.

Адзінства семантычнай структуры полісемантаў іншамоўнага паходжання забяспечваюць інварыянтныя семы, якія прама або ўскосна (праз асноўны або дыферэнцыяльны кампаненты) суадносяцца са значэннем этымона.

7. Адным з важнейшых паказчыкаў засвоенасці запазычанняў з’яўляецца ўключэнне іх у сістэму словаўтварэння мовы-рэцэптара. Словаўтваральны патэнцыял развіваюць у гаворках не ўсе запазычанні, толькі 18% з іх рэалізавалі свае дэрывацыйныя здольнасці. Выключная большасць іх (84%) адносіцца да

субстантыўнай лексікі. Самым прадуктыўным спосабам словаўтварэння ад асноў запазычанняў з'яўляецца афіксацыя. Дэрывацыя ад асноў некаторых лексем адбываецца ў межах аднаго граматычнага класа, але для большасці запазычанняў характэрны словаўтваральны пераход з адной часціны мовы ў другую. Найбольш актыўна ў словаўтварэнні ўдзельнічае канкрэтна-прадметная лексіка (59,4%), некалькі ніжэй словаўтваральны патэнцыял у асабовых намінацый (15%), прыблізна аднолькавыя словаўтваральныя магчымасці ў назвах дзеяння (11,4%) і адцягненых паняццяў (11,9%), самы нізкі гэты паказчык у атрыбутыўных формах (3%).

8. Як паказаў лінгвагеаграфічны аналіз, большасць запазычанняў сканцэнтравана на паўночным захадзе Беларусі. Па ступені іх канцэнтрацыі выдзяляюцца моцная, сярэдняя і слабая зоны функцыянавання.

У залежнасці ад ступені распаўсюджвання лексікі іншамовнага паходжання ў дыялектнай мове ў рабоце вызначаны агульнанародныя запазычанні, якія ахопліваюць усе дыялектныя зоны, міждыялектныя, вядомыя не ўсім, а толькі пэўнай групе беларускіх гаворак, часцей за ўсё суседніх, сумежных тэрыторый і лакальнадыялектныя, рэгіянальныя, якія маюць абмежаваную тэрыторыю выкарыстання і ўжываюцца ў бліжняй этнакантактнай паласе.

Картаграфаванне запазычанняў выяўляе асноўныя тыпы іх арэалаў, розных па канфігурацыі, размяшчэнні і напоўненасці, паказвае пэўную сувязь паміж арэальнай характарыстыкай, часам засваення і семантыкай запазычвання.

БІБЛІАГРАФІЯ

І КРЫНІЦЫ ДАСЛЕДАВАННЯ

1. Анталогія беларускай народнай песні. – Мінск: Беларусь, 1975. – 560 с. (АБНП).
2. Беларуска-рускі слоўнік: У 2 т. / АН БССР. Ін-т мовазнаўстве імя Я.Коласа / Рэд. К.К. Атраховіч (Кандрат Крапіва). – Мінск: БелСЭ, 1988.–Т. I – 813 с.; 1989 – Т. 2 – 748 с.
3. Беларускі казачны эпас / Склад. У.В. Анічэнка. – Мінск: Выд-ва БДУ, 1976. – 204 с. (БКЭ)
4. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / Склаў Ф.Янкоўскі. – Выд. 3-е.– Мінск: Навука і тэхніка, 1992.– 491 с. (Янк., БП)
5. Белорусско-русский словарь / Под ред. К.К.Крапивы. – М.: ГИС, 1962. – 1048 с. (БРС)
6. Бірыла, М.В. Гаворкі Чырвонаслабодскага раёна Бабруйскай вобласці. Дадатак да канд. дыс. (рукапіс) / М.В. Бірыла. – Мінск, 1953. – (Бір.)
7. Булыка, А.М. Даўнія запазычанні беларускай мовы / Рэд. А.І. Жураўскі / А.М. Булыка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1972. – 384 с. (ДЗ)
8. Булыка, А.М. Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV-XVIII ст.ст. А.М. Булыка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1980. – 256 с. (ЛЗ)
9. Бялькевіч, І.К. Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны / І.К. Бялькевіч.– Мінск: Навука і тэхніка, 1970. – 510 с. (Бяльк.)
10. Гарэцкі, М. Беларуска-маскоўскі слоўнік / М. Гарэцкі. – Вільна, 1921. (Гар.)
11. Гістарычны слоўнік беларускай мовы (АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я.Коласа) / Гал. рэд. А.І.Жураўскі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982-1993. – Вып. I – 1982. – 336 с.; Вып.2 – 1983. – 320 с.; Вып.3 – 1983. – 310 с.; Вып.4 – 1984. – 296 с.; Вып.5 – 1986. – 314 с.; Вып.6 – 1985. – 303 с.; Вып.7 – 1980. – 303 с.; . Вып.8 – 1987. – 312 с.; Вып.9 – 1989. – 296 с.; Вып.10 – 1990. – 287 с.; Вып.11 – 1991. – 278 с.; Вып.12 – 1993. – 286 с.; Вып.13 – 1993. – 287 с. (ГСБМ)
12. Горбачевский, Н. Словарь древнего актового языка Северо-Западного края и Царства Польского / Н. Горбачевский. – Вільна, 1874. – 397 с. (Гарб.)
13. Дворецкий, И.Х. Древнегреческо-русский словарь / И.Х.Дворецкий /Под ред. С.И.Соболевского. – М.: ТС, 1958.–Т. I, II – 1904с.
14. Дворецкий, И.Х. Латинско-русский словарь / И.Х. Дворецкий. – М.: Изд-во ‘Русский язык’, 1976. – 1096 с.
15. Довнар-Запольский, М.В. Белорусская свадьба в культурно-религиозных пережитках / М.В. Довнар-Запольский // Этнографическое обозрение. I, II, III.– М., 1893. (Доўн.-Зап.)

16. Друзкі-Падбярэзкі, Б. Падручны беларуска-польскі слоўнік / Б. Друзкі-Падбярэзкі. – Вільна, 1929. (Др.-Падб.)
17. Дыялекталагічны атлас беларускай мовы. – Мінск: Выд-ва АН БССР, 1963 – 971 с. – 338 к. (ДАБМ)
18. Дыялектны слоўнік Брэстчыны / Склад. М.М. Аляхновіч [і інш.]: Мінск: Навука і тэхніка, 1989. – 294 с. (ДСБ)
19. Етимологічны слоўнік украінскай мовы. – Київ: Наукова думка, 1982. – Т.І – 631 с., т.ІІ – 570 с.; т.ІІІ – 549 с. (ЕСУМ)
20. Жывое народнае слова: Дыялекталагічны зборнік. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992. – 271 с. (ЖНС)
21. Жывое слова / Рэд. Ю.Ф.Мацкевіч, І.Я.Яшкін. – Мінск: Навука і тэхніка, 1978. – 288 с. (ЖС)
22. З народнага слоўніка / Рэд. А.А.Крывіцкі, Ю.Ф.Мацкевіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1975. – 352 с. (ЗНС)
23. Італьянска-рускі слоўнік. – М.: Изд.-во “Русский язык”. – 1976. – 640 с.
24. Казкі пра жывёл і чарадзейныя казкі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1971. – 496 с. (КЖЧК)
25. Картатэка Тураўскага слоўніка / Інстытут мовазнаўства АН РБ. (КТС)
26. Картатэка этымалагічнага слоўніка беларускай мовы / Інстытут мовазнаўства АН РБ. – (КЭС)
27. Каспяровіч, М.І. Віцебскія краёвыя слоўнікі / М.І. Каспяровіч. – Віцебск: Выд-ва “Заря Запада”. – 1927. – 370 с. (Касп.)
28. Киселевский, А. Латинско-русско-белорусский ботанический словарь / А. Киселевский. – Минск: Навука і тэхніка, 1967. – 159 с. (Кіс.)
29. Лаучюте, Ю.А. Словарь балтизмов в славянских языках / Ю.А. Лаучюте. – Л: Наука, 1982. – 210 с. (Лаўч.)
30. Лексіка Палесся ў прасторы і часе. – Мінск: Навука і тэхніка. – 1971. – 216 с. (ЛППЧ.)
31. Лексіка Полесся: Матэрыялы для полесскага дыялектнага слоўніка. – М.: Наука, 1968. – 476 с. (ЛП).
32. Лексічны атлас беларускіх народных гаворак: У 5 т. / Пад рэдакцыяй М.В. Бірылы і Ю.Ф. Мацкевіч. – Мінск: Белгедэзія, 1993. – Т.І. Расліны і жывёльны свет. – 160 с. + 368 к; 1994 – Т.ІІ. Сельская гаспадарка. – 131 с.; 1996 – т.ІІІ. Чалавек (ЛАБНГ)
33. Лексічныя балтызмы ў беларускай мове. – Мінск, 1969. – 57 с. (ЛБ)
34. Матэрыялы да абласнога слоўніка Магілёўшчыны / [Укл. М.В.Абабурка, Л.І.Аляксеенка, М.П.Бузук і інш.; Рэд. А.А.Крывіцкі, І.Я. Яшкін]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1981. – 128 с. (МАСМ)

35. Матэрыялы для дыялектнага слоўніка Гомельшчыны // Беларуская мова (мовазнаўства). – Мінск: Выд-ва БДУ, 1975.– Вып. 3. – С. 161-260; 1976.–Вып. 4. – С. 134-272; 1977.– Вып. 5. – С. 98-181; 1987.– Вып. 6. – С. 120-235; 1980. –Вып. 7 – С. 138-175; 1980. – Вып. 8 – С. 120-187; 1982. – Вып.10 – С. 110-159. (МДСГ).
36. Матэрыялы для слоўніка Мінска-маладзечанскіх гаворак / Пад рэд. М.А. Жыдовіч. – Мінск: Выд-ва БДУ, 1970. – 123 с., 1974.– 191с., 1977—142 с. (МММГ -70, -74, 77).
37. Матэрыялы для слоўніка народна-дыялектнай мовы / Пад рэд. Ф.М. Янкоўскага. – Мінск: Выд-ва БДУ, 1960. – 199 с. (Янк., Мат.)
38. Народнае слова / Пад рэд. А.Я.Баханькова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1976. – 360 с. (НС)
39. Народная лексіка / Рэд. А.А.Крывіцкі, Ю.Ф.Мацкевіч.– Мінск: Навука і тэхніка, 1977. – 288 с. (НЛ)
40. Народная лексіка Гомельшчыны ў фальклору і мастацкай літаратуры / Пад рэд. У.В.Анічэнкі. – Мінск: Выд-ва БДУ, 1983.– 174 с. (НЛГ)
41. Народная словатворчасць / Рэд.А.А.Крывіцкі, І.Я.Яшкін. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979. – 336 с. (НСл)
42. Некрашэвіч, С. Да характарыстыкі беларускіх гаворак Парыцкага раёна (Слоўнік гаворкі) / С. Некрашэвіч // Запіскі аддзела гуманітарных навук. Працы класа філалогіі. – Т.2, кн.9. – Мінск, 1929 (Некр.)
43. Немецко-русский словарь / Под ред. А.А.Лепинга и Н.П.Страховой. – М.: Изд-во “Сов. энцикл.”, 1965 – 991 с.
44. Непокупный, А.П. Балтизмы Белорусского Понёманья / А.П. Непокупный // Учёные записки вузов Лит. ССР. Языкознание. – № XXV (2). – С. 69-80.
45. Носович, И.И. Словарь белорусского наречия / И.И. Носович. – СПб, 1870. – 792 с. (Нас.)
46. Преображенский, А.Г.Этимологический словарь русского языка / А.Г. Преображенский. – М.: ГИС, 1959. – Т. I, т. II – 1284 с. (Пр.)
47. Рапановіч, Я.Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Брэсцкай вобласці / Я.Н. Рапановіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1980. – 176 с. (Рап.)
48. Рапановіч, Я.Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Віцебскай вобласці / Я.Н. Рапановіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1977. – 504 с. (Рап.)
49. Рапановіч, Я.Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Гомельскай вобласці / Я.Н. Рапановіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1986. – 240 с. (Рап.)
50. Рапановіч, Я.Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Гродзенскай вобласці / Я.Н. Рапановіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – 319 с. (Рап.)
51. Рапановіч, Я.Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Магілёўскай вобласці / Я.Н. Рапановіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1983. – 240 . (Рап.)

52. Рапановіч, Я.Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Мінскай вобласці / Я.Н. Рапановіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1981. – 360 с. (Рап.)
53. Расторгуев, П.А. Северско-белорусский говор. Исследование в области диалектологии и истории белорусских говоров / П.А. Расторгуев. – Л., 1927. (Раст.)
54. Романов, Е.Г. Белорусский сборник / Е.Г. Романов. – Киев – Вильна, 1886 – 1912. – Т.І, вып. 1 – 9. (Рам.)
55. Рэгіянальныя традыцыі ва ўсходнеславянскіх мовах, літаратурах і фальклоры. Тэзісы дакладаў II рэспубліканскай навуковай канферэнцыі. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 1980. (Рэг. тр.)
56. Сацыяльна-бытавыя казкі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1976. – 520 с. (СБК)
57. Сержпутовский, А.К. Сказки и рассказы белорусов-полешуков / А.К. Сержпутовский. – СПб, 1911 (Сержп.)
58. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: У 5-ці т. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979-1986. – Т.І – 1978 – 512 с.; Т.2 – 1980 – 728 с.; Т.3. – 1982. – 536 с.; Т.4 – 1984. – 616 с.; Т.5 – 1986. – 563 с. (СПЗБ)
59. Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі: У 2 т. – Мінск: Універсітэцкае, 1990. – Т. I – 287 с. (СГЦР)
60. Сцяцко, П. Дыялектны слоўнік (3 гаворак Зэльвеншчыны) / П. Сцяцко.– Мінск: Выд-ва БДУ, 1970. – 183 с. (ДСЗ)
61. Сцяцко, П.У. Народная лексіка / П.У. Сцяцко. – Мінск: Навука і тэхніка 1970. – 174 с. (НЛСц.)
62. Сцяцко, П.У. Народная лексіка і словаўтварэнне / П.У. Сцяцко. – Мінск: Навука і тэхніка, 1972. – 288 с. (НЛС)
63. Сцяшковіч, Т.Ф. Гаворкі Ваўкавыскага раёна Гродзенскай вобласці БССР / Т. Ф. Сцяшковіч. – Гродна, 1960. – (Сцяшк., Гав.)
64. Сцяшковіч, Т.Ф. Матэрыялы для слоўніка Гродзенскай вобласці / Т. Ф. Сцяшковіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1972. – 620 с. (Сцяшк.)
65. Сцяшковіч, Т.Ф. Слоўнік Гродзенскай вобласці / Т. Ф. Сцяшковіч.–Мінск: Навука і тэхніка, 1983. – 681 с. (Сцяшк., Сл.)
66. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5-ці т. (Пад гал. рэд. К.К.Атраховіча (Кандрата Крапівы)).–Мінск: ‘БелСЭ’, 1977-1984. Т.1 – 1977. – 608 с.; Т.2 – 1977 – 768 с.; Т.3 – 1979. – 672 с.; Т.4 – 1980. – 768 с.; Т.5, Кн.І – 1980. – 663 с.; Т.5, кн.2 – 1984. – 608 с. (ТСБМ)
67. Тураўскі слоўнік: у 5-ці т. / Склад. А.А.Крывіцкі, Г.А.Цыхун, І.Я.Яшкін.– Мінск: Навука і тэхніка, 1982-1987.–Т.І – 1982. – 255 с.; Т.ІІ – 1983. – 271 с.; Т.3 – 1984. – 312 с.; Т.4 – 1985. – 360 с.; Т.5 – 1987. – 423 с. (ТС)
68. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т / М. Фасмер. – 2-е изд., стер. М.: Прогресс, 1986-1987. – Т.І – 1986. – 573 с.; Т.2 – 1986. – 671с.; Т. 3 – 1987. – 830с.; Т.4 – 860 с. (Ф.)

69. Французско-русский и русско-французский словарь с грамматическим справочником. – М.: Диалог, 1998. – 601 с.
70. Цыхун, А.П. Скарбы народнай мовы (3 лексічнай спадчыны насельнікаў Гродзенскага раёна) / А.П. Цыхун. – Гродна, 1993. – 244 с. (Цых.)
71. Чарадзежныя казкі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1978. – Ч.ІІ. – 696 с. (ЧК)
72. Шаталава, Л.Ф. Беларускае дыялектнае слова / Л.Ф. Шаталава / Рэд. Г.У. Арашонкава. – Мінск: Навука і тэхніка, 1975. – 208 с. (БДС)
73. Шатэрнік, Н. Краёвы слоўнік Чэрвеньшчыны / Н. Шатэрнік. – Мінск, 1929 (Шат.)
74. Шейн, П.В. Материалы для изучения быта населения Северо-западного края / П.В. Шейн. – СПб, 1890. Т.І. (Шн.)
75. Шпилевский, П. Словарь белорусского наречия (рукапіс) / П. Шпилевский. – Ленинград. (Шпіл.)
76. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы.–Мінск: Навука і тэхніка, 1978-1993.–Т.І – 1978. – 440 с.; Т.2. – 1980. – 342 с.; Т.3 – 1985. – 408 с.; Т.4 – 1988. – 327 с.; Т.5 – 1989. – 320 с.; Т.6 – 1990. – 287 с.; Т.7 – 1991. – 316 с.; Т.8 – 1993. – 271 с. (ЭСБМ)
77. Юрчанка, Г.Ф. Дыялектны слоўнік (3 гаворак Мсціслаўшчыны) / Г.Ф. Юрчанка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1966. – 227 с. (ДС)
78. Юрчанка, Г.Ф. І коціцца, і валіцца / Г.Ф. Юрчанка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1972. – 280 с. (Юрч., І)
79. Юрчанка, Г.Ф. Сучасная народная лексіка: 3 гаворкі Мсціслаўшчыны / Г.Ф. Юрчанка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – 304 с.(СНЛ).
80. Юрчанка, Г.Ф. Сучаснае народнае слова: 3 гаворкі Мсціслаўшчыны / Г.Ф. Юрчанка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1988. – 256 с.(СНС).
81. Янкова, Т.С. Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны / Т.С. Янкова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – 431 с. (ДСЛ)
82. Янкоўскі, Ф. Дыялектны слоўнік / Ф. Янкоўскі. – Мінск: Выд-ва АН БССР, ч.1 – 1959.– 230 с.; ч.2 – 236 с.; Вып. 3. – Мінск: Навука і тэхніка, 1970. – 172 с. (Янк. I, II, III)
83. Ярушевич, А.И. Русско-белорусский словарь (рукапіс) / А.И. Ярушевич.– ЦДЛА БССР. – Мінск (Яруш.)
84. Яўсееў, Р. Маці казалы так... / Р. Яўсееў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1978. – 111 с. (Яўс.)
1. Bruckner, A. Słownik etymologiczny języka polskiego / A. Bruckner. – Warszawa, 1957. – 807 с.
2. Federowski, M. Lud Białoruski. Materiały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach / M. Federowski.–Warszawa. – 1877 – 1905, I–VII. (Федар.)

3. Hessen, D. Wielki Słownik polsko-rosyjski / D. Hessen, R. Stypuła.– Warszawa-Moskwa: ‘Wiedza powszechna’, ‘Russkij jazyk’, 1980. – Т.І – 664 с.; Т.2 – 776 с.
4. Lietuviu kalbos zodynas. – Vilnius: Leidykla ‘Mintis’, 1968 – 1973.–Т.т. I – IX.
5. Machek, V. Etymologický slovník jazyka ceskeho. V. Machek.–Praha, 1968. (Mach.)
6. Miklosich, F. Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen / F. Miklosich. – Wien, 1886. (Mikl)
7. Sławski, F. Słownik etymologiczny języka polskiego / F. Sławski.– Kraków; ‘w. – 1952 – 1978. – Т. I-V. (Sł.)
8. Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce. – Warszawa, 1953-1974. – Т. I-IV.
9. Słownik staropolski. – Wrocław-Warszawa-Kraków; ‘w-Gdańsk. – 1953-1977. – Т. I-VIII.

II ЛІТАРАТУРА

1. Акулов, И.М. Заимствования в структуре белорусского языка: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.02 / И.М. Акулов; Ин-т языкознания АНБССР. – Минск, 1977. – 19 с.
2. Аллендорф, К.А. Значение и изменение значений слов / К.А. Аллендорф // Уч. записки МГПИИЯ. – 1965. – Т.32. – С. 3-171.
3. Апресян, Ю.Д. Дистрибутивный анализ значений и структурные семантические поля / Ю.Д. Апресян // Лексикографический сборник. – М.: 1962. – Вып.5. – С. 52-72.
4. Апресян, Ю.Д. Идеи и методы современной структурной лингвистики / Ю.Д. Апресян. – М.: Просвещение, 1966. – 302 с.
5. Апресян, Ю.Д. Современные методы изучения значений и некоторые проблемы структурной лингвистики / Ю.Д. Апресян // Проблемы структурной лингвистики. – М.: Наука, 1963. – С.102-150.
6. Арашонкава, Г.У. Аб так званых паланізмах у беларускай мове (суфіксы -дл- і -ск-) / Г.У. Арашонкава // Весці АН БССР. Сер. грамад. навук. – 1963, – № 2.– С. 85-95.
7. Арашонкава, Г.У. Адказы на анкету / Г.У. Арашонкава // Беларуска-польскія ізалексы (Матэрыялы для абмеркавання). – Мінск: АН БССР, 1975. – С. 7-14.
8. Арашонкава, Г.У. Балтызмы ў беларускіх гаворках (Лінгвагеаграфічны аспект) / Г.У. Арашонкава, А.І. Грынавецкене, Ю.Ф. Мацкевіч [і інш.] // Тезісы докладов на научной конференции по проблеме ‘Этногенеза белорусов’ 3-6 дек. 1973. / АН БССР, Ин-т искусствоведения, этнографии и фольклора. – Минск, 1973. – С. 151-153.

9. Арашонкава, Г.У. Да геаграфіі паланізмаў у Беларусі / Г.У. Арашонкава // Тыпалогія і ўзаемадзеянне славянскіх моў і літаратур. Тэзісы дакл. і паведамл. II рэсп. канфер. 17-19 мая 1973.–Мінск: 1973. – С.75-76.
10. Арашонкава, Г.У. Лексіка балтыйскага паходжання ў беларускай мове / Г.У. Арашонкава, А.І. Грынавецкене, Ю.Ф. Мацкевіч [і інш.] // Бел. лінгвістыка. – 1973. – Вып.3. – С. 27-37.
11. Арашонкава Г.У. Польскія лексічныя запазычанні ў творах Якуба Коласа / Г.У. Арашонкава // Бел. лінгвістыка. – 1983. – Вып. 22. – С.20-26.
12. Арашонкава, Г.У. Семантычныя працэсы ў беларускіх запазычаннях з польскай мовы / Г.У. Арашонкава // Бел. лінгвістыка. – 1972. – Вып.2. – С. 47-52.
13. Арнольд, И.В. Лексикология современного английского языка / И.В. Арнольд. – М.: Изд-во лит. на иностр. яз., 1959. – 351 с.
14. Арнольд, И.В. Оппозиции в семасиологии / И.В. Арнольд // Вопр. языкознания. – 1966. – № 2. – С. 106-110.
15. Арнольд, И.В. Семантическая структура слова в современном английском языке и методика её исследования. (На материале имени существительного) / И.В. Арнольд. – Л.: Просвещение, 1966. – 192 с.
16. Арутюнова, Н.Д. Метафора / Н.Д. Арутюнова // Русский язык: Энциклопедия.– М., 1979. – С. 140-141.
17. Арутюнова, Н.Д. Метонимия / Н.Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. – С. 300-301.
18. Арутюнова, Н.Д. Очерки по словообразованию в современном испанском языке / Н.Д. Арутюнова. – М.: Изд-во АН СССР., 1961. – 151 с.
19. Ахманова, О.С. О принципах и методах лингвистического исследования / О.С. Ахманова [и др.]. – М.: Изд. Моск. ун-та, 1966. – 184 с.
20. Баханькоў, А.Я. Спосабы ўвядзення іншамоўных слоў у беларускую мову / А.Я. Баханькоў // Бел. лінгвістыка. – 1978. – Вып. 12. – С.31-37.
21. Бельчиков, Ю.А. Интернациональная терминология в русском языке / Ю.А. Бельчиков. – М.: Учпедгиз, 1959. – 78 с.
22. Биржакова, Е.Э. Очерки по исторической лексикологии русского языка XVIII века: Языковые контакты и заимствования / Е.Э. Биржакова, Л.А. Войнова, Л.Л. Кутина. – Л.: Наука, 1972. – 431 с.
23. Бородина, М.А. Развитие ареальных исследований и основные типы ареалов / М.А. Бородина // Взаимодействие лингвистических ареалов: Теория, методика и источники исследования. – Л.: Наука, 1980. – С. 7-36.
24. БССР в цифрах. 1989 год. Краткий статистический сборник.– Мінск: Беларусь, 1990. – 111с.
25. Булдык, И.М. Функционирование белорусского и русского языков в сельской местности Гродненской обл. БССР: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / И.М. Булдык ; Ин-т языкознания АН БССР. – Минск, 1983. – 20 с.

- 25а. Булич, С. Заимствованные слова и их значение для развития лексики. – Русский филологич. вестник.–Варшава, 1886 г.
26. Булыка, А.М. Запазычаныя назвы грашовых адзінак у старабеларускай мове / А.М. Булыка // Бел. лінгвістыка. – 1978. – Вып. 12. – С. 38-44.
27. Булыка, А.М. Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV-XVIII ст.ст. / А.М. Булыка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1980. – 256 с.
28. Булыка, А.М. Медыцынская лексіка іншамоўнага паходжання ў старабеларускай мове / А.М. Булыка // Бел. лінгвістыка. – 1977, – № 11. – С. 42-48.
29. Булыко, А.Н. Лексика литовского происхождения в историческом словаре белорусского языка / А.Н. Булыко // Междунар. конф. балтистов 9-12 окт. 1985: Тез. докл. – Вильнюс, 1985. – С. 135-136.
30. Булыко, А.Н. Литуанизмы старобелорусского литературно-письменного языка / А.Н. Булыко // Диалектологический сборник. Материалы IV диалектол. конф. по изучению говоров и языковых контактов в Прибалтике. Окт. 1972.– Вильнюс, 1974. – С. 9-17.
31. Булыко, А.Н. Освоение старобелорусским языком тюркизмов на словообразовательном уровне / А.Н. Булыко // Тюркизмы в восточно-славянских языках. – М.: Наука, 1974. – С. 97-111.
32. Вандриес, Ж. Язык. Лингвистическое введение в историю / Ж. Вандриес.– М.: Гос. социальн-эконом. изд. – 1937. – 410 с.
33. Веренич, В.Л. К историко-социологической характеристике польских переселенческих говоров в Полесье / В.Л. Веренич // Польские говоры в СССР.– Исследования и материалы. – Минск: Наука и техника, 1973. – Ч. II. – С. 128-159.
34. Веренич, В.Л. Об изменениях в лексике польских репатриантов из Полесья, проживающих в Нижней Силезии В.Л. Веренич // Исследования по польскому языку. – М.: Наука, 1969. – С. 254-295.
35. Веренич, В.Л. Состояние и перспектива исследования ‘польщизны кресовой’ / В.Л. Веренич // Польские говоры в СССР. Исследования и материалы. – Минск: Наука и техника, 1973.– Ч. I. – С. 183-212.
36. Вержбовский, А.А. Белорусско-литовские лексические взаимосвязи: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02. / А.А. Вержбовский; Вильнюсский университет. – Вильнюс, 1961. – 31 с.
37. Вержбовский, А.А. Древнебелорусская юридическая лексика литовского происхождения / А.А. Вержбовский // Lietuvos kalbotyros klausimai. – 1960. – № 3. – С. 269-275.
38. Винокур, Г.О. Избранные работы по русскому языкознанию / Г.О. Винокур. – М.: Учпедгиз, 1959. – 492 с.
39. Вяржбоўскі, А.А. Балтызмы / А.А. Вяржбоўскі // Весці АН БССР. Сер. грамад. навук. – 1960. – № 3. – С. 125-132.

40. Вяржбоўскі, А.А. Балтызмы ў беларускай мове (метадалогія і крытэры даследавання) / А.А. Вяржбоўскі // Весці АН БССР. Сер. грамад. навук. 1959. – № 2. – С. 117-134.
41. Вярэніч, В.Л. Аб беларуска-польскіх ізалексах / В.Л. Вярэніч // Бел. лінгвістыка. – 1976, № 10. – С. 56-63.
42. Вярэніч, В.Л. Польскія перыферыйныя гаворкі на Усходзе (Да гісторыі пытання) / В.Л. Вярэніч // Польские говоры в СССР. Исследования и материалы – Минск: Наука и техника, 1973. – Ч.І. – С. 5-21.
43. Газанчян, Н.А. Семантико-стилистические сдвиги в заимствованной лексике (советский период): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Н.А. Газанчян. – Ереван, 1971. – 120 с.
44. Гак, В.К. К типологии лингвистических номинаций / В.К. Гак // Языковая номинация: Общие вопросы. – М.: Наука, – 1977. – С. 230-293.
45. Галай, О.М. Бытовая лексика немецкого происхождения в старобелорусском языке (На материале письменных памятников XV-XVII вв) / О.М. Галай: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / Ин-т языкознания АН БССР. – Минск, 1977. – 23 с.
46. Германовіч, І.К. Паланізмы ў беларускай літаратурнай мове 20 – перш. палавіны 30-х гадоў XX ст. / І.К. Германовіч // Весці АН БССР. Сер. грамад. навук. – 1962. – № 2. – С. 86-97.
47. Григорьева, Т.А. Изменения значений слов при их заимствовании и освоении / Т.А. Григорьева // Актуальные проблемы лексикологии. Тезисы докладов лингвистич. конф. 5.V – 8.V.1967. – Новосибирск, 1967. – С. 119-122.
48. Гринавецкене, Е.И. Северо-западные белорусские говоры литовского пограничья / Е.И. Гринавецкене, И.П. Ковальчук, Ю.Ф. Мацкевич // Балто-славянский сборник. – М., 1972. – С. 377-393.
49. Гринавецкене, Е.И. Литуанизмы в белорусских говорах Гродненщины / Е.И. Гринавецкене, Ю.Ф. Мацкевич // Актуальные вопросы диалектологии. Матер. научн. конф. – Рига, 1973. – С. 30-33.
50. Гринавецкене, Е.И. Некоторые явления языковой интерференции в белорусских говорах литовского пограничья / Е.И. Гринавецкене, Ю.Ф. Мацкевич // Ареальные исследования в языкознании и этнографии. Тезисы 3-й конф. на тему 'Методика лингво- и этнографических исследований. Маргинальные и центральные ареалы'. – Л., 1975. – С. 61-62.
51. Гринавецкене, Э.Й. Нерегулярные явления в фонетике, акцентуации и грамматике белорусских говоров западной зоны / Э.Й. Гринавецкене, Ю.Ф. Мацкевич, Е.М. Романович, Е.И. Чеберук // Lietuvi arealines lingvistikos klausimai. – Vilnius, 1977. – С. 89-97.
52. Гринавецкене, Е.И. Бытовая лексика литовского происхождения в Западной Белоруссии / Е.И. Гринавецкене, Ю.Ф. Мацкевич, К.И. Чеберук // Lietuvi kalbotyros klausimai. – 1975, – Вып.16. – С. 163-195.

54. Гринблат, М.Я. Белорусы. Очерки происхождения и этнической истории / М.Я. Гринблат. – Минск: Наука и техника, 1968. – 284 с.
55. Гринблат, М.Я. К вопросу об участии литовцев в этногенезе белорусов // Вопросы этнической истории народов Прибалтики. По данным археологии, этнографии и антропологии / М.Я. Гринблат // Труды Прибалтийского объединения Комплексной экспедиции. – М., 1959. – С. 523-543.
56. Грынблат, М.Я. Анамастыка як крыніца вывучэння гісторыі і этнаграфіі беларускага народа / М.Я. Грынблат // Матэрыялы да IV Міжнароднага з'езда славістаў. – Мінск: Выд.-ва АН БССР, 1958. – С. 3-23.
57. Гудавичюс, А. Использование метода компонентного анализа в исследовании семантической структуры слова / А. Гудавичюс // Проблемы лексикологии. Сборник статей. – Минск: Изд-во БГУ, 1973. – С. 20-29.
58. Гумецкая, Л.Л. К истории украинско-польских языковых связей / Л.Л. Гумецкая // Исследования по польскому языку.–М.: Наука, 1969. – С. 219-228.
59. Дайлиденас, Р.Й. Литуанизмы в старобелорусской деловой письменности: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / Р.Й. Дайлиденас; Ин-т языкознания АН БССР. – Минск, 1989. – 24 с.
60. Добродомов, И.Г. К вопросу о болгарских элементах в белорусском языке / И.Г. Добродомов // Проблемы белоруской филологии. – Минск: Изд-во БДУ, 1968. – С. 37-40.
61. Добродомов, И.Г. Лексика тюркского происхождения в белорусском языке / И.Г. Добродомов // Белоруская лексікалогія і этымалогія. Праграма і тэзісы дакладаў міжрэсп. канфер. па белар. лексікалогіі і этымалогіі, 19-23 лютага 1968. – Мінск, 1968. – С. 42-43.
62. Добродомов, И.Г. О некоторых русских словах, заимствованных из греческого языка через тюркское посредство / И.Г. Добродомов // Лексикология и словообразование древнерусского языка. – М., Наука, 1966.– С. 35-40.
63. Доза, А. История французского языка / А. Доза. – М.: Изд-во иностр. лит., 1956. – 471с.
64. Евреинова, И.А. Заимствования в русском языке / И.А. Евреинова // Slavia – 1965. – R. XXXIV. – s. 3.
65. Ельмслев, Л. Можно ли считать, что значения слов образуют структуру? / Л. Ельмслев // Новое в лингвистике. – М., 1962. – Вып. 2. – С. 117-136.
66. Ефремов, Л.П. Заимствованное слово и прототип / Л.П. Ефремов // Русское и зарубежное языкознание. – Алма-Ата, 1970. – Вып. 3. – С. 18-22.
67. Ефремов, Л.П. Сущность лексического заимствования и основные признаки заимствованных слов: дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / Л.П. Ефремов. – Алма-Ата, 1958. – 175 с.
68. Жолковский, А.К. О семантическом синтезе / А.К. Жолковский, И.А. Мельчук // Проблемы кибернетики. – М., 1967.– Вып. 19. – С. 177-238.

69. Журавский, А.И. Лексика тюркского происхождения в старобелорусском языке / А.И. Журавский // Тюркизмы в восточнославянских языках. – М.: Наука, 1974. – С. 79-97.
70. Жураўскі, А.І. Двухмоўе і шматмоўе ў гісторыі Беларусі / А.І. Жураўскі // Пытанні білінгвізму і ўзаемадзеяння моў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – С. 18-49.
71. Жураўскі, А.І. Запазычаная лексіка ў старабеларускай мове. А.І. Жураўскі // Гістарычная лексікалогія беларускай мовы. – Мінск: Навука і тэхніка, 1970. – С. 81-160.
72. Жучкевич, А.В. Краткий топонимистический словарь Белоруссии / А.В. Жучкевич. – Минск: Изд-во БГУ, 1974. – 447 с.
73. Звегинцев, В.А. Семасиология / В.А. Звегинцев. – М.: Изд-во МГУ, 1957. – 322 с.
74. Зданцэвіч, Т. Адказы на анкету / Т. Зданцэвіч // Беларуска-польскія ізалексы (Матэрыялы для абмеркавання). – Мінск; 1975. – С. 32-41.
75. Иванов, В.В. К постановке вопроса о древних отношениях балтийских и славянских языков / В.В. Иванов, В.Н. Топоров // IV Международный съезд славистов. Доклады. – М, 1958. – 39 с.
76. Йордаль, К. Греческие заимствования в русском языке / К. Йордаль // Scandoslavica. – 1968. – Т. XIV. – С. 152-176.
77. Калинин, А.В. Лексика русского языка / А.В. Калинин. – Изд. 2-е. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1971. – 231 с.
78. Карский, Е.Ф. Белорусы. Введение к изучению языка и народной словесности / Е.Ф. Карский. – Вильно, 1904.
79. Карский, Е.Ф. К вопросу о влиянии литовского и латышского языков на белорусское наречие / Е.Ф. Карский // Труды по белорусскому и другим славянским языкам. – М., Изд-во АН СССР, 1962. – 712 с.
80. Ким, Юань Фу. Некоторые вопросы грамматической ассимиляции заимствований / Юань Фу Ким // Русское и зарубежное языкознание. – Алма-Ата, 1970. – Вып. 3. – С. 37-41.
81. Коготкова, Т.С. Русская диалектная лексикология (состояние и перспектива) / Т.С. Коготкова. – М.: Наука, 1979. – 333 с.
82. Козлов, В.И. Национальности СССР. – Этнодемографический обзор. – М.: Финансы и статистика, 1982. – 303 с.
83. Козлова, Р.М. Некоторые аспекты методики выявления балтизмов в славянских языках / Р.М. Козлова // Balto-stowiańskie związki językowe. – Wrocław, 1990. – С. 215-227.
84. Козырев, И.С. К вопросу изучения тюркизмов в русском и белорусском языках (Пути проникновения тюркизмов в русский и белорусский языки) / И.С.

Козырев // Тюркские лексические элементы в восточных и западных славянских языках: Тезисы докладов второго симпозиума. – Минск, 1969. – С. 28-29.

85. Козырев, И.С. К вопросу об изучении тюркизмов в русском языке / И.С. Козырев // Тюркизмы в восточно-славянских языках. – М.: Наука, 1974. – С. 9-23.

86. Комлев, Н.Г. Компоненты содержателей структуры слова / Н.Г. Комлев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 292 с.

87. Крамко, І.І. Развіццё лексічнай сістэмы беларускай мовы ў XIX–пачатку XX ст. / И.И. Крамко // Гістарычная лексікалогія беларускай мовы. – Мінск: Навука і тэхніка, 1970. – С. 228-265.

88. Крывіцкі, А.А. Фанетыка беларускай мовы. (Вучэб. дапаможнік для філфакаў вну) / А.А. Крывіцкі, А.І. Падлужны. – Мінск: Вышэйшая школа, 1984. – 269 с.

89. Крысин, Л.П. Вопросы исторического изучения иноязычных заимствований в лексике русского языка советской эпохи: дис. ...канд. филол. наук: 10.02.01 / Л.П. Крысин. – М., 1965. – 180 с.

90. Крысин, Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке / Л.П. Крысин. – М.: Наука. 1968. – 208 с.

91. Крысин, Л.П. О причинах лексического заимствования / Л.П. Крысин // Рус. язык в школе. – 1965 – № 3.

92. Курилович, Е.Г. Заметки о значении слова / Е.Г. Курилович // Вопросы языкознания. – 1955, № 3. – С. 73-81.

93. Курилович, Е. О балто-славянском языковом единстве / Е. Курилович // Вопросы славянского языкознания, – 1958. – Вып. 3. – С. 15-49.

94. Ларин, Б.А. Из славяно-балтийских лексикологических сопоставлений / Б.А. Ларин // Вестник ЛГУ. Серия истории, языка и литературы. – Ленинград, 1958. – Вып.3. – № 14. – С. 53-59.

95. Лаумане, Б. Адказы на анкету / Б. Лаумане // Лексічныя балтызмы ў беларускай мове. Матэрыялы для абмеркавання. – Мінск: АН БССР, 1969. – С. 16-18.

96. Лаучюте, Ю. Балто-славянские лингвистические контакты в ареальном освещении / Ю. Лаучюте // Взаимодействие лингвистических ареалов: Теория и источники исследования. – Л.: Наука, 1980. – С. 161-197.

97. Лаучюте, Ю. О некоторых новых литуанизмах в белорусском языке / Ю. Лаучюте // Ballistica. – Vilnius, 1970. – № VI (2). – С. 197-202.

98. Лаучюте, Ю. Словообразовательный критерий выявления балтизмов в славянских языках / Ю. Лаучюте // Baltistica. – 1972. – № 1. – С. 89-95.

98а. Лінгвістычная геаграфія і групоўка беларускіх гаворак / Р.І. Аванесаў, А.У. Арашонкава, М.В. Бірыла [і інш.] / Пад рэд. Р.І. Аванесава, К.К. Атраховіча (Крапівы) і Ю.Ф. Мацкевіч.–Мінск: Наука і тэхніка, 1969. – 80 к.

99. Линдеман, И. Греческие слова в русском языке: Экскурс в область истории русского языка / И. Линдеман. – М., 1895.
100. Ломтев, Т.П. Конструктивное построение смыслов имён с помощью комбинаторной методики / Т.П. Ломтев // Фил. науки. – 1964, – № 2. – С. 108-120.
101. Мальцева, Т.А. Лексика французского происхождения в белорусском языке (Формально-семантическое освоение): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / Т.А. Мальцева; Бел. гос. ун-т. – Минск, 1983. – 23 с.
102. Мартинек, В.Ю. Лексико-семантическая ассимиляция английских заимствований в русском литературном языке советской эпохи: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / В.Ю. Мартинек; Днепрор. гос. ун-т. – Днепропетровск, 1972. – 25 с.
103. Мартынаў, В.У. Адказы на анкету / В.У. Мартынаў // Беларуска-польскія ізалексы (Матэрыялы для абмеркавання). – Минск: АН БССР, 1975. – С. 92-99.
104. Мартынаў, В.У. Уводзіны / В.У. Мартынаў // Лексіка Палесся ў прасторы і часе. – Минск: Навука і тэхніка, 1971. – С. 3-35.
105. Мартынов, В.В. Праславянская и балтйская суффиксальная деривация имён / В.В. Мартынов. – Минск: Наука и техника, 1973. – 59 с.
106. Мартынов, В.В. Славяно-германское лексическое взаимодействие древнейшей поры (К проблеме прародины славян) / В.В. Мартынов. – Минск: АН БССР, 1963. – 250 с.
107. Мартынов, В.В. Следы белорусско-литовской языковой интерпретации / В.В. Мартынов, В.Н. Чекман // Совещание по общим вопросам диалектологии и истории языка. – М., 1973. – С. 114-115.
108. Мацкевіч, Ю.Ф. Уводзіны / Ю.Ф. Мацкевіч // Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча. – Минск: Навука і тэхніка, 1979. – Т. I. – С. 5-14.
109. Мельчук, И.А. Опыт теории лингвистических моделей 'смысл – текст' / И.А. Мельчук // Семантика, синтаксис. – М.: Наука, 1974. – С. 37-46.
110. Мухлинский, А. Исследование о происхождении и состоянии литовских татар / А. Мухлинский. – Спб, 1857. – 70 с.
111. Назарова, Т.В. К проблеме типологии диалектных ареалов / Т.В. Назарова // Проблемы картографирования в языкознании и этнографии. – Л., 1974. – С. 84-95.
112. Невская, Л.Г. О лексическом и семантическом взаимодействии литовского и славянского языков / Л.Г. Невская // Советское славяноведение. 1972, № 1. – С. 90-104.
113. Некрасова, Е.Н. Метафора и её окружение в контексте художественной речи / Е.Н. Некрасова // Слово в русской советской поэзии. – М.: Наука, 1975. – С. 76-110.

114. Непокупный, А.П. Ареальные аспекты балто-славянских языковых отношений / А.П. Непокупный. – Киев: Наукова думка, 1964. – 162 с.
115. Непокупный, А.П. Балтизмы Белорусского Понёманья / А.П. Непокупный // Уч. записки вузов Лит. ССР. Языкознание. – 1974, – № XXV (2). – С. 69-80.
116. Непокупный, А.П. Балто-северно-славянские языковые связи / / А.П. Непокупный. – Киев: Наукова думка, 1976. – 227 с.
117. Непокупный, А.П. Балто-українсько-південнослов'янські ізоглоси / А.П. Непокупный // Мовознавство. – 1974, – № 6. – С. 56-61.
118. Непокупный, А.П. Из балтийского вклада в лексику белорусских говоров близ латвийско-литовского пограничья / А.П. Непокупный // Проблемы беларускай філалогіі: Тэз. дакл. – Мінск, 1968. – С. 91-93.
119. Непокупный, А.П. К изучению балтийского лексического наследия Белорусского Полесья / А.П. Непокупный // Беларуска лексікалогія і этымалогія: Прагр. і тэз. дакл. Міжрэсп. канф. – Мінск, 1968. – С. 120-121.
120. Новиков, Л.А. Семантика русского языка / Л.А. Новиков. – М.: Высшая школа, 1982. – 272 с.
121. Онышкевич, М.О. Польские элементы в диалектике бойков / М.О. Онышкевич // Исследования по польскому языку. – М.: Наука, 1969. – С. 229-253.
122. Павел, В.К. Лексическая номинация / В.К. Павел. – Кишинев: Изд-во 'Штиинца', 1983. – 240 с.
123. Палатов, М.И. Семантическая структура интерлингвизмов греко-латинского происхождения в современных европейских языках (опыт синхроносопоставительного исследования): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / М.И. Палатов. – Алма-Ата, 1970. – 180 с.
124. Пальцев, Г.В. Общие элементы белорусской и польской лексики: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / Г.В. Пальцев; Бел гос. ун-т. – Минск, 1973. – 26 с.
125. Пауль, Г. Принципы истории языка / Г. Пауль. – М.: Изд-во иностр. лит., 1960. – 500 с.
126. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Виленская губерния. – СПб.: Изд. Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел под ред. Н.А.Тройницкого, 1903. – Т. IV, тетр. 3. – 179 с.
127. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Витебская губерния. – СПб.: Изд. Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел. под ред. Н.А.Тройницкого, 1903. – Т. V, тетр. 3. – 281 с.
128. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Гродненская губерния. – СПб.: Изд. Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел. под ред. Н.А.Тройницкого., 1903. – Т. XI. – 319 с.

129. Первая Всеобщая перепись Населения Российской империи, 1897 г. Минская губерния. – Спб.: Изд. Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел. под ред. Н.А.Тройницкого, 1903. – Т.ХІІ. – 243 с.

130. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Могилёвская губерния. – Спб.: Изд. Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел под ред. Н.А.Тройницкого, 1903. – Т. XXIII. – 275 с.

131. Потебня, А.А. Из записок по русской грамматике / А.А. Потебня. – М.: Учпедгиз, 1958. – Т. I-2. – 536 с.

131а. Прохорова, С.М. Синтаксис переходной русско-белорусской зоны: ареально-типологическое исследование / С.М. Прохорова. – Минск: Университетское, 1991. – 136 с.

132. Ракаў, А.А. Насельніцтва / А.А. Ракаў // Беларус. энцыкл.: у 12 т. – Мінск, 1975. – Т. 12. – С. 61.

133. Розенцвейг, В.Ю. О языковых контактах / В.Ю. Розенцвейг // Вопросы языкознания. – 1963, – № 1. – С. 57-66.

134. Романов, Ю.А. Структура слов греческого происхождения в русском языке: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Ю.А. Романов.–М, 1965 – 180 с.

135. Русский язык и советское общество. Лексика современного языка. – М.: Наука, 1968. – 367 с.

136. Сабаленка, Э.Р. Нацыянальны склад насельніцтва Беларусі / Э.Р. Сабаленка // Пытанні білінгвізму і ўзаемадзеяння моў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – С. 6-17.

137. Сагановіч, Г. Полацк і інфлянцкія немцы ў XIII ст. / Г. Сагановіч // Кантакты і дыялогі. – Мінск, 1996. – № 3. – С. 4-9.

138. Свежинский, В.М. Из истории белорусско-польских контактов древней поры (на материале ‘Дневника’ Ф.М.Евлашевского): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / В.М. Свежинский; Ин-т. Языкознания АН БССР. – Минск, 1978. – 23 с.

139. Седов, В.В. Славяне верхнего Поднепровья и Подвинья. – М.: Наука, 1970. – 200 с.

140. Скороходько, Э.Ф. Кодирование значений слов по признакам обозначаемых ими предметов / Э.Ф. Скороходько // Вычислительная математика и техника. – Киев: Изд-во АН УССР., 1962. – С.105-110.

141. Смирницкий, А.И. Лексикология английского языка А.И. Смирницкий. – М.: Изд. лит. на иностр. яз., 1956. – 260 с.

142. Смулкова, Э. Літуанізмы ў беларускай сельскагаспадарчай лексіцы / Э. Смулкова // Lingua Posnaniensis. – 1969. – Вып.14. – С. 59-69.

143. Соболевский, А. Следы литовского влияния на славянские языки / А. Соболевский // Русский филологический вестник. – 1885. – Т. XIV, № 4. – С. 298-299.
144. Соболенко, Э.Р. Современные этнолингвистические процессы / Э.Р. Соболенко // Этнические процессы и образ жизни. – Минск: Наука и техника, 1980. – С. 193-217.
145. Сорокин, Ю.С. Развитие словарного состава русского литературного языка. 30 -- 90-е годы XIX в. / Ю.С. Сорокин. – М. – Л.: Наука, 1965. – 565 с.
146. Станкевіч, А. З літуанізмаў у беларускай мове / А. Станкевіч // Калосьсе. – Вільня. 1938.–Т. V. – С. 6-37, 118-120, 176-178.
147. Станкевич, А.А. Лексика греко-латинского происхождения в современном белорусском языке (Формально-семантическое освоение): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / А.А. Станкевич; Ин-т языкознания АН БССР. – Минск, 1975. – 20 с.
148. Стариченок В.Д. О семантической структуре сложных полисемантов В.Д. Стариченок // Фил. Науки. – 1985, № 5. – С. 32-38.
149. Степанова, М.Д. Методы синхронного анализа лексики / М.Д. Степанова. – М.: Высш.школа, 1968. – 200 с.
150. Степанов, Г.В. Введение в семасиологию русского языка / Г.В. Степанов, А.М. Шрамм. – Калининград, 1980. – 210 с.
151. Судник, Т.М. Диалекты литовско-славянского пограничья: Очерки фонологических систем / Т.М. Судник. – М.: Наука, 1975. – 231с.
152. Судник, Т.М. Заметки о литовско-белорусском двуязычии (на материале говора Гервят) // Т.М. Судник // Проблемы индоевропейского языкознания. – М.: Наука, 1964. – С. 79-89.
153. Судник Т.М. Предварительные материалы к характеристике фонологических систем польских говоров Белоруссии и Литвы / Т.М. Судник // Польские говоры в СССР. – Минск: Наука и техника, 1973. – Ч. II. – С. 3-13.
154. Суперанская, А.В. Общая теория имени собственного / А.В. Суперанская. – М.: Наука, 1973. – 366 с.
155. Суперанская, А.В. Теория и методика ономастических исследований / А.В. Суперанская, В.Э. Сталтмане, Н.В. Подольская [и др.]. – М.: Наука, 1986. – 256 с.
156. Супрун, А.Я. З беларускіх цюркізмаў / А.Я. Супрун // Веснік БДУ. Серыя IV. – 1969, – № 3. – 69-70.
157. Супрун, А.Е. К вопросу о татаризмах в белорусском языке / А.Е. Супрун // Тюркские лексические элементы в восточных и западных славянских языках: Тез. докл. второго симпозиума. – Минск., 1969. – С. 43-44.
158. Супрун, А.Е. К изучению тюркизмаў в белорусской лексике / А.Е. Супрун // Тюркизмы в восточнославянских языках. – М.: Наука, 1974. – С. 61-77.

159. Супрун, А.Е. Лексическая типология славянских языков. – Минск.: Изд-во БГУ, 1983. – 47 с.
160. Сцяцко, П.У. Беларускае народнае словаўтварэнне. – Мінск: Навука і тэхніка, 1977. – 320 с.
161. Толстой, Н.И. Об изучении полесской лексики (Предисловие редактора) / Н.И. Толстой // Лексика Полесья. – М.: Наука, 1968. – С. 3-19.
162. Топоров, В.Н. К вопросу о балтизмах в славянских языках (Теоретический взгляд) / В.Н. Топоров // Известия АН Латв. ССР. – 1983, № 2(307) – С. 86-95.
163. Трифоновас, Я.С. Явление социальной дифференциации диалектной лексики в островном говоре / Я.С. Трифоновас // Проблемы внутренней и внешней лингвистики. – М, 1978. – С. 144-155.
164. Уфимцева, А.А. Опыт изучения лексики как системы / А.А. Уфимцева. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – 214 с.
165. Уфимцева, А.А. Слово в лексико-семантической системе языка / А.А. Уфимцева.–М.: Наука, 1968. – 272 с.
166. Фадеев, В.И. Этимологические дублиеты / В.И. Фадеев // Рус. речь. – 1970, – № 5. – С. 108-111.
167. Цыхун, Г.А. Адказы на анкету / Г.А. Цыхун // Беларуска-польскія ізалексы (Матэрыялы для абмеркавання). – Мінск, – 1975. – С.143-151.
168. Цыхун, Г.А. Типологические проблемы балканославянского языкового ареала: автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.03. / Г.А. Цыхун; Ин-т языкознания АН БССР. – Мінск, 1982. – 28 с.
169. Чартко, І.І. Германізмы народнай беларускай мовы і іх адпаведнікі ў нямецкай мове / І.І. Чартко // Беларускі лінгвістычны зборнік. – Мінск: Навука і тэхніка, 1966. – С. 146-153.
170. Чекман, В.Н. Деревня Озерки – язык и люди. К проблеме литовско-белорусско-польской языковой интерференции / В.Н. Чекман // Польские говоры в СССР. – Мінск: Навука і тэхніка, 1973. – Ч. 2. – С. 40-71.
171. Чекман, В.Н. К проблеме литовско-белорусских лексических связей / В.Н. Чекман // Ballistica. – Wilnius, 1972. – Вып. VIII (2). – С. 147-156.
172. Черепанова, Е.А. К географии балтизмов в говорах Полесья / Е.А. Черепанова // Baltistica. – 1973, № IX (1). – С. 71-74.
173. Чертко, И.И. К вопросу о проникновении лексики иноязычного происхождения в белорусский язык через польский / И.И. Чертко // Тыпалогія і ўзаемадзеянне славянскіх моў і літаратур. – Мінск: Выд-ва БДУ, 1973. – С. 220-221.
174. Чертко, И.И. Лексика немецкого происхождения в старобелорусском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / И.И. Чертко; Ин-т языкознания АН БССР. – Минск, 1967. – 24 с.

175. Шадурскі, І.В. Семантычная структура мнагазначнага слова і шлях яе развіцця / І.В. Шадурскі // Актуальныя праблемы лексикологіі. Тезісы докл. і сообщ. Всесоюз. науч. конф. (17-20 июня 1970). – Минск: Изд.-во БГУ, 1970. – С. 213-214.
176. Шаумян, С.К. Структурныя метады изучения значенняў / С.К. Шаумян // Лінгвістычны зборнік. – 1962. – Вып. 5. – С. 46-51.
177. Шахрай, О.Б. К праблеме класіфікацыі заімаўзаймаў лексікі / О.Б. Шахрай // Вопросы языкознания, 1961. – № 2. – С. 53-58.
178. Шестакова, Н.А. Проблемы ассимиляции слов иноязычного происхождения в русском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Н.А. Шестакова. – Л., 1974. – 20 с.
179. Шкільтэр, К. Латышскія калоніі на Беларусі / А. Шкільтэр. – Мінск, 1931. – 46 с.
180. Шмелев, Д.Н. Лексика современного русского литературного языка / Д.Н. Шмелев.–М.: 1968
181. Шмелев, Д.Н. Очерки по семасиологии русского языка / Д.Н. Шмелев. – М.: Просвещение, 1964. – 244 с.
182. Шмелев, Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка) / Д.Н. Шмелев. – М.: Наука, 1973. – 280 с.
183. Шмелев, Д.Н. Современный русский язык: Лексика / Д.Н. Шмелев. – М.: Просвещение, 1977. – 335 с.
- 184а. Щерба, Л.В. О понятии смешения языков // Избранные работы по языкознанию и фонетике. – Л., 1958. – Т. I. – С. 52-59.
184. Щерба, Л.В. О дальше неделимых единицах языка / Щерба // Из лингвистического наследия Л.В.Щербы // Вопросы языкознания. 1962, №2.
185. Эндзелін, Я. Древнейшие славяно-балтийские языковые связи / Я. Эндзелін // Известия АН Латв. ССР. – 1952. – № 3 (56). – С. 33-46.
186. Этнаграфія беларусаў. Гістарыяграфія, этнагенез, этнічная гісторыя. – Мінск: Навука і тэхніка, 1985. – 213 с.
187. Этнаграфія Беларусі. Энцыклапедыя. – Мінск, БелСЭ, 1989. – 575 с.
188. Языковая номинация (Виды наименований). – М.: Наука, 1977. – 359 с.
189. Bruckner, A. Dzieje języka polskiego / A. Bruckner. – Kraków, 1913. – Т. III, s. 114.
190. Haugen, E. The analysis of linguistic borrowing / E. Haugen // Language. – 1950. – V. 26. – № 2. – P. 32-39.
191. Huttel-Worth, Q. Foreign words in Russian / Q. Huttel-Worth.–Los Angeles, 1963.
192. Yespersen, O. Die Sprache ihre Natur, Entwicklung und Entstehung / O. Yespersen. – Heidelberg, 1925. – S.192.

193. Kuhne, H. Polnische Lehnwörter in Weissrussischen / H. Kuhne. – Berlin, 1960. – 120 s.
194. Ossowski, L. Ze studiów nad wpływami języka polskiego na białoruski // Sprawozdania Komisji naukowych Badań Ziemi Wschodnich. – Warszawa, 1936. – S. 123-132/
195. Richter, E. Fremdwortkunde / E. Richter. – Leipzig, 1919. – S. 8.
196. Smulkowa, E. Lituanizmy w białoruskim słownictwie rolniczym / E. Smulkowa // Lingna Poznaniensis, 1969. – № XIV. – S. 55-69.
197. Jarnacki, I. Słownictwo polskie na Polesiu sprawozdania Komisji językowej Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. – 1937. – T. XXX, № 1.
198. Urbutis, V. Dabartines baltarusin kalbos lituanizmai / V. Urbutis // Baltistica. – 1969. – № V (1). – C. 43-68.
199. Urbutis, V. Dabartines baltarusiu kalbos lituanizmai / V. Urbutis // Baltistica. – 1969, – № V(2). – C. 149-162.
200. Zdancewicz, J. Z zagadnień gwar przejściowych podnadróża polsko-białoruskiego / J. Zdancewicz // Z polskich studiów slawistycznych.–Warszawa, 1958. – T. 1. – C. 151-163.
201. Zinkevicius, E. Lietuvin dialektologia / E. Zinkevicius. – Vilnius, 1966. – 234 c.